

A HADTÖRTÉNETI MÚZEUM ÉRTESÍTŐJE 20.
ACTA MUSEI MILITARIS IN HUNGARIA

ACTA MUSEI MILITARIS IN HUNGARIA

A HADTÖRTÉNETI
MÚZEUM
ÉRTESÍTŐJE

20

KÖSZÖNTŐ ÍRÁSOK
SZOLECZKY EMESE
60. SZÜLETÉSNAPJÁRA

HADTÖRTÉNETI MÚZEUM
BUDAPEST, 2020

A szerkesztőbizottság tagjai

Bán Attila, Jakusch Gabriella, Kreutzer Andrea, Makai Ágnes (elnök), Sallay Gergely Pál,
Soós Péter, Szoleczky Emese, Tóth Orsolya (titkár), Závodi Szilvia

Szerkesztette

Forgács Márton – Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia

Az angol fordítás Sallay Gergely Pál, a német fordítás Forgács Márton munkája

A fotókat Szikits Péter készítette

A kötet támogatója:

Nemzeti Kulturális Alap

A borítón Ludwig Rohbock A huszti vár című acélmetszetének részlete látható.

Felelős kiadó: dr. Kovács Vilmos ezredes, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum parancsnoka

A kötetet és a borítót tervezte Renkó Marcsi

Nyomtatta a

ISSN 0238-4442

TARTALOM

KOVÁCS VILMOS: Köszöntő	11
TABULA GRATULATORIA	13
BACZONI TAMÁS: A „babmérő” – A Magyar Királyi Honvédség barna társasági sapkái	15
BÁLINT FERENC: A HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum csapatkarjelzése	21
BALLA TIBOR: Rónai-Horváth Jenő császári és királyi altábornagy, a katonatudós	25
BALOGH ÁDÁM TIBOR: Adalékok a Fiumei Cacao- és Csokoládégyár történetéhez	33
BÁTHORY CSABA: Miskolc város háziezrede a két világháború között	47
BÉRES KATALIN: Barthelmes Walter, a Zalába került fegyvergyár-igazgató	57
FORGÁCS MÁRTON: Egy publikálatlan Oroszhegyi Józsa-levél a Hadtörténeti Múzeum Kéziratos Emlékanyag-gyűjteményében	67
HERMANN RÓBERT: Hentaller Lajos kéziratos jegyzetei Görgeiről	77
HORVÁTH CSABA: Nemzetvédelem és nemzeti munkavédelem	89
ILLÉSFALVI PÉTER: Kárpátalja visszafoglalása és a magyar vasút	95
JAKUSCH GABRIELLA: Emlékezhelyek	109
JANKÓ ANNAMÁRIA: Jeney Lajos Mihály és az első katonai felmérés	119
KREUTZER ANDREA: „Vár állott...” – Huszt virágok és vetemények tükrében	129
MAKAI ÁGNES: „A Radetzky induló” – Regény az Osztrák–Magyar Monarchia hadseregéről	137
MEGGYES ANITA – TOMBOR KRISZTIÁN: A Hadtörténeti Múzeum papírrestaurátor műhelyének megújulása	149
MÉSZÁROS KÁLMÁN: Dolhay György huszti főkapitány halála és temetése	159
NAGY-LUKÁCS FANNI: Kékben szebb – Cianotípiák az első világháborúból a Hadtörténeti Múzeum Fotóarchívumában	167
PALLOS LAJOS: Fejérpataky László világháborús gyűjtésének numizmatikai anyaga a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárában	175
PLIHÁL KATALIN: Egy különleges és ritka térkép az 1566-os magyarországi hadi eseményekről	187
POLLMANN FERENC: Mit tudott az osztrák–magyar Vezérkar Albániáról? (Hírszerzői jelentések 1913-ból)	195
RAVASZ ISTVÁN: A magyar honvédelem eszméje	201
RESS ZOLTÁN: Egy megosztó személyiség – Mikár Zsigmond élete és botrányai	211
SÁGVÁRI GYÖRGY: „Ő cs. és apostoli királyi felsége a honvédség parancsnokai élén” – Carl Kobierski festménye a millenniumi kiállításon	221
SALLAY GERGELY PÁL: „Medáliák, csillag nem izgatnak.” Lakatos Géza és a kitiüntetések – Egy magánlevél tükrében	229
SAMU BOTOND GERGŐ: Évekkel megelőzte korát. Gotthárd Lajos olasz hadszíntér-térképe 1913-ból	241
SOLYMOSSI JÓZSEF: Négy kiadatlan Kossuth-levél a Hadtörténeti Múzeum gyűjteményéből	249

STENCINGER NORBERT: Katonakarácsony – A magyar királyi 40. honvéd gyaloghadosztály harctéri karácsonya 1915 decemberében	259
SÜLI ATTILA: 1848. november 16. „Lészen ágyú!” Egy évforduló kérdéséhez	267
TÓTH ORSOLYA: A Magyar Hadifogoly Mentő Mozgalom	275
TÖRÖK RÓBERT: Sörbirodalom: a sörösök királya, a „sörkirály” és a király (császár) söre	285
TÖRÖS ISTVÁN: „Szabó György a nevem, de ez nem igaz” – Három újabb ügy a Szatmár megyei inszurgens lovasezred auditori iratai közül	297
VÖRÖS BOLDIZSÁR: „A nemzet, az állami rend és a kereszténység mártirjai” – Áldozatok és megörökítőik a Nemzet Vértanúinak Emlékművén	303
ZÁVODI SZILVIA: Babér a hőseinknek, 1914–1916	315
BÍRÓ EDINA – MOHÁCSI ZOLTÁN: Szoleczky Emese munkásságának bibliográfiája	321
JAKUSCH GABRIELLA – ZÁVODI SZILVIA: Szoleczky Emese kiállításai	331
A kötet szerzői	341
Képmelléklet	343

CONTENTS

VILMOS KOVÁCS: Preface	11
TABULA GRATULATORIA	13
TAMÁS BACZONI: The ‘Bean Pot’ – The Brown Mess Dress Caps of the Royal Hungarian Defence Forces	15
FERENC BÁLINT: The Arm Patch of the Hungarian MoD Military History Institute and Museum	21
TIBOR BALLA: Imperial and Royal Lieutenant General Jenő Rónai-Horváth, the Military Scholar	25
ÁDÁM TIBOR BALOGH: On the History of the Cocoa and Chocolate Factory of Fiume	33
CSABA BÁTHORY: The Regiment of the Town of Miskolc in the Interwar Period	47
KATALIN BÉRES: Walter Barthelmes, the Ordnance Factory Director Who Moved to Zala County	57
MÁRTON FORGÁCS: An Unpublished Letter by Józsa Oroszhegyi in the Hungarian Military History Museum’s Collection of Manuscripts and Documents	67
RÓBERT HERMANN: Lajos Hentaller’s Handwritten Notes on Artúr Görgei	77
CSABA HORVÁTH: National Defence and National Labour Protection	89
PÉTER ILLÉSFALVI: The Recapture of Subcarpathia, and the Hungarian Railway	95
GABRIELLA JAKUSCH: Sites of Commemoration	109
ANNAMÁRIA JANKÓ: Lajos Mihály Jeney and the First Military Survey	119
ANDREA KREUTZER: ‘Neath the Fort, a Ruin Now’ – The Castle of Huszt, Its Flowers and Gardens	129
ÁGNES MAKAI: ‘The Radetzky March’ – A Novel on the Armed Forces of the Austro-Hungarian Monarchy	137
ANITA MEGGYES – KRISZTIÁN TOMBOR: The Renewal of the Paper Restauration Workshop of the Hungarian Military History Museum	149
KÁLMÁN MÉSZÁROS: The Death and Funeral of György Dolhay, Castellan of Huszt	159
FANNI NAGY-LUKÁCS: The Bluer the Better – Cyanotypes from the First World War in the Photo Archives of the Hungarian Military History Museum	167
LAJOS PALLOS: László Fejérpataky’s First World War Numismatic Acquisitions in the Hungarian National Museum’s Medal Cabinet	175
KATALIN PLIHÁL: A Unique and Rare Map on the Military Events of 1566 in Hungary	187
FERENC POLLMANN: What Did the Austro-Hungarian General Staff Know about Albania? (Intelligence Reports from 1913)	195
ISTVÁN RAVASZ: The Ideals of Hungarian National Defence	201
ZOLTÁN RESS: A Controversial Personality – The Life and Scandals of Zsigmond Mikár	211

GYÖRGY SÁGVÁRI: ‘His Majesty Leading the Commanders of the Royal Hungarian Defence Forces’ – Carl Kobierski’s Painting at the 1896 Millennial Exhibition	221
GERGELY PÁL SALLAY: ‘I Do Not Long for Medals or Stars’ – Géza Lakatos and the World of Decorations in Relation to a Personal Correspondence	229
BOTOND GERGŐ SAMU: Years Ahead of His Time. An Italian Military Map by Lajos Gotthárd from 1913	241
JÓZSEF SOLYMOSI: Four Unpublished Letters by Lajos Kossuth in the Collection of the Hungarian Military History Museum	249
NORBERT STENCINGER: Christmas in the Battlefield in December 1915 at the Royal Hungarian 40th Infantry Division	259
ATTILA SÜLI: ‘There Shall Be Cannon!’ – About the Anniversary of 16 November 1848	267
ORSOLYA TÓTH: The Movement to Rescue Hungarian POWs	275
RÓBERT TÖRÖK: The Beer Empire – The King of Beers and the Beer of the Kings	285
ISTVÁN TÖRÖS: ‘My Name Is György Szabó, but It Is Not True’ – Three Further Cases from the Court Martial Documents of the Szatmár County Insurrections Cavalry Regiment	297
BOLDIZSÁR VÖRÖS: ‘The Martyrs of the Nation, State Order and Christianity’ – Victims and Their Immortalisers on the Memorial of the Martyrs of the Nation	303
SZILVIA ZÁVODI: Laurel for Our Heroes, 1914–1916	315
EDINA BÍRÓ – ZOLTÁN MOHÁCSI: Bibliography of the Works by Emese Szoleczky	321
GABRIELLA JAKUSCH – SZILVIA ZÁVODI: List of Exhibitions by Emese Szoleczky	331
Authors of the Volume	341
Plates	343

INHALT

VILMOS KOVÁCS: Beglückwünschung	11
TABULA GRATULATORIA	13
TAMÁS BACZONI: Der „Bohnenmesser“ – Die braunen Mützen der Gesellschaftsuniform der Königlich Ungarischen Honvéd-Armee	15
FERENC BÁLINT: Das Truppen-Armabzeichen des Instituts und Museums für Militärgeschichte des Landesverteidigungsministeriums	21
TIBOR BALLA: Kaiserlich und königlicher Feldmarschallleutnant Jenő Rónai-Horváth, der Soldatengelehrte	25
ÁDÁM TIBOR BALOGH: Beiträge zur Geschichte der Cacao- und Schokoladenfabrik in Fiume	33
CSABA BÁTHORY: Das Hausregiment der Stadt Miskolc in der Zwischenkriegszeit	47
KATALIN BÉRES: Walter Barthelmes, der nach Zala geratene Waffenfabrik-Direktor	57
MÁRTON FORGÁCS: Ein unveröffentlichter Brief von Józsa Oroszhegyi in der Handschriftlichen Andenken-Sammlung des Museums für Militärgeschichte	67
RÓBERT HERMANN: Handschriftliche Notizen von Lajos Hentaller über Görgei	77
CSABA HORVÁTH: Nationale Verteidigung und nationaler Arbeitsschutz	89
PÉTER ILLÉSFALVI: Die Rückeroberung von Subkarpatien und die ungarische Eisenbahn	95
GABRIELLA JAKUSCH: Gedenkstätten	109
ANNAMÁRIA JANKÓ: Lajos Mihály Jeney und die erste militärische Landesaufnahme	119
ANDREA KREUTZER: „Da wo die Burg stand...“ – Chust im Spiegel von Blumen und Gartengewächsen	129
ÁGNES MAKAI: „Radetzky marsch“ – Roman über die Armee Österreich-Ungarns	137
ANITA MEGGYES – KRISZTIÁN TOMBOR: Die Erneuerung der Papierrestaurations-Werkstatt des Museums für Militärgeschichte	149
KÁLMÁN MÉSZÁROS: Tod und Begräbnis des Chuster Generalkapitäns György Dolhay	159
FANNI NAGY-LUKÁCS: In Blau ist es schöner – Cyanotypien aus dem Ersten Weltkrieg im Fotoarchiv des Museums für Militärgeschichte	167
LAJOS PALLOS: Das numismatische Material der Weltkriegssammlung von László Fejérpataky im Medaillenarchiv des Ungarischen Nationalmuseums	175
KATALIN PLIHÁL: Eine außergewöhnliche und seltene Landkarte über die ungarischen Kriegsereignisse von 1566	187
FERENC POLLMANN: Was wusste der österreichisch-ungarische Generalstab über Albanien? (Nachrichtendienstliche Meldungen aus 1913)	195
ISTVÁN RAVASZ: Die Idee der ungarischen Landesverteidigung	201
ZOLTÁN RESS: Eine umstrittene Persönlichkeit – Das Leben und die Skandale von Zsigmond Mikár	211

GYÖRGY SÁGVÁRI: „Seine K. Apostolische Majestät an der Spitze der Kommandanten der Honvéd-Armee.“ – Das Gemälde von Carl Kobierski auf der Millenniumsausstellung der Honvéd-Armee	221
GERGELY PÁL SALLAY: „Medaillen, Sterne reizen mich nicht.“ Géza Lakatos und die Auszeichnungen – Randbemerkungen zu einem Privatbrief	229
BOTOND GERGŐ SAMU: Er war seiner Zeit um Jahre voraus. Die italienische Kriegsschauplatz-Landkarte von Lajos Gotthárd aus dem Jahre 1913	241
JÓZSEF SOLYMOSSI: Vier unveröffentlichte Kossuth-Briefe aus der Sammlung des Museums für Militärgeschichte	249
NORBERT STENCINGER: Soldatenweihnacht – Die Frontweihnacht der königlich ungarischen Infanteriedivision Nr. 40 im Dezember 1915	259
ATTILA SÜLI: „Es wird Kanonen geben!“ – 16. November 1848. Zur Frage eines Jahrestages	267
ORSOLYA TÓTH: Die Ungarische Bewegung zur Rettung der Kriegsgefangenen	275
RÓBERT TÖRÖK: Bierreich: König der Biertrinker, der „Bierkönig“ und des Königs (Kaisers) Bier	285
ISTVÁN TÖRÖS: „Mein Name ist György Szabó, aber das ist nicht wahr.“ – Drei neue Fälle aus den Auditor-Dokumenten des Insurrektions- Kavallerieregiments vom Komitat Szatmár	297
BOLDIZSÁR VÖRÖS: „Märtyrer der Nation, der staatlichen Ordnung und des Christentums.“ – Opfer und ihre Verewiger auf dem Denkmal für die Blutzeugen der Nation	303
SZILVIA ZÁVODI: Lorbeeren für unsere Helden, 1914–1916	315
EDINA BÍRÓ – ZOLTÁN MOHÁCSI: Bibliographie des Schaffens von Emese Szoleczky	321
GABRIELLA JAKUSCH – SZILVIA ZÁVODI: Die Ausstellungen von Emese Szoleczky	331
Die Autoren des Bandes	341
Bildbeilage	343

Köszöntő

TISZTELT OLVASÓ!

A Hadtörténeti Múzeum Értesítőjének rendhagyó, 20. számát tartja kezében. Kiadványunk jeles évfordulóról emlékezik meg. Az ünnepelt Dr. Szoleczky Emese, akit 60. születésnapján köszöntünk, intézményünk legrégebbi aktív munkatársaként méltán kapja e különleges ajándékot.

Kollégánk 1978-tól, belépésétől kezdve több mint egy évtizeden át a Hadtörténeti Múzeum akkori Közművelődési Osztályán látott el tárlatvezetői, múzeum-pedagógiai feladatokat. Az 1980-as években a szakmát nemzetközi szinten felvirágoztató és iskolát teremtő történeti múzeumi generáció tagja. Dr. Szoleczky Emese – osztályvezető-helyettesként és gyűjteményvezetőként – a mai napig számos hazai és nemzetközi vándorkiállítás, kiállítás, konferencia, rendezvény keretében járul hozzá intézményünk tudományos-közművelő tevékenységéhez, elég csupán az általa rendezett „Jelszavaink valának: haza és haladás” Magyarország hadtörténete 1815–1866 című, 2012–2013-ban megnyílt állandó kiállítást, az első világháború 100. évfordulójára, 2014-ben készített vándorkiállítást, a 2016-ban Magyarországot és az erdélyi magyarlakta területeket bejárt, Kratochvil Károly életéről szóló vándorkiállítást, vagy a Huszton 2018 végén bemutatott vártörténeti tablókiállítást megemlíteni.

Gyűjteményvezető muzeológusként a Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény feldolgozásában, digitalizálásában és publikálásában ért el eredményeket, neve jól ismert a történetész-muzeológus konferenciák előadójaként, múzeumi kiadványokban megjelenő írások szerzőjeként. Hadimúzeumi elődeink emléke előtt elsősorban a múzeum „atyja”, Aggházy Kamil életének és munkásságának aprólékos feltárásával tisztelgett. A Hadtörténeti Múzeum „Tarsoly” című ismeretterjesztő kiadványának mindvégig szerkesztője és szerzője volt, hosszú évek óta pedig A Hadtörténeti Múzeum Értesítőjének szerkesztőbizottsági tagja. Szintén tagja a Magyar Múzeumi Történetész Társulat kiadványa, a Történeti Muzeológiai Szemle szerkesztőbizottságának, illetve a társulat vezetőségének.

Volt az ICOM Magyar Nemzeti Bizottság titkára, részt vett többek között a nagysikerű budapesti magyar–német ICOM konferencia szervezésében és lebonyolításában. Külön ki kell emelni azt a nemzetközileg is elismert tevékenységet, amelyet a látás- és mozgássérültek múzeumi fogadása, kiállítás-látogatása, műtárgyismerete, a testi fogyatékosággal élők számára szükséges múzeumi és könyvtári akadálymentesítés terén folytat.

A kötet tárgyiasult gesztusunk, amellyel munkájához további sikereket, töretlen munkakedvet, inspirációt és jó egészséget kívánunk!

Dr. Kovács Vilmos ezredes
a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum parancsnoka

❧ TABUŁA GRATULATORIA ❧

Andráska Gáborné	Fazekas István
Babos Krisztina	Fischer Zoltán
Baják László	Fodor Gergő
Bán Attila	Főzy Vilma
Bánffyné Kalavszky Györgyi	Fröhlich Dávid
Berkesi Balázs	Fülöp Zsófia Csilla
Bernát Erika	Galgóczyiné Nagy Gizella
Bíró Andor	Gödölle Mátyás
Bolla Viktória	Hamvas Annamária
Bonhardt Attila	Havasi Irina
Bonhardt Edit	Havasné Berek Tünde
Boross Dorottya	Hegedűs Annamária
Borsits Enikő	Hetés Tibor
Cs. Kottra Györgyi	Horváth László
Cs. Lengyel Beatrix	Hidvégi András
Csáki Krisztina	Ilyés Gabriella
Csákvári Ferenc	Jamrich Viktor
Csákvári Kristóf	Jándi István
Csáti Csaba	Jarábik Gabriella, Sipos Szilvia, Hushegyi János
Cseri Miklós	és a Szlovák Nemzeti Múzeum – A Szlovákiai Magyar Kultúra Múzeuma
Csikány Tamás	összes munkatársa
Dánné Szarvas Mária	Juhász Ferenc
Demeter Zsuzsanna	Kedves Gyula
Dovák Viktória	Kemény Krisztián
Érszegi Géza	

Kertész Attila	Renkó Marcsi
Kiss Gábor	Reszei Zsolt
Kiss Imre	Romsics Réka
Kovács Tibor	Soós Péter
Köbli Istvánné	Stemlerné Balog Ilona
Krász Lilla	Süveges Diána
Kulcsárné Paróczy Katalin	Szabó Emese
Kuli János	Szabó József
Lacovics Erika	Számvéber Norbert
Lenkefi Ferenc	Számvéberné Kenyeres Mónika
Losonczyné Mészáros Erika	Szántó Nóra
Mátyássy Gabriella	Szikits Péter
Mayer Jácint	Szőllőssy Ágnes
Mikó Nikoletta	Szőllőssy Gábor
Miski Péter	Szvitek Róbert
Molnár Ferenc	Tamás Edit
Nagy Szabolcs	Toma Katalin
Nagyné Gál Anita	Tomsics Emőke
Oláh Krisztina	Torbágyi Melinda
Pálffy Géza	Tóth Andrea
Páli-Herczeg Zsuzsanna	Varga Krisztina
Pelyach István	Várnai Patrícia
Peterdi Vera	Veres Emese-Gyöngyvér
Prím József	Zászkaliczky Zsuzsanna
Rácz Richárd	Zsótér-Laub Éva

Baczoni Tamás

A „BABMÉRŐ”

A MAGYAR KIRÁLYI HONVÉDSÉG BARNA TÁRSASÁGI SAPKÁI

A Nemzeti Hadsereg (Magyar Királyi Nemzeti Hadsereg, majd újra Magyar Királyi Honvédség) 1919–20-ban sikertelenül kísérletezett egy megfelelő „nemzeti jellegű” fejfedő bevezetésével az 1869 óta használt tábori és társasági sapkák leváltására. Sem a „Bocskai-süveg”, sem a „leffentyűs sapka” nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, így 1920-ban visszatértek a „régí rendszerű” legény-ségi tábori sapkák használatához, igaz, a szemernyőt elhagyták a ruhadarabról, viszont a „Bocskai-dísz” (sapkatopánt) megtartották. Ugyanakkor rendezni kellett a társasági sapka kérdését is, hiszen a tisztek mégsem járhattak tábori sapkában minden nap. Az első megoldás természetesen az volt, hogy a tisztek számára engedélyezték a régi fekete sapkák kihordását, a sapkarózsa uralkodói névjelét kellett letakarni nemzetiszínű szalaggal, illetve az új sapkarózsa (amelyek már zománcozott nemzetszínű középmezővel készültek) bevezetése után már azokat kellett föltenni, a sapkagombokat pedig az újonnan bevezetett, szent koronás gombokra cserélni. Az 1922-ben kiadott 23.636/el.14. sz. körrendelet¹ rendszeresített új társasági sapkát tisztek és hasonló állásúak, illetve tiszthelyettesek és rangosztályba nem sorolt havidíjasok részére. Az új sapka nem is volt annyira új, tekintve, hogy szabásában és alakjában olyan volt, mint a korábbi fekete sapka, csak félfinom tábori barna sapkaszövetből és a tábori sapkán alkalmazott kiegészítőkkal (koronás gombok, nemzetiszínű középmezővel ellátott sapkarózsa). A szemernyő borítása és a viharszíj is szövetből készült. A sapka alsó szegélyét

1 Hivatkozva: Szabályzat a magyar királyi nemzeti hadsereg egyenruházatáról (szabályzat közlönybeli és levéltári dokumentumokkal kiegészítve dr. Barcy Zoltán által – kézirat, a továbbiakban: *Barcy-gyűjtés*). 25. o.

Itt kell megemlékeznünk a magyar egyenruhatörténet doyenjének, Barcy Zoltánnak (1915–1997) életútjáról, aki nélkül a némiképp periférikus magyar katonai viselettörténeti diszciplína ma nem is létezne. Budapesten állami tisztviselő (1938–39), úgynevezett karpaszományos honvédként katonai szolgálatra vonult (1939. október), a második világháború végén már tartalékos hadnagy, a 201/11. légvédelmi gépágyús üteg parancsnoka (1944–45). Amerikai hadifogságba esett (1945), Németország nyugati felében dolgozott (1945–47). Hazatérése után a Horthy Miklós-híd újjáépítésénél segéd munkás (1947), a Hadtörténeti Múzeum előadója (1948–50), ahonnan elbocsátották. Végzettségének megfelelő munkát nem talált, nyugdíjazásáig a MŰFÉM (Műszer és Fémmipari Szövetkezet) helyettes főkönyvelőjeként dolgozott. A magyar egyenruhatörténet megalapítója, foglalkozott továbbá a magyarországi fegyverzet, felszerelés és hadseregszervezés történetével is. A M. Kir. Honvédség második világháborús egyenruháinak történetét feldolgozó műve kéziratban maradt. *Kozák Péter*: Barcy Zoltán. <http://www.nevpont.hu/view/2319> (Megtekintés: 2020. január 22.)

díszítő lapos, 8 mm-es zsinór (borítászinór) kávébarna színben készült, közepén végighúzódnó 3 mm-es arany (tiszteknél) vagy ezüst (tiszthelyetteseknél) csíkkal, illetve beszövessel.

A barna tiszti társasági sapka első – kísérleti – változata az 1920-as „turulos” sapkajelvényvel. Ilyen formában végül nem rendszeresítették

A rendszeresített, 1922–1926 között használt változat (a sapkarózsa középmezeje eredetileg természetesen piros-fehér-zöld volt, csak az elmúlt majd egy évszázad során ilyen furcsán oxidálódott)

Az így kialakított új sapka megjelenésében sokkal polgáribb és szolidabb volt, mint fekete elődje, a nyilvánvaló cél ez is volt, szakítani az Osztrák–Magyar Monarchia hagyományaival, ugyanakkor visszalépni a túlzottan archaizáló nemzeti megjelenéstől is (mint amilyen például az 1924 mintájú díszsisak volt) – hiszen a fekete sapka 1918-ig szinte a birodalmi szellemiség legjellegzetesebb viseleti megjelenítője volt, amelyet a levélkézbesítőtől az uralkodóig az összes „államszolgá” viselni tartozott. A szövet szemernyő azonban nem bizonyult praktikusnak (illetve talán túlságosan polgáriasnak tartották a hagyománytisztelőket), ezért négy év múlva elrendelték, hogy a sapkák szemernyője és viharszíja barna lakkbőrből készüljön.² Újabb három év elteltével azután a táborig barna társasági sapka tiszték általi viselését beszüntették, ugyanakkor az altisztek részére megtiltották a tisztikar fekete sapka mintájára készült altiszti fekete sapka viselését, nemcsak a honvédségnél, hanem a testőrségnél, koronaőrsegnél, képviselőházi őrségnél, vámőrségnél és csendőrségnél is.³ A szándék nyilvánvalónak tűnik: egyfelől a tisztikar fejére visszahozni a monarchiás hagyományt tükröző fekete fejedőt (hasonló aktusra Ausztriában négy év múlva került sor, kifejezetten politikai indíttatásból – az osztrák függetlenség külsődleges hangsúlyozására az Anschluss-törekvésekkel szemben a Bundesheer egyenruháját erőteljesen a monarchikus hagyományokra állították vissza), másfelől a tisztikar és altiszti kar megkülönböztethetőségének hangsúlyozása. A változtatáshoz az 1926-ban bevezetett régi-új társasági ruha is hozzájárult, hiszen a „Csáky-ruha” néven elhíresült 1924 mintájú társasági díszöltözék (amelyhez tolldíszes „Bocskai-kalpag” tartozott) olyannyira elfogadhatatlannak bizonyult, hogy 1926-ban egy új társasági öltözetet kellett rendszeresíteni, amelyhez „papíron” ugyan előírtak egy új díszföveget is, az azonban a valóságban sosem készült el, és helyette a (kihordás alatt lévő) fekete sapka vált társasági fejedővé.⁴ Ugyanakkor gesztusértékű lépés volt az altiszti kar számára, hogy a barna társasági sapka viselését immár az összes altisztre kiterjesztették, vagyis az altisztek is „elegáns” viseletben jelenhettek meg szolgálaton kívül. Mai szemmel a döntés aláasni látszott a hadsereg tagjainak egységes megjelenését, azonban ne feledjük el, hogy a két világháború közötti társadalom sokkal hierarchikusabb felépítésű volt, a tisztikar kellően „harcias” fellépése megkövetelte a hagyományos viseleti cikkekbe történő öltöztetést. A húszas évek „polgárisító” törekvései (táborig barna társasági sapka, táborig barna pantalló, társasági ruházat bevezetésének halasztása, így a táborig barna öltözet „szocializációja” – hiszen társasági alkalmakkor egy tiszt a fekete öltönyben, szmokingban, frakkban megjelenő urak társaságában táborig barna zubbonyban és pantallóban jelenhetett meg) a sülyesztőbe kerültek. A tisztikar állással szemben tanúsított elvárás a „régicicsőséghez” való visszatérés lett, amikor a katonatiszt (és a katona általában) nem „egyenruhás polgár”, hanem egy „kiválasztott kaszt” tagja volt.

2 9653/eln.14. – 1926. körr. Hivatkozása: *Barcy-gyűjtés* 25. o.

3 13.418/eln.14. – 1929. körr. Hivatkozása: *Barcy-gyűjtés* 25. o. Ugyanakkor a testőrség, koronaőrség és képviselőházi őrség altisztjei és legénysége számára egy évvel később újból rendszeresítik a fekete sapkát. Lásd: 1776/eln.14. – 1930. körr. Hivatkozása: *Barcy-gyűjtés* 25. o.).

4 11865/eln.14. – 1926. körr. Hivatkozása: *Barcy-gyűjtés* 174. o.

Az altiszti sapka 1926–1945 között viselt változata

Az altiszti sapka díszítése

Az altiszti sapka mintájára a csendőrlégénység számára rendszeresített társasági sapka, barna zsinórdíszítéssel

A sapka közkeletű csúfnevének etimológiája nem követhető teljesen nyomon, hiszen „babmérő”, illetve „szilvamérő” néven is ismeretes. Alapvetően a piaci kofák által alkalmazott hasonló jellegű mérőedényekre utal az elnevezés, azonban egyesek szerint a „babmérő” csak a barna sapkára vonatkoztatható, a „szilvamérő” pedig a feketére – a szín hasonlóság miatt, mások viszont színtől függetlenül használják a csúfneveket.

Bálint Ferenc

A HM HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM CSAPATKARJELZÉSE

A HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum (HM HIM) csapatkarjelzésének bevezetésére már 2014 előtt is voltak elképzelések, azonban ezek közül egy sem valósult meg. Az intézmény parancsnoka, Dr. Kovács Vilmos ezredes végül 2014-ben adott utasítást a HM HIM hivatalos csapatkarjelzésének megtervezésére.

A tervezéskor fontos szempont volt a sablonok mellőzése, például a kardlúdtoll-könyv, illetve papírtekercs kombinálása, amely már számos hazai katonai szervezet jelképrendszerében megtalálható. Ugyancsak kerülni szeretttük volna az általános hadi jelképek használatát, amely óhatatlanul az új jelvény túlzásúfoltóságát eredményezte volna, hiszen az intézmény a magyar hadtörténelem egészének kutatásával foglalkozik. Ugyanezen ok miatt egy-egy jelkép kiemelése sem lett volna szerencsés megoldás.

Kézenfekvőnek látszott ellenben a HM HIM logójának felhasználása, ez egyébként igényként is felmerült az intézmény vezetésének részéről. Mivel a logó hangsúlyos eleme lett az új csapatkarjelzésének, érdemes néhány mondatban kitérni rá.

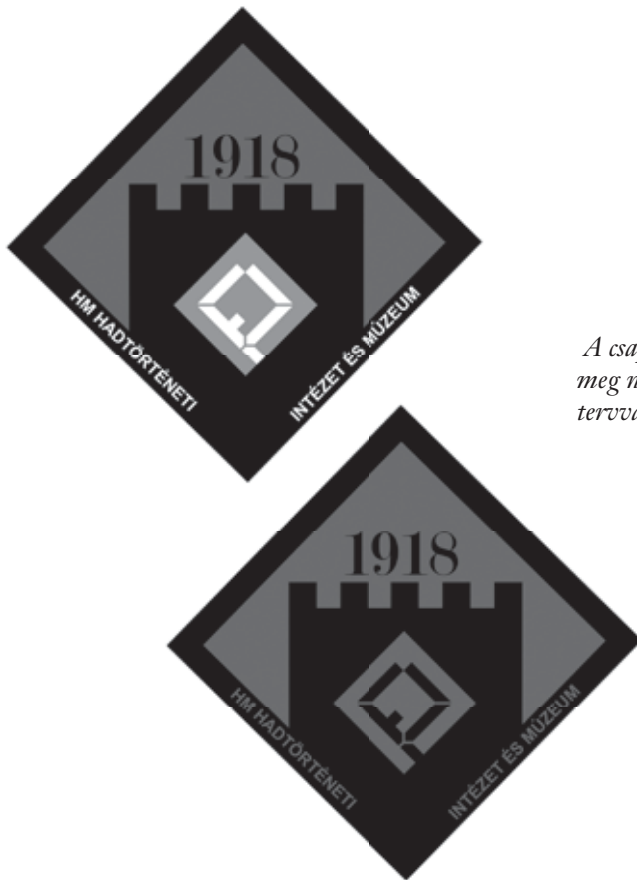
A HM HIM 2012-ben pályázatot írt ki egy új, egységes arculat megtervezésére, amelynek fő eleme volt az új logó elkészítése, valamint az intézmény honlapjának modernizálása. A pályázat nyertese az eRise Hungary Kft. lett, munkatársai készítették el a logó terveit. Több változat is készült, közös jellemzőként mindegyik az Intézmény épületéből indult ki, azt egyszerűsítve formálta jelképpé. A nyertes végül az a változat lett, amely a HM HIM épülettömbjét felülnézetben ábrázolja, csúcsára állított négyzetbe foglalva, kiegészítve az intézmény nevével. Az új arculat és a logó meglehetősen jó visszhangot kapott szakmai körökben is.¹

A központi elem tehát adott volt, ezt kellett megfelelő kiegészítésekkel csapatkarjelzéssé formálni, természetesen a hatályos honvédségi előírások figyelembe vételével. Ennek megfelelően a karjelzés tervezetek a köznapi öltözetre való színes és a gyakorlóra szánt „terepszínű” változatban készültek el.² Mivel az állomány Európán kívüli missziós alkalmazására nem lehetett számítani, a sivatagi változat nem szerepelt a tervek között.

1 <http://hg.hu/cikkek/design/15498-elharcosok-a-hadtorteneti-uj-arculata> (Megtekintés: 2020 június 3.)

2 Az erre vonatkozó előírásokat lásd: 120/2005. (HK 2/2006.) HM utasítása csapatkarjelzések, csapatjelvények, csapatérmék tartalmi és formai követelményeiről, valamint az elbírálás és engedélyezés rendjéről (Megtekintés: 2020. június 3.)

Végül két vázlatot terjesztettünk elő, ezek főként az alapforma tekintetében tértek el egymástól. Az első változat egy konzervatívabb, kerekaljú pajzs volt, a második, mintegy a logó megnagyobbításaként, egy csúcsára állított négyzetet formázott. Utóbbival a bevett formáktól igyekeztünk kissé eltérni, hiszen a rendszeresített honvédségi csapatkarjelzések szinte mindegyike kör vagy pajzs alakú. A szögletes változaton látható bástyafal a Budai Várat jelképezte úgy is mint épületegyüttest, amelynek szerves része a múzeum épülete, egyszersmind pedig a magyar történelem egyik legfontosabb helyszínét. A két tervezetnek voltak azonos elemei is, mindkettőben megjelent a már említett logó, valamint az intézmény neve. Mindezek mellett helyet kapott még az 1918-as évszám is. A pajzsot formázó változat gyakorló verziójára két terv is készült. Fontos megjegyezni, hogy valamennyi tervezet csupán papíron készült el, próbadarabok legyártására nem került sor. A pajzsot formázó változatot végül 2015. április 7-én hagyta jóvá Dr. Benkő Tibor vezérezredes, vezérkari főnök. A HM HIM parancsnoka, Dr. Kovács Vilmos ezredes pedig 37/2015. számú intézkedésével rendszeresítette az intézmény csapatkarjelzését.

*A csapatkarjelzés
meg nem valósult
tervváltozata*

A HM HIM csapatkarjelzésének hivatalos leírása a következő.

A csapatkarjelzés alapját egy fehér színű, kerek talpú pajzs képezi. A pajzs oldalsó és alsó szegélyén U alakot képezve fekete sáv fut körbe, a sávban fehér színnel, Arial betűtípussal a „HM HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM” felirat olvasható. A fehér pajzsmezőben felülre az intézmény csúcsára állított négyzet alakú logója van elhelyezve piros színben, oly módon, hogy az ábra csúcsai oldalt az U alakú sáv belső körvonalát, felül pedig a pajzs felső körvonalát érintik. A logóban elhelyezett fehér ábra a Hadtörténeti Intézet és Múzeum Budai Várban található épületének stilizált felülnézeti képét ábrázolja. A logó alatt a fehér pajzsmezőben fekete színnel, Modern No. 20 betűtípussal az „1918”-as évszám olvasható, amely a jogelőd szervezet, a Hadtörténeti Levéltár és Múzeum megalapítására utal.

Színkódok köznapi és társasági öltözetben:

Pajzs alap, felirat, logó ábra: Fehér (RGB 255 255 255, CMYK 0 0 0 0)

U alakú sáv és évszám: Fekete (Pantone Black C, RGB 38 28 2)

Logó alap: Piros (P 187 C, RGB 196 18 48)

A csapatkarjelzés hadi gyakorló változata formailag megegyezik a köznapi és társasági változattal, csupán a fehér és piros színű ábrarészek és feliratok zöld színben jelennek meg.

Színkódok hadi gyakorló öltözetben:

Pajzs alap, felirat, logó ábra: Zöld P 448 C, RGB 82 79 38

U alakú sáv, évszám és logó alap: Fekete (Pantone Black C, RGB 38 28 2)

Méret: 80 mm-es átmérőjű körben elhelyezhető.

A 2015 M gyakorló ruházat bevezetésével a gyakorló változat elavulttá vált, mivel a színvilága nem egyezik az új öltözetével. A 2015 M ruházat színéhez illeszkedő gyakorló karjelzés bevezetése azonban még várat magára.

Balla Tibor

RÓNAI-HORVÁTH JENŐ CSÁSZÁRI ÉS KIRÁLYI ALTÁBORNAGY,
A KATONATUDÓS

Rónai-Horváth Jenő altábornagy kiválóan képzett katonatiszt volt, aki a magyar királyi Honvédséghez 40 éven át kötődő és magasra ívelő pályafutása során elévülhetetlen érdemeket és hírnevet szerzett magának. Katonatiszti és tábornoki karrierje mellett igen jelentős tudományos pályafutást mondhatott magáénak. Neve ma is ismerősen cseng a hadtudomány különböző ágait művelő szakemberek – azon belül is főként a hadtörténészek –, valamint a nevéhez köthető számos alapmű okán, a hadtörténelem iránt érdeklődő széles olvasóközönség számára.

Katonatiszti pályafutása

Rónai-Horváth Jenő császári és királyi altábornagy 1852. december 30-án született a Hont vármegyében található Drégelypalánkon, római katolikus vallású családban. Édesapja Horváth Miklós volt. (Nevét csak 1883. július 15-étől kezdődően használta Rónai-Horváth Jenő formában, előtte Horváth Jenőként volt ismert.) Lökösházi Tavasz Ilonával kötött házasságából két fia (Jenő és László), valamint három lánya (Ilona, Anna és Margit) született. Magyarul és németül tökéletesen beszélt és írt.

Gimnáziumi tanulmányait Tatán és Győrött végezte.

Katonai pályafutását az 1868. évi XLI. törvénycikk által létrehozott, a dualizmus időszakában Magyarországon önálló magyar haderőnek tekintett magyar királyi Honvédségben kezdte és annak szervezeti keretei között folytatta egészen haláláig.

1874. október 4-én besorozott honvédként került az Ipolyságon állomásozó magyar királyi 62. honvéd gyalogzászlóaljhoz, majd 1875–76 folyamán elvégezte a magyar királyi honvéd Ludovika Akadémia tisztképző tanfolyamát Budapesten. 1876. szeptember 18-án soron kívül hadnaggyá nevezték ki, és egyidejűleg századtisztként, valamint zászlóalj-segédztisztként kezdte meg szolgálatát a magyar királyi 59. honvéd gyalogzászlóaljban Ógyallán. 1878–79-ben a budapesti magyar királyi honvéd Ludovika Akadémia felsőbb tiszti tanfolyamát, majd 1879 és 1881 között az osztrák–magyar vezérkar szakképző intézményét, a bécsi Hadiiskolát végezte el, utóbbit kiváló eredménnyel. 1881. november 1-jén soron kívül

*Rónai-Horváth Jenő
ezredes, a budapesti
1. honvéd gyalogezred
parancsnoka
(Hadtörténeti Múzeum
Fotóarchívum, leltári
szám: C4.5.1.)*

főhadnaggyá lépett elő, azzal egyidejűleg a császári és királyi VI. hadtest vezérkari osztályán kezdte meg szolgálatát Kassán. 1882-ben a budapesti magyar királyi Honvédelmi Minisztérium I. ügyosztályára osztották be, ahol mint a tisztképzési ügyek referense teljesített szolgálatot. 1885. október 1-jétől – az 1872 óta a honvéd tisztképzés fellegvárának számító – budapesti Ludovika Akadémia szolgálati szabályzat-, harcászati- és hadtörténelem-tanáráként működött. Beosztásában eltöltött ideje alatt, 1886. május 1-jén soron kívül II. osztályú, 1888. május 1-jén pedig I. osztályú századosná léptették elő. 1891. október 1-jétől csapatszolgálatra vezényelték: a 2. zászlóalj parancsnoka lett a pozsonyi magyar királyi 13. honvéd gyalogezredben. 1892. október 16-tól a magyar királyi IV. honvédkerület parancsnokának segédtiszti beosztásában szolgált Pozsonyban, 1892. november 1-jétől az Osztrák–Magyar Monarchia szárazföldi haderejében rendszeresített legalacsonyabb törzstiszti rangban, vagyis őrnagyként. 1894. október 17-től a magyar királyi honvéd törzstiszti tanfolyam¹ tanára és parancsnok-helyettese

1 A honvéd törzstiszti tanfolyam célja az volt, hogy az előléptetésre alkalmas századosok a törzstisztek (az őrnagyok, az alezredek és az ezredek tartoztak ebbe az álmánykategóriába) számára szükséges elméleti ismereteket megszerezzék.

volt Budapesten, 1895. május 1-jétől alezredesi rangban.² 1897. április 16-tól a magyar királyi 1. honvéd gyalogezred parancsnokságát vette át Budapesten, majd 1897. november 1-jén ezredessé lépett elő beosztásában.³

1901. december 20-tól a magyar királyi 75. honvéd gyalogdandár megbízott parancsnokaként folytatta pályafutását Kolozsvárott. 1902. augusztus 1-jén vára-kozási illetékkal egy évre szabadságolták⁴ Budapesten. 1903. szeptember 20-tól a magyar királyi 82. honvéd gyalogdandár parancsnoki teendőit látta el Pécsen. 1904. május 1-jén az Ausztria–Magyarország hadseregében létező legalacsonyabb tábornoki rang tulajdonosa lett, azaz császári és királyi vezérőrnaggyá⁵ lépett elő parancsnoki beosztásában. 1905. április 26-án a magyar királyi 76. honvéd gyalogdandár parancsnokságát vette át Nagyszebenben. 1906. május 22-től a magyar királyi V. honvédkerület megbízott, majd 1906. november 27-től a magyar királyi V. honvédkerület kinevezett parancsnoki beosztását látta el Székesfehérváron. 1908. május 1-jén elérte katonatiszti és tábornoki pályafutásának legmagasabb rangját: császári és királyi altábornaggyá nevezték ki. 1909. október 14-én a kas-sai magyar királyi III. honvédkerület parancsnoki beosztásába helyezték. Megrendült egészsége miatt 1910. május 26-án I. Ferenc József felmentette beosztásából, 1911. február 1-jén pedig nyugállományba helyezték. Azután Budapesten élte nyugdíjas éveit.⁶

Az 1914. augusztus elején kitört Nagy Háború harmadik hónapjában, 1914. október 12-én aktiválták a korábbi nyugállományból, majd császári és királyi se-regtest-parancsnok lett Désen. 1914. december 13-án a világháborús hadszínterek közül az orosz frontra küldték: kinevezték a Karl Pflanzer-Baltin⁷ lovassá-gi tábornok által vezetett hadseregcsoport balszárnyán, a Kárpátokban harcoló úgynevezett uzsoki-csoport (1915. január 14-től új parancsnoka után már Szur-may-csoport) parancsnokává. Az „orosz gőzhenger”, vagyis a jelentős túlerőben lévő cári csapatok első betörését elhárította, 1914. december 25-én pedig csoportja élén sikerült visszafoglalnia az oroszoktól a létfontosságú Uzsoki-szorost. Ezért a haditettéért és hadvezéri érdemeiért, a Monarchia uralkodójától megkap-ta a hadidísztményt az Osztrák Császári Lipót Rend lovagkeresztjéhez, amelyet

2 Rónai-Horváth Jenő kiváló szónoki képességekkel bírt, tanárként is kimagasló eredményeket ért el, hiszen előadásaira a Ludovika Akadémia tisztképző vagy törzstiszti tanfolyamán végzett tisztek hosszú sora emlékezett még évek múltán is. Tanítványai és alárendeltek valósággal rajongtak érte, hallgatósága körében rendkívüli elismertséget szerzett. Vö.: *Szendrei* 1916. 173. o.

3 *Balla* 2019. 400–401. o.

4 A katonai felülvizsgáló bizottság által részleges rokkantnak nyilvánított tiszteket fél illetményel legfeljebb egy évre szabadságolták (várakozási illetékkal szabadságolva). Egy részüket általában visszahívták aktív szolgálatra, vagy kisebb igénybevétellel járó beosztásba.

5 A Monarchia három fő alkotórészből álló szárazföldi fegyveres erejének (az első vonalat alkotó császári és királyi hadsereg, továbbá a második vonalat képező magyar királyi Honvédség és a császári-király Landwehr) tábornoki kara egységes volt, azaz a magyar és az osztrák honvédségnek nem léteztek külön tábornokai. A vezérőrnagyi rangot elért tiszteket (a haderő egységes vezetését többek között ezzel is kimutatva) császári és királyi tábornokká nevezte ki az uralkodó. A vezérőrnagyi rang általában dandár-, az altábornagyi pedig hadosztályparancsnoki beosztást feltételezett.

6 Hadtörténelmi Levéltár (HL), Tiszti anyakönyvi lapok 45543.

7 Karl Pflanzer-Baltin császári és királyi vezérezredes életrajzát lásd: *Balla* 2010. 245–247. o.

már 1909 óta birtokolt.⁸ A hadszíntéren azonban súlyos betegség jelei ütözködtek ki rajta, amelynek következtében 1915. január 5-én haza kellett térnie Budapestre. 1915. február 1-jén hivatalosan is visszahelyezték a korábbi nyugállományba. 1915. március 2-án hunyt el budapesti otthonában a harctéren szerzett betegsége következtében.⁹

1915. március 5-én temették el a budapesti Kerepesi (ma Fiumei) úti sírkertben. Sírját a Nemzeti Emlékhely és Kegyeleti Bizottság 2001-ben védetté nyilvánította.

Katonai érdemeit és tehetségét számos osztrák–magyar kitüntetés adományozásával is elismerték, így 1891. október 12-től a Katonai Érdemkereszt, 1897. május 29-től az Osztrák Császári Vaskorona Rend III. osztálya, 1898. december 2-től a Jubileumi Emlékérem a fegyveres erő számára 1898, 1908. december 2-től a Katonai Jubileumi Kereszt 1908, 1909. szeptember 26-tól az Osztrák Császári Lipót Rend lovagkeresztje, 1915. február 17-től a hadidíszítmény az Osztrák Császári Lipót Rend lovagkeresztjéhez kitüntetéseként mondhatta magáénak.¹⁰

Tudományos és katonatudósi tevékenysége

Rónai-Horváth Jenő a 19. század utolsó évtizedeiben a Magyar Tudományos Akadémián (MTA) fellendült hadtudományi tevékenység egyik főszereplője volt. A nagy formátumú katonatudós tudományos munkássága átnyúlt egészen a 20. század első másfél évtizedéig.

Katonatudósi érdemeit számos tudományos cím adományozásával, valamint akadémiai tisztségbe történt megválasztásával is elismerték. 1886 és 1888 között a Magyar Tudományos Akadémia 1882-ben életre hívott Hadtudományi Bizottságának helyettes előadója, majd az 1888–1898 közötti időszakban a Bizottság előadója volt. 1888. május 4-én a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává, 1909. december 29-én az MTA II. (Filozófiai, Társadalmi és Történelmi Tudományok) Osztálya összesen 20 (17 neves civil és három katonatiszt) tagból álló Hadtudományi Bizottságának¹¹ elnökévé, végül pedig 1910. április 28-án

8 Gyermekai, Rónai-Horváth Jenő vezérkari százados, továbbá László, Ilona, Anna és Margit 1917. június 18-án magyar nemesi címet és az uzsoki nemesi előnevet kapták IV. Károlytól, mintegy utólag is elismerve apjuk harctéren szerzett érdemeit. Vö.: *Gerő* 1940. 176. o.

9 HL Honvédelmi Minisztérium Általános 4. osztály 1927 (1712. doboz).

10 Balla 2019. 401. o.

11 A Magyar Tudományos Akadémia Ügyrendje szerint a Hadtudományi Bizottság „feladata a magyar hadtörténelmi kútfők és egyéb emlékek felkutatása, kiadása és feldolgozása. Közönlönye a *Hadtörténelmi Közlemények*, melyet a bizottság előadója szerkeszt, ezen kívül a bizottság feladatának megfelelő egyéb kiadványokat is közlétesz, ilyenek létesítésére az előmunkálatokat megteszi, igyekszik katonai szakférjfiakat működési körébe vonni, s az érdeklődést a magyar hadtörténet és emlékei iránt felkelteni és ébren tartani.” A Bizottság neves civil történész tagjai között volt pl. Ballagi Aladár egyetemi tanár, Csánki Dezső, Károlyi Árpád, Angyal Dávid egyetemi tanár, Borovszky Samu és Takáts Sándor (mindnyájan az MTA levelező tagjai), két segédtagja pedig katonatiszt, Breit József vezérkari alezredes és Sári Szabó Lajos honvéd százados volt. Vö.: *Ács* 2001. 246–247. o.

az Akadémia tiszteleti tagjává és egyúttal az MTA Hadtudományi Bizottságának elnökévé választották.¹²

Rónai-Horváth Jenő többek között tagja volt a Magyar Történelmi Társulatnak és sok más tudományos egyesületnek is. Az 1896-os budapesti millenniumi kiállítás idején a hadtörténelmi csoport-bizottság és a nemzetközi zsűri tagjai között szerepelt.

A fentebb már részletezett kiváló katonai képességei és erényei mellett Rónai-Horváth Jenő elmélyülten kutatta a hadtudományokat, idejét kiváltképpen a hadtörténelem művelésének szentelte. Olyan neves elődök nyomdokán haladt, mint Tanárky Sándor, Kiss Károly, Horváth Mihály, Ipolyi Arnold. Tudományos munkásságának rendkívül gazdag örökségét hagyta az utókorra. Több mint száz hadtudományi és hadtörténelmi témájú tanulmány, valamint egyéb kisebb közlemény jelent meg a neve alatt. Négy – a Ludovika Akadémia számára írt – tankönyvet, összesen négy alapműnek számító kötetet jegyzett szerzőként, egy kötetet pedig szerkesztőként.

Írói munkásságát 1876-ban, az akkor még egyedül létező katonai folyóiratban, a *Ludovika Akadémia Közönyében* kezdte meg és annak két évtizeden át volt munkatársa. Összesen 21 tanulmányt és számos könyvismertetést tett közzé a lap hasábjain. Azokon kívül egy tanulmányt publikált a *Századokban*, összesen 27 tanulmányt valamint számos könyvismertetést a *Hadtörténelmi Közleményekben*, a Bécsben megjelenő *Organ der Militär-Wissenschaftlichen Vereine* című folyóiratban pedig két tanulmánya látott napvilágot németül.¹³

Az MTA Hadtudományi Bizottságának megbízásából szerkesztette meg a *Magyar Katonai Évkönyv 1886-ra* címet viselő kötetet,¹⁴ amelyben hat tanulmányt publikált.

Tanulmányai és cikkei a magyar történelem szinte mindegyik korszakát felölelték. Több közleményében foglalkozott a honfoglalással és Mátyás király hadművészetével, továbbá élénken foglalkoztatták a költő és hadvezér Zrínyi Miklós hadjáratai valamint művei. 1889. január 21-én megtartott akadémiai székfoglalójában is Zrínyi hadtudományi elveiről értekezett,¹⁵ kiemelve „*hadtudományi elvei közül azokat, melyek hadművészeti szempontból legkiválóbbak.*” Leszögezte, hogy első klasszikus katonai írónk, a hadi tudományok első magyar művelőjének „*hadtudományi munkáit nem szabad egyszerűen magyar irodalmi emléknek tekintenünk, becse művek ezek, melyekből a mai hadseregnek tisztjei is sokat – igen sokat tanulhatnak.*”¹⁶

Zrínyi munkái kiadásának előszavában azt írta: „*Nekem Zrínyi munkáinak kiadásánál csak a tolmács igénytelen szerepe jutott, de Zrínyi Miklóst tolmácsolni nemes feladat s a munka, mely velejár, nem fáradságot okoz, de élvezetet szerez, míg jutalma az lesz, ha általa Zrínyi nagy szellemének hatása, önzetlen hazaszeretete minél nagyobb körben terjed.*”¹⁷

12 Balla 2019. 401. o.

13 Szinnyi 1896. 1240–1243. o.

14 Magyar Katonai Évkönyv 1886-ra. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest, 1887.

15 Akadémiai székfoglalója teljes szövegét lásd: Rónai 1889. 1–19. o.

16 Ács 2001. 246–247. o.

17 Szendrei 1916. 173. o.

1888 és 1897 között, az első magyar hadtörténelmi folyóirat, a *Hadtörténelmi Közlemények* első tíz évfolyamának szerkesztője volt, szintén az MTA Hadtudományi Bizottságának megbízásából. Felelősségteljes munkakörét nagy tehetséggel és szerkesztői bravúrral látta el. Szerkesztőségének idején a magyar hadtörténelem igen gazdag anyagát tette közzé a folyóirat, amelynek kezdettől fogva az volt a célja, hogy „*a különösen is szegény magyar katonai irodalom leginkább mellőzött ágát, a magyar hadtörténelmi irodalmat, mely nemzetünk dicső multjának történetét van hivatva megörökíteni, egy oly szakfolyóirattal ajándékozza meg, mely a magyar hadi dicsőség emlékét felújítván, a hazafias szellemet terjeszse s a magyar nemzet fiainak legszebb erényét: a hazaszeretetet ápolja és fejlessze.*” Azokat az erényeket, amelyek véleménye szerint azt a belső erőt képviselik, amely a katonát győzni tanítja.¹⁸

Továbbá célul tűzte ki, hogy a folyóirat a magyar hadiesemények szakszerű feldolgozását adja, a magyar tisztnek, a magyar katonának kedves olvasmányát képezze, a magyar történetíróknak munkájuknál jól értékesíthető adatokat nyújtson.¹⁹ (Tevékenységevel annyira jól megalapozta a folyóirat működését, hogy az mai napig is létezik, s jelenleg a 133. évfolyamánál tart.)

Négy kiváló, a Ludovika Akadémia számára írt tankönyvvel gazdagította a magyar nyelvű katonai szakirodalmat, amelyek a megjelenés sorrendjében a következők: *Harczászat* (I. kötet 1888., II. kötet 1891), *Az egyetemes hadtörténelem vázlatja* (1889), *Az újabkori hadviselés történelme* (1891), *Az alkalmazó harczászat kézikönyve* (1895).

Az általa szerkesztett Magyar Hadtörténelmi Könyvtár sorozat 1891–1897 között jelent meg a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában.²⁰ Abban közreadta két fő művét is, nevezetesen *Gróf Zrínyi Miklós a költő és hadvezér hadtudományi munkáit* (1891),²¹ valamint a *Magyar Hadi Krónikát* két vaskos kötetben, (I. kötet 1895., II. kötet 1897).²²

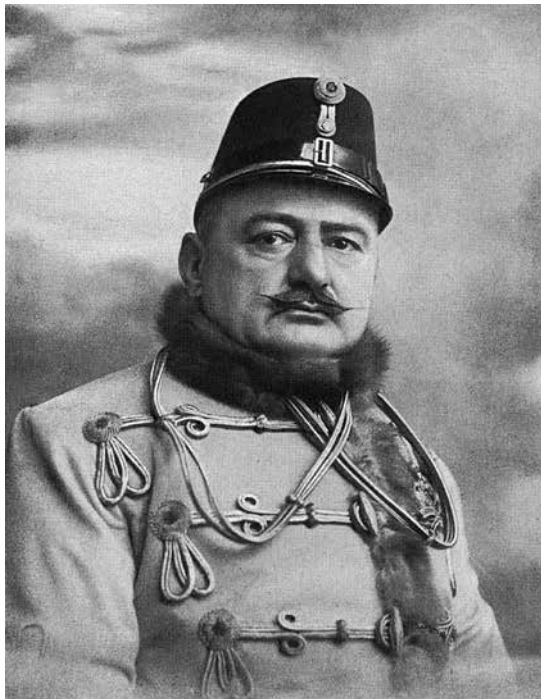
18 Uo. 171. o.

19 A Hadtörténelmi Közlemények a kezdetektől 1898-ig. In: *Ács* 2001. 204. o.

20 A sorozatban Rónai-Horváth Jenő két művén kívül még az alábbi kötetek láttak napvilágot: *Szécsi Mór: Az osztrák–olasz háború 1866-ban*. Budapest, 1893.; *Balás György: Az osztrák–porosz háború 1866-ban*. Budapest, 1894. Vö.: *Hadtudományi Lexikon* 1995. 887. o.

21 A mű jelentőségét az adta, hogy Zrínyi Miklóst korábban leginkább költőként magasztalták a magyar szakirodalomban. Hadtudományi munkái viszont korának színvonalán álltak, és kiváló hadvezéri képességeinek kétségtelen bizonyítékai voltak. Kijelenthetjük, hogy Zrínyi mint a hazaszeretettől áthatott hős katonája volt Rónai-Horváth eszményképe, mind katonaként, mind pedig íróként. Rónai-Horváth Jenő Zrínyi hadtudományi munkáinak kommentekkel ellátott kritikai kiadásával elévülhetetlen érdemeket szerzett. A kötet alapvető forrásmunka, amelyet még ma is használnak és haszonnal forgatnak a korszakkal foglalkozó szaktörténészek. A témakör egyik legutóbbi monografikus formában megjelent feldolgozásában Rónai-Horváth műve számos helyen kerül megemlítésre. Vö.: *Hausner* 2013.

22 Magyar hadi krónika. A magyar nemzet ezeréves küzdelmeinek katonai története. I. kötet. A honfoglalástól a mohácsi vészig. Budapest, 1895., II. kötet. A mohácsi véstől a legújabb korig. Budapest, 1897. A millennium alkalmából kiadott és hadtörténelmi kézikönyvnek szánt két kötet, a honfoglalástól kezdve az 1882-es dél-dalmáciai és hercegovinai felkelés leveréséig időrendben tárgyal minden hadi eseményt, hadjáratot, ütközetet és várostromot, több mint 1000 oldal terjedelemben. A mű lényegében tiszta eseménytörténet, a szerző alapvetően a történések közérthető, minél több helységnevet és dátumot tartalmazó leírására törekedett. Az egyes

Rónai-Horváth Jenő császári és királyi altábornagy (Forrás: Rónai Horváth Jenő tiszteleti tag emlékezete. Dr. Szendrei János levelező tagtól. 165. o.)

Rónai-Horváth Jenő altábornagy kiemelkedő tehetségét a magyar katonai és hadtörténelmi irodalom magas szintű művelésének szolgálatába állította, hadtörténeti és hadtudományi szakírói alkotó tevékenysége során bátran alkalmazta a szakmai kritikát, ötvözve azt a hadtudomány különböző (leíró, elemző, összehasonlító) módszereivel.

Korai halálával a magyar királyi Honvédség nem csupán egyik jól képzett, a Nagy Háború orosz hadszínterét is megjárt tábarnokát, hanem az egyetemes és a magyar hadtörténelem kiváló ismerőjét, valamint az egyik legnagyobb magyar katonatudósát is elveszítette.

Levéltári források

HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltár, Anyakönyvi lapok 45543.

HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltár, Honvédelmi Minisztérium, Általános 4. osztály 1927 (1712. doboz).

fejezetek elején Rónai-Horváth felsorolja az adott történelmi korszakról szóló forrásmunkákat és kézikönyveket. Vö.: *Hermann* 2015. 249–252. o.

Irodalomjegyzék

Ács 2001.

Ács Tibor: A Magyar Tudományos Akadémia kiemelkedő katonatudósai. In: *Ács Tibor*: Haza, hadügy, hadtudomány. Hadtörténeti és tudománytörténeti írások. Szerk. *Horváth István* nyá. ezredes – *Kiss Jenő* nyá. ezredes. Budapest, 2001. 235–250. o.

Balla 2010.

Balla Tibor: A Nagy Háború osztrák–magyar tábornokai. Tábournagyok, vezérezredesek, gyalogsági és lovassági tábornokok, táborszernagyok. Budapest, 2010.

Balla 2019.

Balla Tibor: A Nagy Háború osztrák–magyar tábornokai. Altábournagyok. Budapest, 2019.

Gerő 1940.

Dr. Gerő József: A királyi könyvek. Az I. Ferenc József és IV. Károly király által 1867-től 1918-ig adományozott nemességek, főnemességek, előnevek és címerek jegyzéke. Budapest, 1940.

Hadtudományi Lexikon 1995.

Hadtudományi Lexikon M–Zs. Főszerk. *Szabó József*. Budapest, 1995.

Hausner 2013.

Hausner Gábor: Más könyvet olvas. Zrínyi Miklós és a 17. századi hadtudományi irodalom. Budapest, 2013.

Hermann 2015.

Hermann Róbert: A magyar hadtörténeti szintézisek 1842-től napjainkig. In: A magyar hadtörténetírás története és aktuális kérdései. Szerk. *Kincses Katalin Mária*. Budapest, 2015. 239–281. o.

Rónai 1889.

Rónai Horváth Jenő: Gróf Zrínyi Miklós (a költő és hadvezér) hadtudományi elvei. Akadémiai székfoglaló. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1889. 2. sz. 1–19. o.

Szendrei 1916.

Rónai Horváth Jenő tiszteleti tag emlékezete. *Dr. Szendrei János* levelező tagtól. Előadta 1915. december 13-án. Arczképpel. (A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek. Szerkeszti a főtítkár. XVII. kötet – 7. szám.) Budapest, 1916. 165–175. o.

Szinnyei 1896.

Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. IV. kötet. Gyalay–Hyrtl. Budapest, 1896.

Balogh Ádám Tibor

ADALÉKOK A FIUMEI CACAO- ÉS CSOKOLÁDÉGYÁR¹ TÖRTÉNETÉHEZ

A Fiumei Cacao- és Csokoládégyár Részvénytársaság története máig feltáratlan. Említésekkel, cikkekkel, rövid fejezetekkel találkozunk város- és ipartörténeti munkákban,² illetve a későbbi tulajdonos, Gerbeaud céggel összefüggésben,³ ám a meglévő írásokban érezhető a történelmi keret hiánya, s áttekinthető értekezés nélkül számos műtárgy datálása is problematikus. E tanulmány célja, hogy körbejárja ennek az elfeledett, tengerparti ipari vállalkozásnak a históriáját és közzé tegyen a gyár életre hívásával, működésével, megszűnésével kapcsolatos adatokat, és így alapul szolgáljon további kutatásokhoz. Az egy évtizedig működő cég gyönyörű plakátokat, számlócédulákat, zománctáblákat, képeslapokat, dobozokat, kéziratokat hagyott hátra, amelyek elszórtan hevernek magánkézben és múzeumokban. Ezek összegyűjtése, datálása, történeti kontextusban való ismertetése még várat magára.

A csokoládét már a 19. század elején előszeretettel fogyasztották Magyarországon, luxuscikknek számított. A nyers kakaóbabot a kereskedők és cukrászok dolgozták fel, utóbbiak készítették kakaós italt, süteményt, csokoládét, bonbonokat. Később külön üzemek alakultak, amelyek manufakturális jellegüket őrizték, mégis olykor már ezeket is „gyárnak” (*fabrik*) nevezték. Az első hazai csokoládégyárakat a 19. század közepén alapították, majd egyre több gyártó és forgalmazó jelent meg a piacon: Dremmel és társa (Pest), Heidrich Ferenc (Pest), újabb generáció tagjaiként Stühmer Frigyes (Pest), Stollwerck testvérek (Pozsony), Brammer Henrik (Pest), Gerbeaud Emil (Pest). Hazánk édesipara a 20. századra szép eredményeket ért el, azonban más ágazatokhoz hasonlóan küzdött a külföldi – főként osztrák – ipari termékek piaci versenyével.⁴

A bemutatásra kerülő gyár története az egykor magyar kormányzás alatt álló kikötővároshoz, Fiuméhez kötődik. Fennállása 1896–1908 közé tehető, amit azért fontos hangsúlyozni, mert több szakirodalom ezt a keretévszámot nem ismerve, az 1910-es években is az eredeti gyárnevet használja.

1 A magyar nyelvű névhasználatra több példát találunk: Fiumei cacao- és csokoládé gyár, Fiumei Cacao- és Csokoládé-Gyár, Fiumei Cacao és Csokoládégyár stb., amik közül az utóbbi áll legközelebb a mai szóhasználathoz, ezért a tanulmányban egységesen ezt az alakot alkalmazom (kivéve ez alól a korabeli idézet).

2 *Pelles – Zsigmond* 2018. 80. o.; *Aničič* 2014. 154–157. o.

3 *S. Nagy* 2014. 91. o. és 114. o.

4 *Sípos* 2006. 11. o.

A gyár alapítása

Fiume a dualizmus idején fontos volt Magyarország számára, földrajzi sajátosságainak köszönhetően jelentős kereskedelmi, ipari városa volt a magyar–horvát tengeremelléken. A magyar állam nagy összegeket költött a város fejlesztésére – a kikötő kiépítésére például mintegy 57 166 546,67 koronát 1871–1914 között.⁵ Fiumében többek között papír-, dohány-, torpedó-, rizshántoló-, kőolaj-finomító-, gáz- és hordógyár is működött az 1890-es években. A korszakban minden tekintetben fejlődő, virágzó városról beszélhetünk. Ekkor a bankok is egyre nagyobb szerepet vállaltak a gyáripari alapításokban,⁶ sőt voltak pénzügyintézetek – például a Magyar Ipar és Kereskedelmi Bank –, amelyeket kifejezetten az iparfejlesztés miatt, új gyárak, gyártási ágazatok beindítására hoztak létre.⁷ Hasonló szerepet töltött be Fiumében a Fiumei Hitelbank (*Banca di credito fiumano*) is, amely több helyi gyár alapításában, üzleti életében is szerepet vállalt (például a kőolajfinomító- és a rizshántoló gyár esetében).⁸

Az új gyáralapítás ötlete mai szemmel is logikus: ilyen gyár nem volt Fiumében; az ide érkező nyersanyagot (kakaóbab) azonnal fel lehetett dolgozni; a cég a beszerzésben és a szállítási költségekben is előnyös helyzetben volt; az új üzem létesítéséhez állami engedmény járt; emellett a nyersanyagszükséglet növelte a kikötő áruforgalmát. A befektetőknek és a magyar államnak is úgy tűnhetett, hogy a gyáralapítás pezsdítően hat a helyi gazdaságra, valamint „nemzeti érdekeket” szolgál, ha a piacon teret hódít a külföldi gyártmányokkal szemben.⁹

1896 elején Kankovszky Ferenc miniszteri titkár¹⁰ az alábbi szöveget fogalmazta meg a gyár ügyében: *„Ezen gyár által Fiumében így tehát Magyarországon egy eddig itt nem gyakorolt új iparág honosíthatnák meg, mely által egyrészt Fiume tengeri forgalma emelkedhetnék a nyers cacaobab behozatalával, másrészt az eddig külföldről és különösen Hollandiából behozott cacaoport s a francia országból és Schweizből behozott csokoládé ezentúl saját boni gyártmányok által kiküszöböltetvén az eddig azokért külföldre kiszállított pénz az országban maradna. [...] lehetetlen, hogy örömmel ne fogadjak minden oly áramlatot, mely Fiume ipari és kereskedelmi viszonyait javítani alkalmasnak mutatkozik. Triest [...] az utóbbi időkben ismét hatalmas állami protekcióval újabb és újabb jelentékeny ipartelepeket nyert, melyek Fiumében már létezett hasonló ipar vállalatoknak messzemenő és mélyen bevágó versenyt okoznak, melynek vissza hatása az egész fiumei piacon károsan észlelhető.*

5 Pelles – Zsigmond 2019. 80–81. o.

6 Tomka 1995. 172. o.

7 Uő. 193. o.

8 Holek 1897. 259–260. o.

9 Uő. 273–274. o.

10 Dr. Kankovszky Ferenc ekkor fiumei miniszteri titkár. 1889-ben került a fiumei kormányzóságra. 1894-ben miniszteri segédtitkár, 1895-ben miniszteri titkár. Később miniszteri osztálytanácsos, tanügyi előadó (1909–1917), a *Magyar Tengerpart* című lap munkatársa. *Kőrösi* 1897. 135. o.; *Brelich* 1897. 323. o.; *Ordasi* 2018. 550. o.

Előkelő állami érdekek tartom, hogy e versenyben a magyar kikötő hátra ne maradjon s minden elkövetessék, még anyagi áldozatok árán is, hogy Fiume versenyképessége újabb és újabb iparágak megbonosítása által mindinkább fokoztassék.

Ezen irányú szakadatlan törekvésben kedvező alkalomnak találok a fiumei hitelbank tervezett új gyáralapítását.

Nagyságod a rendelkezésére álló statisztikai adatokból könnyen szerezhet meggyőződést, hogy a tervezett gyár, – ha az már kezdetben a modern technika színvonalán álland – minő nemzetgazdasági jelentőséggel fog bírni s, hogy kellő támogatás mellett mennyire leendő képes Magyarország kereskedelmét az ágazatban a külföldtől függetleníteni. Minthogy azonban a mai mostoha viszonyok közt [...] egy magyarországi kezdő gyár, még oly jeles kezekben is mint a fiumei hitelbankéban, csak akkor léphet sikeres versenyre, ha ő is [...] kedvezményekben részesül, bátorkodom Nagyságodat legmelegebben kérni, hogy folyamodó fiumei hitelbanknak kérvényében kifejtett állami kedvezményeket a legmesszebb menő mérőben megadni s engem magas határozatáról mielőbb értesíteni méltóztassék, hogy folyamodó bank a tervezett gyárat lehetőleg azonnal létesíthesse nehogy e téren is esetleg Triest megelőzze Magyarországot s Fiume kereskedelmi fejlődését újabban megakassza, fogadja stb.”¹¹

A szövegből kitűnik a vállalat alapítási szándéka, illetve azok az érvek, amelyek szerepet játszhattak a gyár létesítésében. A befektető cég, a Fiumei Hitelbank Rt. az alapításhoz állami támogatásokért folyamodott, amelyeket végül előzetesen 10 évre megkapott. Az állami kedvezmények az 1890. évi XIII. törvénycikkben kerültek meghatározásra.¹²

A vállalatvezetés 1896. április 7-én tartotta alakuló közgyűlését, amin elfogadták a társaság alapszabályát. A céget olyan ipariléptékű termeléshez hozták létre, ami kakaók, csokoládék, ételízesítők és más kapcsolódó árucikkek előállítására irányult. A társaságot 200 000 forint alaptőkével hozták létre 50 évre (1946-ig). Az igazgató tanács tagjai: Ehrlich Emil,¹³ Rosenberg Félix,¹⁴ Steinacker Arthur,¹⁵ a felügyelőbizottság tagjai: Goldmann Tamás, Fest Kálmán, Singer Emil voltak. A vezetőségben a Fiumei Hitelbank üzletemberei foglaltak helyet. A társaság hivatalos nevét négy nyelven jegyezték be: magyar: *Fiumei cacao- és csokoládégyár (részvénytársaság)*, olasz: *Fabbrica Fiumana di Cacao e di Cioccolata (Società anonima)*, német: *Fiumaner Cacao und Chocolate fabriks (Actien gesellschaft)* és francia:

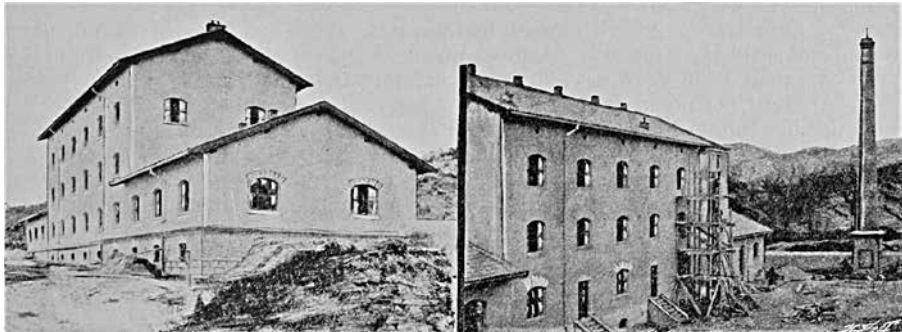
11 DAR JU 5. Kormányzósági iratok - Elnöki iratok 12.eln./1896.

12 *Központi Értesítő*, 1896. április 9. 21. évf. 30. sz. 600. o.

13 Ehrlich Emil (?–1931) a Fiumei Hitelbank Rt. igazgatója, fiumei iparvállalatok részvényese, igazgatósági, felügyelőbizottsági tagja. Rosenberg Félix barátja, sógora.

14 Rosenberg Félix (1853 k.–1931) a Fiumei Hitelbank Rt. igazgatója, fiumei iparvállalatok részvényese, igazgatósági, felügyelőbizottsági tagja. A Fiumei Hitelbank megszűnése után, 1907-ben Budapestre költözött. Bajza utca 30. szám alatti házban, 1931-ben öngyilkos lett. *Esti Kurir*, 1931. május 1. 9. évf. 98. sz. 5. o.

15 Steinacker Arthur (1845–1915) a Fiumei Hitelbank Rt. igazgatója, fiumei iparvállalatok részvényese, igazgatósági, felügyelőbizottsági tagja. A Fiumei kereskedelmi és iparkamara alelnöke, az Osztrák–Magyar Bank fiumei fiókintézetének bankára.

A gyár épülete (1896/1897 körül) (Holek 1897. 273. o.)

*Fabrique de Cacao et de Chocolat a Fiume (Societe anonyme).*¹⁶ A háromszintes, két alacsonyabb szárnyal ellátott gyárépületet Giacomo Zammattio tervezte.¹⁷

A cég szimbóluma, amiről a vásárlók megismerték termékeit, az elefánt lett.¹⁸ A védjegy a Fiumei Kereskedelmi és Iparkamaránál 1896. április 27-én került bejegyzésre a csokoládéakra,¹⁹ 1896. október 1-jén a kakaóporokra.²⁰

A védjeggyel szemben egy lipcsei cég, bizonyos R. és Társa panasszal élt és pert indított, mert szinte teljes volt a hasonlóság az általuk korábban már használt elefántábrával. Ezt dokumentumokkal, újsághirdetésekkal tudta bizonyítani a felperes, mivel azonban a német gyártó korábban nem védte le („lajstromoztatta”) a védjegyét, ezért azt 1901. február 1-jén törölték. Így a Fiumei Cacao- és Csokoládégyár szabadon használhatta elefántos jegyét,²¹ ami a kor szokása szerint a doboz belsejében és a borításán is megjelent.

A korábbiakban említett kedvezmények a gyár beindítását követően léptek életbe, amire 1897. április 1-jén került sor.²² Bánffy Dezső miniszterelnök a cégnek engedélyezte a magyar korona országainak egyesített címerének használatát. Az 1883. évi XVIII. törvénycikk szerint a részvénytársaság jogosult volt iparcikkein, áruin, üzlethelyiségein, címtábláin, címlapjain, üzleti nyomtatványain stb. az említett címet használni.²³

1898. január 1-jén a *Pesti Hírlap* szerint a cég kedvező kilátásokkal kezdte meg az újévi működését.²⁴ A csokoládégyárnak ekkor működött fióküzlete Ab-báziában, amit előszeretettel látogattak a fürdőzők, akik olykor a fiumei gyárba

16 *Központi Értesítő*, 1896. május 24. 777. o. és *Mibók-féle Magyar Compass* 24/2. (1896) 312. o.

17 *Aničić* 2014. 155. o.

18 Az elefánt védjegyet használata más fiumei vállalat is, pl. a Fiumei Első Magyar Rizshántoló- és Rizskeményítőgyár Rt.

19 *Központi Értesítő*, 1896. július 19. 21. évf. 43. sz. 1026. o.

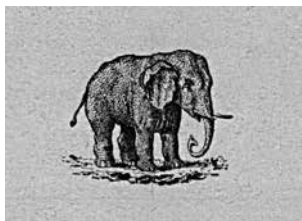
20 *Központi Értesítő*, 1897. március 4. 22. évf. 18. sz. 210. o.

21 *Szász* 1911. 548–550. o.

22 *Magyar Ipar*, 1897. augusztus 1. 18. évf. 18. sz. 352. o.

23 *Budapesti Közlöny*, 1897. augusztus 17. 31. évf. 188. sz. 2. o.

24 *Pesti Hírlap*, 1898. január 1. 20. évf. 1. sz. 13. o.

A gyár elefánt védjegye (Központi Értesítő, 1896. július 19. 21. évf. 59. sz. 1026. o.)

is ellátogattak.²⁵ Jeles személy látogatását közölte a *Kecskemét* című lap: „Magas vendége volt a napokban a fiumei csokoládégyár fényesen berendezett abbaziai fiók-üzleteinek. A kies fürdőhelyen időző Augusztia főhercegnő szerencsétlente meg látogatásával az üzletet, aki a legnagyobb megelégedését fejezte ki a gyártmányok s az üzlet ragyogó berendezése fölött. A magas vendég nagyobb bevásárlást is tett a gyár czikkeiből, amelyeknek minőségéről ismételten a legmelegebb elismerés hangján nyilatkozott.”²⁶

A magyar ipar diadalaként említi a *Pápai Közlöny* a gyárnak a bécsi jubileumi kiállításon (1898) való szereplését, amelyen „az általa kiállított csoport egyikét képezi a kiállítás legérdekesebb részleteinek. Már meszsziről lebilincseli a figyelmet egy gyönyörű hindu kocsí, mely elé egy nagy elefánt van fogva. Köröskörül ízlésesen csoportosítva láthatók a gyár legkülönbözőbb készítményei, mint legtisztább minőségű cacao különféle zamatos és egészségi csokoládék, finom csukorkák, karácsonyfa-diszítések.” A cikk szerint I. Ferenc József is meglátogatta a kiállított kompozíciót, aki hosszabban időzött a termékek között, miközben a cég bécsi képviselőjével néhány szót váltott.²⁷

1899. április 31-én, vasárnap 11 órakor ünnepélyes keretek között nyitotta meg gróf Szapáry László, Fiume kormányzója az első fiumei iparkiállítást, amelynek célja a fiumei iparfejlesztések további előmozdítása volt. A cikk szerint a tárlaton kitűnt termékeivel a Fiumei Cacao- és Csokoládégyár is.²⁸

1899. július 19-én újabb védjegy került belajstromozásra, kakaókra: FIUMEI CACAO, FIUMEI ELEFÁNT CACAO, FIUMEI ADRIA CACAO; a csokoládéokra: FIUMEI CSOKOLÁDÉ, FIUMEI ADRIA CSOKOLÁDÉ, FIUMEI ELEFÁNT CSOKOLÁDÉ feliratok, amelyeket a gyár a csomagolásokra, ragaszokra és más reklámhordozókra helyezett.²⁹ Miként próbálta megnyerni vásárlóit a cég?

Hirdetések, reklámok

A vállalat Magyarországon, Ausztriában, Olaszországban és a Levante térség más országaiban értékesítette termékeit.³⁰ A cégvezetés jelentős összegeket fordított a reklámokra, hirdetésekre. Fennmaradtak újsághirdetések, képeslapok, színes plakátok, számolócédulák, termékdobozok, amelyeknek gyakran művészi,

25 *Budapesti Napló*, 1899. december 24. 4. évf. 355. sz. 5. o.

26 *Kecskemét*, 1898. február 6. 26. évf. 6. sz. 2. o.

27 *Pápai Közlöny*, 1898. június 26. VIII. évf. 26. sz. 6. o.

28 *Pesti Napló*, 1899. május 1. 50. évf. 120. sz. 5. o.

29 *Központi Értesítő*, 1899. november 9. 24. évf. 92. sz. 1596. o.

30 *A Hét*, 1899. december 24. 10. évf. 52. sz. 885. o.

LEGFINOMABB	HUNGÁRIA-	CACAO.
<p style="text-align: center;">Fogyasztási ≡ ≡ adatok.</p> <p>Egy félkiló 100 adagot,</p> <p>egy negyedkiló 50 adagot,</p> <p>egy nyolczadkiló 25 adagot</p> <p style="text-align: center;">szolgáltatót.</p>	 <p style="text-align: center; font-size: small;">Főfőttetőtől tiszta könnyen oldódó és teljesen oltalmazó</p>	<p style="text-align: center;">Használati utasítás.</p> <p style="font-size: x-small;">Ez a kávéhoz adható, aljmagasítós csokoládé, mely a legfinomabb minőségű csokoládéból van előállítva, nemcsak az emésztést előmozdító tulajdonságai miatt ajánlható mindenki számára, hanem azért is, mert benne kifinomult, legfinomabb aromákkal igen magas léptékű egyetűl és más készítése módja rendkívül egyszerű. E cacao olcsó, egészséges, erősítő és tisztító elvontól csokoládé készítésre való, kiválóan bírta van arra, hogy a közelmúltban főfőttetőtől tiszta, könnyen oldódó és teljesen oltalmazó csokoládé készítésére szolgáljon. A kávéhoz adható, aljmagasítós csokoládé, mely a legfinomabb minőségű csokoládéból van előállítva, nemcsak az emésztést előmozdító tulajdonságai miatt ajánlható mindenki számára, hanem azért is, mert benne kifinomult, legfinomabb aromákkal igen magas léptékű egyetűl és más készítése módja rendkívül egyszerű. E cacao olcsó, egészséges, erősítő és tisztító elvontól csokoládé készítésre való, kiválóan bírta van arra, hogy a közelmúltban főfőttetőtől tiszta, könnyen oldódó és teljesen oltalmazó csokoládé készítésére szolgáljon.</p> <p style="text-align: center;">Készítési módja.</p> <p style="font-size: x-small;">A cacao-porból adagolást jó kávé- vagy teakávéhoz egy-egy cseppnyi sóval a helyesnek beavatva forró forró vizet öntünk fölbe, mire az jól már készen van. Cakhoz teendő szerint teendő hárs.</p> <p style="font-size: x-small;">Téljél való készítés. Ilyenkor a csokoládé csak forró teával meg forró vizet, mire a kávéhoz adható, aljmagasítós csokoládé készítésére szolgáljon. A kávéhoz adható, aljmagasítós csokoládé, mely a legfinomabb minőségű csokoládéból van előállítva, nemcsak az emésztést előmozdító tulajdonságai miatt ajánlható mindenki számára, hanem azért is, mert benne kifinomult, legfinomabb aromákkal igen magas léptékű egyetűl és más készítése módja rendkívül egyszerű. E cacao olcsó, egészséges, erősítő és tisztító elvontól csokoládé készítésre való, kiválóan bírta van arra, hogy a közelmúltban főfőttetőtől tiszta, könnyen oldódó és teljesen oltalmazó csokoládé készítésére szolgáljon.</p> <p style="font-size: x-small;">Ugyanoly készült a főfőttetőtől tiszta, könnyen oldódó és teljesen oltalmazó csokoládé készítésére szolgáljon. A kávéhoz adható, aljmagasítós csokoládé, mely a legfinomabb minőségű csokoládéból van előállítva, nemcsak az emésztést előmozdító tulajdonságai miatt ajánlható mindenki számára, hanem azért is, mert benne kifinomult, legfinomabb aromákkal igen magas léptékű egyetűl és más készítése módja rendkívül egyszerű. E cacao olcsó, egészséges, erősítő és tisztító elvontól csokoládé készítésre való, kiválóan bírta van arra, hogy a közelmúltban főfőttetőtől tiszta, könnyen oldódó és teljesen oltalmazó csokoládé készítésére szolgáljon.</p> <p style="text-align: center;">Csak akkor valódi, ha a szelvények a jelen címkével vannak lezárva.</p>

HUNGÁRIA-Csokoládé.

Hungária-Csokoládé és -Cacao védjegy (Központi Ertesítő, 1899. január 1. 24. évf. 1. sz. 11. o.)

kulturális értékük volt. A csokoládégyár a reklámjaival a házfalakon és a közlekedési eszközökön is megjelent. A hirdetések a vásárlóközönséghez idomulva, több nyelven (magyar, olasz, horvát, német, francia stb.) készítették el.

A gyár által gyártott kakaók, csokoládék, bonbonok csomagolásai többféle anyagból, több „változatban” készültek. A kakaósdobozok jellemzően fémből, színes, olykor dombornyomott lemezekből készültek, amelyek henger vagy szögletes, téglalatest alakú formát öltöttek; míg csokoládés és bonbonosdobozokat ismerünk papírból, fémből, fából, amelyeket gyakran kézzel festve díszítettek.

A korszakban jellemző volt az ipari termékeken a nemzeties színezetű szimbólumok megjelenítése is, amellyel a hazafias érzelmű vásárlóközönség kedvében akartak járni a vállalatok. Ez a „praktika” nyomon követhető a Fiumei Cacao- és Csokoládégyár esetében is. 1898. szeptember 2-án a cég belajstromoztatott egy védjegyet a Fiumei Kereskedelmi és Iparkamaránál, amin a „Hungária-Cacao” név került feltüntetésre. A védjegyben Hungária istenasszonya Hunnia került

„Pártoljuk a hazai ipart!” feliratú számolócédula (MKVM KD 1983.168.1)

ábrázolásra, egyik kezében magyar címerpajzsot, másikban egyenes kardot tart.³¹ Ezt a védjegyet szintén belajstromoztatták a csokoládésdobozokra, amelyeken a kép kiegészült hajó és vonat ábrázolással is.³²

A cég kiaknázza a sajtó kínálta lehetőségeket. Az általános hirdetések mellett népszerűsítő cikkeket közltek az újságokban a vásárlók megnyerésére, és még az *Ország-világ* című lap ünnepi rejtvénypályázatain is fiumei kakaót és csokoládét lehetett nyerni.³³ Számos közlemény a gyár eredményeit a magyar ipar sikerként hirdette. Erre példa a sok közül az alábbi cikk is: „*A magyar ipar. A Fiumei Kakaó- és Csokoládégyár részvénytársaságnak annyi a megrendelése, hogy munkásainak a számát kénytelen volt megkétszerezni. A magyar ipar e haladásának méltán örülhet mindenki.*”³⁴ A magyar iparpártolásról szóló hirdetésekre szintén sok példát találunk: „*Pártoljuk a hazai ipart. A maga nemében páratlan az az eredmény, melyet a fiumei cacao és csokoládé gyár rövid idő alatt elért. Nem is csoda, hiszen az összes külföldi gyártmányoknál jobb és kellemes íze, tisztasága miatt általános kedveltségnek*

31 *Központi Értesítő*, 1899. augusztus 3. 24. évf. 64. sz. 1098. o.

32 *Központi Értesítő*, 1899. január 1. 24. évf. 1. sz. 11. o.

33 *Pl. Ország-Világ*, 1903. augusztus 16. 24. évf. 33. sz. 695. o.

34 *Budapesti Napló*, 1899. november 5. 4. évf. 306. sz. 8. o.

*örvend a fumei csokoládé és a fumei cacao. A háziasszonyok, kik minden fajta csokoládét és cacaót próbáltak már, mind azt mondják: mégis csak legjobb a Fiumei csokoládé és cacao.*³⁵ Hasonlókat olvashatunk az *Ország-Világ*, *Pesti Hírlap*, *Borsszemjankó*, *A Hét*, *Magyarország* hasábjain. Egyes reklámhordozó felületeken gyakran került feltüntetésre a „Magyar termék” felirat is.

Magyarországon a 19. század végén terjedt el a plakát mint tömegtájékoztató, reklámhordozó eszköz,³⁶ ez egybeesett a cég működésének évtizedeivel is. Ezt a platformot szintén előszeretettel használták. Gyönyörű plakátok születtek, amelyeken elefántok, csokoládé után áhítózó gyerekek és kislánynak csokoládét adó divatos női alak is megjelent.³⁷

A cég hirdette nevét a fiumei képeslapokon és készítettett saját reklámlapokat is.³⁸ Különleges papíralapú emlékek az úgynevezett számolócédulák,³⁹ amelyekre gyakran képekkel illusztrált frappáns verseket nyomtak. A gyártó ingyen, tömbökben küldte a kereskedőknek, vendéglátósoknak ezeket, sőt még a *Borsszemjankó* című lapban is közzétették őket. Érdekesek azok a rövid, pár soros versek, amik reklámszöveggként szolgáltak. Néhány példa: „*Pápaszemes angol álmélkoldva áll ott. Bár mindenütt volt már, ilyet még nem látott, veszi jegyzőkönyvét és béirja sebtén: Fiumei csokoládé, ily jót még nem ettem.*”⁴⁰ „*Szerelmi boldogsághoz őt már, Nézzétek csak, mi vezet-i? A fiumei csokoládé-gyár Ezernyi édességei.*”⁴¹ „*Vigyázz, ha Afrikát beutazod, Mert ravasz minden sivatag-lakó. Kincs-garmadánál többet érhet ott Fiumei elefánt-kakaó.*”⁴²

Figyelemreméltók a cédulákon szereplő figurák: törpék, sellők, bibliai alakok, elegáns nők, udvarló férfiak, gyermekek, elefántok, afrikai emberek, sivatagi rablók, angol utazó, hegymászó, osztrák férfiak, falábú veterán katona, angyalok, bohócok stb. Mindezekkel a széleskörű vásárlóközönség figyelemfelkeltése, megnyerése volt a cél.

További reklámfelületek voltak a hirdetőablák és oszlopok, zománctablák, sőt olykor a házfalak (például Székesfehérváron a Nádor utcában, a templom melletti épület falán)⁴³ és közlekedési eszközök (például a debreceni nagyverdei vasút),⁴⁴ amelyeken szintén lehetett találkozni a Fiumei Cacao- és Csokoládégyár hirdetésével.

35 *Balatonvidék*, 1900. március 25. 4. évf. 12. sz. 5. o.

36 S. Nagy – Rédey 2006. 7–8. o.

37 Többet közzétett Rijeka Város Múzeuma (*Muzej grada Rijeke*) (<http://www.muzej-rijeka.hr/online-arhiva/reklama-u-rijeci/foto-reklama-na-prijelazu-stoljeca.html>) (Megtekintés: 2020. május 10.)

38 Többet közzétett S. Nagy Anikó (S. Nagy 2014. 115. o.); ld. még a Zemplén Múzeum 0048230 leltáriszámú lapját. (<https://gallery.hungaricana.hu/hu/SzerencsKepeslap/1307376/?img=1>) (Megtekintés: 2020. április 23.)

39 A számolócédula kettős funkciót látott el: egyfelől a vendéglátóhelyeken és kereskedésekben számolást végeztek rajta; másfelől közkézen forgó, gyakran művészi kivitelű reklámhordozó volt, amit gyűjthettek is az emberek.

40 MKVM KD 1975.703.1.2.

41 *Borsszem Jankó*, 1900. március 11. 33. évf. 10. sz. (reklám mellékletek)

42 *Borsszem Jankó*, 1900. április 1. 33. évf. 13. sz. (reklám mellékletek)

43 Darabanth Aukciósház, 259. gyorsárverés, 21218. tétel. (<https://www.mutargy.com/konyv-papirregiseg/szekesfehervar-nador-utca-kalmar-ferencz-uzlete-aruhaz-a-kek-csillaghoz-takats-pal-fiumei-cacao-es-csokolade-gyara-divald-karoly-3>) (Megtekintés: 2020. május 12.)

44 Drabanth Aukciósház, 338. gyorsárverés, 20540. tétel. (<https://www.drabanth.com/hu/gyorsarveres/338/kategoriak~Kepeslapok/Magyarorszag~2000005/1902-Debrecen-Nagyverdoi->

A gyár számolócedulái (MKVM KD 1978.97.1.3.; MKVM KD 1976.167.1; MKVM KD 1978.97.1.2; MKVM KD 1983.703.1.2.)

A gyárba gyakran ellátogattak a Fiumébe érkező üzletemberek, előjárók, turisták és a városban osztálykiránduláson lévő iskoláscsoportok. A gyárlátogatókkal szintén népszerűsíteni kívánták a cég termékeit.

Emlékek a fiumei gyárlátogatásokról

Fiumébe a 19. század végén és a 20. század elején rendszeresen jártak iskolás csoportok kirándulni, melyek az utazás alatt bejárták a várost, a környező településeket (például Abbáziát, Cirkvenciát), illetve a helyi nevezetességeket (például a Frangepán-várat). Az osztályok Fiume gyárait is felkeresték,⁴⁵ köztük a Fiumei Cacao- és Csokoládégyárat, ahonnan a diákság rendszerint édességsomaggal távozott – a gyerekeknek a csokoládékostolás tetszett leginkább.

A Miskolci Katolikus Gimnázium évkönyvébe a következőt jegyezték be az 1901/1902. tanévben tett kirándulásról: „*Ez igazán ritka és gyönyörködtető látvány után a csokoládé gyárba indultunk, melynek megtekintése után a gyár igazgatója egy nagy kosár csokoládé bombonnal lepte meg diákjainkat. Köszönet! Néhány gyári reklám levelező lappal kezünkben siettünk hazafelé [...]*”⁴⁶

1905-ben az Állami Deák Ferenc Gimnázium is járt a gyárban, az iskola évkönyvében ez áll: „*Végre előtünk a gyár, amelynek megtekintésére már hetekkel előbb készültünk és készítettük... a zsebünnket. A szakavatott gyárvezető mindent*

helyi-vasuti-indohaz-kisvasut-Bikszadi-es-Fiumei-Cacao-csokolade--II1898958/ (Megtekintés: 2020. május 12.)

⁴⁵ Miskóczy 2007. 230. o. és 237. o.

⁴⁶ Polgár 1902. 76. o.

megmagyarázott, megmutatott: a nyers anyagtól a becsomagolt, eladásra szánt áruig. »Sokat tanultam abból, jegyezte meg egyik-másik gyerek, a mit mutattak, de azt, hogy Legjobb a fumei csokoládé mégis csak abból, amit adtak.« A bonbonokból bőven jutott mindegyiknek. [...] A gyár igazgatóságának a szíves megvendégelésért ez után is bálás köszönetét nyilvánítja az intézet.»⁴⁷

Nehézségek és változások

1900-ban a kereskedelemügyi miniszter engedélyezte a vállalatnak az állami kedvezmények hatályának öt évvel történő kiterjesztését.⁴⁸ Igaz a cég eredeti kedvezményei 10 évre, tehát 1907-ig szóltak volna, de mivel az 1890. évi XIII. törvény cikk hatálya 1899-ben lejárt, ezért azok csak abban az esetben maradhattak érvényben, ha ezt a minisztérium engedélyezte.⁴⁹ Ez év augusztusában a *Magyarország* című lap hasábjain felröppent a hír, hogy a cég a gyártelepét el kívánja adni. Az újság szerint azonban ez egy valótlan hír volt, sőt a cikkben hozzátették, hogy a vállalat az elmúlt hónapokban újabb gépekkel bővítette a gyárát.⁵⁰

Az 1900. szeptember 24-én tartott általános közgyűlésen Jean Jacques Kohler svájci iparost választották igazgatósági tagnak Ehrlich Emil, Rosenberg Felix, Steinacker Arthur mellett.⁵¹ A társaság tőkéjét 500 000 koronára emelték és 1500 darab új részvényt bocsátottak ki, 300 000 korona értékben.⁵² Változás figyelhető meg a felügyelőbizottság összetételében is, amelybe bekerült a szintén svájci származású, budapesti cukrász, csokoládégyáros Gerbeaud Emil.⁵³ A *Budapesti Hírlap* szerint a csokoládégyár fennállásának első éveiben „jelentékeny veszteségeket szenvedett”. A társaságban megfigyelhető svájci kapcsolatok erősödésében a cikk írója a megszilárdulás és a fejlődés lehetőségét látta.⁵⁴ 1901. május 25-én Gerbeaud Emil⁵⁵ a társaság igazgatósági tagjává választották. A vállalat vezetése további módosításokat eszközölt, többek közt az alaptőkét 600 000 koronára emelték és újabb részvényeket bocsájtottak ki.⁵⁶

Gerbeaud Emil bevonása a cégvezetésbe elgondolkodtató és kérdéseket vet fel. Miért csatlakozott a fumei cégvezetéshez? Milyen érdekek vezérelték? Milyen célt szolgált a beválasztása? Milyen tevékenységet folytatott a gyár ügyeit érintően? Mi vezetett el odáig, hogy kilenc évvel később megvásárolja a csokoládéüzem gyártelepét?

Ezekre a kérdésekre egyelőre nincsenek biztos válaszok, mindössze annyit tudunk, hogy Gerbeaud kiváló édességgyártó, nagy tudású szakember volt, akinek

47 *Medgyesi* 1906. 15–16. o.

48 *Központi Értesítő*, 1900. január 21. 25. évf. 6. sz. 59. o.

49 *Varga* 1978. 668. o.

50 *Magyarország*, 1900. augusztus 19. 7. évf. 226. sz. 15. o.

51 *Központi Értesítő*, 1901. március 17. 26. évf. 22. sz. 392. o.

52 *Központi Értesítő*, 1901. augusztus 22. 26. évf. 67. sz. 1503. o.

53 *Mibók-féle Magyar Compass* 29/2. (1901) 267. o.

54 *Budapesti Hírlap*, 1901. január 1. 21. évf. 1. sz. 12. o.

55 *Mibók-féle Magyar Compass* 30/2. (1902) 321. o.

56 *Központi Értesítő*, 1901. szeptember 1. 26. évf. 70. sz. 1531. o.

hozzzáértésével a termékek minősége javítható lehetett. A „Gerbeaud” név hűzőerőnek számított. Gerbeaud szempontjából sem meglepő a csatlakozás, hiszen több más részvénytársaságban is voltak érdekeltségei, ezért nem szokatlan, hogy újabb üzletbe fektetette a pénzét. Ami spekulatív gondolatokat ébreszthet, hogy ekkoriban a cég veszteségesen működött, ő mégis részvényeket vásárolt a társaságban. Ezzel nem kívánom kijelenteni, hogy Gerbeaud már az elejétől kezdve a cég megszűnésében volt érdekelt és csak arra várt, hogy megvehesse a csődbe menő gyárat; ám azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy üzleti szempontból ez a végkimenetel nagy nyereséget hozott számára a későbbiekben, egy kieső, konkurens üzletfél megszűnését és annak gyártelepét.

1902 májusában a *Magyarország* című lap szerint a cég még mindig a kezdeti nehézségekkel küzdött,⁵⁷ ami nem változott a későbbi években sem. Egy 1904-es cikk a fűszerkereskedőknél kapható áruk esetében megemlíti néhány rivális céget: „*a Stollwerck Testvérek pozsonyi gyárának és a Fiumei cacao- és csokoládégyár [...] tökéletes berendezésével, készítményeinek kiválóságával díszére válhat bármely nemzet iparának. És mit láthatunk nap-nap után a fűszerkereskedésekben? [...] a magyar fogyasztóközönség tömegesen vásárolja a bodenbachi Hartwig & Vogel-féle, a bécsi »Gala-Peter« vagy a cseh Otto Rüger & Co-féle csokoládét, illetve cacao!*”⁵⁸ A Fiumei Cacao- és Csokoládégyár Rt. vagyoni kimutatásaiban az 1902–1905 közötti években látszik, hogy a cég évről-évre veszteségeket könyvelt el,⁵⁹ nyereséget egyik közlemény sem említi. 1906 februárjában sztrájk tört ki Fiumében, amelyben hajózási alkalmazottak és gyári munkások vettek részt, akik közt ott voltak a Fiumei Cacao- és Csokoládégyár dolgozói is.⁶⁰

A cég felszámolása

A sok reklám és hazai ipartámogatási törekvések ellenére sem tudott igazán nyereséges lenni a vállalat. 1907-ben a nemzetközi sütő-, cukrász- és rokonipari kiállításán elismerő *Grand Prix* díjat nyert a gyár „Kiváló minőségű gyártmányokért és nagymérvű versenyképességért.”⁶¹ 1908 januárjában a *Pesti Napló* ezzel szemben arról tudósított, hogy a gyár a súlyos pénzügyi helyzet miatt nehéz körülmények közé került, emiatt a vállalatot átalakítják. A lap a cég főrészvényeseként a Fiumei Hitelbankot és Gerbeaud Emilt tüntette fel, akikről azt írta, hogy mindent megtesznek a vállalat újjászervezéséért.⁶² 1908 februárjában még a Pécsi Országos Kiállítás kitüntetettjei között találjuk a csokoládégyárat, ahol állami aranyérmert nyert.⁶³ Ennek ellenére pár hónap múlva a cég felszámolása mellett döntöttek.

57 *Magyarország*, 1902. május 18. 9. évf. 118. sz. 15. o.

58 *Honi Ipar*, 1904. január 15. 5. évf. 2. sz. 15–16. o.

59 Ld. *Mibók-féle Magyar Compass* 31/2. (1903) 290. o.; *Mibók-féle Magyar Compass* 32/2. (1904) 480. o.; *Mibók-féle Magyar Compass* 33/2. (1905) 382. o.; *Mibók-féle Magyar Compass* 34/2. (1906) 175. o.

60 *Dolmányos* 1975. 67–68. o.; *Budapesti Hírlap*, 1906. február 20. 26. évf. 50. sz. 13. o.

61 *Magyar Ipar*, 1907. július 7. 28. évf. 27. sz. 681. o. és 690. o.

62 *Pesti Napló*, 1908. január 11. 59. évf. 10. sz. 15. o.

63 *Honi Ipar*, 1908. február 15. 9. évf. 4. sz. 22. o.

1908-ban a Fiumei Cacao- és Csokoládégyár alapító és tulajdonos cége, a Fiumei Hitelbank Rt. megszűnt, a bank helyét a Magyar Általános Hitelbank fiókja vette át. A lapok öszszemosták a gyár felszámolását a hitelbank átalakulásával, több helyen azt írták, hogy az üzem veszteségessége okozta a megszűnést. Ezt azonban a sajtón kívül semmi sem támasztja alá. Az átalakulással azonban várható volt, hogy a veszteséges gyár felszámolásra kerül,⁶⁴ amit 1908. április 11-én a részvénytárság közgyűlése hivatalosan is kimondott.⁶⁵ A társaság neve mellé felkerült a „felszámolás alatt” felirat.⁶⁶ A Fiumei Cacao- és Csokoládégyár 1908-ban ezzel beszüntette a gyártást. Így tehát a fennmaradt, gyárhoz köthető tárgyi emlékek az 1896–1908 közötti esztendőik közé tehetőek.

1909 májusában a *Pesti Napló* a következőket adta hírül: „*A fiumei csokoládégyár Gerbeaud tulajdona. A fiumei kakaó- és csokoládégyár, mely a felszámolásban levő fiumei Hitelbank alapítása volt, esztendőkön át csak vergődött és sehogysen tudott boldogulni. A fiumei Hitelbank megszűnésével kénytelen volt a különben teljesen modern berendezésű csokoládégyár is beszüntetni az üzemét. Az üzem azonban nem sokáig fog szünetelni, mert Gerbeaud Emil, az ismert nevű gyáros és cukrászdatulajdonos [...] megszerezte a gyár tulajdonjogát. Egyben az új tulajdonos megkapta az összes állami kedvezményeket, melyeket eddig a részvénytársaság élvezett.*”⁶⁷

Amint azt a fenti idézetben írták, 1909-ben a Fiumei Cacao- és Csokoládégyár egykori gyártelepe a Kugler Henrik utóda Gerbeaud Rt. tulajdona lett. A korábban engedélyezett állami kedvezmények három évre és 11 hónapra átszálltak az új tulajdonosra,⁶⁸ aki 1909. október 11-én indította el ismét a termelést. A Gerbeaud cég vállalta a gyár kibővítését, amire szintén kapott állami támogatást.⁶⁹ A gyártelepet felvásárló vállalat jelentéseiben az egykori létesítmények mint fiumei helységnevek jelentek meg: „Toretta” és „Punto Franco” gyárként.

A gyár kérésézetű működését egyfelől talán a Varga László által adott magyarázat is indokolhatja, miszerint egyes vállalatok a megalakulásukat kizárólag az állami ipartámogatásra alapozták, annak csábítása mellett a gazdasági tényezőkre kevés figyelmet szenteltek, ezért ezek jelentős része nem maradt fenn hosszú ideig.⁷⁰ Másfelől a fiumei gyár esetében számolnunk kell a századfordulóra telítetté váló piaccal, a régebbi alapítású gyárak konkurenciájával, és az országok közötti vám- és a szállítási tarifák különbségeivel is.

A Fiumei Cacao- és Csokoládégyár Részvénytársaság törlését 1911. március 23-án tette hivatalosan közzé a *Központi Értesítő* a cég „Jegyzet” oszlopában: „*Si annota la cessazione della presente ditta.*” („Ezen cég megszűnése bejegyeztetik.”)⁷¹

64 *Pesti Napló*, 1908. március 17. 59. évf. 67. sz. 21. o.

65 *Pénzügyi Compass* (1909) 250. o.

66 *Központi Értesítő*, 1908. október 1. 3. évf. 40. sz. 1760. o.

67 *Pesti Napló*, 1909. május 22. 60. évf. 120. sz. 16. o.

68 *Iparvédelem*, 1909. június 1. 5. évf. 6. sz. 134. o.

69 *Honi Ipar*, 1913. július 1. 14. évf. 13. sz. 16. o.

70 *Varga* 1980. 219. o.

71 *Központi Értesítő*, 1911. március 23. 36. évf. 24. sz. 622. o.

Rövidítésjegyzék

- MKVM KD Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, Kereskede-
lemtörténeti dokumentációs gyűjtemény
- DAR JU 5. Državni arhiv u Rijeci (Rijekai Állami Levéltár), Kormányzósági
iratok

Irodalomjegyzék

Aničič 2014.

Aničič, Ema: Riječka industrijska priča. Rijeka's Industrial Past. Rijeka, 2014.

Brelich 1897.

Brelich Ernő: Fiume közigazgatása. A fiumei kormányzóság és a tengerészeti hatóság. Hivatalos adatok alapján. In: Magyarország vármegyéi és városai. Fiume és a magyar–horvát tengerpart. Szerk. *Sziklay János – Borovszky Samu*. Budapest, 1897. 310–327. o.

Dolmányos 1975.

Dolmányos István: Az 1906. évi magyarországi munkásmozgalom néhány kérdése. *Párttörténeti Közlemények*, 1975. 2. sz. 63–92. o.

Holek 1897.

Holek Sámuel: Fiume ipara. In: Magyarország vármegyéi és városai. Fiume és a magyar–horvát tengerpart. Szerk. *Sziklay János – Borovszky Samu*. Budapest, 1897. 261–274. o.

Kőrösi 1897.

Kőrösi Sándor: Fiume irodalma. In: Magyarország vármegyéi és városai. Fiume és a magyar–horvát tengerpart. Szerk. *Sziklay János – Borovszky Samu*. Budapest, 1897. 132–144. o.

Medgyesi 1906.

A zalaegerszegi magyar királyi állami főgimnázium tizenegyedik értesítője az 1905–1906-ik iskolai évről. Közli *Medgyesi Lajos*. Nagykanizsa, 1906.

Misócki 2007.

Misócki Lajos: Fiume és környékének idegenforgalma a 19–20. század fordulójáig. *Acta Acad. Paed. Agriensis, Sectio Historiae* 2007. 229–245. o.

Ordasi 2018.

Ordasi Ágnes: Dárday Sándor miniszteri tanácsos jelentése a fiumei kormányzati viszonyokról, 1897. február 25. *Lymbus*, 2018. 533–560. o.

Pelles – Zsigmond 2018.

Pelles Márton – Zsigmond Gábor: A fiumei magyar kereskedelmi tengerészet története (1868–1918). Pécs, 2018.

Pelles – Zsigmond 2019.

Pelles Márton – Zsigmond Gábor: Egy sikeres magyar közlekedés- és gazdaságfejlesztési beruházás. A fiumei magyar kereskedelmi tengerészet eredményei (1868–1913). *Közlekedés-és technikatörténeti szemle*, 2019. 73–95. o.

Polgár 1902.

A Miskolczi Kir. Kath. Gymnasium Értesítője az 1901–1902. tanévről. Közöttetete *Polgár György*. Miskolc, 1902.

Sípos 2006.

Sípos Antalné: Az államosítás előtt működött élelmiszeripari vállalatok repertóriuma. A Magyar Országos Levéltár segédletei, 24. Budapest, 2006.

S. Nagy – Rédey 2006.

S. Nagy Anikó – Rédey Judit: Az utca képeskönyve. Kereskedelmi plakátok és korabeli kritikájuk (1885–1945). Budapest, 2006.

S. Nagy 2014.

S. Nagy Anikó: Istenek eledele. Történetek a csokoládéről. Budapest, 2014.

Szász 1911.

Védjegyjogi döntvénytár. A védjegyoltalomra vonatkozó törvények, rendeletek és nemzetközi szerződések, valamint a kereskedelemügyi minister és a bíróságok joggyakorlatának rendszeres gyűjteménye kapcsolatban az 1895. évtől 1910-ig belajstromozott fennálló szóvédjegyek betűsoros mutatójával. Szerk. *Szász János*. Budapest, 1911.

Tomka 1995.

Tomka Béla: Bankuralom, bankérdekeltség, bankellenőrzés: A magyarországi pénzügyintézetek ipari kapcsolatai a századfordulón, 1895–1913. *Történelmi Szemle*, 1995. XXXVII. évf. 2. sz. 171–207. o.

Varga 1980.

Varga László: Ipartámogatás a dualizmus korában. *Történelmi Szemle*, 1980. XXIII. évf. 2. sz. 196–226. o.

Báthory Csaba

MISKOLC VÁROS HÁZIEZREDE A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

Miskolc városának népessége, virágzó ipara és kereskedelme, a környéken elfekvő hatalmas ipartelepek, valamint az itt összefutó és innen szétágazó vasútvonalak elsőrendű katonai fontossága szükségessé tették, hogy a város tekintélyes helyőrség székhelye legyen. A város első magyar királyi honvéd alakulata a 48. gyalogos zászlóalj volt. Az 1867-es osztrák–magyar kiegyezés lehetővé tette a magyar királyi honvédség megalapítását. Az 1868-as hadrendben már szerepel a 48. honvédszászlóalj, de valószínűbb, hogy csak 1869-től létezett az alakulat, legalábbis a zászlóaljtörzs. Az első parancsnok nagyréti Darvas András ezredes volt. 1886-ban a honvédszászlóaljakat ezredekke (féldandárokká) szervezték át, ekkor alakult meg a 10. honvéd gyalogezred. Az ezred I. zászlóalja a miskolci 48-as, a II. zászlóalj az egri 49-es, a III. zászlóalj pedig a sátoraljaújhelyi 40-es honvédszászlóaljból jött létre. Az ezred első parancsnokává Lehoczky György ezredest nevezték ki. Az ezredtörzs állomáshelye az I. zászlóaljjal együtt Miskolc volt, legénységét Borsod, Abaúj, Heves és Zemplén vármegyékből kapta.¹ Miskolc katonaváros jellege a 19. század végén, a nagy laktanyaépítési program befejeztével alakult ki. Területileg a Kassa központú cs. és kir. VI. hadtesthez tartozott, parancsnokai között olyan személyeket találunk, mint a későbbi honvédelmi miniszter Bihar Ferenc,² vagy a híres hadtörténész Breit (Bánlaky) József.³

A 10-es honvédek az m. kir. kassai 39. honvéd gyaloghadosztály kötelékében harcolták végig az első világháborút. Miskolcra 1914. december 17-én indulva részt vettek minden nagyobb csatában az orosz harctéren, köztük az 1915. májusi gorlicei áttörésnél. 1916. augusztus 21-től 1918. március 18-ig (közben 1917-ben átszervezték rohamezreddé) az erdélyi hadszíntéren szereztek dicsőséget maguknak az Úz-völgyi és az Ojtozi-szoros körüli harcokban. A csíki határszélen 1917. március 8-án, Magyaros hegytömbjének 1369 m-es gerincét egyetlen rohammal elfoglalták, s ezután a hadijelentések terjedelmesen foglalkoztak az alakulat

1 *Berkó István*: A magyar királyi honvédség története. 1868–1918. Budapest, 1928.

2 Bihar (Valkovits) Ferenc (Debrecen, 1847. december 20. – Budapest, 1920. május 17.) tábornokszerény (1906. április 1.), 1888. május 1. és 1895. augusztus 19. között ezredparancsnok. 1905. június 18. és 1906. március 6. között m. kir. honvédelmi miniszter. *Kiss Gábor*: Tábornokok a magyar királyi honvédségben. Budapest, 2016. 56–57. o.

3 Bánlaky (Breit) József (Lugos, 1863. február 14. – Üllő, 1945. október 12.) 1917. augusztus 1-jétől altábornagy. 1911. május 1. és 1913. március 27. között ezredparancsnok. Lásd *Balla Tibor*: A Nagy Háború osztrák–magyar tábornokai 2. Altábornagyok. Budapest, 2019. 93–95. o.

hősies tetteivel. A háború vége az olasz hadszíntéren érte az alakulatot a Piave folyó környékén, az Asiago fölötti Sasso Rosso hegyen.

A Nagy Háború során 40 000 honvéd indult a frontra az ezred székhelyéről, a József laktanyából,⁴ közöttük több mint 2000 fő halt hősi halált. Több mint 7000 hadikitüntetés díszítette a 10-es honvédek mellét, közülük 7-en az Arany Vitézségi Érem kitüntettjei.

Az 1918. és 1919. esztendő fennállásának addigi legnehezebb időszakát hozta a városra. Már nyáron felütötte fejét a rettenetes járvány, a spanyolnátha, amely rengeteg áldozatot szedett. A hadsereg a katonai barakkban külön körleteket bocsátott betegek elhelyezésére. A járvány három hónapig tombolt a városban és annak környékén.⁵ Az 1918. novemberi összeomlás gyökeresen megváltoztatta Miskolc helyzetét. A Felvidékről érkezett menekülteket elkezdtek ontani a vonatszerelvények, s ez a folyamat 1920-ban és 1921-ben is tartott. Közben megérkeztek a hadifoglyokat szállító első szerelvények is. Összehasonlításként: 1910-ben Miskolc lakossága 51 459 fő volt, ebből a hadseregben szolgált 2621 fő. 1920-ra a lakosság lélekszáma 56 982 főre emelkedett, ebből a honvédséghez tartozott 4694 fő.⁶ A felvidékiek zöme, akik még mindig remélték, hogy rövidesen visszatérhetnek szülőföldjükre, nem akartak attól messzebb távolodni, így Miskolcon kerestek menedéket. Legtöbbjüknek azonban e város lett a második otthona, és sokaknak a végső nyughelye is. 1919 januárjától a 10-es honvédek felügyelték a demarkációs vonalat, majd áprilisban a vörös ezredekbe osztották be a volt honvédeket. A cseh csapatok május 2-a és 20-a között harc nélkül megszállták Miskolcot, 20-án este a Vörös Hadsereg elől azonban kivonulnak, és még napokig tartottak a csatározások a város körül. Érdekes módon a bevonuló cseh csapatok parancsnoka olasz származású volt, Alessandro Angione ezredes, a városparancsnok pedig Attilio Zincone tábornok volt. Ahogy Miskolc hadszínterré vált, a lakosság helyzete egyre nehezebb lett. Naponta megjelentek a város felett a cseh és román katonai repülőgépek, amelyek géppuskázták és bombázták a várost. A május 20-i harcokat az Avasról nézte a lakosság, közben mindenki megfélemedezett a szesztilalomról. Az 1919. május 23-i bombatámadásban öten meghaltak, nyolcan megsebesültek. A város irányítását átvevő forradalmi törvényszék és a munkástanács ténykedése után a román megszállást fellélegezve fogadta a lakosság. Azonban az augusztus 5-én történt „barátságos megszállás” csalódást okozott, a brutalitás elkésérítette a lakosságot. A megszállók a várossal szemben agresszívok voltak, követelők minden hatósággal, és a legdurvább brutalitás kísérte minden megnyilatkozásukat:⁷ kifosztottak minden üzletet és gyárat, minden mozdíthatót magukkal vittek (például vasúti kocsit és a hozzátartozó alkatrészeket, 4100-at). Az antant nyomására november 16-án 18 órakor vonultak ki a román csapatok. Jellemző módon a magyar városparancsnokkal, Szabó Sándor őrnaggyal csak az utolsó nap délután 15 órakor közölték, hogy elhagyják

4 Ma a Hermann Ottó Gimnázium székhelye.

5 Miskolc, Magyar Városok Monográfiája V. Szerk. Dr. Halmay Béla – Leszib Andor. Budapest 1929. (A továbbiakban: Dr. Halmay – Leszib) 145. o.

6 Zsedényi Béla: Miskolc szellemi élete és kultúrája. Miskolc, 1929.

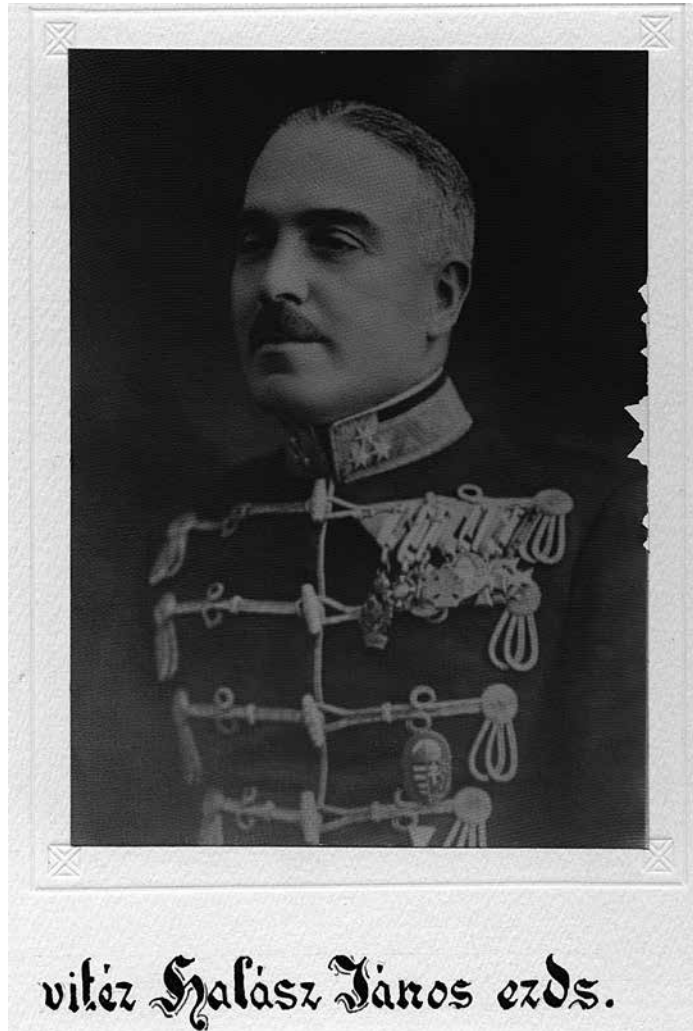
7 Miskolci Napló, 1919. november 18. 19. évf. 188. sz. 1. o.

a várost, tartva a lakosság bosszújától. Itt kell megjegyezni, hogy az összeomlás után több alakulatnál is felütötte fejét a fegyelem meglazulása. A katonatanácsok létrejöttével a hadsereg a rendszer eszközévé vált, ennek ellenére kijelenthető, hogy Miskolc helyőrsége fegyelmezett maradt, ami annak volt köszönhető, hogy a legénység felett többé-kevésbé még a tisztikar megőrizte az irányító szerepét, tekintélyét. Kisebb kilengésektől eltekintve őre és védelmezője maradt a rendnek és a közbiztonságnak. Erre azért is volt szükség, mert a miskolci pályaudvaron fegyveresen kellett megfékezni az átfutó katonavonatok idegen állambeli fegyelmetlen legénységét, akik részéről mindig megvolt a hajlandóság a város kifosztására. Hogy ez nem következett be, köszönhető a 10-es honvédek fellépésének, akik ezekben az időkben is hívek maradtak kötelességükhöz.⁸ 1919. november

8 Dr. Halmay – Leszib 154. o.

23-án vonult be Miskolcra a nemzeti hadsereg első alakulata, és kezdetét vette a magyar nemzeti hadsereg megszervezése, amit nemes Nagy Pál⁹ altábornagy vett a kezébe. A felvidéki katonai parancsnokság átszerveződött miskolci körletparancsnoksággá. Borsod, Abaúj és Zemplén vármegyék területéről behívott legénységgel november 29-én – hivatalosan december 1-jén – megalakult a „m. kir. miskolci gyalogezred”.¹⁰ Az ezred ideiglenes parancsnoka vitéz Szabó Sándor őrnagy lett, első megbízott parancsnoka pedig vitéz Sáfrány Géza ezredes, a volt m. kir. 10. honvéd gyalogezred utolsó parancsnoka. December 12-én Horthy Miklós is szemlét tartott a Miskolcon tartózkodó alakulatok felett.

9 Nagy Pál (Sajósenye, 1864. szeptember 18. – Budapest, 1927. február 10.) gyalogsági tábornok.

10 *Dr. Halmai – Leszib* 385. o.

1920 februárjában Mezőkövesd városa zászlót ajánlott fel az ezrednek. A zászlószentelés az új ezredparancsnok, vitéz Zalay József¹¹ ezredes kinevezésével együtt a kormányzó jelenlétében történt augusztus 15-én. Közben július 15-én megérkezett az első hadifogolyszállító vonat Vlagyivosztokból. 1920 szeptemberében a sátoraljaújhelyi III. zászlóalj kivált az ezred kötelékéből, helyette Jászberényben alakul meg az új III. zászlóalj. 1921. június 1-jével a trianoni békekötvetelések eredményeképpen végrehajtott átszervezés folyamányaként megszűnt a miskolci gyalogezred, belőle megalakul az m. kir. 13. gyalogezred, két zászlóaljjal Miskolcon, egy zászlóaljjal Sátoraljaújhelyen. Az ezred a miskolci 7. honvéd körlet alá került szervezetileg, amely formában 1924-ig működött, de ekkortól 7. vegyesdandár lett az elnevezése. A miskolciak – különösen a volt 10-es honvédek – szerették volna a számukat továbbra is megőrizni, de a honvédelmi miniszter ehhez nem járult hozzá. Az alakulat szálláshelye az 1896-ban befejezett Rudolf laktanya volt. Az ezred II. zászlóalja beolvadt az újonnan alakult egri 14. gyalogezredbe. 1922. január 3-tól az ezredparancsnokságot vitéz Kováts Béla¹² ezredes vette át, aki 1923. május 26-án adta át az ezredet vitéz Dénes Ottó¹³ ezredesnek, miután kinevezést nyert az m. kir. 1. honvéd vegyesdandár gyalogsági parancsnoki tisztébe. Ennek az időszaknak jelentős eseményei voltak a kormányzó látogatásai a városban, 1922. szeptember 29-én és 1923. november 24-én. Mindkét alkalommal a 13. gyalogezred honvédjei előtt szemlézett. Ebben az időszakban a honvédség is hivatalának kereteibe rendeződött. A csapatoknál egyre jobban háttérbe szorult a politizálás és helyébe lépett a tényleges katonai felkészülés. A hadsereg valódi hivatására, a harcra történő kiképzés azonban elmaradt a korszerűtől. *„A harckiképzés ugyancsak formai gyakorlatokon alapult. Gyakorlatokat írtak elő, amiket típusgyakorlatoknak neveztek. Minden ténykedésre volt típus, a találkozó harctól a védelemben lévő ellenség megtámadásáig, ahol minden embernek éppen úgy megvolt a meghatározott szerep, mint a színi előadásokon. Sem az alparancsnoknak, sem a katonának semmi önálló szerepe nem volt, csak be kellett tartani a rendezői utasításokat. A megszokott gyakorlótereken minden terepidom és bokor felhasználását az emberek hamarosan megismerték, így a kiképzés tisztnek, legénységnek egyaránt végtelenül unalmassá vált.”*¹⁴ *A fegyver és lőszerhiány problémáját tréfának beillő, de kreatív ötletekkel pótolták: „Vaktöltény hiányában a küzdő csatárok »pu-pu« kiáltással voltak kötelesek jelezni, hogy tüzelnek, és ha a parancsnok „élénken tüzelni” vezényszót adott, minden ember gyors egymásutánban ordította: »pu-pu-pu. « A géppuska tüzét vásári kereplők helyettesítették. Mindenféle, rudakra erősített jelzőkorongokat rendszeresítettek, ’tűziránytutatókat.’ Ha ilyenekkel a védők rámutattak a támadókra, azoknak úgy kellett viselkedni, mintha tüzet kaptak volna.”*¹⁵ A trianoni béke alapján tartalékos tisztképzés nem lehetett Magyarországon, de a jövőbeni hadseregfelkészítés terveihez elengedhetetlen volt. Karpaszományosoknak nevezték a középiskolai végzettséggel rendelkező, és titokban egy évre besorozottakat. A tartalékos

11 Zalay (Zechentmayer) József (Máramarossziget, 1871. március 31. – ?) altábornagy.

12 Kováts Béla (Nagyszében, 1874. április 24. – ?) altábornagy.

13 Dénes (Uhlig) Ottó (Eperjes, 1875. – ?) vezérőrnagy.

14 Kádár Gyula: A Ludovikától Sopronkőhidáig. Budapest, 1978. 1. köt. 227. o.

15 Uo.

tisztképzést az antant ellenőrző bizottsága elől titkolták. A kiképzés három részre tagolódott: három hónap újonckiképzés, hat hónap tiszti iskola, három hónap csapatszolgálat. Minden nehézség ellenére a miskolci helyőrségben szolgálni népszerű volt a tisztikar körében, Budapest és Székesfehérvár után a legjobbnak tartották.¹⁶ 1924. december 20-tól 1928 márciusáig Pleplár Ferenc ezredes volt a parancsnok, akinek vezetése alatt a Honvédség Főparancsnoka elismerését érdemelte ki az ezred: „*Ilyen ezred, nincs még egy a honvédségben.*” 1927. október 9-én felavatták a 10-es honvéd szobrot, Vass Viktor szobrászművész alkotását

16 Lásd: *Bárczy János: Zuhanóugrás.* Budapest, 1983.

a Rudolf laktanya főbejاراتánál. 1928 márciusától az ezred parancsnokságát vitéz Halász János¹⁷ ezredes látta el. 1929. május 5-én megnyílt a 10-es honvéd emlékmúzeum. Az 1930-as év, jelentős változást hozott az ezred életében, mivel az 1930. évi 6. számú Honvédségi Közlöny (Szabályrendeletek) 3000/elnökség – 1930. számú körrendelet „Csapattestek elnevezése történelmi személyekről” értelmében a Kormányzó Úr Őfőméltóságának a nemes katonai hagyományok ápolására irányuló magas elhatározása folytán az ezred elnevezése 1930. március 1-jétől: „M. kir. Görgey Arthur 13. honvéd gyalogezred”.

1931-től ünnepelték a 13-asok az ezrednapot. Az ezrednap május 21-re, „Görgey győzedelmes csatasorozatainak legkiemelkedőbb eseménye: Budavár visszavétele” napjára esett. 1932. november 1-jétől az ezred új parancsnoka a Tiszti Arany Vitézségi Éremmel kitüntetett Gömör Árpád¹⁸ ezredes lett. Az alakulat kezdeményezésére 1934. május 21-én, Miskolcon felavatták – katonai díszpompával – Görgey Arthur (!) szobrát a Csabai kapuban. Dr. Lázár Andor¹⁹ igazságügy-miniszter leplezte le a szobrot. Itt hangzottak el Gömör ezredes ünnepi szavai, amelyek az ezred jelmondatává váltak: „*Ti, Görgey ezrednek katonái! Nem csupán egy néma szobor áll előttetek, hanem egy érce öntött parancsolat, a nagy Görgey parancsa: Honvédek! Forgassátok fegyvereiteket félelmetesen! Honvédek! A dicsőbb magyar jövődőért előre!*”

1935. október 1-jével reformok történtek a haderő fejlesztése terén. Az m. kir. Honvédség mozgósításkor az úgynevezett „ikreződéssel” állította fel hadiállományát, vagyis a gyalogezredek száma megkétszereződött. A gyalogezredek közül az ezredparancsnok-helyettes vezetésével kivált a tényleges állomány egy része (az úgynevezett visszamaradó különítmény, rövidítve VMK) és az addig rejtetten tárolt felszereléssel megalkotta az úgynevezett ikerezred keretét. A bevonuló tartalékosokkal mindkét ezred hadiállományra töltötte fel magát. Az ikeralakulatok az anyaezred hadrendi számozásánál 1938-ig 21-gyel, 1938 után 30-cal magasabb számot viseltek. A miskolci 13. gyalogezred ikerezrede a 34, 1938-tól a 43. gyalogezred volt. Közben – 1936. február 1-jétől 1940. március 1-jéig – vitéz Góthay Béla²⁰ ezredes került az ezredparancsnoki beosztásba. A 34. gyalogezred első mozgósítására 1938 őszén, az első bécsi döntés következményeként, a „Felvidéki bevonulás” alkalmával került sor. Ekkor a vegyesdandárokat hadtestekké szervezték át. A vitéz Littay András²¹ altábornagy által vezetett VII. hadtest kötelékébe tartozó 19. önálló dandár csapatai Rozsnyó, Kassa vidékére vonultak be: Rozsnyót 1938. november 8-án, Kassát november 10-én foglalták el. A megszálló seregtestek november 10-ig mindenütt elérték végcéljukat. Három-négy hét múlva a bevonuló csapatokat – a hátrahagyott helyőrségek és a határbiztosító

17 Halász János (Kassa, 1884. – ?) ezredes, 1936. május 1-jétől vezérőrnagy.

18 Gömör Árpád (Hatvan, 1882. május 28. – Budapest, 1943. augusztus 13.) ezredes, 1939. május 1-jétől vezérőrnagy.

19 Lázár Andor, dr. (Pápa, 1882. március 8. – Leányfalu, 1971. június 12.) 1932 és 1938 között magyar királyi igazságügy-miniszter.

20 Góthay (Greiner) Béla (Korompa, 1887. október 10. – Budapest, 1976. január 16.) vezérőrnagy.

21 Littay András (Szabadka, 1884. augusztus 15. – Melbourne /Ausztrália, 1967. július 21.) vezérezredes.

Góthbay Béla altábornagy

erők kivételével – kivonták a Felvidékről.²² A VMK vezetője ekkor Bohus Zoltán őrnagy, a 43/I. zászlóalj későbbi parancsnoka volt. A bevonulási események befejezése után néhány nappal a 13. gyalogezred összeválogatott tisztjeiből és legénységéből egy különítmény Csízfürdőre települt, és a cseh kiserődök felhasználásával speciális támadási feladatokat gyakoroltak.²³ Ekkor még nem tudhatták, de a gyakorlatnak 1942 őszén komoly hasznát vették a Don-menti szovjet kiserődök elleni harcban. 1939. március 13-án mozgósították a miskolci VII. és a debreceni VI. hadtestet Kárpátalja visszafoglalására, amelynek eredményeként az ezred katonái tűzték ki a magyar zászlót a Vereckei-hágón. A következő mozgósításra az erdélyi bevonuláskor került sor. A második bécsi döntés értelmében Erdély északi része visszakerült Magyarországhoz. A bevonulásban a VII. hadtest kötelékéből csak a 19. vegyesdandárt mozgósították a 13. és 43. gyalogezreddel, valamint a 19. huszárszázaddal. 1940. július 5-én indultak vasúti szállítással Viskig, ahol hősi emlékművet avattak, majd onnan július 7-től gyalogosan

22 *Csima János*: Adalékok a Horthy-hadsereg szervezetének és háborús tevékenységének tanulmányozásához (1938–1945). Budapest, 1961.

23 Hadtörténelmi Levéltár, Budapest. Tanulmányok és visszaemlékezések gyűjteménye (TGY) *Magyar László*: Tanmese a Magyar Királyi Honvédségről csapattiszti szemmel. TGY: 3171, 27. o.

Técső–Naszód–Beszterce–Székelyudvarhely–Szászrégen–Szamosújvár érintésével 1940. november 8-án érkeztek meg Kolozsvárra, 700 km-es gyalogút után. Az erdélyi állomásozás túlnyomó idejét Csíkszeredán és környékén töltötték. Kolozsvárról vasúti szállítással november 19-én érkeztek vissza Miskolcra, ahol másnap diadalkapuvál fogadta a visszatérő honvédeket a város.

A 13. gyalogezred aktív szerepet vállalt a város kulturális életében, fontos része lett a sporteseményekben történő részvétele és a hagyományörzés. A katonazenekar számos önálló hangversenyt adott az évek során, részt vett a város rendezvényein, köztük az évenként megtartott Miskolci Hét eseményein. Látványos rendezvény volt az 1935. szeptember 21-én megtartott, József Ferenc dr. főherceg által írt, „Colombus” című drámaelőadás a Sajó vízére telepített hajón. A sportéletben jeleskedés a hagyományos katonai szakágakban történt: lovaglás, vívás, sélés. Az 1935. február 6-án megtartott hadsereg járóversenyt a 13. gyalogezred honvédei nyerték.²⁴ A város és a Görgey gyalogezred életében is jelentős szerepe volt a hagyományok őrzésének. Főként a 10-es Honvéd, de a cs. és kir. 65. gyalogezredről is évente megemlékeztek. A 13. gyalogezred patronálásában működött a 10-es honvéd emlékmúzeum, a Sassy Csaba²⁵ által szerkesztett irodalmi kiadványok és az ünnepi megemlékezések, emlékműavatások. A város és az ezred kapcsolatát Petrik Ernő²⁶ foglalta össze 1929-ben: *„Miskolc városának társadalma és a katonaság között a legtökéletesebb jó viszony áll fenn a m. kir. honvédség megalakulásának első percétől kezdve. Ennek a városnak hazafiasan gondolkodó közössége féltő szeretettel dédelgeti maroknyi katonaságát. Ebben a maroknyi honvédségben látja a szebb jövő biztos zálogát. Katona és polgár ebben a városban eggyé forrtak becsületes, egymást támogató, munkájukban, a mindent összefogó és mindent átható izzó hazaszeretet fogalmában.”* A magyar királyi 13. Görgey Arthur honvéd gyalogezred történetével kapcsolatban sajnos semmilyen levéltári értékű forrásanyag nem maradt fenn. A második világháborús harcaikat, tevékenységüket a túlélők visszaemlékezéseiből lehet rekonstruálni. Az alakulat történetével kapcsolatos ismeretek, adatok a két világháború közötti időszakban alapvetően két személynek köszönhető: Sassy Csaba újságírónak, aki az első világháborúban a 10. honvéd gyalogezredben szolgált és a két világháború között is ápolta az ezred emlékét. Őt 1944-ben a nyilasok letartóztatták és bebörtönözték, 1952-ben a kommunisták kitelepítették a Hortobágyra; egy pécsi szeretetotthonban hunyt el. Továbbá Petrik Ernő honvédtisztnek, aki egész katonai pályafutását Miskolc honvéd ezredeiben töltötte, végigharcolva az első világháborút, katonai és életútját tábornokként fejezve be 1945-ben.

1941-ben Magyarország belépett a második világháborúba, és ezzel az ezred legnagyobb próbatételét szenvedte el. De ez már egy másik történet.

24 Tarczai Béla: Források Miskolc 1919–1948 közötti hadtörténetéhez. Levéltári évkönyv. Miskolc, 2005.

25 Sassy Csaba (Miskolc, 1884. január 26. – Pécs, 1960. június. 23.) író, költő, újságíró.

26 Petrik Ernő (Ózd, 1887. május 6. – Budapest, 1945. december 22.) vezérőrnagy. A 10. gyalogezred kötelékében végigharcolta az első világháborút, majd tovább szolgált a 13. gyalogezredben.

Függelék²⁷
A m. kir. 13. honvéd gyalogezred parancsnokai

1919. november 29. – 1920. február 1.	Sáfrány Géza ezredes
1919. november 29. – 1919?	Szabó Sándor őrnagy (megbízott)
1920. február 1. – 1922. január 3.	Zalay (Zechentmayer) József ezredes
1922. január 3. – 1923. május 26.	Kováts Béla ezredes
1923. május 26. – 1924. december 20.	Dénes (Uhlig) Ottó ezredes
1924. december 20. – 1928. március 1.	Pleplár Ferenc ezredes
1928. március 1. – 1932. november 1.	Halász János ezredes
1932. november 1. – 1936. november 1.	Gömöry Árpád ezredes
1934. május 16. – 1935. június 1.	Lakatos Géza ezredes (megbízott)
1936. november 1. – 1940. március 1.	Góthay (Greiner) Béla ezredes
1940. március 1. – 1941?	Hegedűs Zoltán ezredes

27 Görgey bakák ezredkönyve. Miskolc, 1934. A 13. gyalogezred kiadása.

Béres Katalin

BARTHELMES WALTER, A ZALÁBA KERÜLT FEGYVERGYÁR-IGAZGATÓ

Göcsej történeti és építészeti örökségének feltárása során, 2020 februárjában egy Zalaegerszeg környéki kis falu, Babosdöbréte templomának fala mellett, a faluban birtokos köznemes Skublics család kriptájának közelében egy sírkövet találtam, felirata szerint Barthelmes Walter, az első magyar fegyvergyár felállítója emlékére állították. Azonnal adódott a kérdés, ki volt ez az idegen nevű férfiú és hogy került Babosdöbrétre?

A rendelkezésemre álló kutatási idő rövidege és az időközben bekövetkezett veszélyhelyzet Barthelmes Walter életének csak vázlatos feltárására és bemutatására volt elegendő, habár a Zala Megyei Levéltárban egy doboznyi német nyelvű családi levelezés szolgálhat még a továbbiakban életének alaposabb megismeréséhez.¹

Samuel Hagen Walter Barthelmes 1858-ban született az angliai Bradfordban, október 22-én keresztelték meg.² Származásáról, ifjúkoráról a *Budapesti Hírlap*-ban, 1930-ban megjelent hosszabb, regényes cikkből szerezhetünk – közel sem pontos – leírást.³ Eszerint apja, kinek nevét nem említi a szerző, „angol iparos fia, akinek ott nagy vállalatai voltak, anyja ősrégi német család gyermeke, von Hagen-leány”. Ezzel szemben nem csak az anya, Amalia Ianhagen, hanem az édesapa, Emil Barthelmes is német származású volt, neves thüringiai fegyvergyártó családból származott, fiúk születése idején éppen Angliában dolgozott. A szülők néhány év múlva Erfurtba költöztek és gyermekeik az „angol szellemű otthonban” s a kitűnő német iskolákban elsősorú nevelésben részesültek. „*Barthelmes Walter ritka műveltségének alapjait ezek az évek rakták le. Thüringia szép fenyves vidékein éri az 1870-es német - francia háború, amely a 12 éves gyermek lelkét új színekkel gazdagították [sic!]: az elvonuló csapatok, a győzelmek és végül a diadalmas béke. Gyermekkorának emlékei között ott szerepelnek a comoi nyaralások, a fejedelmi vendégekkel telt fürdők, Liszt Ferenc, aki a weimari udvarból gyakran járt Erfurtba s akit a gyermek közvetlen közelből figyelhetett és bámulhatott. Az olasz utazások, a lassankint magára ébredő olasz nemzet nagy erőfeszítéseinek és ősi emlékeinek ismerete, ezek gazdagították a fiatal lélek tartalmát.*”

1 Skublics és Barthelmes családok iratainak lajstroma 1808–1946. Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára XIII. 34. 2. doboz

2 <https://www.familysearch.org/tree/person/details/LLW1-G51> (Megtekintés: 2020. április 15.)

3 Az új földesúr. *Budapesti Hírlap*, 1930. január 23. 50. évf. 18. sz. 13. o.

Barthelmes Walter síremléke a babosdöbrétei templom falánál (Béres Katalin, 2020)

Az ifjú Barthelmes Walter egyetemet végzett, hajómérnöknek tanult. Tanulmányai befejeztével Amerikába indult, amivel régi vágya teljesült. *„Odafelé simán haladt a hajó, visszajövet azonban havaria, hajótűz, majd zátonyra futás lett a hajó sorsa. S a fiatal Barthelmes mérnök bátorságáról, önfeláldozó készségéről ezekben a végzetes pillanatokban a megmentett emberek és a hajó kapitánya tett bizonyosságot.”*

Ezután évekig különböző nagyvállalatoknál dolgozott. Egyidőben Angliában is, de az ottani éghajlati viszonyokat nehezen bírta. Visszatért a kontinensre, Livornóban az Orlando cégnél helyezkedett el, ahonnan a kolerajárvány elől Erfurtba tért vissza. Majd Berlinben, Németország egyik legjelentősebb fegyver- és gépgyárában a Ludwig Loewe & Company-nál lett mérnök, a torpedóosztályt vezette. Idekerülése valószínűleg nem volt véletlen, hiszen a gyáralapító Loewe⁴ jobbkeze, főmérnöke, Eduard Barthelmes volt. (A kettejük közötti rokoni kapcsolatot még nem ismerjük.)

Isidor Loewe, az időközben elhunyt Ludwig Loewe testvére, a vállalkozás folytatója, a cég képviselőjében Eduard Barthelmest küldte Magyarországra, amikor a magyar kormány fegyvergyár felállítását határozta el. A német fegyvergyártó cég gépi berendezések szállításával vett részt a gyáralapításban. Isidor Loewe és Eduárd (Ede) Barthelmes igazgatósági tagként kerültek be az 1888. január 7-én bejegyzett Magyar Fegyver- és Lőszergyár Részvénytársaság 12 tagból álló vezetésébe.⁵ Az első magyar fegyvergyár azonban 1890-ben a konkurens steyeri osztrák fegyvergyár ellenállása és manipulációi következtében megbukott.⁶ Ugyanebben az évben elhunyt az igazgatóság két tagja, Zimmermann Frigyes és Barthelmes Ede is, *„kiknek magas szakértelme, gyárunk felvirágoztatásához lényegesen hozzájárulhatott volna”* – írták róluk a *Pesti Hírlapban*.⁷ A gyár azonban működésének két éve alatt olyan jelentős infrastruktúrát épített ki a Külső Soroksári úton, hogy az értékes épületeket, műhelyeket kár lett volna veszni hagyni. Így a felszámolás alá került gyártelepet a Loewe & Company vásárolta meg, amely a magyar állam közreműködésével új fegyvergyár létrehozását tűzte ki célul. Nagyon hamar, 1891. február 24-én már be is jegyezték a társas cégek közé az új Fegyver- és Gépgyár Rt.-t. A cég fegyver- és fegyveralkatrészek gyártására, továbbá szerszámgépek és egyéb gyártmányok előállítására rendezkedett be.⁸ Az alapításról a már idézett *Budapesti Hírlap* így írt: *„1891-ben a Löwe-cég kiküldte Budapestre [Barthelmes Waltert], hogy a magyar fegyvergyárat felállítsa és nálunk a fegyvergyártást bevezesse. Ennek ő teljes sikerrel meg is felelt, bármilyen nagy nehézségeket okozott is a soroksári egészségtelen környezet és a munkások gyakorlatlansága, ő lett a gyár igazgatója és az ő nevéhez fűződik az első magyar fegyvergyár felállítása.”*⁹

4 Ludwig Loewe (1837–1886) német nagyvállalkozó, fegyvergyáros. Gyáraiban neves tervezőket alkalmazott, (pl. Georg Luger) fegyverei világhíresek lettek. 1878-ban a Reichstag tagjává választották.

5 *Központi Értesítő*, 1888. február. 2. 13. évf. 9. sz. 53. o. A gyár alapításának körülményeiről: *Temesváry* 1977.

6 *Sárközi – Szilágyi – Gáspár* 1988. 376. o., *Temesváry* 1978. 167–179. o.

7 *Pesti Hírlap*, 1890. október 2. 12. évf. 291. sz. 9. o.

8 *Temesváry* 1981.

9 Az új földesúr. *Budapesti Hírlap*, 1930. január 23. 50. évf. 18. sz. 13. o.

A források azonban nem igazolják ezt az állítást. Az új gyár igazgatóságában többek között ott találjuk Loewe Izidort, Kühn Károlyt, báró Podmaniczky Gézát, báró Born Gyulát és Weiss Manfrédot is, de Barthelmes Walter neve nem tűnik fel az alapítók között.¹⁰ Cégvezetőként Mauser Pált jegyezték be 1891-ben.¹¹

Az új gyár annak ellenére, hogy sikerült jóminőségű fegyvereket előállítania, sok nehézséggel indult. Németországból kellett toboroznia megfelelő szaktudással rendelkező munkásokat, s a vezetése sem állt a helyzet magaslatán, nagy volt a fluktuáció, évente cserélődtek az igazgatók. Ebben a nehéz időszakban került a fegyvergyár élére Barthelmes Walter, akit 1892. május 2-án jegyezték be társulati cégvezetőnek.¹² Hogy mikor érkezett Budapestre, nem tudjuk. Igazgatósága idején tett látogatást a gyárban a hadügyminiszter, amelyről a Pesti Hírlap így számolt be: „*A közös hadügyminiszter ma Hermann tábornok kíséretében meglátogatta a magyar fegyvergyárat. A gyár részéről, mely csak egy órával előbb értesült a miniszter szándékáról, Weiss Manfréd és Kelemen Gyula dr., valamint Barthelmes Walter gyárigazgató és Mauser főfelügyelő fogadták a hadügyminisztert, ki Barthelmes gyárigazgató vezetése mellett hosszabb időn át alaposan szemügyre vette a gyárat. A vizsgálat befejezte után örömeinek adott kifejezést, hogy jelenleg 1450 munkás között 1195 magyar van alkalmazva és legnagyobb meglepődését és elismerését nyilvánítván, arra utalt, hogy a fegyvergyártás most már Magyarországon meghonosultnak tekintendő, a minek annál is inkább örvend, mert a monarchia véderejének szempontjából két fegyvergyár fennállását szükségesnek tartja.*”¹³

A hadügyminiszteri dicséret ellenére Barthelmes gyárvezetését nem sok szerencse kísérte, ugyanis igazgatósága alatt, 1893. január végén hatalmas sztrájk tört ki. A munkabeszüntetést az váltotta ki, hogy a német katonaiigazgató, Kühn Károly porosz katonatiszt módjára bánt a munkásokkal, csökkentette fizetésüket, a gyárat szigorú katonai rendtartás szerint szervezte.¹⁴ A munka csak két hét után indult újra, a német szakmunkások egy része visszatért hazájába, Kühn Károly is hamarosan otthagya a cégvezetést. Nem ismerjük Barthelmes Walter szerepét a sztrájk idején, de feltételezhetjük, hogy ennek is köszönhetően 1893. július 31-én „*társulati tisztviselő cégvezetői jogosultságának megszűnése bejegyeztett.*”¹⁵ A *Budapesti Hírlap* kissé másként emlékezett a történetekre: „*A soroksári viszonyok [...] egészségére károsan hatottak. Hónapokra munkaképtelenné vált, úgy, hogy állását elhagyta és hosszabb szabadságra ment.*”¹⁶ Azonban nem költözött vissza Németországba, hanem a Monarchia steyeri fegyvergyárában lett főmérnök. Legalábbis erre következtethetünk az esküvőjéről szóló sajtótudósításokból.¹⁷ 1894. május 6-án ugyanis megnősült, Zalaegerszegen vezette oltárhoz a dóbrétei földbirtokos, Skublics Jenő legidősebb leányát, Celesztinát, vagy ahogy a családban

10 *Központi Értesítő*, 1891. február 26. 16. évf. 17. sz. 271. o.

11 *Központi Értesítő*, 1891. április 9. 16. évf. 29. sz. 565. o.

12 *Központi Értesítő*, 1892. május 22. 17. évf. 41. sz. 670. o.; *Temesváry* 1981. 124–125. o.

13 A hadügyminiszter a budapesti fegyvergyárban. *Pesti Hírlap*, 1892. október 6. 14. évf. 276. sz. 6–7. o.

14 *Sárközi – Szilágyi – Gáspár* 1988. 377. o.

15 *Központi Értesítő*, 1893. augusztus 10. 18. évf. 66. sz. 1251. o.

16 Az új földesúr. *Budapesti Hírlap*, 1930. január 23. 50. évf. 18. sz. 13. o.

17 *Fővárosi Lapok*, 1894. május 15. 133. sz. 1153. o., *Zalamegye*, 1894. május 13. 13. évf. 19. sz. 3. o.

hívták, Celine-t. A fényes esküvő után az ifjú pár jótékonykodott, Barthelmes Walter a zalaegerszegi szegények számára 20 Ft-ot adományozott, amit a város plébánosa osztott ki a rászorulóknak.¹⁸ Megismerkedésük történetét – egyelőre – homály fedti.

A besenyői és velikei Skublics család – ahova Barthelmes Walter benősült – régi, köztisztviselőben álló köznemesi család volt Zalában. A több ágra szakadt familiából számtalan vármegyei tisztviselő, köztük országgyűlési követ, főispán, tisztii ügyész került ki, de volt közöttük 1848-as honvédtiszt, könyvtáralapító, sőt az egyik Skublics lány, Laura (Lujza), azzal tette magát és a családot is közismertté, hogy titokban morganatikus házasságot kötött Habsburg–Lotharingiai Ernő főherceggel.¹⁹

Barthelmes Walter apósa, Skublics Jenő (1839–1901), apja, Skublics József dóbrétei birtokait örökölte; ott, a klasszicista kúriában élt családjával, feleségével, Spelletics Paulával és öt leányával. Fiatal korában kitűnő nevelésben részesült, egyik tanára Kőnigmayer Károly apát, címzetes püspök volt. *„Mikor az alkotmányosság helyreálltával a megyei közéletbe kilépett, a közügy fáradszató, részrehajlatlan, önzetlen munkásává lett, nem keresve fényt, hasznot, dicsőséget, egyedül a közjót kívánta szolgálni, erős, tevékeny akaratával buzdítva, serkentve, vagy békítve és csillapítva ott, a hol kellett.”*²⁰ Folytatta a család szabadelvű hagyományait, maga is a Nemzeti, majd a Szabadelvű Pártban politizált, annak Zala megyei elnöke lett. Tevékeny és köztisztviselőben álló tagja volt a vármegye törvényhatóságának, vezető szerepet játszott a Zalamegyei Gazdasági Egyesületben. Mivel a család házat tartott fenn Zalaegerszegen, részt vett a város képviselőtestületében is, alelnöke volt a helyi Kaszinónak. E tevékeny élet azonban viszonylag fiatalon véget ért, hosszú betegség után, 1901. október 27-én, 62 éves korában hunyt el. Valószínűleg ekkor tért vissza a Barthelmes házaspár Steyrből, és vette át a birtok igazgatását. *„Barthelmes Walter csakhamar beletanult a gazdálkodás titkaiba és ennek szentelte most már életét. Ez a szó legnemesebb értelmében vett »kultúrember«, lemondva a nagyvárosok megszokott légköréről, eltemetkezett a kis göcseji faluban és a legnagyobb körültekintéssel, szorgalommal és pontossággal vezette gazdaságát, folyton javítva, dolgozva, azt lassankint ezen a vidéken szokatlanul magas szintre fejlesztve. A magyar nyelvet elsajátította és érzéseiben annyira magyarrá vált, hogy a világháború kitörésekor, melyet annyira fájlalt, lemondott szeretett angol állampolgárságáról és a magyar honpolgárok sorába lépett.”*²¹ Tagja volt ugyan a vármegye törvényhatóságának, de neve nem szerepel sem a politikai, sem a közéleti és társadalmi események résztvevői között. *„A politikával nem foglalkozott, mert a porondon való tülekedést az ő érzékeny lelke nem bírta. Azonban élénk érdeklődéssel szemlélte a magyar politikai életet, szívvel-lélekkel híve volt Tisza Istvánnak, kinek hitvallása: a haladás, mely a nemes hagyományok tisztviselővel együtt jár, egyezik az övével. Bethlen Istvánt pedig Tisza méltó utódjának tartotta”* – írta róla a *Budapesti Hírlap*. A béketárgyalások idején gyakran ment ki az alispán

18 *Zalamegye*, 1894. május 13. 13. évf. 19. sz. 3. o.

19 A különös házasságról lásd: *Főúrak a ...* 2014.

20 Skublics Jenő (Nekrológ). *Vasárnapi Ujság*, 1901. november 10. 48. évf. 45. sz. 729. o.

21 Az új földesúr. *Budapesti Hírlap*, 1930. január 23. 50. évf. 18. sz. 13. o.

A Skublics-kúria napjainkban (Béres Katalin, 2020)

hívására a határkiigazító bizottságokkal, örült, hogy nyelvismeretével második hazáját szolgálhatta.

Házasságukból gyermek nem született, életét a gazdálkodás, gazdag könyvtára, a rokonok és vendégek fogadása töltötte ki. Míg ő visszahúzódott, felesége annál élénkebben vett részt a közéletben, a két világháború közötti zalai, zalaegerszegi társadalmi élet egyik vezető személyisége lett. Elnöke volt a Vöröskereszt Egyletnek, 1926-ban megválasztották a legitimista női szervezet, a Magyar Nők

Az 1933-ban épült babosdöbrétei templom (Béres Katalin, 2020)

Szentkorona Szövetsége ügyvezető elnökévé, s ő lett a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége zalaegerszegi elnöke is. Közéleti tevékenysége férje halála után is megmaradt, többek között rendszeresen felkereste őt C. A. Macartney történész professzor, az oxfordi egyetem tanára, aki Kelet-Európa kutatóként, a trianoni béke felülvizsgálatának angol támogatójaként vált ismertté és népszerűvé Magyarországon.²² Közeli kapcsolatokat jelzi, hogy 1939-es útjára feleségét is elhozta Babosdöbrétére.²³

Barthelmes Walter 1929. október 7-én hunyt el zalaegerszegi otthonukban. Földi maradványait az evangélikus egyház szertartása szerint temették el a döbrétei családi sírboltban. Özvegye 1933-ban komoly anyagi támogatást nyújtott a babosdöbrétei templom építéséhez, ő ajándékozta a telket, a tetőszerkezethez szükséges fát és a téglá fuvarozását is részben ő fedezte. Az elkészült templom nyugati oldalán alakították ki a döbrétei Skublicsok kriptáját, külső falán helyezték el Barthelmes Walter korábbi síremlékét – aki bár nem volt az első magyar fegyvergyár alapítója, sőt még a másodiké sem, de élete mégis különleges; egy Angliában született, német nemzetiségű, jellegzetesen 19. századi, világot látott európai polgárból magyar földbirtokossá lett ember sorsa.

Irodalomjegyzék

Barta 2017.

Barta Róbert: C. A. Macartney (1895–1978) történetírói munkássága és írásai a Kiegészésről. In: Történeti tanulmányok XXV. A Debreceni Egyetem Történeti Intézetének kiadványai. Szerk. *Miru György – Novák Ádám – Bacsa Balázs Antal*. Debrecen, 2017. 169–183. o. <http://real.mtak.hu/86739/1/ACTA%20XXV%20-%20Barta%20R%C3%B3bert.pdf> (Megtekintés: 2020. április 18.)

Főurak a ... 2014.

Főurak a monarchia nagykávéből. Bevezető tanulmányt írta, a kötetet és a szöveggyűjteményt szerkesztette, a jegyzeteket készítette: *Buza Péter*. Budapest, 2014. 187 o. /Budapest könyvek/

Sárközi – Szilágyi – Gáspár 1988.

Sárközi Zoltán – Szilágyi Gábor – Gáspár Ferenc: A fegyvergyár története 1891–1948. In: Tanulmányok Budapest múltjából. 22. Szerk. *Kaba Melinda – Nagy Emese*. Budapest, 1988. 375–471. o. http://epa.oszk.hu/02100/02120/00022/pdf/ORSZ_BPTM_TBM_22_375.pdf (Megtekintés: 2020. április 10.)

²² Munkásságáról lásd: *Barta* 2017.

²³ Egy magyarbarát angol professzor látogatása a Dunántúlon. *Magyar Élet*, 1939. július 30. 1. évf. 132. sz. 10. o.

Temesváry 1977.

Temesváry Ferenc: Fejezetek a Magyar Fegyvergyár történetéből I. In: *Folia Historica* 5. Szerk. *Haider Edit.* Budapest, 1977. 139–176. o.

Temesváry 1978.

Temesváry Ferenc: Fejezetek a Magyar Fegyvergyár történetéhez II. In: *Folia Historica* 6. Szerk. *Haider Edit.* Budapest, 1978. 161–186. o.

Temesváry 1981.

Temesváry Ferenc: Fejezetek a Magyar Fegyvergyár történetéből III. In: *Folia Historica* 9. Szerk. *Haider Edit.* Budapest, 1981. 115–190. o.

Forgács Márton

EGY PUBLIKÁLATLAN OROSZHEGYI JÓZSA-LEVÉL A HADTÖRTÉNETI
MÚZEUM KÉZIRATOS EMLÉKANYAG-GYŰJTEMÉNYÉBEN

Oroszhegyi Józsa (vagy Jósa, ahogy ő maga írta), az 1848–49-es forradalomnak és szabadságharcnak kalandos életpályát befutott szereplője elsősorban mint a pesti szabadcsapatok vezetője él a köztudatban. Szabó József néven született 1822. május 24-én¹ a Szatmár megyei Nagykolcson,² sokgyermekes, anyagi nehézségekkel küzdő családban. Nagybátyja, Szabó R. János minorita szerzetesfőnök támogatásával tanult Nagybányán, Szatmáron, majd Miskolcon, de mivel a családja által favorizált papi pályát nem kívánta folytatni, a további segítségük nélkül 1841-ben Pestre költözött. Itt beiratkozott az orvosi karra, ahol Bugát Pál³ dékán vette szárnyai alá, és belépett az ugyanebben az esztendőben megalakult Királyi Magyar Természettudományi Társulatba. De élénken érdeklődött az irodalom iránt is, rövid időn belül elnöke lett az Egyetemi Magyar Társulat önképző körének, és ekkor kezdett „Oroszhegyi J.” írói álnevé⁴ publikálni, egyelőre elsősorban szépirodalmi és divatlapokban. Így nyílt lehetősége arra, hogy ismeretséget kössön Jókai Mórral, Tompa Mihállyal és Petőfi Sándorral, illetve a Tízek Társaságának más tagjaival is. Lelkesen vetetette bele magát a közéletbe: 1844–47 között rovatszerkesztője volt a *Jelenkor* című lapnak, közben ugyancsak 1844-től a Rösler Ágnes által alapított leánynevelő intézetben irodalomtanárként tevékenykedett, és vele együtt elindította a *Honleányok Könyve* című folyóiratot, amelynek azonban mindössze három száma jelent meg 1847 áprilisa és szeptembere között. 1847–1848 során egyre közelebb került a „márciusi ifjak” mozgalmához, és aktív szerepet vállalt a tömegek mozgósításában. Így a március 15-i eseményeknek is tevékeny résztvevője volt, és egy nappal később beavastották a Pest megyei Rendre Ügyelő Választmányba, ahol többek között a pesti Nemzetőrség megszervezésében vállalt szerepet. Rövid idő elteltével a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium közoktatásügyi osztályán fogalmazói állást kapott,

1 Bona Gábor szerint, a korábbi szakirodalom következetesen május 22-ét ír.

2 Ma Culciu Mare, Szatmár megye, Románia.

3 Bugát Pál (1793–1865) amellet, hogy úttörő szerepet játszott a magyar orvosi nyelv megalkotásában, 1848-ban az Országos Honvédelmi Bizottmány megbízásából országos főorvos is lett. A szabadságharc bukása után minden tisztségétől és nyugdíjától megfosztották, de később kegyelmet kapott. http://real.mtak.hu/19480/1/MONY_2013_02_Bugat_Bosze_u_103755.273549.pdf (Megtekintés: 2019. november 8.)

4 Családja eredetileg Oroszhegyről (ma: Dealu, Hargita megye, Románia) származott. *Izsák* 1957. 18. o.

majd Kolozsvárra utazott, ahonnan a magyar–erdélyi unió kimondásáról is tudósítást küldött a *Jelenkornak*.⁵ Szeptember végén a Honvédelmi Bizottmány megbízásából ismét Erdélybe utazott, hogy a helyszínen munkálkodjon a toborzáson, tapasztalatai azonban lesújtóak voltak a fegyelmezetlenség, illetve a magyarok és románok egymás iránt tanúsított ellenséges magatartása miatt.⁶

Hazatérése, december 12. után alig pár héttel a Radikál Kör, illetve Nyáry Pál, az Országos Honvédelmi Bizottmány tagjának megbízásból nekilátott a pesti szabadcsapat megszervezésének.⁷ Ehhez felhívásban kérte a lakosság segítségét, de a kormány is biztosított számára 2000 forintnyi támogatást. Január elejére a szabadcsapat meghaladta a 100 fős létszámot, tagjai „pesti művelt ifjak” voltak, a parancsnok Oroszhegyi lett gerilla-századosi rendfokozatban. Miután azonban a kormány január 5-én elrendelte a főváros kiürítését, a szabadcsapat Tokajra vonulva csatlakozott Klapka György seregéhez. Első feladatként Zemplén megyében kellett megszervezniük a népfelkelést, és bár sikeresen toboroztak 500 főt, és foglyul ejtették Sátoraljaújhely térparancsnokát, Adeodatus Ottstätt⁸ nyugalmazott császári főszázadost, parancsot kaptak, hogy vonuljanak vissza Bodrogeresztúrra. Január 31-én, Tokaj-Rakamaznál részt vettek a benyomuló Schlick altábornagy seregeinek visszaverésében. Harcértéküket azonban többen is megkérdőjelezhetőnek vélték, így Kossuth nem is járult hozzá ahhoz, hogy lovasítsák őket; azt Oroszhegyi is elismerte, hogy ekkor még komoly fegyelmezettségi gondok akadtak a csapatban. Tevékenységüket azonban folytatták, a február 26–27-i kápolnai csatavesztést követően a Mátra térségében folytattak gerillaharcot. Március 8-án bevonultak a császári csapatok által meglepetésszerűen elhagyott Egerbe, majd innen portyázó csapatokat kiküldve, Maklárnál jelentős fegyverzsákmányra is szert tettek.⁹

A következő hónapokban folytatták a rajtaütéseket, több mint száz foglyot ejtettek. Oroszhegyi szándéka az volt, hogy őket és a zsákmányt átadja a kormánynak, ezért 1849. március második felében, csapatának egy részével Debrecenbe vonult; az alakulat másik része Sztachó Mihály¹⁰ főhadnagy vezénylete alatt a Bedřich Bloudek (1815–1875) vezette szlovák felkelők elleni harcokba

5 *Jelenkor*, 1848. június 6. 277. o. „Az egyesülés megtörtént. Magyarország egy!”

6 *Bona* 2000. 549–550. o.; *Kerekes* 1967. 76–80. o. Kerekes Zoltán tanulmányában részletesen foglalkozik Oroszhegyi korai életrajzával és 1848-as tevékenységével; én ehelyütt csak a leglényegesebb mozzanatokat foglalom össze. Ehelyütt is köszönöm dr. Makai Ágnes segítségét, aki egynémely pontatlanságomra felhívta a figyelmemet.

7 Az önkéntesekből toborzott, gyorsan és egyszerűen felállítható szabadcsapatokra – a népfelkeléshez hasonlóan – nagy szükség volt, amíg a lassabban szerveződő honvédsereg létszáma alacsony volt. Rendeltetésük elsősorban a gerilla-hadviselés volt, nem a nyílt ütközetekben való részvétel. A szabadcsapatok intézményét főleg Kossuth preferálta és Szemere Bertalan, mások – mint Görgei Artúr vagy Mészáros Lázár – kifejezetten elleneztek, azok fegyelmezetlensége és ellenőrizhetlensége miatt. *Kerekes* 1967. 66–72. o.; *Hermann* 1999. 15–16. o.

8 Kerekes tanulmányában tévesen Öttstett alakban szerepel (85. o.).

9 *Kerekes* 1967. 80–92. o.

10 Sztachó Mihály (egyes helyeken Józsefként szerepel, de egyértelműnek látszik, hogy ugyanazon személyről van szó) 1848 augusztusában és szeptemberében a Délvidéken harcolt tizedesként, 1849. január 18-án Oroszhegyi csapatában hadnaggyá, február 15-án főhadnaggyá lépett elő, május elején már százados. *Bona* 2009. 429. o. Sztachó Mihály neve szerepel egy, a Kéziratos Em-

kapcsolódott be. Március 15-án bevonultak Losoncra, ahol ugyan nem tartózkodott ellenséges haderő, a város vezetése azonban császárhű volt; a forradalom évfordulóját ünneplő lakosság kitörő örömmel fogadta őket. Két nap múlva váratlanul újra megjelentek, foglyul ejtették a város vezető tisztségviselőit, nemzeti lobogót tűztek ki a tanácsteremben, ruházati felszereléseket zsákmányoltak, és a továbbiakban is biztosították a magyar ellenőrzést Nógrád északi részén. A tavaszi hadjáratban felderítési feladatokat is elláttak, zsákmányolt fegyverekkel és felszereléssel támogatták a honvéd csapatokat, és számos foglyot ejtettek.¹¹

Az elért sikerekért Oroszhegyit – aki március elejétől már nem a csapatánál, hanem a Tiszántúlon, illetve Debrecenben tartózkodott – Kossuth április 1-jén gerilla-őrnaggyá léptette elő. Mindazonáltal Oroszhegyi május 1-jén feloszlatta a pesti szabadcsapatot: a hivatalos magyarázat az volt, hogy ekkor járt le az a négy hónap szolgálati idő, amelyet a csapat tagjai vállaltak. Valószínűbb azonban, hogy a szabadcsapatban uralkodó, kezelhetetlennek bizonyuló fegyelmezetlenségből következett ez a lépés.¹² Június végén volt román hadifoglyokból megszervezte az „Oroszhegyi szabadcsapat” elnevezésű zászlóalját Cegléden, amely mintegy 470 főt számlált, és részt vett a végső vereséget hozó temesvári csatában is (augusztus 9.).¹³

A szabadságharc bukása után, 1849. szeptember végén távollétében halálra ítélték, ő közel két évig bujkált Erdélyben, Abrudbánya¹⁴ környékén, mígnem 1851 novemberében elfogták Bálványosvára¹⁵ közelében. 1852. március 27-én tárgyalták újra ügyét, ítéletét tíz év, vasban letöltendő várfogságra enyhítették. Ebből végül csak öt évet kellett letöltenie a hírhedt josphstadtai várbörtönben, amely idő alatt folytatta orvos- és természettudományi tanulmányait, és magáévá tette a vitalizmus és a magnetizmus elméleteit.¹⁶ Miután közkegyelemmel szabadult, Pesten 1857-ben befejezte orvosi képzését, amit a forradalom kitörése miatt nem tudott korábban megtenni; emellett sebész- és szülészorvosi oklevelet is szerzett. Mivel azonban a császári hatóságok folyamatos megfigyelés alatt tartották, nem

lékanyag-gyűjteményben őrzött „Kenyér részletekrőli számadás”-ban is, 1848. augusztus 21-iki keltezéssel (leltári szám: 2.420/Em).

11 Kerekes 1967. 92–99. o.

12 Kerekes 1967. 99–102. o. A szerző ekképp foglalja össze a kialakult helyzetet: „*Ebben a zömmel pesti értelmiségi ifjakkól alakult szabadcsapatban a polgári forradalom jelszavainak helytelen értelmezése a katonai fegyelem, az előljárók iránti engedelmesség szükségességének tagadásához, anarchiához vezetett.*” (101. o.).

13 Kerekes 1967. 102. o. Dr. Kedves Gyula ezredes – akinek a tanulmányomhoz nyújtott segítségét ehelyütt is köszönöm – azonban felhívta a figyelmemet arra, hogy semmilyen forrás nem támasztja alá, hogy román hadifoglyokból szervezték volna ezt a szabadcsapatot, és hogy az adott körülmények között ez több mint valószínűtlen is; továbbá arra is, hogy Oroszhegyi egész biztosan nem vett részt a július 20-ai turai lovassági ütközetben, mint ahogy Kerekes tanulmányában írja.

14 Ma Abrud, Fehér megye, Románia.

15 Ma Comuna Unguraș, Kolozs megye, Románia.

16 Kapronczay 2000. 336. o. A vitalizmus (vagy másképp ódizmus) tanítása szerint minden élő dologban található egy „életerő” vagy „életanyag”; az animális magnetizmus ehhez hasonló, az élőlényekben megtalálható elektromagnetikus jelenség létét feltételezi. Ezen elméleteket a mai tudomány többnyire már meghaladottnak tekinti. Oroszhegyi könyvet is publikált a témában: „Az ód és életerő közéleti értéke. Fölvilágosítás és utasítás minden értelmes embernek: mit kelljen e természathatányról tudni; miképpen közéleti kényletekre és egészségi célokra fölhasználni; nevezetesen ideges kórokat általa egyszerűen és sikeresen gyógyítani.” Pest, 1858.

tudott Pesten egzisztenciát felépíteni. Abrudbányán – ahol ismerte a környezetet – kezdett el orvosi munkákat ellátni, de hamarosan innen is tovább kellett állnia. 1860 elején Bukarestbe utazott, és letette a szükséges gyakorlati vizsgákat; ekkorra már megfelelő szintű román nyelvismeretekkel is rendelkezett.¹⁷

Itt számos más 48-as menekülttel és magyar értelmiségivel találkozott. Korábbi tapasztalatait felhasználva januárban folyóiratot indított: a *Bukaresti Magyar Közlönyt*, amelynek 27 számát szerkesztette is (június 16. – december 22.), azzal a céllal, hogy a helyi ügyek elemzése mellett kapcsolatot teremtsen az emigránsok és magyar nyilvánosság között. A lap sikeressége arra sarkallta a bukaresti osztrák nagykövetet, hogy többször is követelje Oroszhegyi kiutasítását a Román Fejedelemségből – vagy legalább a fővárosból –, de az égető orvoshiány miatt ennek nem kívántak eleget tenni. Végül Oroszhegyit 1861 januárjában áthelyezték Bukarestből Rimnik-Szerátra¹⁸ hatósági orvosnak, majd 1862 közepén Foksányba¹⁹ kórházigazgatónak és hatósági főorvosnak, de működött Galacban²⁰ is. A *Bukaresti Magyar Közlöny*től való eltávolítása azonban nem akadályozta meg abban, hogy jelentős mennyiségű levelet küldjön számos erdélyi és pesti magyar újságnak, amelyekben sajtóságos, irodalmi stílusban tudósított élményeiről és megfigyeléseiről.²¹

A Román Fejedelemség viszonyait kritikusan és kendőzetlenül bemutató cikkei miatt a helyi lapokban is állandó támadások érték, ezért úgy döntött, hogy az Oszmán Birodalomban folytatja orvosi tevékenységét. Dobrudzsa²² környezetét változatlan érdeklődéssel és alaposan tanulmányozta, tapasztalatait számtalan levélben publikálta közéleti (*Magyar Sajtó, Arad, A Hon, Fővárosi Lapok*) és orvosi (*Gyógyászat*) lapokban. A következő években több utazást is tett az Oszmán Birodalom afrikai és kisázsiai területein, Kurdisztánban is járt. Az 1867-es kiegyezésről Ciprus szigetén értesült, és ekkor döntött úgy, hogy hazatér. A következő évben útnak is indult, de az utazás közben agyvérzés érte, ami után rablók teljesen kifosztották. Így pénz nélkül, súlyosan leromlott egészségi állapotban érkezett meg Kolozsvárra. Később Budapestre költözött, ahol szinte teljesen magára maradva, szegénységben érte a halál 1870. február 20-án.²³

A Kéziratos Emlékanyag-gyűjteményben őrzött levelet Oroszhegyi a *Magyar Sajtó*nak szánta; hogy miként keveredett el, és kiknek a kezén ment át több mint száz év alatt, nem tudjuk. A 71.135.1/Em számon beletárolt kézirat 1970-ben, vásárlás útján került a Múzeum birtokába. Nehézkes, nyelvújításokkal is tarkított stílusa olykor kicsit összezavarhatja a mai olvasót. A szöveget javítások nélkül, eredeti formájában közlöm.²⁴

17 Kapronczay 2000. 336–337. o.; *Izsák* 1957. 23. o.

18 Ma Râmnicu Sărat, Buzău megye, Románia.

19 Ma Focșani, Vrancea megye, Románia.

20 Ma Galați, Románia.

21 Kapronczay 2000. 337. o.

22 A Fekete-tenger melletti történelmi régió a 14. század vége óta állt oszmán uralom alatt, ma részben Romániához, részben Bulgáriához tartozik.

23 Kapronczay 2000. 337–338. o.; *Izsák* 1957. 26–27. o.

24 A kézirat egyes nehezen kiolvasható szavainak megfejtésében helyüzt is köszönöm dr. Kreutzer Andrea segítségét.

Küsztenzse²⁵ Aug. 12. 1863.²⁶

Temesvár Dobrudzsában.²⁷ T. Szerk. Ur! Sajnálattal kell emlékezetébe hoznom, hogy mult tavasszal Felső Dobrudzsában tett körutam leírása a M. sajtóból kimaradt; holott most ahhoz érdekes kiegészítő adatokat csatolhatok. Mult hóban ismét hivatalos kiküldetésben jártam, ezuttal Mángália²⁸ vidékére. Küsztenzse, mint egy varázs lendületre, ez évben sebbel lobbal kezd épülni, s a régi Tómis, mások szerint Histeropolis hamvaiból kiemelkedni. Mindenfelé utcák méretnek, házak szerveztetnek, s legnagyobb részt épülnek is, a török hatóságnak ez esetben ritka erélyű ösztönzése és fölügyelete alatt. A munkaszibajból tehát délnek kiindulva, mindenütt tengermellékett haladva, csupán egyetlen egy nagy falun hajtattam át, mely sajátságosképen a Muszka czár dunamelléki mai darabantjának nevét viseli.²⁹ A nevet hallva, egyet sohajtottam vérvő lengyel szomszédinkért,³⁰ kiknek még e tájon is kell e keservet szenvedniük.

A táj különben hullámhalmos és emelkedvést közepes sik terület; gyönyörű mezőgazdaszati ábrázattal. Soha ily szorgos munkásságot a tatárok közt még nem láttam. Arató, gyűjtő seregek lepték a határt; messze beláthatatlan tarló-táblákon aranyosdit délibábozott magdús búzakörösztekből a verőfény. Magam is elbájolva, az iménti gazdaköltészi kifejezést elméltem. Majd, az itt nem ritka holtvizek, vagyis a tengertől csak porondtorlatokkal elválasztott, édes tavak egyikehez értem. Hattyu, kácsa, szárcsa, lebenke, gém, gólya, liba, sirály, kócsag, s más, hol néma, hol pipegő, vinnyogó, sivitő vizimadarak temérdek egyvelegben lepték hullámaikat s környékét. Iszapjában vaskos bivalyok henyéltek; partjain tarka baromcsorda kényelgett, s a nem messze szélengő juhnyájak köréből még a pásztorsíp is, mokányaink tilinkója, hozzá zenget a forró nyári tájképhez; melyben magam tikkadva terültem el erdélyi ekhós szekerem elég kényesen ringadozó ülésén.

Alkonyatra megközelítettem célomat, elérvén a város határát, hova szándékoztam. Míg a hullámaival csábító tenger sekély martjain fürdőhelyet fürkészek, malomzugásra leszek figyelmessé, melynek kerekeit egy fölfogott tó kifolyása hajtja. Véghetetlenül nagyobb kárt tesz e malom az emberiségnek, mint mennyi hasznot hajt gazdájának; a mindjárt előhozandó példa szerint is. E nagy területű, mesterséggel föltartott, büzhödt mocsár, gerjekkel tölti be a közel, inségben

25 Ma Constanța, Románia.

26 Ugyanezen keltezéssel az *Arad*nak is küldött egy levelet, de teljesen eltérő tartalommal. *Arad*, 1863. augusztus 30. 3. o.

27 Dobrudzsában természetesen nem található ilyen nevű település, feltehetőleg arra utal, hogy Temesvárhoz hasonlóan nagyon sok különböző etnikum lakja a várost.

28 Kikötőváros a Fekete-tenger partján.

29 Kérdéses, hogy Oroszhegyi itt kire is gondolhatott. dr. Kedves Gyula ezredes szerint a legvalószínűbb, hogy Mihail Dmitrijevics Gorcsakov (1793–1861) tüzérségi tábornokról lehet szó, aki az orosz intervenció haderők vezérkari főnöke volt 1849-ben, a krími háborúban (1853–1856) a Duna mellékén irányította főparancsnokként a cári erőket, majd 1856-tól a Kongresszusi Lengyelország főkormányzói tisztségét töltötte be. A település beazonosítása mindazonáltal további kutatást igényel.

30 Az 1863-ban kitört, oroszellenes lengyel „januári felkelésre” utal. Másutt arról is beszámolt, hogy lengyel fegyvereseket, köztük lovasokat is látott a vidéken átvonulni (*Magyar Sajtó*, 1863. május 23. 469. o.).

pihegő város levegőjét; holott a halmain csendelő szélalmok könnyen kielégíthetik egész vidék lisztszükségletét. E gondolat lebegett előttem, még mielőtt a jellemezendő városba érkeztem volna. Mit azonban rögtön elvert ama nekem mindenha kellemes szemle, mely rögtön szemeim elé tárult: A tenger mellett, utamban félóráig nyúlt, kő- és kőénykerítéssel ótalmazott gyümölcsös virány terület és tárult vizsga szemeim elé. Akár kedves hazám lankáit berkeit, kerti szőlőit, s mi néven nevezendő hasznos diszű növénytelepeit láttam volna. És ez török szorgalom eredménye. Dobrudzsában, hol tatár lakosság a túlnyomó, legeslegritkább tünemény. Mindjárt ez után oly földalakulatok tűntek föl előttem, melyek megint az őseink útján mindenhol található, húnhalmokat³¹ juttatják eszünkbe. Itt azonban a halmok százával csoportosulnak, és kétségtelenül özöni képletek. Még is ezek közt is a legtömörebbek, a legmagasabbak, fél- s egész órányi távolságokban, szabatosan kerekítve, körül árkolva és hantozva, megint kétségtelenül húnhalmok. Hiszen olvasán, egy tekintet az ódon földképekre, hol Scythia novát³² látod, és egy pillanat a mult évezred történetébe, meggyőző, hogy sejdítesem valóságon alapszik. Ugyane tanumozzanatok meggyőztek engem arról, hogy midőn az előttem romutcákban nyildokló városba hajtatok, a római kövekből emelkedett karcsu mecsetek, szittyá őseink temető várának multját hirdetik.

Egy óriási temető tárult elénk. Porlandó rom hona, temérdek ő, római, szitytya, görög, török, s legujabban ezermegezer tatárszármazású, halandóvá született felebarátunknak. Mángália, akár oly területtel dicsekedhetik, mint például valamely szikes tó mellékére szorult magyaralföldi város; de utcátlan kerítéstelen kőhalmazai közt egy egy jó kiáltásnyira találkozik valami lakott kő-üreg. Legkivülről, valóságos sírhantok fölött kukucskáló miriád kőbuckó környezi a lakóját, ódon s legujabb török-temetők alakjában. Itt hunytak el, itt nyugszanak nagyszámú ezrivel, a hős román s török, a vad szittyá s görög; meg mint legujabb emberár, az áldozatul hullt tatár. Bennebb kőtorlattá omlott épületek foglalják a tért; melyeken túl, még egészen ép, földél alatti, emeletes, cserepes házak, pusztán lakatlanul hagyatvák, a mindent fölemészto idő martalékaul. Imittamott csoportosul néhány, még török, bulgár, s maradék tatár által, talán ideiglenesen, lakott hajlék. Ennek pedig rövid története az, hogy a török kormány ez ódon várost tatárokkal betelepíteni törekedett, mi azonban a tatárok rendkívüli gyors halandósága miatt dugába dőlt. Mostani küldetésem célja sem más volt, mint a még maradottak egészségi gondozása. De mit mondhatni erről most, midőn a kárpúz, azaz dinnye ideje újra beállt? Melyet ők émetten, tömötten, éjjel nappal, aprán éretlen nyalnak falnak, s tőle, – bocsánattal legyen mondva – minden lépten megzabálnak.³³ Egyébkénti életkörülményeik sem olyanok, hogy nekik tartós egészségi segélyt és ótalmat lehetne nyújtani.

31 Az Oroszhegyi által említett ősi temetkezési halmokat ma inkább „kunhalom” néven ismerik, a keletkebbi területeken „kurgán”-ként.

32 A térség antik neve helyesen: Scythia Minor.

33 Egy másik levelében kifejti, hogy „a rengeteg válhóláz-esetek, kimutatásom szerint az éretlen növényanyagok, nevezetesen a dinnye zabálásából eredtek.” *Magyar Sajtó*, 1863. május 23. 469. o.

E romváros történetére figyelmeztetvén, az itteni kadi-nál³⁴ tudakozódtam, ki egyszerűleg a tenger partjára vezetett, s mutatott a város éjkeleti szegélyétől, a tengerben délkeletnek vonulva vízszin alatt játszadozó fekete vonalat, melyen a csapkodó hullámok kétszázölnyi hosszan megtöredeztek: vizalatti szilárd kőfal, mely a város alá kanyarodó öblöt viharok dühe ellen zárja. Kétségtelenül római építmény, mely arra mutat, hogy e város hajdan hatalmas kikötővel birt. – Csodálatos volna, hogy a Küstendzsénél vállalkozott angolok e Szilizsziával³⁵ átellenes, kereskedelmileg kedvezőbb fektü helyet félben kész kikötőjével, elhanyagolták volna, hahogy azon viszony nem léteznék, hogy a Fekete tenger csupán ez évben apadt annyira, hogy a római molo párkányai vízszinből fölmerültek. E kedvező eseményt a tatárok kormányilag megbizott főgondnoka, Nuzeret basa, fölhasználás végett, a fényes kapunak fölterjesztette. De Törökországban most egyébre nincs pénz, annál kevésbé van versenykereskedelmi vállalatra. Most nyaranta mindössze néhány bárka hatol át a kandicsáló révkert csorbáin, hogy a vidék gabonáját messze piacokra elhordja. E gyász tekintet kivételével, Mangalia környéke kies lehetne, ha még valamivel több lombvirány ékesitené.

Innét még a négyóránra fekvő Csirádzi³⁶ faluba rándultam, s oly völgybe értem, mely Dobrudzsán keresztül, a Dunától a tengerig kanyarog; valószínűleg nem egyéb, mint ős-Dunameder. Említett falu leggazdagabb tatárja: Kadirá beteg lévén, általa nagy előzékenységgel fogadtattam, s orvosi segélyem után, fehérhollós kivételképen, illőleg megjutalmaztattam. Már pedig e derék emberről a rossz nyelvek nyilván hirdetik, hogy gézenguzongásból gyarapodott föl, s csak mult évben sükerült őt a főhatóságnak, rábeszélés útján, rendszerű életre téríteni. Ő adta a legüdébb sztambuli dinnyét, és cselédeimnek a rubelekben fénylő baksist. Vissza utam, a bási punár (:főkút:) csurgó vizénél vezetett, melynek melléke terjes veteménykertekkel díszlik, amiket bolgárok művelnek, az üres erszényü és fejü Ozmán efendi javára. Aztán Temesvár romjai közt megpihenve visszasiettem ide, Ovidius³⁷ sirjához.

Dr. Oroszhegyi Jósa.

34 Muszlim vallásjogi bíró.

35 Szilizszi, ma Bulgária északkeleti részén.

36 Valószínűleg a mai Albeștihez tartozó, Cotu Văii nevű faluról van szó.

37 A híres római költő Kr. u. 17 körül hunyt el a városban, száműzetésben.

409
 Innét még a négyóránjira fekvő Csirádési
 faluba rándultam, s oly völgybe értem, mely
 Dobudván keresztül, a Dunától a Tenge-
 rig kanyarog; valószínűleg nem egyből, mint
Dr. Dunamever. Említett falu leggyaragabb sa-
 tánya: Kadirá beteg levei, általa nagy er-
 lörekesységgel fogadtattam, s orvosi segér-
 lyem után, fehérhollós kivételképen, illi-
 leg meggyutalmaztattam. Már pedig e derék
 emberöl a rossz nyelvűt nyilván hirdetik,
 hogy gőzengurongárból gyaragodott föl, s csak
 annál erőben sikerült őt a főhatóságnak, rá-
 bocsátás útján, rendszerű életre téríteni.
 Ő adta a legüdvösebb sztabuli dinnjét, és cse-
 léimnek a rubellekben fénylő bakrist.
 Vissza utam, a bási punár (főköltő) csorgó
 vízénél veretett, melynek melléke terjes ve-
 seménykesséssel díszlik; amikor bolgárok
 minivelnek, az üres erősenjü és fejü Or-
mán efendi javára. Ittán Temesvár rom-
 jai közt megpihenve, visszaviettem ide,
Ovidius szerjához. Dr. Oroszhegyi Fősa.

Oroszhegy Fősa levelének utolsó, nyolcadik oldala

Irodalomjegyzék

Bona 2000.

Bona Gábor: Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. Budapest, 2000.

Bona 2009.

Bona Gábor: Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban. II. kötet. Budapest, 2009.

Hermann 1999.

Hermann Róbert: Az abrudbányai tragédia, 1849. Budapest, 1999.

Izsák 1957.

Izsák Sámuel: Oroszhegyi Józsa doktor ismeretlen orvosi topográfiája: Erdély aranyvidéke orvosi szempontból. *Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica*, Budapest, 1957. 6–7. sz. 16–61. o. Online elérés: http://www.orvostortenelem.hu/tankonyvek/tk-05/pdf/3.6.1/1957_006_007_izsak_samuel_orszhegyi_jozsa.pdf (Megtekintés: 2019. november 8.)

Kapronczay 2000.

Kapronczay Károly: Oroszhegyi Józsa. In: Az 1848–49-es szabadságharc egészségügye és honvédorvosai. (= Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 14.) S. a. r. *Gazda István*. II. kötet. Piliscsaba-Budapest, 2000. 335–338. o.

Kerekes 1967.

Kerekes Zoltán: A pesti szabad portyázó csapat története. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1967. 14. évf. 1 sz. 65–103. o.

Hermann Róbert

HENTALLER LAJOS KÉZIRATOS JEGYZETEI GÖRGEIRŐL

A Hadtörténeti Múzeum Könyvgyűjteménye számos olyan kötetet őriz, amely a második világháborúban elszenvedett sérülések nyomait őrzi. Közéjük tartozik Hentaller Lajos függetlenségi párti politikus 1889-ben megjelent, „Görgei mint politikus” című munkája is.¹ A kötet Gergely Fülöp, majd Deák Imre történész tulajdona volt, s nagy valószínűséggel az utóbbi írta bele a következőket: „*Hentaller Lajos jegyzetei, melyek valószínűleg 2-ik kiadásba vétettek volna fel...*”

A vékonyka kötetben ugyanis részint az előzőkoldalakon, részint a belső oldalak margóin számos bejegyzés található – Hentaller láthatólag ezekkel akarta kibővíteni a kötet második (soha meg nem jelent) kiadását. A Görgei-kérdés hazai függetlenségi párti irodalmában Hentaller Lajosé volt az első olyan kötet, amely a történész szakma szabályainak legalább külsődleges figyelembevételével készült (a korábbi hasonló munkáknak nem volt jegyzetanyaga, s inkább pamfleteknek voltak tekinthetők), ugyanakkor tapintatosan szólva, a jegyzetanyag semmit sem javított a munka színvonalán. A kötetéről kritikát közölt a Gyulai Pál által szerkesztett *Budapesti Szemle*, önálló kiadványban bírálta meg Hegyesi Márton (az egyik első olyan 1848–1849-es történész, aki nem volt kortársa az eseményeknek). Hentaller széljegyzeteiből azonban kitűnik, hogy a kritikák semmilyen hatást nem gyakoroltak könyvének koncepciójára és tényanyagára – a kiegészítések nem jártak volna érdemi tudományos hozzáadékkal.

Mielőtt azonban e jegyzeteket közzétennénk, érdemes megismerkedni magával a szerzővel.

Hentaller Lajos Jászberényben született 1852. október 23-án. Szülei, Hentaller Ede helyi földbirtokos és Batta Constantina/Szilárda (1827–1886) 1845 decemberében kötöttek házasságot, amelyből öt gyermekük született. Hentaller Lajos édesanyja a szabadságharcot Jászberényben élte át, ahol az átvonuló magyar csapatok segélyezésében és a betegek ápolásában tevékeny részt vett. Szinnyei József róla szóló életrajzi cikke szerint „*gyermekkeit tettel-lélekkel magyaroknak nevelte, oly irányban, hogy közülök három az irodalom terén is működik.*” (Lajoson kívül Serák Károlyné Hentaller Elma és Fayl Frigyesné Hentaller Mariska is irodalmi pályára lépett.) Batta Szilárda fiatalon 1859-ben veszítette el férjét, s ebben az évben már özvegyként lépett fel a jázsági és a Heves megyei Kazinczy Ferenc emlékünnepeken.

1 HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum. Hadtörténeti Múzeum. Könyvgyűjtemény. 20156. szám. 8° 1292.

1861-ben gyermekei neveltetése céljából a fővárosba költözött, ahol francia s-nemet művek fordításával foglalkozott (Batta Szilárda néven), de írt a *Napkelet*, a *Pesti Hölgy* és a *Nefejejs* című lapokba is. Az 1870-es években részt vett a nőegyletek alakításában és különösen a Nőképzőegylet érdekében fejtett ki élénk publicisztikai tevékenységet; ez utóbbi egyletnek évekig a jegyzője is volt.²

Hentaller Lajos gimnáziumi tanulmányait a pesti piaristáknál végezte, ezt követően a pesti egyetem jogi karán tanult. 1871-ben már az egyetemi fiatal-ság egyik szóvivőjeként szerepelt; tevékeny tagja volt a Jogászsegélyző Egylet választmányának és 1872-ben a központi Ellenzéki Körnek. (Édesanyja ebben az évben nagykorúsíttatta őt.)

Az egyetem elvégzését követően a főváros szolgálatába lépett és a polgármester mellett a közigazgatást tanulmányozta. Az 1875–1876-os árvíz alkalmával tanúsított fáradozásaiért a bizottsági közgyűlés elismerését vívta ki. 1876-ban élénk részt vett a fővárosi törökbarát mozgalmakban.

1881-ben jegyzője volt az akkor tartott függetlenségi pártgyűlésnek és ugyanabban az évben mint a fülöpszállási kerület június 26-án megválasztott országgyűlési képviselője függetlenségi programmal került be a parlamentbe, ellenfele Szivák Imre független jelölt volt. 1884. június 15-én szintén a fülöpszállási kerületben alulmaradt az Országos Antiszemita Párt színeiben induló Rácz Gézával szemben.³ (A választást követően a két jelölt párbajt is vívott egymással.) 1887-ben a Győr megyei tétí kerületben indult a Mérsékelt Ellenzék jelöltje, Goda Béla, illetve a Szabadelvű Pártot képviselő Barcza Géza ellenében, de a június 17-i első fordulóban egyikük sem jutott többségre, a július 5-i második fordulóban pedig Goda győzött. Ugyanebben az évben, június 18-án a tapolcai kerületben is indult Vadnay Andorral, az Országos Antiszemita Párt jelöltjével szemben, de itt is alulmaradt. 1889. június 6-án a gyöngyösi időközi választásokon ismét mandátumhoz jutott, ezúttal sikerült legyőznie Antal Joachimot, az Országos Antiszemita Párt jelöltjét. 1892. január 28-án ugyanebben a kerületben az általános választásokon győzött Matlekovits Sándorral, a Szabadelvű Párt jelöltjével szemben.

1893 májusában az egyházpolitikai küzdelmek idején kilépett a Függetlenségi Pártból és az Eötvös Károly vezette frakcióhoz (Függetlenségi Néppárt vagy „Eötvös-párt”) csatlakozott. Amikor ez a párttöredék 1895-ben visszatért a Függetlenségi Pártba, Hentaller is csatlakozott. Az 1896. október 29-i választáson ismét a Függetlenségi és 48-as Párt színeiben jutott mandátumhoz a Baranya megyei dárdaí kerületben, ezúttal Antal Gyulát, a Szabadelvű Párt jelöltjét győzte le. Ugyanebben az évben és ugyanezen a napon elindult a Zala megyei keszthelyi kerületben is, de itt alulmaradt a Nemzeti Párt jelöltjével, Bogyai Mátéval szemben.

Az 1901. október 5-i választáson a Szabadelvű Párt színeiben induló Bodo-ky Zoltánnal, az Ugron-párti Bartha Miklóssal szemben indult Gyulán, ezúttal

2 Életré ld. *Sugárné Konksek Aranka*: Jász történelmi arcképcsarnok. Második, bővített kiadás. Jász Füzetek 32. Jászberény, 2003. 105. o.

3 E választáshoz kapcsolódik első önálló munkája. *Hentaller Lajos*: A fülöpszállási választókhöz. Beszámoló beszéd. Kecskemét, 1884. (Különnyomat a Kecskemétből.)

a Kossuth-párt színeiben, de egyikük sem szerezte meg a többséget, az október 23-i pótválasztáson azonban Hentaller már nem indult. 1902. március 6-án Gyomán egy időközi választáson újra mandátumot nyert, Várkonyi Istvánt, a Magyarországi Független Szocialista Párt jelöltjét utasítva maga mögé. Az 1905. január 27-i választáson Somlóvásárhelyen jutott mandátumhoz Pekár Gyula, a Szabadelvű Párt jelöltje ellenében. Mandátumát az 1906. április 16-i választáson is megőrizte, ezúttal ellenjelölt nélkül jutott be az országgyűlésbe. Az 1910. június 6-i választáson a csurgó kerületben indult, de még a választás közben viszszalépett.⁴

Politikai tevékenysége mellett kiterjedt publicisztikai munkásságot is folytatott. 1877-től az *Egyetértés* szerkesztőségének volt a munkatársa; 1879–1883 között a *Függetlenség* munkatársa s 1882 januárja és júliusa között segédszerkesztője volt. 1882. szeptember 15-től a *Magyar Ujság* című politikai lap szerkesztője volt, de a lap még ebben az évben meg is szűnt. 1881–1883-ban a *Kecskemét*, 1884-ben az újraindult *Magyar Ujság* munkatársa volt. 1884–1886-ban a *Pesti Hirlap*ba írt tárcákat, 1888–1898 között ismét az *Egyetértés* munkatársa volt. Emellett cikkei jelentek meg a *Győri Hirlap*ban, a *Pesti Napló*ban, az *Ország-Világ*ban, a *Magyarország*ban, a *Magyar Hirlap*ban, a *Budapest*ben, a *Pester Lloyd*ban, a *Budapester Tagblatt*ban, a *Századok*ban, a *Nefelejts*ben, az *Abauj-kassai Közlöny*ben, a *Sárosmezei Közlöny*ben, a debreceni *Polgártárs*ban, illetve a *Debreczen*ben is.

1884. március 30-án vette feleségül Pauli Mariskát, Pauli Richárd énekművész lányát (1864/1868–?). 1885-ben a Magyar írók és művészek köre igazgatójává választotta, s e minőségében 1886-ban megkapta a francia Akadémia tiszti rendjét. 1886 őszén a Gresham Biztosító-társulat kinevezte dunántúli képviselőjének Győr székhellyel. 1912. május 3-án hunyt el Budapesten, sírja a Fiumei úti sírkertben található.⁵

Hentaller igen termékeny író volt, Szinnyei József kilenc önálló művét tünteti fel a róla szóló életrajzban. Ezek között volt egy emlékezés Esterházy Miksa grófra, a Magyar Athletikai Club alapítójára és elnökére,⁶ egy, képviselőtársait bemutató portrégyűjtemény,⁷ valamint egy röpirat a magyarországi román mozgalmakról.⁸ Munkásságának nagyobb része azonban 1848–1849 emlékezetéhez kapcsolódott.

Kiterjedt politikai és publicisztikai tevékenysége mellett az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc emlékeinek gyűjtője is volt. Igen komoly könyvtárral, s az 1848–1849-ben megjelent lapokból nagy gyűjteménnyel rendelkezett, de jelentős számú eredeti kéziratot is magáénak mondhatott. 1891-ben Károlyi

4 A választási eredményekkel kapcsolatos adatokat hálásan köszönöm Pap Józsefnek, az egri Esterházy Károly egyetem docensének, „A dualizmus kori magyar országgyűlések tagjainak feltárása és társadalomtörténeti elemzése” címet viselő NKFIH K112429 (OTKA) pályázati kutatócsoport vezetőjének.

5 Életré ld. *Sugárné Konczek*: i. m. 106–107. o.; *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái. IV. k. Gyalai – Hyrtl. Budapest, 1896. 722–725. hasáb.

6 *Hentaller Lajos*: Gróf Esterházy Miksa emlékezete. Budapest, 1884.

7 *Hentaller Lajos*: Politikusaink pongyolában. Tollrajzok a képviselőházból. Budapest, 1886.

8 *Hentaller Lajos*: A civilizált oláhok. Pár megjegyzés a román fészkelődésekre. Szeged, 1891.

Gábor gróffal és Franck Bélával közösen a budapesti Vigadóban 1848–1849-es emlékkiállítást rendeztek.

Az 1880-as évek elejétől számos történeti tárgyú cikket is publikált, ezek egy részéhez felhasználta a birtokában lévő kéziratokat. Alapvetően műkedvelő, dilettáns történész volt, azonban jó néhány hasznos publikációt is köszönhetünk neki. Ő kereste meg két ízben is Kossuthot azzal, hogy nyilatkozzon a Görgeivel folytatott utolsó, 1849. augusztus 10-i megbeszéléséről. Kossuth két erre vonatkozó levelét 1890-ben közzé is tette az *Egyetértés* hasábjain.⁹ (A családi legendárium szerint egyik gyermekét el is vitte Torinóba Kossuth Lajoshoz, akit keresztszülőnek is felkért, és ott volt azok között is, akik Kossuth koporsóját vitték.)

Első 1848–1849-es tárgyú kötete a „Görgei mint politikus” című „Történeti tanulmány”, amiről még bővebben szólunk. Kossuth halálának évében, 1894-ben jelentette meg a „Kossuth és kora” című összefoglalóját a kormányzóelnök pályafutásáról. Noha Hentaller megpróbált szabályos, lábjegyzetelt történeti munkát készíteni, a vállalkozás nagysága láthatólag meghaladta a képességeit. A kötet igen nagy részét Kossuth saját szövegei alkotják, például Hentaller teljes egészében leközölte az 1848. március 3-i felirati, a július 11-i nagy beszédet, a „Lemondásom és ami utána következett” című 1848 szeptemberi cikket, vagy az 1849. április 19-i Függetlenségi Nyilatkozatot. Egyetlen igazi érdeme az 1836–1837-ben a *Törvényhatósági Tudósítások* felkért levelezői által Kossuthhoz intézett levelek közzélése, amelyek eredetijének holléte jelenleg ismeretlen.¹⁰ A kötet súlyos belső aránytalanságokkal terhes, például Kossuth 1832–1836-os pozsonyi tevékenységét összesen hat oldalban foglalja össze, míg 1836–1837-re 26 oldal jut. Hentaller saját széleskörű tájékozottságának fitogtatása végett teljes terjedelmében közölt okmányokat az 1848–1849-re vonatkozó hivatalos brit parlamenti kiadványból vagy William H. Stiles bécsi amerikai ügyvivő és Kossuth levelezéséből, de lábjegyzetekben cáfolta az obskurus külföldi kiadványok adatait.¹¹

Ugyanebben az évben jelent meg az 1851–1852. évi Mack-May-féle függetlenségi összeesküvések történetét bemutató kötete. Ez a feldolgozás sem sikerült túlzottan jól, egyetlen komoly érdeme a nagyszámú korabeli okmány, köztük Kossuth-levelek, illetve a kútyahai alkotmánytervezet leközlése. Ugyanakkor érdekes, hogy Hentaller a sorok között bírálta Kossuth forradalomcsináló tervét, s az egész összeesküvést eleve reménytelennek és kivitelezhetetlennek nyilvánította.¹²

1895-ben Petőfi 1848-as szabadszállási választási bukásáról publikált egy vékonyka kötetet. A kötet felépítése hasonló az előzőekhez: sok okmány- és korabeli cikk-közlés, kissé nagyvonalúan kezelt életrajzi tények. Ugyanakkor Hentaller dicséretére legyen mondva, hogy megkeresett néhány, még életben lévő kortárs tanút, s elbeszéléseiket is beledolgozta a kötetbe. Főleg Ferenczi Zoltán, a költő

9 Utánközlését ld. *Hentaller Lajos: Kossuth és Görgei utolsó találkozása*. In: Verrózsák. Budapest, 1906. II. k. 141–156. o. Ld. még *Kosáry Domokos: A Görgey-kérdés története*. Budapest, 1994. II. k. 45–46. o.

10 *Hentaller Lajos: Kossuth és kora*. Budapest, 1894. 16–35. o.

11 Értékelésére ld. *Kosáry Domokos: Kossuth Lajos a reformkorban*. 2., bővített és átdolgozott kiadás. Millenniumi Magyar Történelem. Budapest, 2002. 19. o.

12 *Hentaller Lajos: A balavásári szüret. Történeti rajz a kőtélkorból*. Budapest, 1894.

életrajzírója bírálta amiatt, mert még a kiadott forrásanyagot sem hasznosította a feldolgozás során.¹³

Ugyanebben az évben publikált egy antológiát a szabadságharc korának dalaiból, amelyben 150 nótát tett közzé „a daliás időkől”. Érdekes módon a néprajzi szakirodalom alig használja ezt a munkát, holott ez volt az első rendszeres kísérlet a szabadságharc dalkincsének összegyűjtésére.¹⁴

1905-ben egy történeti pamfletet tett közzé „Sérelmeink a Habsburgok alatt” címmel, amely a 16–19. századi magyar történelem szokásos függetlenségi párti interpretációja, némi aktuálpolitikai éllel.

1906-ban „Vérrózsák” címmel korábban megjelent hírlapi cikkeiből és tanulmányaiból tett közzé egy kétkötetes válogatást. A mű összesen 25 ilyen írást tartalmazott, többségük az 1848–1849-es szakirodalom, emlékiratok és hírlapirodalom adatainak egyszerű összelapátolása, de azért akad közöttük egy-két fontos írás is. Így például ő publikálta Jászay Pál történétíró, Batthyány Lajos miniszterelnök titkárja 1849. január–májusi naplójegyzeteit, amelyek eredetije azóta eltűnt, de az „oral history” példájaként feljegyezte Kossuth elbeszélését a Metternichkel történt 1844-es találkozásáról.¹⁵

Hentaller Görgeivel kapcsolatos felfogását jól mutatja az a levél, amelyet 1884. szeptember 8-án (a Görgei rehabilitációja érdekében indított hazai mozgalom kapcsán) Kossuth Lajoshoz intézett: „*Már gyermekkoromban megtanultam gyűlölni az osztrákok és tisztelni a szabadságharcok nagy alakjait. Ez a gyűlölet és tisztelet bennem, amióta felnőttem, csak hatványozódott. S épp ezért kétszeresen fáj nemcsak nekem, de minden tisztességes érzésű magyar embernek az a merénylet, amit néhány állítólagos volt honvéd szabadságharcunk legszomorúbb alakja, a magyar Dumouriez érdekében véghez visz a hazában. Amióta emlékezni tudok, mindig megünnepeltem Kossuth Lajos névestétjét. De most, midőn Görgey-szaggal kezd telítve lenni a különben is közösügyes levegő, kétszeres súlyt fektetek arra, hogy minél több magyar embernek jusson eszébe az, hogy mi nekünk Kossuth Lajos.*”¹⁶

Hentaller Görgeiről szóló kötete elején azt ígéri, hogy megpróbálja megoldani a Görgeivel kapcsolatos történeti rejtélyt, s hogy ennek érdekében „*hidegen, rokon- és ellenszenv nélküli*” veszi bonckés alá az adatokat. „*Bármiféle magánvéleményt tápláltam is kora gyermekségem óta a volt dictator felől, amidőn tetteit el akarom bírálni, nem leszek elvakult. Sem érdek, sem szenvedély szemüvegén nem nézem. Ha ellenszenvem van tette iránt, ez az ellenszenv érvekre van alapítva. Az érvet ellenérv megdöntöhet, leronthatja, s midőn én bírálom, bírálom tárgyilagosan, s nem fog befolyásolni sem a nagy tömeg alkotta vélemény, sem a rokonok és jóbarátok érzelemnyilvánulása. – E tanulmány nem legyezget senkit. Ha tárgyilagosságból az igazságot megmondja, megmondja, esetleg némely helyen a legridegebben, ezt ne vegye senki személyeskedésnek,*

13 Hentaller Lajos: Petőfi mint követjelölt. Episod a költő életéből. Budapest, 1895. A bírálótkra ld. Mezősi Károly: Petőfi megbuktatása a szabadszállási követválasztáson. In: Petőfi és kora. Szerk. Lukácsy Sándor – Varga János. Budapest, 1970. 519. o.

14 Hentaller Lajos: A szabadságharc dalai. 150 nóta a daliás időkől. Budapest, 1895.

15 Hentaller Lajos: Az osztrákok Pesten 1849 elején (Jászay Pál naplója 1849. január 1-től május hó 7-ig). In: uő.: Vérrózsák. Budapest, 1906. I. k. 96–203. o.; Kossuth és Metternich. uo. I. k. 3–17. o.

16 Idézi Kosáry Domokos: A Görgey-kérdés i. m. II. k. 58. o.

nagyjaink kisebbitésének, mert előttem Castellár szavai lebegnek, hogy: »a mi kitűnő van minden pártban, az a baza dicsőségéhez tartozik, s nincs jogunk nagy szellemeinket lábbal tiporni, mint ahogy Shakespeare Opheliája abban keresi örömét, hogy széttapossa korszorújának rózsáit.«¹⁷

Hentaller a lábjegyzetek tanúsága szerint jól ismerte a korszakra vonatkozó visszaemlékezéseket és szakirodalmat, s a gyűjteményében lévő kéziratos források némelyikét is használta. Sajnálatos módon azonban az ígért objektivitás már az első oldalakat követően elpárolgott – a szerző egyetlen célja az, hogy bebizonyítsa, Görgei a kezdet kezdetétől engedetlen, a nemzet ügyével, az ország politikai vezetőivel, s főképp Kossuthal szembeszegülő katona volt, aki alkalmatlan volt arra a szerepre, amit betöltött.¹⁸

Hentaller a későbbi publikációiban is elítélően nyilatkozott Görgeiről, s egyetlen alkalmat sem mulasztott el, hogy akár az ő, akár az öccse, Görgey István munkáinak vitatható állításait ne vegye kritika alá. Ugyanakkor Pethő Sándor Görgey-életrajza szerint élete végén megváltozott volna a véleménye. „*Utóbb, hajlott korában, Hentaller megtalálta az alkalmat, hogy a méltatlanul megtámadott magyar tábornokot megkövesse. Jellemző Görgey szerénységére, vagy talán a sorsával való kényszerű megalkuvásra, hogy majdnem tréfásan fogta fel Hentaller bocsánatkérését.* »Haragszom Önre, — úgymond az öreg tábornok, — mert Ön ezzel a bocsánatkéréssel teljesen megfoszt egyetlen pozíciómtól a magyar közéletben, a hazaárulói rangtól.«¹⁹ Nem tudni, hogy mikor történt ez a bocsánatkérés, de Pethő ezt nyilván magától a tábornoktól hallotta. Miután Pethő és Görgei 1912. április 23-án személyesen találkoztak,²⁰ a bocsánatkérés valamikor 1906 után történhetett, mert 1906-ban Hentaller még közzétett egy Görgeit kritizáló írást,²¹ 1912-ben viszont röviddel Pethő és Görgei találkozóját követően elhunyt.

Az alábbiakban közlöm Hentaller kiegészítéseit. Kapcsos zárójelben található a kötet eredeti szövege, illetve szintén ilyen zárójelben található a háborús sérülések okozta szöveghiányok lehetséges kiegészítései. Hentaller irodalmi utalásait a lábjegyzetekben igyekeztem feloldani.

Miután Hentaller kiegészítései jobbára saját korábbi véleményének megerősítését tartalmazzák, fölöslegesnek tartottam, hogy vitába bocsátkozzak velük – nem tényeket, hanem értelmezéseket közöl. Tényszerűen cáfolható állításait viszont igyekeztem kiigazítani. Az általa rövidítve hivatkozott kötetek esetében megadtam a teljes bibliográfiai adatokat.

17 *Hentaller Lajos*: Görgei mint politikus. Történelmi tanulmány. Budapest, 1894. 4. o.

18 A mű értékelésére ld. *Kosáry Domokos*: A Görgey-kérdés i. m. II. k. 95–96. o.

19 *Pethő Sándor*: Görgey Artúr. A hadműveleteket leírta *Júliér Ferenc*. Budapest, é. n. 484. o.

20 *Závodszy Géza*: Pethő Sándor találkozása Görgei Artúrral. *Aetas*, 2018. 33. évf. 3. sz. 102–104. o.

21 *Kosáry Domokos*: A Görgey-kérdés i. m. 171. o. 36. jegyz.

Hentaller Lajos jegyzetei

Mióta könyvem megírtam G-ről, azóta sokat tanultam, olvastam, észleltem és tapasztaltam. Lehet, hogy egyes esetekben ismétlésekbe is bocsátkozom. Ezért elnézést kérek. De itt az ideje, hogy most már végleg kidomborítsuk karakterét. Ezért felölelem a G. irodalom egész anyagát. Apró részletekre szedem az ellene felhozott vádak, s ugyanott előadom a védelmére felhozott érveket is, – ha azok érvek s nem fiscalis- vagy farkas-okoskodások.

Egyéniségéről. Katonái nem szerették. Ő is elmondhatta volna Nagy Frigyes-sel:²² „Ne féljetek tőlem, de szeressetek”. Inkább féltek tőle. A hideg, néma büszke tábornokot nem érdekelte katonái [sors]a. Még csak a sebesültekhez sem volt soha egyetlen [...]as szava sem. Ez azonban nemcsak egyéniségében [leli m]agyarázatát, de lelkületében is. Az a közhonvéd [is észre]tte G-n, hogy nem azonosítja magát azzal [az ügygel], melynek fővezére; hogy nem szereti a hazát, [nem bíz]ik a szabadság ügyében. Egyszóval a honvéd felismerte G-ben a nem őszinte embert, ezért féltek tőle. Guyon,²³ Bem²⁴ s Damjanich²⁵ nekivitték katonáikat mindennek.

Kamarillát alakított maga körül, igazi landsknechtekkel²⁶ vette magát körül. Ez tette lehetővé seregében a fegyverletétel eszméjét. Nagy részük kapott ezen, mert azt híresztelték, hogy átveszik őket orosz szolgálatba. Voltak olyanok is, kik egyenesen pályáztak az avancement-ra (G. István 1848-9-ből III. köt. 889. l.)²⁷

Vétett a polgári és katonai becsület ellen, midőn fegyverét letette. – A legsúlyosabb kötelességmulasztás vádjá terheli. – Tagadhatatlan azonban, hogy szabadságharcunk katonai vezérei közül ő emelkedett a legmagasabbra, mert nemcsak a magyar seregek fővezére volt, hanem amikor aug. 9-én seregével Aradra érkezett, a szó igaz értelmében kierőszakolta saját részére az ország diktátorságát.²⁸

22 Frigyes, II. (Nagy), (1712–1786) porosz király.

23 Guyon, Richard (1813–1856), kilépett cs. kir. főhadnagy, 1848 szeptemberétől honvéd őrnagy, zászlóaljparancsnok, november 1-től ezredes, dandár-, majd hadosztályparancsnok a feldunai hadseregben, 1849. március 8-tól honvéd vezérőrnagy, Komárom várparancsnok, 1849. június végétől a IV. hadtest parancsnoka, a temesvári csata után a főszereg ideiglenes parancsnoka. Emigrál, Kursid pasa néven török tábornok lesz.

24 Bem, József (1794–1850), vezérőrnagy az 1830–31-es lengyel szabadságharcban, 1848. október második felében a bécsi forradalom fegyveres erőnek parancsnoka, a vereség utá Magyarországra jön, decembertől a magyar szabadságharcban, az erdélyi hadsereg parancsnoka, 1849. áprilisától altábornagy, májusban az erdélyiek mellett a délvidéki csapatok, majd ismét az erdélyi hadsereg, 1849. augusztusában a délvidéki főerők parancsnoka. Emigrál, török pasa lesz.

25 Damjanich János (1804–1849), cs. kir. százados, 1848. június 20-tól a 3. honvédzászlóalj őrnagya. Október 14-től honvéd alezredes, dandárparancsnok, november 25-től ezredes, hadosztályparancsnok a bánági hadtestnél. December 20-tól honvéd vezérőrnagy, 1849. január elejétől a Bántól kivont hadtest, március 9-től a III. hadtest parancsnoka, július 14-től az aradi vár főfelügyelője, 27-től parancsnoka. Az aradi vértanúk egyike.

26 zsoldosokkal

27 Ti. azt kérték a fegyverletétel előtt Görgeitől, hogy léptesse elő őket, mert így magasabb rangot kaphatnak az orosz hadseregben. *Görgey István*: 1848 és 1849-ből. Élmények és benyomások. Okiratok és ezek magyarázata. Tanulmányok és történelmi kritika. III. k. Budapest, 1888. 889. o.

28 1849. augusztus 11-én.

S miért tette ezt? Hogy 4 nappal később a magyar [sereg], mely a nagy nemzeti küzdelemnek zömét képezte, [letegye] a fegyvert. Ezután sem komoly küzdelem[ről, de még csak] komoly ellentállásról sem lehetett többé szó. Tény azonban, hogy G. csak pár óráig maradt a reá ruházott magas polcon.

Tény, hogy G. sorsa egyike a legtragikusabbaknak. De tanulságos is! Az a tanulság, hogy ha jó és nagy katona valami szarvashibát követ el, mint G., annak következményeit jóvátenni nem lehet. – Helyzete leginkább hasonlít a nagy francia forradalom hadvezéréhez, aki az osztrákokkal együtt akart Párisba bevonulni saját hazája ellen.²⁹

Görgei és környezete jellemzése.

(Külön papíron)

(1. o.) [Ma már azzal körülbelől minden ember tisztában van, hogy Görgey Arthur nem a „szó közönséges értelmében vett” áruoló.] Már régi munkáimban konstatáltam, hogy G. nem olyan áruoló, akit az „adsza-nosza” elvénél fogva 30 ezüstpénzzel meg lehetne gyanúsítani. De egész élete folyama olyan volt, hogy a pénzzel igen keveset törődött. – Nem áll azonban G.-nek az a Kossuth ellen emelt vádjá sem, hogy az áruolás vádját Kossuth szórta a fejére. Kitört biz’ az már nagyon is elementáris erővel a fegyverletétel napján Világoson. A menekülő honvéd és huszár szétvitte azt a szélrózsa minden irányába. Hisz G. maga is konstatálja, hogy Nagyváradon, ahol pedig Paskievics árnyékában sütkérezett – „egész erővel tört ki az áruolás vádjá”.³⁰ Azóta ez irányban a közvélemény hangulata csak növekedett, pedig hangulatot mesterségesen nem csinált ellene senki, mellette igen.

(3. o.) [Ő³¹ azután mindenkit helyreigazít, mert egyedül az ő adatai hitelesek, az ő emlékezőtehetsége a legjobb.] Ügyvéd írta. Védíratot készített. Köszönet érte! G. István nagy munkája nélkül nem lehetne G-t igazán jellemezni. Csak egy kell – ha figyelmesen végigolvassuk –, hogy kiegészítsük azokat a helyeket, melyek a G. I. tollában maradtak, s helyreigazítsuk, ahol testvére érdekében jogi csavarintással él.

(4. o.) [Minél inkább homályba van burkolva ez a meg nem fejtett történelmi rejtély, annál több okunk van arra, hogy helyes fogalmat igyekezzünk magunknak róla alkotni.] G. rabja volt sivár lelkének s a kedvezőtlen életviszonyainak.

(5. o.) [S mégis, midőn Klagenfurtba internálják, nem habozik a gyűlölt, megvetett osztráktól évdíjat kérni; sőt, az évi apanage fölemelését sürgetni.³²] Osztrákgyűlölete önzés volt. Gyűlölte az osztrákokat azért, mert ott szegénysége

29 Dumouriez, Charles François (1739–1823), a francia forradalom tábornoka, 1792. szeptember 20-án Valmynál megállítja a porosz hadsereget, 1793. áprilisában lelepleződik az államcsínykísérlete, ezért átáll a cs. kir. csapatok oldalára.

30 *Görgey Artúr: Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben.* S. a. r. *Katona Tamás.* Pro Memoria. Budapest, 1988. II. k. 436. o.

31 ti. Görgey István

32 *Görgey Arthur: Mein Leben und Wirken in Ungarn.* Vorwort. – Helyesen: *Arthur Görgei: Mein Leben und Wirken in Ungarn in den Jahren 1848 und 1849.* Leipzig, 1852. Band I. Nem világos, hogy Hentaller itt mire gondol, Görgei emlékiratának bevezetőjében ugyanis nincs szó Görgei ellátmányának megemeléséről. Az ott közölt, I. Ferenc Józsefhez és Alexander Bach belügyminiszterhez intézett kérvényeiben bajtársai számára kér kegyelmet. *Görgey Artúr:* i. m. I. k. 129–137. o.

miatt nem maradhatott meg a nálanál gazdagabb huszártsztek között. És igaz van Szemere B.-nek,³³ midőn azt írja G-ről: „osztrák hadnagy volt és maradt, kit a vak szerencse hadvezérré emelt és egy nemzet sorsát játszotta kezére”.³⁴

[A lap alján] G. és tisztjei a hadjárat alatt lucullusi lakomákat rendeztek. „A szellem romlott volt és frivol, melyet nagyon bajosan lehetett összeegyeztetni a magyar szabadságharc erkölcsi tartalmával” – jegyzi meg egy mély gondolkodó.³⁵

(8. o.) [Görgey csendes volt, magába zárkózott, szótalan.] Seregében vasfegyelmet tartott! Az igaz, de milyent! Osztrák vasfegyelmet. Járt a káplárpálca, kikötés és golyó. Ő nem állott szóba a katonával. Nem apellált sem a parasztgyerekek, sem a művelt úrigyerekek becsületézésére. Botozni, kikötni, agyonlőni! Ezek voltak becses kis patikaszerrei. – Rendet, vasfegyelmet tartott Damjanich is, de nem botoztatott; s ha a tintásujjú – ahogy a művelt, tanult fiúkat nevezte – tiltakozott volna a botozás ellen, bizony D. nem lövette volna agyon.³⁶ Pedig az ellenséggel nem csinált tréfát. „Prédikált tisztelendő úr szeretett magyar hazánk ellen” – kérde a gödöllői paptól. „Igen”. „Nos, egy óra múlva nem létezik a tisztelendő úr”. Szavát be is váltotta.³⁷

9. o. A katonai és polgári pályán csalódás érte. Keserűség és elégedetlenség töltötte meg keblét. Fogvatkozásai között a legnagyobb az, hogy e szót nem ismerte: „Haza”. Az ő kebléből ez eszme teljesen hiányzott, pedig a 48-as korban a nemzet a hazáért élt-halt.

Lelke sivár volt. Életviszonyai 1848 előtt nyomorúságos[ak]. Ez keserítette őt el az egész világgal szemben, s az egész világ, még hazája ellen is. – Családjá lenézte, mert egy francia születésű *gouvernantot*³⁸ vett nőül. Nem bírta magát függetleníteni. Mikor Prágából mint nő ember hazament rokonaihoz, egyik

33 Szemere Bertalan (1812–1869), reformpolitikus, 1848-ban a Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány tagja, a Batthyány-kormány belügyminisztere, az Országos Honvédelmi Bizottmány tagja, felső-magyarországi teljhatalmú országos biztos, 1849. május 2-től miniszterelnök és belügyminiszter. Emigrál, 1865-ben elborult elmével hazatér.

34 Szemere 1852 végén jelentette meg (1853-as dátummal) a Batthyány, Görgei és Kossuth jellemrajzát tartalmazó kötetét. *Bartholomáus Szemere: Graf Ludwig Batthyány, Arthur Görgei, Ludwig Kossuth. Politische Charakterskizzen aus dem ungarischen Freiheitskriege.* Hamburg, 1853. I–III. A magyar alapszöveg alapján közli *Szemere Bertalan: Politikai jellemrajzok.* – Okmánytár. S. a r. *Hermann Róbert és Pelyach István.* Budapest, 1990. Az idézetet ld. ez utóbbiban a 199. oldalon: „...egy hadnagyka ő, kit a forradalom a fővezérségre kapott birtelen, és mintha egy játéknak volna vezére – játszott egy nép sorsával.”

35 Hentaller nem adja meg az idézet forrását.

36 Hentaller arra a Görgey István által leírt esetre utal, amikor 1849 januárjában Selmecebányán egy, a 10. honvédszázalóaltól engedély nélkül elmaradt honvédt botozásra ítélt, mire a zászlóalj fellázadt. Amikor Görgei személyesen megjelent, egy másik honvéd kijelentette, hogy őt inkább lőjék főbe, minthogy megbotozzák. Görgei erre intézkedett a botozásra ítélt honvéd megbotozásáról, s a másik honvéd főbelövéséről. *Görgey István:* i. m. Budapest, 1885. I. k. 158–160. o.

37 Damjanich János vezérőrnagy nem a gödöllői plébánost, hanem a dr. Mericzay János tápiószecsői és dr. Hoernegger Antal kókai katolikus plébánosokat lövette főbe, 1849. április 6-án, illetve 7-én. A Hentaller által feljegyzett beszélgetés a tábornok Hoerneggerrel folytatott beszélgetésére emlékeztet. *Elekes István: Jellemvonások Damjanics életéből.* In: Honvédek könyve. Történelmi adat-tár az 1848-ki és 1849-iki magyar hadjáratból. Szerk. *Vabot Imre – Gánóczy Flóris.* Pest, 1861. III. k. 5–6. o.

38 Görgei felesége, Adèle Aubouin (1822–1900), elzászi francia családból származott, és Prágában Joseph Redtenbacher kémia professzor családjá mellett volt társalkodónő.

nagynénjénél botosispán³⁹ lett, gazdasága vezetésével bízta meg. Csoda-e tehát, ha úgy a katonai, mint a polgári pályán életcélként tévesztett ember, elkeseredett, elégedetlen volt mindennel szemben.

32–33. o. [De hát a hadsereg már ekkor politizált. Csányi László⁴⁰ nem maradt Görgey seregénél, mint polgári biztos, s így az egyetlen energikus ember, kit „Görgey tisztelt, mint fiú az atyját”, az a befolyásos ember, kinek szavaira hallgattott, sem volt többé oldala mellett, s ő ez időtől kezdve a legkülönbélebb érzelmek és befolyások játékszerévé vált.] Amikor G. első visszavonulását megcsinálta, akkor is elveszve látszott lenni minden. Windisch-Grätz⁴¹ Hrankay százados⁴² útján tett neki ajánlatot.⁴³ (l. 41. l. írás.) – 1849. júl.-ban az oroszok környékeztek meg.

A váci kiáltványról 39. l. végén.

39. o. A váci kiáltvány (33. l.-hoz.)

Egy dolog van a váci kiáltványban, melyet kiemelek. Hogy a hadsereg csak az esetben egyezkedik az ellenséggel, ha ez az alkotmányt biztosítandja.⁴⁴ G. Világosnál a hadsereg és a nemzet nevében egyezkedett az ellenséggel. Hű maradt-e a váci kiáltványhoz, biztosítván-e a nemzet részére az alkotmányt? Vagy egyáltalában, mi alapon tárgyalt a Bohus-kastélyban? Hol vannak az iratok, a feltételek, a kapituláció, stipuláció⁴⁵? Tessék a G. védőknek nyilvánosságra hozni a feltételeket, melyek alapján letétette a fegyvert. – Rágalmakat szórni a szélrózsa minden irányában könnyű, de tessék az aktákkal előrukkolni.

40. o. [Görgey Arthurnak 1851-ben⁴⁶ megjelent munkájából, a „Mein Leben und Wirken in Ungarn” című emlékiratokból határozottan ki lehet olvasni, hogy már ekkor tájban]a váci proklamáció idején [komolyan foglalkozott a tábornok a fegyverletétel eszméjével, „mert már ekkor belátta, hogy a túlnyomó ellennel szemben a küzdelem meddő”⁴⁷]

40–41. o. [Hogy miként vélekedett az osztrák fővezér Görgeyről, kitűnik alábbi rendeletéből, melyet a felsőmagyarországi parancsnokló tábornokokhoz

39 Miután Görgei a jobbágyfelszabadítás után tért haza Magyarországra, ahol nagynénje, Görgey Ferencné Kosztolányi Mária birtokán volt jószágkormányzó, a botosispán megjelölés enyhe túlzás.

40 Csányi László (1790–1849), reformpolitikus, 1848. június 2-ától a dél-dunántúli megyék királyi, majd a dunántúli magyar hadsereg kormánybiztosa, 1849. január végétől erdélyi országos biztos, májustól a Szemere-kormány közlekedés- és közmunkaügyi minisztere. 1849. október 10-én Pesten kivégezték.

41 Windisch-Grätz, Alfred zu, herceg (1787–1862), cs. kir. altábornagy, csehországi főhadparancsnok, 1848 októberétől tábornaszernagy, 1849 áprilisáig az itáliai kivételével minden osztrák haderő parancsnoka.

42 Hrankay József, nyugállományú cs. kir. huszár kapitány, Windisch-Grätz hadikövete Görgeinél 1849. január 28-án Rózsahegyben.

43 *Görgey Artúr*: i. m. I. k. 322–323. o.

44 Valójában az 1849. január 5-i váci nyilatkozat 4. pontja így hangzik: „A feldunai hadsereg szem előtt tartva Magyarban alkotmányára letett esküjét, s a katonai becsületet: tökéletesen tudja, mit akar s mit kell tennie; – kinyilatkoztatja, miképp az ellenséggel bármily alkudozásnak eredményét csak úgy fogja elismerni, ha ezen alkudozás egyrészt Magyarország azon alkotmányformáját, melyre a hadsereg megesküdött, másrészt pedig magának a hadseregnek katonai besütletét biztosítandja.” Azaz, nem a hadsereg alkudozási készségéről van benne szó. A nyilatkozatot közli *Görgey Artúr*: i. m. I. k. 287–291. o.

45 föltételszabás, kikötés, megállapodás

46 Valójában 1852-ben.

47 *Görgey Arthur*: Mein Leben und Wirken in Ungarn. I. köt. 195. lap.; *Görgey Artúr*: i. m. I. k. 332. o.

adott ki: »Miután a felkelők vezérért Görgeyt, a lázadók elcsábították és elragadták, jelenleg azonban az úgynevezett honvédelmi bizottmányval egészen szakított és kész legkegyelmesebb urunk, császárunk és királyunk ő Felsege jogaiért küzdeni, így csak eltévelyedettnak látszik, ezért ön tábornok úr ezen parancshoz alkalmazkodva, akár hol találkozék is Görgeyvel, szólítsa fel békés utoni meghódolásra, ez esetben kijelentvén neki, miszerint teljes bocsánatot nyervén, Magyarországon kívül bárhol szabad tartózkodási helyet választhat. Kelt Pesten, 1849. február 5-én Alájegyzé Windischgrätz.«^{48]} De saját könyvében is említi (M. L. u. W. 185.) hogy járt nála Windischgrätz h[er]ceg egy megbízott embere, H[rankay] százados. Ez ajánlatokkal jött. Feltételei kedvezők voltak: de az ajánlatot G. a legnagyobb méltatlankodással utasította vissza.⁴⁹ A nagyon jól értesült A. Helfert ezt a dolgot másként tudja.⁵⁰

70. o. G. pályafutásának két oldala van, mint az éremnek. Egy dicsőséges, s egy rejtett, sötét. Őszinte soha se volt. Fenekedett a hír után, saját magát bálványozta, bálványoztatta akkor kamarillája által, s bálványoztatja még ma is környezetével. Az önimádók szektájához tartozik.

167. o. [Hogy mily lélektani rejtély volt ez a férfiú, azt a következő szavak legjobban jellemzik: „mert Görgey titkolódzó, rejtélyes jellemével, páratlan színlelésével, előre jól megfontolt hidegvérűségével, s ha kellett, logikai szabású huzugsággal a figyelmezőket tévútra bírta vezetni”.^{51]}

Ezen a napon Szemere levélben kínálta fel G-nek a diktatúrát, írván: „A hazát csak a diktatúra mentheti meg. Kossuth vagy te lehetsz diktátor csak. Kossuth fairebb tulajdonokkal bír, te ellenben alkalmasabb vagy”. Görgey István III. köt. 224. l. – A levél eredetije a Nemz. Múz.-ban.⁵²

179. o. [No ha ez nem erőszak, akkor semmi sem az. És a kormány, a kés a nyakán levén, kénytelen volt Görgey követelését teljesíteni.] Amint látható,

48 *Asbóth Lajos*: Emlékiratai I. kötet 24. és 170-ik lapjai. (helyesen: Asbóth Lajos emlékiratai az 1848-iki és 1849-iki magyarországi hadjáratból. 2. kiadás. Pest, 1862. I. k.)

49 Asbóthnak ez a közlése egyértelműen hamisítvány. Windisch-Grätz 1849. január 29-én Felix Jablonowskihoz, január 30-án pedig Franz Schlikhez intézett ilyen értelmű utasítást a Görgeivel való esetleges tárgyalások feltételéről. Magyar fordításban közli őket *Steier Lajos*: Az 1849-iki trónfosztás előzményei és következményei. A szabadságharc revidéalt története II. rész. Budapest, é. n. 45–46. o. A Schliknek szóló leveleket vivő Franz Erbach kapitányt ugyan csak 1849. február 7-én fogták el a magyarok, de már január 30-án indulni készült a fővárosból, s csak arra a hírre, hogy Mezőkövesd környékén huszárok portyáznak, halasztotta el indulását február 3-ra. Világos tehát, hogy február 5-i dátumú irat nem lehetett a futártáskájában. Asbóth hamisításának tendenciája egyértelmű: az iratot Görgei január 28-i rózsashegyi „tárgyalása” eredményének szerette volna feltüntetni.

50 *Josef Alexander Helfert*: Der ungarische Winterfeldzug und die octroyirte Verfassung. I–III. Prag, Leipzig, 1886. (Geschichte Oesterreichs vom Ausgange des Wiener October-Aufstandes 1848. IV/1–3.) Sajnos, a munkának sem az első, a váci nyilatkozattal, sem a második, a téli hadjáratral kapcsolatos részében nem sikerült ráakadnom a Hentaller által hivatkozott eltérő interpretációra.

51 *Mészáros Lázár*: Emlékiratai. II. köt. 255. lap. – helyesen: Mészáros Lázár emlékiratai. Az eredeti kéziratokból közrebocsátja *Szokoló Viktor*. Pest, 1867. II. k. 255. o.

52 Szemere csonka német fordításban közölte a szöveget, Görgey István pedig ennek magyarra visszafordított változatát tette közzé. Az 1849. július 25-én Szegeden írott levelet az eredeti tisztázat alapján közli *Szemere Bertalan*: i. m. 1990. 175–177. o. Az eredeti szöveg így hangzik: „*Diktátor pedig leend ő vagy Te. Neki több ragyogó tulajdona van, mint Neked, de a diktátoriból kevesb.*” uo. 176. o.

G. tehát kierőszkolta a maga részére a diktatúrát. A sereggel háta mögött követelte, hogy Kossuth adja azt át neki. Tette ezt azért, hogy a fegyvert letehesse. Hogy a nemzet ellenállását letörje, hogy Paskievicsnek megadja az alkalmat híres sürgönye megírására.⁵³ Csúnya, rút munka volt biz' ez! Az a legnagyobb bűne, hogy magához ragadta a főhatalmat, pedig nem volt meg hozzá a képessége. Hanem igenis, nagyzási mániában és hóbortban szenvedett.

180. o. A haza legválságosabb korszakában követelte magának úgy a katonai, mint a polgári főhatalmat. Pedig tudta, hogy Kossuth a nemzet bizalmából áll a vezéri helyen. G. követelte a főhatalmat, pedig nem bírt a nagy feladathoz megfelelő képességgel. De még a kötelességérzet sem hatotta át.

198–199. o. A diktatúra G-nek arra kellett, hogy seregével a fegyvert letehesse. Hogy a nemzeti ellentállást összetörje, hogy „kicsivé húzassa össze magát Paskievics előtt”.

A gyászos világosi nap emléke örökké élni fog a nemzet szomorú emlékei között. De a nap gyalázata, az rajta szárad a G. néven – mert az árulás bélyege sokkal jobban reá van sütvé, mintha bakó bélyegezte volna tüzes vassal homlokára. – A kötelességmulasztás vádja terheli. A legsúlyosabb kötelességmulasztást követte el hazája, s a katonai becsület ellen.

Azért bűnös G., mert a szabadságharc legválságosabb percében követelte a maga részére a diktatúrát, a politikai s katonai teljhatalmat, „azért, mert csak ő képes a hazát megmenteni”. Pedig a főhatalomra kicsiny legény volt. Semmiféle politikai képessége nem volt. Nem volt kötelességérzete. Nem volt fegyelmezhető. Engedelmeskedni nem tudott, nem akart. Nem volt őszinte sem tisztársaival, sem a polgári kormányzattal szemben. Önimádó volt a végtelenségig. Félkevesztetten hírszomjas.

222. o. Nem mesterségesen készült ellene az árulás vádja. Maga elismeri (M. Leben u. W.), hogy már Nagyváradon, mikor Paskievics vendége volt, elementáris erővel tört ki ellene az árulás vádja.⁵⁴

53 „Magyarország Felsőged lábai előtt fekszik.” Paszkevic 1849. augusztus 13-án Nagyváradról I. Miklós cárhoz intézett jelentését az eredeti alapján magyar fordításban közli *Ivan Ivanovics Oreusz*: Oroszország háborúja a magyarok ellen 1849-ben. Fordította, sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta *Rosonczy Ildikó*. Budapest, 2003. 349.; *Breit József*: Magyarország 1848/49. évi függetlenségi harcának katonai története. 2. kiadás. Budapest, 1930. III. 298–299. o.

54 *Görgey Artúr*: i. m. II. k. 436. o.

Horváth Csaba

NEMZETVÉDELEM ÉS NEMZETI MUNKAVÉDELEM

Nemzetvédelem: „*Nemzetvédelem alatt értjük a magyar faj, illetve a keresztény magyar nemzeti állam védelmét, úgy anyagi, mint erkölcsi tekintetben. Tehát éppúgy a külellenségek, mint a kémek elleni, továbbá az idegen fajok elnyomása elleni védelmet; azután védelmet a destruktív (romboló, bomlasztó) eszmék és azok terjesztői ellen, kik a magyar fajt, annak erkölcsét, vallásosságát, nemzeti érzését, szokásait, nyelvét, jó faji tulajdonságait stb. megméltelyezik s ezzel a magyar fajt s vele a magyar keresztény nemzeti államat veszélyeztetik és tönkre akarják tenni.*”¹

A nemzetvédelem mint elgondolás egyértelműen az 1919-es Tanácskormány hatására jött létre mint „vörösvédelmet” megalapozó szervezet. Kozma Miklós, aki a „védelmi, felderítő- és propagandaosztály” megszervezésén dolgozott, így írt erről: „*A nemzetvédelmi szervezet az én ideám volt, még Szegeden, Siófokon megvalósításához fogtam.... Feladatuk volt: mindenre kiterjedő belső hírszolgálat..., nemzeti és keresztény propaganda, militarista propaganda, vörös védelem, sajtó, egyszóval minden, aminek a közhangulatra befolyása van. Így tartottuk pl. bizalmas nyilván- tartásban az összes közéletben szerepelni akarók múltját és jelenét... Szóval mindent tudtunk, ami az országban történt, jelentettük illetékes helyre, de belenyúltunk magunk is, ha kellett, ha a késedelmességből hátrány származott volna...*”²

Az 1919 decemberében kiadott rendelet részletesen foglalkozott a hálózat kialakításával és közölte a megfelelő irányelveket is. Figyelembe vették az ország közigazgatási felépítését, ezen belül nagy hangsúlyt helyeztek a megbízható emberek kiválasztására és felkészítésére. A legkisebb helységekből is megtalálták azokat a megbízható, lehetséges informátorokat, akik a meghatározott csatornákon folyamatosan küldték jelentéseiket. Ezek az emberek az adott falvak prominens emberei voltak – jegyző, pap, korcsmáros, nyugállományú csendőrtiszt stb. –, így az értesülések is mindig tükrözték az adott terület hangulatát és jelezték az esetleges veszélyforrásokat.

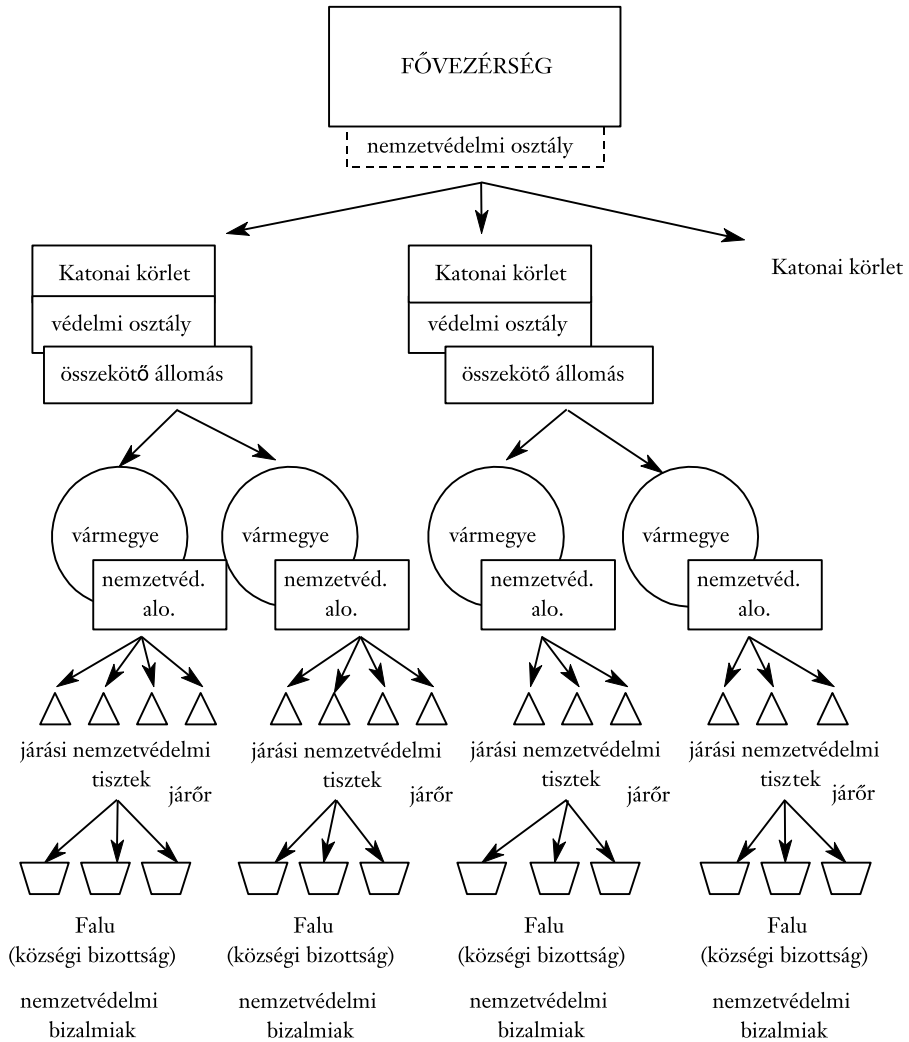
A hírek gyűjtését és összegzését a járási nemzetvédelmi tisztek végezték, akik így tökéletesen ismerték az adott területeken belüli esetleges kommunista veszélyforrásokat. Jelentéseik alapján nagyon gyorsan fel tudták számolni ezeket a gócpontokat és minden lehetséges eszközzel elfojtották a későbbiek során felmerülő szervezkedéseket is.

1 Nemes Szomor Béla: A nemzetvédelem I. Budapest, 1932. 4. o.

2 Godó Ágnes – Sztana Béla: A Horthy-rendszer katonai ideológiája. Budapest, 1965. 117. o.

Ezek alapján a szolgálat a következőképpen épült fel:

A nemzetvédelmi szolgálat felépítése

- pap
- jegyző
- kulák
- földesúr
- tanító
- volt csendőr
- csendőr
- katona

A nemzetvédelmi szolgálat elvi felépítése

A rendszer egyik legfontosabb elemének a járási tiszteket tartották. Feladatuk volt, hogy a járás minden egyes községében beszervezzék a megbízható, kipróbált elemeket és esetleg helyi bizottságokat hozzanak létre.

Tényleges feladatukat a következő 12 pontban rögzítették:

„1. *Allandóan a járásban tartózkodik, ismételten bejárja a járás összes községeit, ahol ha (a) szükség kívánja, megfelelő ideig marad.*

2. *Kiválogatja a megbízható embereket, instruálja őket és a fenti falusi bizottságot megalakítja belőlük.*

3. *Közvetlen érintkezik a néppel (vacsorák, társaskörök, gazdakör) személyes érintkezés és együttműködés minden befolyásos emberrel.*

4. *Felveszi a közérdekű panaszokat, és azokat rögtön elintézi.*

5. *Megfigyeli a vezető állásban levő tisztviselőket, hivatalok működését (bíróság, csendőrség, rendőrség, pap, jegyző, tanító, bankok), ha tisztüket nem töltik be tökéletesen, jelentik.*

6. *Elsimítja az uradalom és a cselédség között fennálló ellentéteket. (Fontos teendő, mert akad egy-két birtokos, ki mereven az 1914-es állapotokra akar visszatérni, ami nagy elégedetlenséget szül a cselédség körében. Sok esetben a törv. hat. rendeletek jogosságát és magyarázatát adja meg.)*

7. *Segédkezik a keresztény gazdasági szövetkezetek megalakításánál.*

8. *Minden erővel támogatja a helybeli és pesti keresztény sajtókat, gátat vet bármely bomlasztó sajtótörekvessel szemben. Figyeli a censor működését, ha enyhe, jelentést tesz. Lázító tartalmú sajtótermékeket elkoboztat. Megbízottjai útján terjeszti a keresztény sajtótermékeket, Új Nemzedék, Új Barázda, Szózat, Virradat, MOVE, Gondolat, Képes Krónika. Papírhiány esetén jelentést tesz, intézkedik, hogy közérdekű cikkek a helybeli és pesti sajtóban elhelyeztessenek. Ha nem lenne helybeli keresztény sajtó, annak létrehozását megkísérli és terjesztéséről gondoskodik.*

9. *Nyomoz, nyomoztat kommunista ügyekben, a még szabadon levő bűnösök letartóztatása irányában intézkedik, a kommunisták, valamint politikailag megbízhatatlannokról a gyanúsak feljegyzése mellett nyilvántartást vezet.*

10. *Intézkedik, hogy jogosulatlanul felhalmozott árukészletek elkoboztassanak, áruszorások szigorúan felelősségre vonassanak.*

11. *Megszervezi a MOVE-t (Magyar Országos Véderő Egylet), segédkezet nyújt minden keresztény és nemzeti irányú egyesület megalakításához.*

12. *Működésének minden fázisáról jelentést tesz.*³

A felsorolt feladatok közül legfontosabbnak a falusi megbízotti rendszer kialakítását, a közérdekű panaszok azonnali rendezését és a vezető tisztviselők folyamatos figyelését tartották. Ezen belül első helyen a jegyző szerepelt, mivel ő érintkezett legtöbbet a parasztsággal és szavának minden területen súlya van.

3 Csak szolgálati használatra! Iratok a Horthy-hadsereg történetéhez 1919–1938. Budapest, 1968. 214–215. o. (A továbbiakban: Csak szolgálati...)

A járási tisztek feladataikat a „járási nemzeti járőr” segítségével kellett, hogy megoldják. Ezeket a tiszteket és a legénységet a vármegyei parancsnokságoknak kellett biztosítaniuk. Tevékenységüket csak a községi bizottságok megerősödéséig tervezték.⁴

A Nemzeti Munkavédelem szervezete

A Nemzeti Munkavédelem szervezet (NMV) felállítására az 1921. október 28-i minisztertanács hozott határozatot. Megszervezése az 1921. évi 111 111/VI-I.a – 1921. BM sz. rendelet alapján történt.⁵

A munkavédelmi intézmény a belügyminisztérium keretein belül működött, hivatalos szerve a felügyelőség volt. A fővárosban négy, míg vidéken 15 hivatal működött, de kirendeltséget szerveztek a műegyetemre és a tudományegyetemre is.

Célja sztrájkterő és üzembiztosító osztagok létrehozása volt, hogy a gazdaság számára nélkülözhetetlen üzemekben a folyamatos termelés biztosított legyen, azt esetleges munkabeszüntetések, sztrájkok ne tudják veszélyeztetni. A szervezett tagok kiválasztása nyílt toborzással, illetve önkéntes jelentkezés alapján egyéni elbírálással történt. Legnagyobb részük azonban az állami alkalmazottak és ez egyetemisták köréből került ki. A tagok esküt tettek és „Kötelezvényt” írtak alá.⁶ A tagokból a különböző „területeket” lefedő osztagokat szerveztek (vasút, vízművek, gázművek, Bszkrt. stb.), amely biztosíthatta, hogy adott területre felkészített embereket lehetett küldeni. A felkészültséget, szakértelmet, tanfolyami rendszerrel biztosították. 1928-tól lefedték a polgári légi- és gázvédelmi területet is.

A harmincas évek elején a taglétszám 200 000 fő felé közeledett, míg 1938-ban közel 250 000 fő volt, és az ország területén 1705 szervezete (al-körzete) működött.

Az említett feladatok végrehajtását taglalta 1938 májusában vitéz Takátsy György nyugalmazott altábornagy, a Nemzeti Munkavédelem főfelügyelője, a vezérkari főnökhöz küldött tanulmányában, amely egyben a szervezet továbbfejlesztésére tett javaslat is volt. Ez ekkor 19 hivatal működését jelentette, ahol 63 nyugállományú tiszt, 45 segédhivatali tisztviselő és 23 altiszt állt alkalmazásban. Összefoglalta az elvégzett feladatokat is. Nézzünk ebből néhány kiemelkedő esetet:

– 1923. április 7–18. között, a köztisztasági munkások sztrájkja alatt, napi 12–56 tag dolgozott;

– 1923. augusztus 1–5. között, országos mozdonyvezető és fűtősztrájk, 10 076 tag látta el a vasút-biztosítási és vonatkísérői szolgálatot. A tagok működtették a szükségforgalom egy hatodát, és nem elhanyagolható tény, hogy a sztrájk kitörése után két órával az első szükségvonatok már megindultak.

4 Részletesen lásd: *Horváth Csaba: A m. kir. Honvédség és a Nemzetvédelmi Szolgálat (1919–1945). Felderítő Szemle*, 2005. június 2. sz. 145–162. o.

5 *Csak szolgálati...* 547. o.

6 *Nemes Szomor Béla: A nemzetvédelem II.* Budapest, 1932. 84. o.

– 1928. november 26. és december 7. között, a pilisvörösvári bányász-sztrájk alkalmával, 200 fő 308 vagon szenet és 780 000 Kw áramot adott a gazdaságnak.⁷

A tagok minden ellenszolgáltatás nélkül tevékenykedtek. Feladat esetén azonban karszalagot és személyi azonosító igazolványt kaptak és feladat végrehajtás során hatósági közegként léphettek fel.

Feladataik azonban nem ragadtak le a sztrájkterésnél és az üzembiztosítási feladatoknál. A biatorbágyi merényletnél (1931. szeptember 13.), amikor Matuska Szilveszter felrobbantotta a sínszálat a biatorbágyi vasúti viadukton, és ez 22 halálos áldozatot követelt, majd ezt követően a statáriumot is bevezettek Magyarországon, a Nemzeti Munkavédelem tagjai egész országra kiterjedő munkát végeztek.⁸ Szeptember 15. és december 1. között nagyrészt a vasútbiztosító osztagok látták el 102 vasúti műtárgy őrzését 500 fővel.

Ezen túl részt vettek az árvízvédelmi munkálatokban és más országos feladat precíz, gyors, lelkiismeretes megoldásában.

1922 és 1927 között a trianoni békediktátum katonai határozványainak végrehajtását⁹ Szövetségi Katonai Ellenőrző Bizottság felügyelte az országban. Feladatuk a diktátumban engedélyezett létszámok, fegyverzeti anyagok, lőszer stb. állandó darabszám szerinti ellenőrzése volt. A Magyar Királyi Honvédség azonban mindent megtett, hogy a felesleget, a nyilvántartásokban nem szereplő fegyverzeti anyagot elrejtse az ellenőrzők elől. (Ezért is nevezzük ezeket az éveket a „Rejtés” időszakának.) Több esetben azonban gyorsan kellett cselekedni, és itt lépett be a jól szervezett és gyorsan mozgósítható NMV. Egy példa: a francia ellenőrzők olyan információhoz jutottak, hogy Budapesten, a Teleki tér egyik bérházának pincéjében fegyverzeti anyagot rejtegetnek. Miután ez a hír egy másik forrásból is megerősítésre került, két tiszt civil ruhában a helyszínre ment, hogy az állítást ellenőrizzék. A bérház ajtaját, erőteljes dörömbölés után, a házmester nyitotta ki, érdeklődött a jövetel célja felől. A tisztek felmutatták igazolványukat és felszólították a házmestert, kísérje őket a pince bejáratához és mutassa meg a ház alatt húzódó rendszert. Azonnal feltűnt nekik, hogy az ember nem nagyon akarja megérteni, mit kérnek tőle, sőt még a bejárat kapun sem engedi be őket. Közben egyre több ember gyülekezett körülöttük, éppen piac nap volt. Az erőteljes francia felszólításra sem engedett a házmester, sőt kiabálni kezdett, aminek hatására a két tisztet a tömeg elkezdte lökdösni, és végül engedni kényszerültek. A Keleti pályaudvar irányába gyorsan elhagyták a teret. Egy óra elteltével azonban ismét visszatértek, már egyenruhában, több katonával. A házmester, érdekes módon, most nem ellenkezett. Szinte kérés nélkül vezette le őket a pince bejáratához és nyitotta a nehéz ajtót. A franciák a pincében azonban már semmit nem találtak, a leírások szerint, sok lábnyom és két döglött egér kivételével. Hogy mi történt egy óra alatt? A házmester jelzésére 10-15 Nemzeti Munkavédelmis

7 Csak szolgálati... 544. o.

8 Nemes Szomor Béla: A nemzetvédelem II. Budapest, 1932. 84. o.

9 Az „Ordo” törvénytára 4. A Magyar Békeszerződés és a becikkelyező törvény szövege és magyarázata V. rész. Budapest, 1921.

jelent meg a bérháznál, és rövid idő alatt már egy másik ház pincéjében voltak a kompromittáló ládák.

A Nemzeti Munkavédelem önkéntesei más feladatokat is elláttak. Miután a szervezet 1922-ben szoros kapcsolatot alakított ki az Állambiztonsági Megbízottak Országos Szervezete (ÁBM) elnevezésű segédrendőri szolgálatot teljesítő titkos szervezetével, annak törvényes fedőszerveként működött.¹⁰ Feladatköre azután egyértelműen kibővült, és az érzékeny területek, módszerek is megjelentek a palettán, igaz csak egy szűk megbízható rétegen keresztül. Az eddigi általános üzemi megfigyelések már tényleges feladatokat is megoldottak a tagok és kitűnően egészítették ki az eddigi információszerző rendszereket.

Természetesen a hadsereg is felfigyelt a jól szervezett, megbízható NMV-re. A Honvédelmi Miniszter 1934 tavaszán bizalmas értesítést küldött a belügy- és pénzügyminiszternek, hogy háború esetén a közüzemek, közlekedési vonalak és állandó berendezések őrzését először a NMV szerveivel, később az ezekből katonailag megszervezett „őralakulatokkal” kívánja megoldani.¹¹

1938-ban a honvédelmi miniszter utasítására az 1/b. osztály ismételten vizsgálta a NMV helyzetét. Megállapították, hogy a szervezet főleg a belügyi követelményeknek tesz eleget, és jobban kellene katonásítani. Különösen a gyors mozgósítás hiányát rótták fel hibának. A Vezérkar pedig az összes haderőn kívüli szervezet egységes vezetés alá vételét javasolta a hadkiegészítő parancsnokságok nyilvántartásának használatával.

1939 februárjában az illetékes osztályok újra vizsgálták a NMV jövőjét. Ennek alapját az 1939. évi II. törvénycikk¹² („Honvédelmi Törvény”) képezte, amely végérvényesen szabályozott minden idevonatkozó kérdést. Ezért a Vezérkari Főnökség többek közt a Nemzeti Munkavédelem megszüntetését is javasolta, amivel 1939. március 10-én a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács Vezértitkársága is egyetértett.

10 *Csak szolgálati...* 547. o.

11 Uo.

12 *Magyar Törvénytár*, 1939. II. tc.

Illésfalvi Péter

KÁRPÁTALJA VISSZAFOGLALÁSA ÉS A MAGYAR VASÚT

Az 1939. március 14. és 18. között lezajlott, a m. kir. Honvédség részéről Kárpátalja teljes területének birtokba vétele céljából végrehajtott, korlátozott célú és intenzitású katonai művelet számos feladatot generált a visszatért országrészt illetően. Ezek közül az egyik legfontosabb a visszacsatolt területek vasúthálózatának integrálása volt a MÁV rendszerébe, valamint a normális vasútüzem mielőbbi megszervezése. Ez elsődrendű érdeke volt csakúgy a gazdasági élet szereplőinek, mint a hadvezetésnek, nemkülönben az ott élőknek, s minden egyszerű állampolgárnak, hiszen akkoriban a vasút mint áruszállító eszköz, s mint személyfuvarozást biztosító vállalat egyaránt a legnagyobb jelentőséggel bírt, kiváltképp a hegyes, jó minőségű utakkal csak korlátozottan rendelkező kárpátaljai vidéken.

Vasútvonalak Kárpátalján

Kárpátalja¹ vasúti hálózata érdekes, mindazonáltal a terepalakulatoknak megfelelő képet mutatott, amely alapvetően a mai napig sem változott: egy gerincvonal a terület mondhatni síkvidéki részén, hol a Tisza jobb, hol pedig bal partján, valamint az abból kiágazó vonalak – mindenütt folyóvölgyekben – az (egykori történelmi) országhatár felé. A haladás ezen formája viszonylag korán, már az 1870-es évek elején megérkezett erre a vidékre. Az első vaspályát a MEKV² fektette: a Szatmár(németi)–Királyháza–Bustyaháza vonalat 1872. június 16-án adták át a forgalomnak. A Talabor tiszai torkolatánál fekvő községtől még az év folyamán elvezették a sínpárt Máramaroszigetre, s mivel Sátoraljaújhely felől a hálózat elérte Csapot, így onnan is vágányt fektettek Királyházáig. Még ugyancsak az 1872-es év folyamán lehetővé vált vonattal utazni csapról Ungvárra és Bátyuról Munkácsra is. A MÁV 1887-re építette meg a Munkács–Szolyva–országhatár vasutat, 1895 nyarára a vágányok Máramaroszigetről kiindulva Kőrösmezőnél is elérték az államhatárt, az Ung völgyéből pedig Uzsokig vezették tovább a pályát, ahová az végül 1905-ben jutott el. Az eddig felsorolt normál nyomtávú vasútvonalakon

- 1 Kárpátalja alatt azt a területet értjük, amely jelenleg Ukrajnához tartozik, s ahogy általában a közbeszédben említjük.
- 2 Eredeti nevén Magyar Éjszak-Keleti Vasút Részvénytársaság. Jelentős vonalhálózattal rendelkező, 1859-től 1890-ig létezett magán-vasúttársaság. Vö. *Pallas VI.* 1894. 493–494. o.

A kárpátaljai vasutak az 1941. évi nyári menetrend vonalbázisú térképén (A szerző saját gyűjteménye)

kívül számos keskenynyomtávú is épült, amelyek elsősorban erdészeti, vagy egyéb ipari célokat szolgáltak, de többnyire utasszállítást is végeztek.³ A trianoni békeszerződés értelmében mindezen vasutak Kárpátalja területével együtt az új csehszlovák államhoz kerültek.

Az első bécsi döntés

A ma Kárpátaljának tekintett terület egy kisebb része már az 1938. november 2-án megszületett első bécsi döntéssel visszakerült Magyarországhoz, így Ungvárra, Munkácsra és Beregszászra, már a katonai bevonulás befejezését, tehát 1938. november 10-ét követően lehetett vonattal is utazni. Eleinte nyilván csak rendkívüli esetben, a katonai közigazgatási parancsnokság engedélyével, 1938. december 1-jével azonban életbe lépett a MAV felszabadított területekre érvényes közforgalmi menetrendje. A Csaptól Máramarossziget felé futó vonal alig 70 km-es szakasza került ekkor vissza hazánkhoz, az új határállomást Tiszaújlak jelentette.⁴ Mivel Kárpátalja 1920-tól 1939-ig Csehszlovákiához tartozott, már az első bécsi döntés következményei is nagy fennakadásokat okoztak a ČSD forgalmában. Így például nem közlekedett többé a csehszlovák vasutak leghosszabb viszonylatán közlekedő Prága–Körösmező gyorsvonat, amely több mint

3 Beneš 1996. 15–23. o.

4 Menetrend 1938. december 1. 16–17. o. Az utolsó megállóhely valójában Fancsika volt, azonban Tiszaújlaktól odáig már nem volt vonatközlekedés.

egy nap alatt 1000 km-es távot futott be. Az 1939. február 15-től életbe léptetett új menetrend azonban lehetővé tette ismételt közlekedését, mivel Magyarország úgynevezett „peage” és „passage”⁵ forgalomban átengedte a Kassától Fancsikáig egy rövid szakasz kivételével hazai területen futó vonatot. A gyorsvonat végállomása ekkor már nem Kőrösmezőn, hanem csak Huszton volt.⁶

Az első bécsi döntés alapján 1938. november 10-ig megszállt kárpátaljai vonalak az alábbiak voltak:

Vonalszakasz	Vonalhossz (km)	Menetrendi mező ⁷
Csap–Bátyu–Beregszász–Fancsika	67	83b
Bátyu–Munkács ⁸	8	83c
Beregszász–Kömlös-kitérő–Feketepatak (keskeny nyomtávú)	36	83d
Csap–Ungvár	22	104a
Ungvár–Deregyő ⁹	26	104b

A Honvéd Vezérkar véleménye a MÁV teljesítményéről

Amikor 1939. március 14-én késő éjjel a honvédség megkezdte, majd a következő napokban folytatta hadműveleteit annak érdekében, hogy a Kárpátok hágóinál mindenütt elérje az ezeréves határt, már a MÁV is készenállt a terület átvételére. Ne feledjük, hogy az államvasutakra mint intézményre, s egyenruhás alkalmazottaira, akár egy civil hadseregre is tekinthetünk, az alaprendeltetés ellátása ugyanis a gyakorlatban katonai fegyelmet és szervezettséget igényelt. Ráadásul a MÁV-nak friss tapasztalatai voltak, hiszen részt vett a felvidéki bevonulásban és a Kárpátalja maradék részeinek 1938 novemberére tervezett elfoglalására való felkészülésben is. Ez a részvétel természetesen nem csak a visszakapott vasútvonalak üzemének felvételét, hanem a csapatszállítások megterhelő feladatát is jelentette egyúttal. A MÁV kiváló teljesítményét a katonai vezetés is elismerte. A visszatért felvidéki részek megszállását alaposan kielemező, a kritikus, helyenként gúnyos megjegyzésekkel sem fukarkodó vezérkari tisztek a magyar vasutasok teljesítményeiről szinte szuperlatívuszokban nyilatkoztak, amelyekből érdemes idézni is: „[...] *A MÁV alkalmazottai példaadóan és lelkesen látták el szolgálatukat. Előfordult az egyik tömegszállításnál, hogy a mozdonyvezetők zöme 38–42*

5 Vasútvonalak közös használatát, illetve egy adott vasúttársaság tulajdonában lévő vonalon más vasúttársaság szerelvényeinek áthaladását szabályozó jog.

6 *Menetrend* 1939. február 15. 18–21. o.

7 Az első hivatalos menetrendben megjelent közléskor kapott szám, amely a későbbiek során változ(hat)ott.

8 A vonal Mezőterebes-Gorond állomása csehszlovák területen maradt, a magyar menetrendbe is Strabičovo néven került be, a vonatok nem álltak meg itt. Vö. *Menetrend* 1939. február 15. 24. o.

9 A vonalnak csak az Ungvár-Bátfa közötti 12 km-es szakasza tartozott szigorúan véve Kárpátalja területéhez.

órán át egybuzamban volt szolgálatban. Ennek dacára szolgálati mulasztás nem történt. A MÁV alkalmazottai bebizonyították, hogy komoly esetben a vezetőség velük mint kötelességtudó, lelkiismeretes és testületi szelleműl áthatott és ha szükséges, túlfeszített teljesítményre képes szervezettel számolhat.

A vasúti szállítással kapcsolatban a csapat részéről számos oly megjegyzés hangzott el, ami egyrészt a kötelességüket híven teljesítő vasúti alkalmazottakra sértő lehet, másrészt alaptalan vád a katonai vasúti hatóságokkal szemben. Egyes tisztek oly megjegyzéseket tettek, hogy »a szállítások csődöt mondtak, mert sokat vártak, kérték, hogy az állomáson itathassanak és erre nem adtak módot. Lassú volt a szállítás, stb. stb.« A feszültség alatt végrebajtott katonai tömegszállításokat a polgári forgalom korlátozása nélkül kellett végrebajtani. Ez azt jelenti, hogy a menetrendszerű gyors- és személyforgalomban nincsenek változások, csak a teherforgalom módosul. A katonai szállítmányokat tehát a meglévő üres trasszokba¹⁰ kellett befektetni és ennek alapján kellett a menetsebességet, tartózkodási időt és helyet megválasztani. Ez a szakismeretekkel nem rendelkező részéről azt a látszatot kelti, hogy a szállítás nem folyamatos, és ebből kifolyólag ötletszerű, tehát nem előkészített. A csapatok több esetben a berakás után még vártak és csak akkor lettek indítva, ha egy üres trassz ezt lehetővé tette. A Nyíregyháza, Csap, Sátoraljaiújhely vonalon végrebajtott egyirányú körforgalom igazolta az elméleti számvetéseket és a szállítás percre pontos végrebajtását. Nyolc órával a csebeiktől történt átvétel után megindult a szállítás, a vonatok 15 perces időközökben követték egymást. A legkisebb zavar sem fordult elő. Természetesen itt nem volt polgári békeforgalom. Egy alkalommal két és fél nap alatt aránylag szűk helyre a polgári forgalom lényeges zavarása nélkül kb. 100 saztengelyes vonat lett irányítva. [...] Nem szabad még elfeledni azt sem, hogy nagyon sok esetben mozdonyra is várni kellett. A MÁV nem rendelkezik oly mozdonyfelelőssel, hogy a teljes polgári forgalom fenntartása mellett még tekintélyes számú beiktatott katonai szállítmányt is azonnal továbbíthasson. Meghatározott személyzettel, mozdony- és gördülőanyaggal egyidejűleg csak nagy nehézség árán lehet két követelménynek /: békeforgalom + katonai szállítmányok :/ eleget tenni. Előfordult az az eset, hogy a szállítmányparancsnok beiktatkozott a szolgálattevő vasúti tiszt hatáskörébe és követelte, hogy a szállítmányt azonnal indítsa el. Ha a parancsnak eleget tett volna a vasúti tisztviselő, valószínű bekövetkezett volna a vasúti szerencsétlenség. Nem lehet követelni azt, hogy állomásközben egyidejűleg két vonat haladjon egyirányban, térközjelző nélkül.¹¹

A vasúti rakodó századok¹² minden tekintetben megfelelnek a követelményeknek. Lehetővé tették a be- és kirakások hajlékony alkalmazását. Előnyük különösen szembetűnő volt a Csap, Bányu, Csap, Sátoraljaiújhelyi vonalakon. Ezen vasútvonalak részletes rakodó helyzetét¹³ nem ismertük /: volt cseb vonal :/, [de] 8 órával az átvétel után már megindulhatott a tömegszállítás, mert 3 rakodószázad beiktatásával a minimális teljesítőképességű állandó rakodók 750 m hosszban lettek meghosszabbítva. Csakis ez tette lehetővé a szállítások gyors lebonyolítását. [...]

10 Az adott vasútvonalon a polgári menetrend szerinti, vonatközlekedés-mentes időszak.

11 Ezt az eljárást a hatályos forgalmi utasítás tiltotta! Vö. *Forgalmi* 1935. 77. o.

12 A vasúti rakodószázadokat „M” esetén a szentendrei 101. vasútépítő ezred állította fel.

13 Tehát hogy hol, hány vágányon, milyen hosszúságú szerelvény képes kirakodni.

A 102. páncélvonat balad Uzsok felé 1939 márciusában. (Hadtörténeti Múzeum Fotóarchívum, leltári szám: 58938)

*A Nyíregyháza, Csap Sátoraljaújbeli egyirányú forgalom két kirakó csáppal a vasútvonal átvétele után azonnal megindult. Ebből nem szabad azt a téves következtetést levonni, hogy a háború alatt az ellenség által kiürített területen a vasúti tömegforgalmat pár óra eltelte után azonnal fel lehet venni. ezen esetben a pályát teljes épségben vettük át, aránylag nagy számú helyi ismerettséggel rendelkező vasutas maradt vissza, a távíró és távbeszélő vonalak többé-kevésbé működtek. Részünkről az átvétel már részleteiben ki volt dolgozva és a benépesítő személyzet azonnal a helyszínen rendelkezésre állott.[...]*¹⁴

A kárpátaljai vasutak helyzete az 1939. márciusi hadműveletek után

A MÁV 1939 márciusában nem ugyanazt a metódust követte, mint négy-öt hónappal korábban. Abban nem történt változás, hogy végrehajtotta a kijelölt alakulatok határkörzetbe történő szállítását, és felkészült a benépesítésre, viszont ez utóbbi műveletet később hajtotta végre. 1938 novemberében a honvédek után közvetlenül, vagy szinte velük párhuzamosan közlekedtek az úgynevezett benépesítő vonatok, amelyek a MÁV részéről előre kijelölt személyzetet letették

14 HL VKF 3728/1. o.–1939. Szemelvények „az 1938. évi külpolitikai feszültséggel” kapcsolatban szerzett vezérkari tiszti tapasztalatokból.

A bajasdi völgyhíd az ungvár–uzsoki vonalon, 1939. (Fortepan 11489, adományozó: Gyöngyi)

a többnyire kiürített vasútállomásokon és megállóhelyeken, hiszen csak ez az eljárás lehetett a záloga annak, hogy a forgalmat szinte azonnal fel lehessen venni. Mivel azonban 1939. márciusban harcok, és nem pedig békés bevonulás árán kerültek ismét saját birtokba a történelmi Magyarország területei, a vasutak állapotát ellenőrizni kellett.

A vonalak alapos felderítését a vasútépítő csapatok kapták feladatul, ezért az 1939. március 17-én mozgósított 102. vasútépítő zászlóalj törzs négy vasútépítő századot, öt vasúti rakodószázadot és négy vasútépítő munkásszázadot vezényelt a hadműveleti területre. A pályák al- és felépítményeit, valamint az egyéb vasúti berendezéseket megvizsgálva megállapították, hogy rombolás sehol sem történt. Ezt követően kerülhetett sor a vonalak MÁV részére történő átadására.¹⁵

A benépesítésre szánt személyzet zömét a MÁV debreceni üzletvezetősége adta. Később a vonalak javarésze is ezen üzletvezetőség alárendeltségébe tartozott, a terület kisebbik, nyugati fele pedig a miskolcihoz. Pereszlényi Miklós MÁV-tisztjelölt, a kárpátaljai katonai akció hírére felozlatott tisztképző tanfolyam hallgatója így emlékezett vissza Csapról történő kirendelésére, ahová társaival együtt vezényelték: „Egyszerre csak jött Debrecenből a benépesítő vonat, mely a munkács-lawocznei vonalra indult. A debreceni üzletvezetőség személyzetise kikérdezett bennünket, ki hol szolgált addig. Miért-miértse, engem, meg egy kollégámat

¹⁵ Zakariás 1990. 83–84. o.

utasított, hogy a benépesítő vonatonál jelentkezsem. Fel is szálltunk a benépesítő vonatra, s utaztunk végig az állomásokon. Mindenütt letettek két-három embert, főnököt, forgalmistát váltókezelőt. Előttünk már végigmentek a pályán a katonák. Az állomásokon már katonaság biztosította érkezésünket. Minket végigvittek az egész vonalon. Nekem, meg a kollégámnak, Szerda[hely]i Lajosnak nem jutott állomás, úgybogy mi feljutottunk Kisszolyva állomásig. Utána következett a beszkiidi alagút, amelynek közepén volt a lengyel-magyar határ. Az alagút előtt már vártak a lengyelek minket: katonaság meg civilek. Fel kellett mennünk a hegyoldalba, hol már meg volt terítve. Vendégül láttak bennünket. Olyan barátságot, vendégszeretetet mutattak, ami felejthetetlen. Ezután mentünk át Lawoczneba, ahol azt hittem, a lengyelek szétszednek bennünket. Közben gépünk megszerelt, megfordult.¹⁶ Amíg ott voltunk, a lengyelek alig tudták már, mivel kedveskedjenek nekünk. [...]”¹⁷

A katonai műveletek eredményeként magyar kézre került a Csaptól Máramarossziget felé futó vasútvonal egy újabb szakasza, az Ungvártól és Munkácstól az országhatárig vezető, már említett vonalrészek, és a Felső-Tisza-völgyi vasútvonal Terebesfejrpataktól szintén a határig vivő vonala, továbbá számos keskenynyomtávú erdei-, ipar- és egyéb vasútvonal. Ezáltal a magyarországi közforgalmú vasutak az alábbi táblázat szerinti bontásban gyarapodtak:

Vonalszakasz	Vonalhossz (km)	Menetrendi mező
Munkács–Volóc–oh.	65	80
Fancsika–Királyháza–Taracköz	65	80, 85
Terebesfejrpatak–Kőrösmező–oh.	52	85
Királyháza–Nevetlenfalu	13	85d
Ungvár–Uzsok–oh.	100	106a
Komlós–Ilosva–Kovácsrét (keskenynyomtávú)	47	85a
Ilosva–Gyilalja (keskenynyomtávú)	16	85b
Nagyszőlős–átrakó–Komlós (keskenynyomtávú)	20	85c
Radvánc–Antalóc (keskenynyomtávú)	35	106b
Taracköz–Királymező–Priszlop (keskenynyomtávú)	61	Taracvölgyi Erdei Vasutak
Királymező–Brusztura–Procska (keskenynyomtávú)	9	Taracvölgyi Erdei Vasutak

16 A gőzmozdonyok szerkocsijának/szertartályának szénnel történő feltöltését a vasutas szakzsargon szerelésnek, kiszerelésnek, megszerelésnek nevezi. A fordítókorongon történő megfordítás azt valószínűsíti, hogy a benépesítő vonatot szerkocsis gép vontatta. Fordított állásban a szerkocsis mozdonyok csak csökkentett sebességgel haladhattak, de a szűk ívekkel, erős emelkedőkkel/lejtőkkel tarkított, nehéz hegyi pályákon ezen mozdonytípusok részére általában csak az egyenes állású közlekedés volt engedélyezve.

17 Lovas 1996. 55–56. o.

A nagyszöllősi vasútállomás a vonatból. A magyar mellett a település ruszin neve is látható, 1939. (Fortepan 139649, adományozó: Mezey Ferenc)

Összeségében a Kárpátalja területét érintő két katonai művellet során 1938 novemberében és 1939 márciusában 404 km normál, és 224 km keskeny nyomtávú, a közforgalomra is berendezett vasútvonal került vissza Magyarországhoz.

A legnagyobb problémát az jelentette, hogy a Felső-Tisza völgyébe magyar területen nem lehetett eljutni, mert az egyébként varázslatos szépségű körösmezői vonal Hosszúmező és Visóvölgy közötti, hozzávetőlegesen 47 km-es szakaszon Románia területén futott. Az áldatlan állapot csak 1940. szeptember elejéig tartott, amikor Észak-Erdéllyel ez a vasútvonalszakasz is visszatért az anyaországhoz. Azonban az áru- és a személyszállítást addig is meg kellett oldani valahogy, mivel a két ország közti rossz viszony nem tette lehetővé az átmenőforgalom gyors felvételét.¹⁸ A legfontosabb szempont volt, hogy az ország sószerűségét egyedül biztosítani képes aknaszlatinai sóbánya vasúton elérhető legyen. Mivel a Máramaroszigettel szemben, a Tisza jobb partján fekvő bányaváros csak a román oldali szigetkamrai állomástól egy rövid szárnyvonallal volt megközelíthető, sürgősen megkezdődött a Taracköz–Aknaszlatina vasútvonal építése.¹⁹ A mintegy 16 km hosszú vonalszakasz kitűzését és a közbeeső négy híd építését a 107. vasútépítő század végezte. A rövid szakaszon 1940. február 15-én indult meg a forgalom, így már nem kellett naponta 40 tehergépkocsival fuvarozni a sót a tarackközi állomásra.²⁰

A gördülőállomány

A területátadást biztosító első bécsi döntés rendelkezett arról is, hogy a csehszlovák vasutak arányosan mekkora gördülőállományt adjon át²¹ Magyarországnak, Kárpátalja visszafoglalását követően pedig további mozdonyok és vasúti kocsik kerültek a MÁV-hoz az akkor már megszűnő ČSD-től. A vontatott járműveket illetően nincsenek pontos adataink arra nézve, hogy hány darabot kapott a személy- és teherkocsikból a magyar vasút, a mozdonyok és motorkocsik tekintetében azonban már sokkal jobb a helyzet. A kárpátaljai hadművelet után a magyar fél legalább 169 darab különböző típusú és rendeltetésű, normál nyomtávú gőzmozdonyt vett át a csehektől.²² Ezek közül számos került az ország belső részébe, vagy később visszacsatolt területekre, például Erdélybe. A MÁV 1940. évi mozdonyállaga szerint a kárpátaljai fűtőházaknál az alábbi elosztásban szerepeltek a gőzösök:²³

18 A magyar vasutasok Terebesfejérpataktól a már lengyel oldalon lévő Woronienka-ig a vonalat csak 1939. április 16-án utazták be, amikor is vonatukat egy, még ČSD pályaszám táblát viselő 323 sorozatú mozdony vontatta, mivel magyar gépet erre a vonalszakaszra még nem tudtak eljuttatni. Vö. *Lovas* 1996. 57. o.

19 *Lovas* 1996. 78. o.

20 *Lovas* 1996. uo.; *Unyi* 1989 14. o.; *Zakariás* 1990. 85. o.

21 Jelentős részben visszaadásról beszélhetünk, hiszen 1918-ban Csehszlovákia teljes vasúti kocsiparkját és vontatójármű állományát az Osztrák–Magyar Monarchiától „kapta”.

22 *Lovas* 1996. 628–631.o. Három gőzmozdony és 29 motorkocsi esetében nem ismerjük az átadás dátumát.

23 A MÁV 1940. januári mozdonyállaga és állomásítási jegyzéke. A szerző saját gyűjteménye.

Fűtőház	Mozdonsorozat száma	Darab	Típus	Rendeltetés
Csap	324	27	szerkocsis	tehervonati ²⁴
	325	3	szerkocsis	tehervonati
	342	2	szertartályos	személyvonati
	351	4	szerkocsis	tehervonati
	377	2	szertartályos	mellékvonali/tolató
Király- háza	324	8	szerkocsis	tehervonati
	325	4	szerkocsis	tehervonati
	331	10	szerkocsis	hegyipálya személyvonati
	342	7	szertartályos	személyvonati
	343	10	szertartályos	személyvonati
	351	5	szerkocsis	tehervonati
	370	3	szerkocsis	mellékvonali
	377	3	szertartályos	mellékvonali/tolató
Kőrös- mező	375	3	szertartályos	mellékvonali
Munkács	324	7	szerkocsis	tehervonati
	351	2	szerkocsis	tehervonati
	431	5	szerkocsis	tehervonati
Ungvár	22	2	szertartályos	mellékvonali
	376	2	szertartályos	mellékvonali
	377	1	szertartályos	mellékvonali/tolató
	431	6	szerkocsis	tehervonati
	459	2	szerkocsis	tehervonati

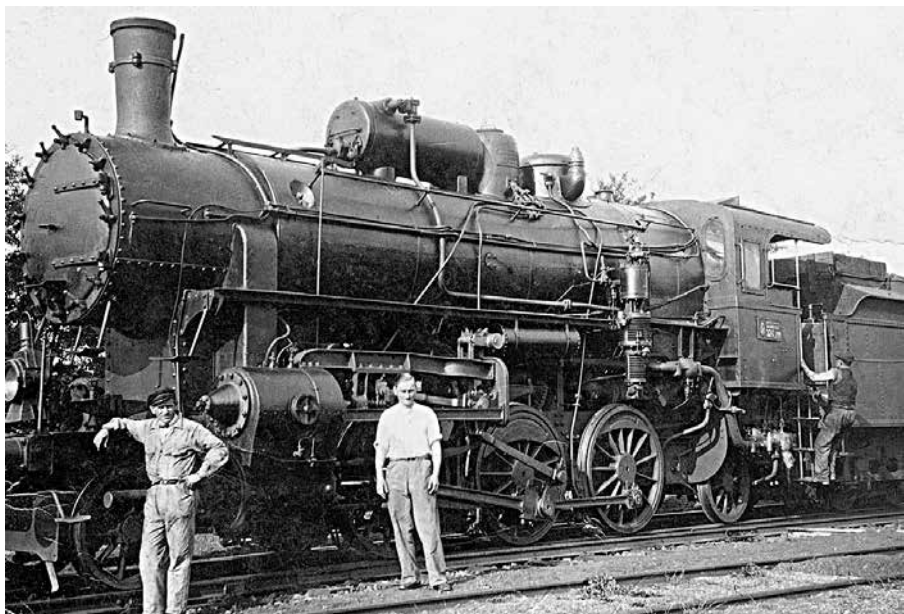
Vonatforgalom a visszacsatolt országrészen

Az első „békemenetrend” 1939. május 15-től volt érvényben Kárpátaljára, bár teljesen szabadon csak az év július 8-tól lehetett utazni, mivel előző nap szűnt meg a katonai közigazgatás.²⁵ A helyi személyforgalom kiszolgálásán túl fontos szempont volt az ország belső részeivel való összeköttetés megteremtése, amelynek a vasút maradéktalanul eleget is tett. Ungvárra napi két gyorsvonat indult

24 A 324-es sorozatú a MÁV egyik legjobban bevált és legnagyobb darabszámban gyártott gőzmozdonya volt. Noha hivatalos besorolása tehervonati volt, valójában univerzális vontatójárműnek bizonyult. Kárpátalján személy- és gyorsvonatokat is vontatott. A típusról bővebben ld.: *Kirchner – Tóth – Villányi* 2012.

25 http://real.mtak.hu/13213/1/Fedinec_Ofic_194-202_Karpatalja_book.pdf (Megtekintés: 2020. április 30.)

A MÁV 324 sorozatú gőzmozdonya (Fortepan 13986, adományozó: Erky-Nagy Tibor)

Budapestről, ebből az egyik a híres, és abban az időben igen korszerűnek számító „Árpád” gyorsínautóbusz volt. A MÁV akkori leghosszabb – 366 km-es – viszonylatát a magyar ipar remeke valamivel kevesebb, mint öt óra alatt teljesítette! A „hagyományos” mozdony-vontatta gyorsvonaton hálókocsiban is lehetett utazni, ha valaki kipihenten szeretett volna megérkezni Kárpátalja fővárosába. Napi egy gyorsvonatpár futott a fővárosból Királyházára (és vissza), ahol át lehetett szállni a Taracköz felé induló vonatokra. Onnan Terebesfejrátáig a MÁVAUT autóbuszai szállították azokat az utasokat, akik Kőrösmezőre szerettek volna eljutni, hogy ott aztán ismét vonatra ülhessenek az utolsó 50 km-re. A magyar vasúttörténetben igazán „extrának” számít az a gyorsvonat, amit szintén az 1939 nyári idényben állítottak forgalomba, s amely Budapest Keleti pályaudvar–Miskolc–Sátoraljaújhely–Csap–Bátyu–Munkács–Lawoczne útvonalon át Lembergbe tartott. A vonat a galíciai nagyvárosig étkezőkocsit is továbbított, valamint közvetlen kocsikat Varsóba! Nyilván az egyébként is szoros lengyel–magyar kapcsolatokat tovább erősítendő állították forgalomba azt a nemzetközi személyvonatpárt, amely naponta közlekedett Ungvár–Uzsok–Sianki között és visszafelé.²⁶

A személy- és teherszállítás megszokott, békés képe azonban hamarosan megváltozott. 1939. szeptember második felében a lengyel határőrök eltűntek a Kárpátok hágóiból, helyüket a Szovjetunió félelmetes NKVD-csapatai foglalták el.

²⁶ *Menetrend* 1939. május 15. 160–171., 174–177., 194–206. o.

A határforgalom az összes átmenő vasútvonalon megszűnt. Magyarország hadba lépését követően a fenyesek közt kanyargó, a hegyi falvak ruszinjait és a kikapcsolódni vágyó turistákat szállító személyvonatokat felváltották a szabadságos gyorsok és kórházvonatok, a fűrészáruval rakott teherszerelvények zakatolását pedig az egyre sűrűbben közlekedő csapatszállító és löszervonatok dübörgése.

A szövegben előforduló földrajzi nevek jegyzéke (a jelenleg is magyarországi helységek kivételével)

Településnév	Területi hovatartozás (1939.IV.1.)	Területi hovatartozás (jelenleg)	Hivatalos név (jelenleg)
Aknaszlatina	Magyarország	Ukrajna	Солотвино
Bátfa	Magyarország	Ukrajna	Батфа
Bátyu	Magyarország	Ukrajna	Батьово
Beregszász	Magyarország	Ukrajna	Берегове
Brusztura	Magyarország	Ukrajna	Лопухів
Bustyaháza	Magyarország	Ukrajna	Буштино
Csap	Magyarország	Ukrajna	Чоп
Deregnző	Magyarország	Szlovákia	Drahňov
Fancsika	Magyarország	Ukrajna	Фанчикове
Feketepatak	Magyarország	Ukrajna	Чорний Потік
Gyilalja	Magyarország	Ukrajna	–
Hosszúmező	Románia	Románia	Câmpulung la Tisa
Huszt	Magyarország	Ukrajna	Хуст
Posva	Magyarország	Ukrajna	Іршава
Kassa	Magyarország	Szlovákia	Košice
Királyháza	Magyarország	Ukrajna	Королеве
Királymező	Magyarország	Ukrajna	Усть-Чорна
Kisszolyva/Szkotárszka	Magyarország	Ukrajna	Скотарське
Komlós	Magyarország	Ukrajna	Хмільник
Kovácsrét	Magyarország	Ukrajna	Кушниця
Kőrösmező	Magyarország	Ukrajna	Ясіня
Lawoczne	Lengyelország	Ukrajna	Ла'вочне
Lemberg/Lwów	Lengyelország	Ukrajna	Львів
Máramarossziget	Románia	Románia	Sighetu Marmatiiei
Munkács	Magyarország	Ukrajna	Мукачево
Nagyszöllős	Magyarország	Ukrajna	Виноградів
Nevetlenfalu	Magyarország	Ukrajna	Неветленфолу
Prága	Cseh-Morva Protektorátus	Csehország	Praha

Priszlop	Magyarország	Ukrajna	?
Procska	Magyarország	Ukrajna	?
Sianki	Lengyelország	Ukrajna	Сянки
Szatmárnémeti	Románia	Románia	Satu Mare
Szigetkamara	Románia	Románia	Самара Sighet
Szolyva	Magyarország	Ukrajna	Свалява
Talabor	Magyarország	Ukrajna	Теребля
Taracköz	Magyarország	Ukrajna	Тересва
Terebesfejrpaták/ Trebusa	Magyarország	Ukrajna	Ділове
Tisza	Magyarország/Jugoszlávia	Ukrajna/Magyarország/ Szerbia	Tisa/Tisza/Tisa-Tisa
Tiszaújlak	Magyarország	Ukrajna	Вилोक
Ungvár	Magyarország	Ukrajna	Ужгород
Uzsok	Magyarország	Ukrajna	Ужок
Varsó	Lengyelország	Lengyelország	Warszawa
Visóvölgy	Románia	Románia	Valea Vișeuului
Volóc	Magyarország	Ukrajna	Воловець
Woronienka	Lengyelország	Ukrajna	Вороненко

Rövidítésjegyzék

ČSD	Československé Státní Dráhy (Csehszlovák Államvasutak)
„M”	mozgósítás
MÁV	Magyar Királyi Államvasutak
MÁVAUT	Magyar Királyi Államvasutak Közúti Gépkocsi Üzem
MÉKV	Magyar Északkeleti Vasút
oh.	országhatár

Irodalomjegyzék

Beneš 1996.

Beneš, Karel: Vasúti közlekedés Kárpátalján. Budapest, 1996

Forgalmi 1935.

Vasúti forgalmi utasítás a vonatszemélyzet számára. Budapest, 1935.

Kirchner – Tóth – Villányi 2012.

Kirchner Attila – Tóth Sándor – Villányi György: A MÁV 324 sorozatú gőzmozdonyai. H.n., 2012.

Lovas 1996.

Lovas Gyula: Magyar vasutak a II. világháború éveiben. Budapest, 1996.

Menetrend 1938. december 1.

Hivatalos menetrendkönyv. A felszabadult területek vasúti és autóbusz vonalhatóságának menetrendje. Téli kiadás. Érvényes 1938. december 1-től visszavonásig. Budapest, 1938

Menetrend 1939. február 15.

Hivatalos menetrendkönyv. A felszabadult területek vasúti és autóbusz vonalhatóságának menetrendje. II. kiadás. Téli kiadás. Érvényes 1939. február 15-től visszavonásig. Budapest, 1939.

Menetrend 1939. május 15.

Hivatalos menetrendkönyv I. rész. Hazai kiadás. Érvényes 1939. május 15. – október 7. Budapest, 1939.

Pallas VI. 1894.

A Pallas Nagy Lexikona VI. kötet. Budapest, 1894.

Unyi 1989.

Unyi Béla: Vasúthálózatunk alakulása 1914-től napjainkig. Budapest, 1989.

Zakariás 1990.

Zakariás Zoltán: Honvéd vasútépítők. Budapest, 1990.

Jakusch Gabriella

EMLÉKEZETHELYEK

A 20. század hetvenes éveitől kezdve rendkívül összetett politikai üggyé vált a nemzeti kulturális örökség fogalma, s a hősi múlt nemzeti keretek közt értelmezhető egyszerű elemei jóval összetettebbé váltak, elsősorban a nyugat-európai közgondolkodásban bekövetkező szemléletváltásnak köszönhetően. Az identitáspolitikai mozgalmak fellendülésével és a történelmi emlékezet kulcskérdéssé válásával összefüggésben a különböző politikai, etnikai vagy regionális szervezetek, a feminizmus, a posztkoloniális államok értelmisége már nemcsak a nemzeti kulturális örökség uralkodó értelmezését vonják kétségbe, hanem a tartalmát is, azt követelve, hogy a közgyűjtemények, kiállítótermek, színházak adjanak teret az alternatív történelmeknek, a mindaddig némaságra ítélt és tisztelettudó tudomásulvételre intett elnyomottak kultúrájának.

Ide tartozik a nemzeti kisebbségek e tárgyban tapasztalható gondolköre is, amely saját – az anyanemzettel egybeforrott – kultúrájának ápolását is önálló törekvések keretében kívánja megvalósítani. Ezért jönnek létre, illetve újulnak meg a közgyűjtemények, kiállítóhelyek és emlékművek, ezért fordítanak egyre nagyobb gondot a történelem viharaiiban hősi halált halt katonák sírjainak ápolására is. Ez a törekvés kézzel fogható módon jelenik meg az elszakított magyarlakta területeken, de tapasztalható a magyarországi kisebbségek esetében és Európa több országában is.

Azokat a kulturális örökségi elemeket, amelyek kiemelten szimbolizálják az adott nemzeti, vagy nemzeteken átívelő közös történelmünket, a 20. század végére sikerült úgy definiálni, hogy azok a továbbiakban kulturális és természetvédelmi szempontból tárgyasult, illetve egyéb szempontok szerint kezelhető legyének.

Az örökség-fogalom térhódítása 1972 óta

Az UNESCO honlapján megtalálható a Világ Kulturális és Természeti Örökségének védelméről 1972-ben elfogadott konvenció szövege. Ezt az ENSZ Oktatási, Tudományos és Kulturális Szervezete (az UNESCO) 17. ülészakán, a párizsi konferenciáján fogadták el. A 38 cikkelyből álló egyezmény részletezi a kulturális és természeti örökség fogalmát. Első artikulusa szerint a történelmi emlékek, az építészet, a szobrászat, a festészet, a régészeti emlékek, az írások,

a történelem, a művészet, a tudomány egyetemes értékei tartoznak ebbe a fogalomkörbe. További csoportba sorolja az épületegyütteseket, a magányosan álló vagy összeépített építményeket, a történelem, a művészet és a tudomány tájképi, településképi szempontból univerzális értékeit.

A „kulturális örökség” szintjeit magyarországi kutatók is megkülönböztették. Így a helyi vagy regionális, a nemzeti, a kontinentális (európai) és a legtágabb nemzetközi, azaz a „világörökség” szintjeit. Mindegyik kézenfekvő, érthető első hallásra is, mégis felmerülhetnek kérdések például a „nemzeti kulturális örökség” körvonalazásával kapcsolatban, minthogy a „nemzet” fogalmának értelmezésében is vannak eltérések az európai szóhasználatban. A mi „kultúr-nemzet”, „nyelv-nemzet” fogalomhasználatunkat nem mindenki érti, hiszen a legtöbb európai polgár az államhoz, az állampolgársághoz köti a nemzethez való tartozást is.¹

A kulturális örökség kialakulásában nagy szerepet játszik a hagyomány. Családi, nemzetségi, törzsi, nemzeti hagyományok mellett térségi, felekezeti, foglalkozási csoport, társadalmi osztály, réteg jellegű (például kasztok) és egyéb hagyományok rendszereit is megkülönböztethetjük. Léteznek lokális, regionális hagyományok, s a technikai ismeretek átörökítése céhekhez, szakmákhoz kötődött. Léteznek intézményekhez, iskolákhoz, személyekhez kötődő hagyományok, s igény mutatkozik „hagyományteremtésre”, „kitalált hagyományokra” is.² És természetesen léteznek testületekhez köthető hagyományok, mint a katonai tradíciók, amelyek – túlzás nélkül állítható – részei az egész nemzetet átfogó örökségfelhőnek.

A nemzedékről nemzedékre szálló hagyományok megismerésének és megélésének több színtere is lehet. A szokások átadásának első színtere a család, amely a legkisebb gyerekek is örökíti a legszűkebb közösség saját és a tágabb értelemben vett hagyományainak összességét. A család után közvetlenül ott áll a közoktatás és az oda kötődő társadalmi és ifjúsági szervezetek.

Az iskolai oktatás révén közvetített történelmi múltnak kiemelkedő szerepe van a hagyományok, kulturális örökségek kialakításában. A közoktatásban ily módon átörökített történelmi ismeret és történelemszemlélet a történettudomány egy leágazásaként is értelmezhető, s a társadalmi és politikai változások hatására hamar meg kellett feleltetni a szociális elvárásoknak. Az iskolai történelemoktatás a mai Magyarországon is kezd elmozdulni a tematikus történelemoktatás irányába, így a nemzeti történelem egyes korábban kiemelkedő eseményei, év-számai, személyei feledésbe merülnek. Az iskolai oktatás tehát nagymértékben befolyásolja jelenleg a hagyományápolást, az ünnepekhez való viszonyulást.

Úgy tűnik, hogy a történelemtudomány elvesztette a 19. század elejéről származó kiváltságát, amely feljogosította arra, hogy döntően befolyásolja a (nemzeti) identitást, valamint, hogy a múlt feltárásával determinálja a jövőről alkotott képet. Egyes 19. századi, meghatározó filozófusok, mint Friedrich Nietzsche, egyenesen káros hatásokra következtettek a tradíciók behatását illetően:

1 Paládi-Kovács 2014. 4. o.

2 Paládi-Kovács 2014. 4. o.

„*Mi a hagyomány? Felsőbbrendű tekintély, amelynek nem azért engedelmeskedünk, mert a számunkra hasznosat parancsolja ránk, hanem azért, mert parancsol.*”³

A történettudomány azokra a vádakra, amelyek szerint a nemzeten belül elnyomottak elleni diszkrimináció, valamint a civilizáció és a modernizáció nyugati fogalmainak erőszakos, nyugati narratívák mentén való terjesztésének „évszázados ügynöke”, azzal válaszolt, hogy kifejlesztette a „connected”, a „shared”, illetve a globális történelmet. Mindez azonban csak annak elismerése, hogy a történelem mára elvesztette kezdeményező, példaadó szerepét és külső modelleket követ. Számos kutató azzal magyarázza a kulturális örökség látványos tényerését, hogy a történettudomány vonakodott megfelelni annak a társadalmi elvárásnak, hogy asszisztáljon a népi-közösségi identitásépítések múltképeinek megteremtéséhez. Megkésett, és csak bizonyos országokra jellemző válasznak tekinthető, hogy a történettudományon belül nagyobb teret kaptak a korábbi marginális területek, illetve az, hogy az „alkalmazott történelem” számtalan formája indult el az intézményesülés útján.⁴

Mindezek azonban önmagukban nem elegendők a közös tradíciók megismérséséhez és megéléséhez. A családi, a törzsi, később a nemzeti hagyományok ápolása egyidős azok keletkezésével.

A közös múlt számontartása semmiképpen sem a modern nemzetek kiváltsága. Ameddig csak vissza tudunk tekinteni az emberi kultúra történetében, azt találjuk, hogy a tartósan együtt élő közösségek gondosan őrizték múltjuk emlékét, mert tudták, hogy ez fennmaradásuk záloga.

Mindaddig, amíg az emberiség a múlt ismétlődésének hitte a jelent, jelen és a múlt összekötése – a múlt megőrzése – egyszerű volt. A 19. században felgyorsuló társadalmi modernizáció azonban megváltoztatta a múlthoz való viszonyt; a jelen már nem a múlt ismétlődésének, hanem a haladás, a fejlődés új állomásának tűnt, a múlt pedig a fejlődést akadályozó ballaszt. A múlthoz való viszonyt ezért egyre jobban kikezdte a felejtés.

A modernizálódó társadalmak ugyanakkor nem tudják nélkülözni a múltat, mert az egységüknek keretet biztosító nemzeti identitás elgondolhatatlan a nemzet múltja nélkül; ahhoz, hogy megértsük, kik vagyunk, azt is értenünk kell, miért lettünk azokká, akik vagyunk. Ez a szükséglet még akkor is kiküszöbölhetetlen, ha tudjuk, hogy a múltat mi szólítjuk meg, s aszerint válaszol, hogy mit kérdezünk tőle.

A globalizáció, az európai egyesülés megszüntette az európai társadalmak nemzeti meghatározottságának uralkodó jellegét, azt azonban nem változtathatta meg, hogy a modern társadalmak belső egységét ma is a nemzeti keretek biztosítják. A nemzeti emlékezetnek emellett abban is fontos szerepe lehet, hogy

3 Friedrich Nietzsche (Röcken, Német Szövetség, 1844. október 15. – Weimar, Német Birodalom, 1900. augusztus 25.) német klasszika-filológus, egyetemi tanár, filozófus, költő, zeneszerző. https://hu.wikipedia.org/wiki/Friedrich_Nietzsche (Megtekintés: 2019. március 26.)

4 *Sonkoly Gábor*: A kulturális örökség történeti értelmezései. Budapest, 2016. Akadémiai doktori értekezés. MTA II. Filozófiai és Történettudományok Osztálya. 18. o. http://real-d.mtak.hu/921/7/dc_1205_16_doktori_mu.pdf (Megtekintés: 2019. március 26.)

ellensúlyozza az identitásképződés zavarait ott, ahol a társadalmak és a nemzetek határai nem esnek egybe.

A jövő felé menetelő világban tehát elkerülhetetlenné vált a védekezés a felejtés ellen. Az emlékezhelyek nem feltétlenül szó szerinti értelemben vett helyek; általában olyan jelentéshordozók, amelyek láttán-hallatán egy közösség tagjainak rögtön „beugrik valami” a múltból – s amelyek elevenen tartásáról a társadalom különböző (intézményes vagy spontán) eszközökkel gondoskodik. Emlékezhely lehet egy helyszín, esemény, személy, tárgy, fogalom és még sok egyéb.

Könnyű belátni e szimbólumok működését, ha arra gondolunk, hogy más reakciót vált ki belőlünk „Mohács”, mint „Várna” – pedig az 1444-es várnai csata-vesztés jelentősége vetekszik a mohácsiéval. A magukat magyarnak tekintő emberek túlnyomó többségének aligha kell magyarázni, mire gondoljon, ha azt hallja: Verecke, Mátyás király, március 15., 6:3 vagy 6:0, Trianon, 1956, Rubik-kocka, míg például ugyancsak jelentős megfelelőik, mint a Radnai-hágó, Nagy Lajos király, április 11., a modern olimpiák első magyar aranyérme, a karburátor vagy a golyóstoll aligha váltanak ki a közös múlttal kapcsolatos hasonló reakciókat.⁵ Az emlékezhelyek tehát könnyen felidézhetővé tesznek egy-egy – kisebb vagy nagyobb – darabot a múltból, a *mi múltunkból* – még ha jelentésük nincs is pontosan rögzítve minden emlékező tudatában. Az emlékezhelyek feltérképezése így arról is hozzátétőlegesen ismereteket ad, milyen kép él egy nemzet tudatában saját múltjáról.

Egy-egy nemzet emlékezhelyeinek pontos számbavétele lehetetlen – már csak azért is, mert nemcsak jelentésük változik, hanem maguk is keletkeznek és eltűnnek (például a Mária Teréziának 1741-ben szolgálatát felajánló magyar nemesség felkiáltása – „vitam et sanguinem” – száz éve még emlékezhely volt, ma már aligha az).

A történelem felgyorsult, visszavonhatatlanul szitálja ki az újra és újra meg nem erősödő emlékezetet. Fel kell mérnünk, amit a kifejezés jelent: minden elmúlt dolog globális észlelésének a véglegesen befejeződött múltba való egyre gyorsabb átbillenését – egy egyensúly felbomlását. Nem más ez, mint a történelem iránti érzékenység dinamikája révén való kiszorítása annak, ami a hagyomány melegében, a szokás hallgatagságában, az ősi ismétlésében még megélt tapasztalat maradt. Nem más ez, mint az elmúlt idő jegyében az öntudat ébredése, egy mindig újrakezdődő valami bevégezése. Csak azért beszélünk annyit az emlékezetéről, mert már nincs. Az emlékezhelyek, vagyis az olyan helyek, ahol kikristályosodik az emlékezet, történelmünknek ehhez a rendkívüli pillanathoz kötődnek. Fordulópont ez, ahol a múlttól való elszakadás tudata keveredik a szétzilált emlékezet fájó érzésével, amely annyira azért nem erős, hogy elvonná a figyelmet az emlékezet megtestesülésének problémájáról. A folyamatosság érzése a helyekbe költözött át. Az emlékezhelyek azért létezhetnek, mert az emlékezetnek nincs már valódi közege.⁶ Az emlékezet-társadalmak kora véget ért,

5 Magyar Emlékezhelyek. <http://deba.unideb.hu/deba/emlekezhely/> (Megtekintés: 2019. március 29.)

6 *Nora* 2010. 13. o.

ahogy az értékek megőrzését vagy továbbadását biztosító intézmények, az egyház vagy az iskola, a család vagy az állam kora is. Lejárt az emlékezet-ideológiák ideje, érvényét veszítette mindaz, ami eddig biztosította a rendszeres átjárást a múltból a jövőbe, vagy megmutatta, hogy a múltból mit kellene megőrizni a jövő számára, bármi történjék is: forradalom, fokozatos fejlődés vagy teljes irányváltás. A média révén ráadásul a történeti észlelés módja is bámulatosan kitágult: az aktualitás pillanatnyi harsánysága lépett a hagyományokra figyelő emlékezet meghittségének helyébe.

Ugyanakkor mindezek egymással megférő jelenségek. A mai globális és célzottan működő, médiára alapuló információközlés alapvetően szükséges ahhoz, hogy a hagyományok iránti érdeklődést, a megismerést sugározzák!

Emlékezet és történelem távolról sem szinonimák: szinte minden szembeállítja őket. Az emlékezet maga az élet, amelyet mindig élő csoportok hordoznak, ezért folyamatosan változik; ki van téve az emlékezés és a felejtés dialektikájának, más és más alakban jelenik meg, bárki kényére kedvére használhatja, manipulálhatja, elhallgattathatja vagy hirtelen újra életre keltheti. A történelem mindig problematikus és tökéletlen rekonstrukciója annak, ami már nem létezik. Az emlékezet mindig időszerű jelenség, az örök jelenhez kapcsolódásunk megélése; a történelem viszont a múlt megjelenítése. Az emlékezet – mivel mágikus és érzésekhez kötődik – csak azokkal a tényekkel törődik, amelyek megerősítik. Annyi emlékezet van, ahány csoport. Az emlékezet természeténél fogva sokféle és megsokszorozódó, kollektív, mégis individualizált. A történelem – épp ellenkezőleg – mindenkire és senkire sem tartozik, ezért lehet egyetemes.⁷

Az emlékezhelyek (emlékezet) tanulmányozását tehát két nagy változás mozdította elő: egyfelől egy tisztán történetírói törekvés, másfelől egy sajátos történelmi változás, az emlékezhagyomány vége. Az emlékezhelyek kora akkor kezdődik, amikor a személyesen megélt hatalmas emlékezeti tőke eltűnik és már csak a rekonstruáló történelem számára él tovább: ez egyfelől végérvényesen a történeti munkák elmélyülését, másfelől a történeti örökség megszilárdulását jelenti.

Az emlékezhelyek őrzik azt, ami a megemlékező tudatból egy olyan történelemben maradt meg, amelyben már nem létezik ez az emlékezeti tudatforma, de az iránta érzett vágy még igen. Világunk szertartásoktól való megfosztása dobja a felszínre ezt a fogalmat.

Az emlékezhelyek természetüknél fogva értékelik az újat a régi, a fiatal az idős, a jövőt a múlt helyett. Múzeumok, levéltárak, temetők, gyűjtemények, ünnepek, évfordulók, szerződések, jegyzőkönyvek, emlékművek, szentélyek, társaságok mind-mind régi korok határhárai, az örökkévalóság illúziói.

Az emlékezhelyeket az az érzés szüli és élte, hogy már nincs spontán emlékezet. S mivel ezen emlékezetmegőrző cselekedetek már nem mennek végbe természetesen, így archívumokat kell létrehozni, évfordulókat kell tartani, ünnepeket kell szervezni, temetési beszédeket kell mondani és fel kell jegyezni az eseményeket. Ha nem emlékeznénk meg folyamatosan róluk, hamar eltűnnének

7 *Nora* 2010. 14. o.

a történelem süllyesztőjében. Ha azokat az emlékeket, amelyeket magukba zárnak, valóban megélnék, az emlékezhelyek feleslegesek lennének; amennyiben viszont a történelem nem azért kerítené hatalmába az emlékezhelyeket, hogy átformálja, átalakítsa, átgyúrja és kővé dermessze őket, nem is lehetnének emlékeztünket őrző helyek.

Az emlékezhelyek és az emlékezet-helyszínek társadalmi beágyazódása a fentiek tükrében elengedhetetlen. Ugyanakkor a mindennapi társadalmi megítélés mellett az emlékezés jelentősége az utóbbi másfél-két évtizedben a tudományos érdeklődés előterébe került, s ennek tagadhatatlanul társadalmi okai is vannak: az 1980-as évek végének nagy politikai változásai (a vasfüggöny és a berlini fal eltűnése), valamint az egymást követő kiemelkedő évfordulók (például a második világháború befejeződésének 50. évfordulója) nemcsak a társadalmi átalakulások, hanem az emlékezés lavináját is elindították. A memoáriródalom felélénkülése, állami ünnepek, szimbolikus kézfogások és ünnepélyes bocsánatkérések, dokumentumfilmek, utcák újrakeresztelése és múzeumi kiállítások egyaránt a múlt iránt fellobbanó csillapíthatatlannak tűnő vágyról tanúskodnak. Az évezred utolsó évtizede látványosan az emlékezés jegyében telt.⁸ Nem volt ez alól kivétel a haderő sem, amelynek – időnként szenzitív – története átítatja a társadalom egészének múltját. Ebből következik, hogy a katonai ünnepek, megemlékezések és hagyományok sem kivételek kialakulásuk szempontjából.

Az emlékezetpolitika problematikájának felszínre törése – ahogyan arra Jan Assmann *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban* című művének bevezetőjében röviden utal – jelzi azon generáció lassankénti eltűnését, amelynek még személyes tapasztalatai voltak az évszázad nagy történelmi eseményeiről, „emlékezésalapító” sokkjairól. A túlélők visszaemlékezéseinek autentikusságát hangsúlyozók ennek kapcsán az emlékezet elsoványodását, illetve annak a történetírásban való föloldódását, s így szükségszerű elszíntelenedését panaszolják. Az emlékezettel való foglalatosság felélénkülése a nagy „szemtanú-generáció” letűnése mellett kétségkívül összefüggésben van azokkal a modern társadalmakat érintő transzformációs folyamatokkal, így például a globalizáció és a migráció jelenségeivel, amelyek nyomán a közösségi tudat horgonyait jelentő, megszokott értelmezési keretek érvényüket veszítik. Ez a társadalmi, kulturális elbizonytalanodás – amely Közép-Kelet-Európa volt szocialista országaiban fokozott mértékben tapasztalható – elsősorban az identitás krízisében, a történelmi folytonosság megtörésében, a sokat panaszolt „történelemvesztés” formájában jelentkezik. Ebben az átmeneti állapotban szükségszerűen felerősödnek azok a kulturális mechanizmusok, amelyek a társadalomban tapasztalható orientációhiányt, törést a történelem „szálainak” újrakötözésével kísérlik megoldani. Az emlékezet működésbe lendülése, úgy tűnik, mindig valamilyen társadalmi átmenethez, ilyen értelemben vett határhelyzethez, töréshez kapcsolódik.

A kollektív emlékezetben a múlt az, amit abból a társadalom rekonstruálni képes. Az emlékezet rekonstruktív jellege pedig annak nyomán alakul ki, hogy

8 N. Kovács 1999. 116. o.

a társadalmak felismerik a múlt politikai, társadalmi vagy kulturális szemantikáját, és megpróbálnak az így felfedezett múlttal valamilyen viszonyba lépni. A társadalmak ilyen értelemben múltat teremtenek, amelyet aztán bevezetnek, megjelenítenek a jelenben. A jelen, illetve a jövőre irányuló elvárások a történeti múlt alapján nyerhetnek igazolást és válhatnak elfogadhatóvá, illetve ennek segítségével válnak a társadalom számára elképzelhetővé, „kézzelfoghatóvá”. Ez az emlékezet „nemcsak a múltat rekonstruálja, hanem a jelen és a jövő tapasztalását is szervezi”.⁹

A fentiekben említett emlékezhelyek egyik legfontosabb rétege a nemzeti emlékhelyek, vagyis történelmünk legfontosabb helyszínei, az emlékezet egy-szerre szimbolikus és valóságos terei. Mindamellet gyakran előfordulhat, hogy egyes alkotások, nem elsősorban műemléki szempontok alapján számítanak jelentősnek, hanem a helyszín, az esemény kiemelkedő történelmi szerepe miatt. Lehetőséget nyújtanak arra, hogy a hozzájuk ellátogatók számára megtapasztalhatóvá tegyék a történelem sorsfordító eseményeit, tragédiáit, de dicső pillanatait is. Magyarországon jelenleg 17 nemzeti emlékhely található, amelyek jelentőségét a Nemzeti Emlékhely és Kegyeleti Bizottság javaslata alapján az Országgyűlés törvénnyel ismerte el. Hazánkban az alábbi hatályban lévő törvények szabályozzák a különféle emlékhelyeket, a velük kapcsolatos jogokat és kötelezettségeket: a 2001. évi LXIV. törvény a kulturális örökség védelméről (a nemzeti emlékhelyek tekintetében), a 303/2011. (XII. 23.) Korm. rendelet a történelmi emlékhelyekről, valamint a 1999. évi XLIII. törvény a temetőkről és a temetkezésről (a hadisírok tekintetében). Ezek az emlékhelyek évszázadok alatt alakultak ki, fontos szerepet játszanak a magyar nemzet történelmében. Éppen ezért a nemzet ünnepeinek és megemlékezéseinek szempontjából fontos megvizsgálni, hogy általánosságban milyen hagyományok, szokások, történelem, politikai akarat irányítja kialakulásukat, fennmaradásukat, a helyszínek megválasztását.

Az előbbi elveknek megfelelően a kollektív emlékezetkultúra erősítését szolgálják azok a történelmi emlékhelyek, amelyek nemzeti, felekezeti, regionális vagy kisebbségi szempontból kiemelkedőnek minősülnek. (Bár gyakran a fontos építészeti alkotások nem elsősorban műemléki szempontok alapján számítanak jelentősnek, hanem kiemelkedő történelmi szerepük miatt.) Az említett emlékhelyek lehetőséget nyújtanak arra, hogy a hozzájuk ellátogatók számára megtapasztalhatóvá tegyék a magyar történelem sorsfordító eseményeit, tragédiáit, de dicső pillanatait is. Jelenleg 52 történelmi emlékhely található az országban.

A fentiek szellemében értékelhető a Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum (a továbbiakban: HM HIM) részéről indított kezdeményezés is, amely a Katonahősök Emlékezete átfogó programban valósul meg, amely 1848-tól napjainkig átfogja a magyar katonák hazáért cselekedett tetteit, amelyek során hősi halált haltak, megsebesültek, eltűntek vagy – akár hosszú évekig – hadifogságban sínylődtek.

Az említett programban valósul meg a „Magyar Katona Áldozatvállalása a Nagy Háborúban” projekt. A 2010-es évek elején, közeledve az első világháború

9 N. Kovács 1999. 118. o.

kitörésének 100. évfordulójához, a közvélemény érdeklődése egyre inkább a már-már elfeledett, az emberiség őskatasztrófájának tartott viláégés történései felé fordult. A családi legendáriumok leginkább a hősi halált halt, hadifogságba esett hozzátartozók emlékét vagy a megsebesült családtagok történeteit őrizték meg. Az eltelt száz esztendő azonban a generációkon átívelő emlékeket és történeteket mára többnyire oly mértékben elhomályosította, hogy a kései utódokra csak a déd- vagy üknagyapa neve, valamint az a pusztá tény maradt, hogy valamikor, valahol a Nagy Háború sodrában odaveszett, hadifogságra jutott vagy sebesülést szenvedett. Érthető módon a mai hozzátartozó minél több adatot szeretne megtudni a keresett rokon első világháborús sorsára vonatkozóan. Eddig azonban mindenki által hozzáférhető, szabadon kereshető adatbázis nem állt rendelkezésre. Az első világháborút követően kifejezetten Magyarország veszteségi adatainak összegyűjtésére történtek ugyan próbálkozások, de név szerint kereshető összegzésre eddig nem került sor. A jelentős társadalmi igény alapján a HM HIM kezdte meg a világháború során kiadott, az Osztrák–Magyar Monarchia veszteségi adatait tartalmazó, hivatalos veszteségi listákból a magyar honosságú katonák adatainak kereshető adatbázisba történő feldolgozását. A feldolgozás szükségességét az indokolta, hogy német nyelvű, laikus számára ismeretlen rövidítésekkel teletűzdelt veszteségi listákhoz nem készült összevont névmutató, amely a világháború során kiadott több mint 700 számot megélt kiadványban igencsak megnehezítette a keresést.

A múlt örökségének valóságossá tétele szempontjából emlékezetkultúránk látható jegyeiként értelmezhetők a haderő áldozathozatalának és hősiességének tárgyiasult emlékei és mementói, vagyis azok a hadisírok és emlékművek, amelyek Európa-szerte évszázadok óta emlékeztetik a magyarságot és más nemzetek fiait a magyar katonák helytállására és hazaszeretetére. Az ő áldozatvállalásuknak köszönhetően Magyarország immáron ezer évet is meghaladó állami léttel rendelkezik, s ennek megfelelően a mai magyarság határainkon belül és határainkon túl egyaránt emelt fővel tekinthet katonahőseire.

Katonáink túlnyomó többsége, közel hétszázezer – a két nagy viláégés egykori hadműveleti területein – a jelenlegi határokon túl nyugszik. Az ő, illetve a jelenlegi országhatárokon belül nyugvó katonáink temetkezési helyei hadisírnak minősülnek és védettséget élveznek.

A hadisírok olyan sírhelyek, ahol a fegyveres erőkhöz tartozó személyek, fegyveres összetűzések következtében elesettek, hadifogságban elhunytak, illetve polgári elhurcoltak nyugszanak, beleértve az egyéni és közös sírokat, jeltelen sírokat, illetve az előbb felsorolt eseményekhez kapcsolódó emléktáblákat, emlékműveket és -jeleket. E hadisírok jelentős része magyar nemzetársaink által lakott területeken található, így azok ápolása, megóvása erős híd a magyarországi és az elszakított területeken élő nemzettestvéreink között. Az ottani katonai emlékhelyek a magyar közösségek számára pedig nemzetmegtartó, közösségépítő, ezáltal identitást erősítő bástyák.

A hadisírok fenntartását nemzetközi egyezményekben is szabályozzák, az egykori hadviselő felek országainak területén gyakran kölcsönösen

fellelhetők, például követve a frontvonal változását. Ezekben az egyezményekben általában kötelezettséget vállalnak a másik fél tájékoztatására, lehetővé teszik a kutatómunkát, látogathatóságot biztosítanak és kicserélik a nyilvántartási adataikat. Az egyezmények részei még a sírhelyek méltó körülmények közti fenntartásának biztosítása, a vallási szempontok figyelembe vételével. A szerződő felek határozatlan időtartamra, ingyenesen biztosítják azon területek használatát, ahol a hadisírok fekszenek. Az exhumáláshoz az egyik fél kérelme és a másik fél beleegyezése szükséges, megkérdezve az esetleges harmadik felet is. A nemzetközi egyezmények követik az egyes országok törvényi jogszabályait, így a felsorolt tételek megjelennek a helyi törvényekben is. Hadisírok lehetnek hajóroncsok is, például a SZENT ISTVÁN csatahajó vagy a ZENTA cirkáló, amelyek horvát, illetve montenegrói vizekben vannak. A magyar hadisírok természetesen a magyarságot érintő nagyobb háborúkhöz köthetők, ezek közül a három legjelentősebb az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc, az első világháború és a második világháború. A korábbi eseményekről is megemlékeznek emlékművek (például Mohácson a törökök elleni 1526-os ütközetről), de még az 1848-as események idején sem létezett az a fajta veszteség-nyilvántartás és temetkezési rend, amely az utókornak lehetővé tette volna a lelkiismeretes hadisírgondozást.

A mai Magyar Honvédség fő törekvései közé tartozik, hogy a nemzeti és a történelmi emlékhelyek, valamint a hadisírok mellett egy új emlékezet-helyszínt, a katonai emlékhelyet hozza létre. A katonai emlékhely meghatározása során olyan helyszíneket lehet figyelembe venni, ahol hitelt érdemlő források bizonyítják, hogy a magyar hadtörténelem kiemelkedő, kulcsfontosságú eseménye (csata, ütközet, ostrom, egyéb haditény) zajlott le. Továbbá katonai emlékhelynek minősülhet az a helyszín is, ahol – a magyar hadtörténelem szempontjából fontos – hadieseménynek vagy a katonai szolgálattal összefüggő eseménynek, alakulatnak, kiemelkedő katonaszemélynek emlékét megőrző alkotást (emléktábla, emlékmű, szobor, kopjafa, emlékkő, kiállított harceszköz) helyeztek el. A hadtörténelem során jelentős befolyással bíró, kifejezetten katonai céllal épített és hosszú távon katonai célra használt építmények, objektumok (egykori laktanya, erőd), valamint a nemzeti szellemi örökség hadtörténeti vonatkozású emlékeit őrző, a magyar katonai hagyományokat tradicionálisan ápoló intézmények is katonai emlékhelynek minősülnek.

A katonai emlékhelyek ugyanakkor egyezést mutathatnak a nemzeti és a történelmi emlékhelyekkel. Például az egri vár vagy a muhi csata helyszíne nemzeti emlékhely és katonai emlékhely is lehet egyben.

A katonai emlékhelyek deklarálása, kijelölése és kialakítása még előttünk álló feladat.

Irodalomjegyzék

N. Kovács 1999.

N. Kovács Tímea: Emlékezet, identitás, történelem. Jan Assmann: A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitása korai magaskultúrákban. Budapest, 1999. *Tabula*, 2000. 3. évf. 1. sz. 115–126. o.

http://epa.oszk.hu/03100/03125/00004/pdf/EPA03125_tabula_2000_1_115-126.pdf (Megtekintés: 2019. március 30.)

Nora 2010.

Nora, Pierre: Emlékezet és történelem között. Budapest, 2010. <https://epa.oszk.hu/00800/00861/00012/99-3-10.html> (Megtekintés: 2019. március 26.)

Paládi-Kovács 2014.

Paládi-Kovács Attila: A nemzeti kulturális örökség fogalma, tárgya. In: Örökség, hagyomány, néprajz. Ózd, 2014. 33–45. o.

http://real.mtak.hu/21208/1/A_nemzeti_kulturalis_orokseg_fogalma1_u_113028.756736.pdf (Megtekintés: 2019. március 26.)

Jankó Annamária

JENEY LAJOS MIHÁLY ÉS AZ ELSŐ KATONAI FELMÉRÉS

Jeney Lajos Mihály

Jeney magyar származását sokáig homály fedte, franciának tartották, mivel a francia hadseregben szolgált. A kettős keresztnév is zavaró volt: francia levéltári források a Lois (Lajos), míg az osztrák levéltári források a Mihály (Michael) keresztnévet említették. Az első katonai felméréssel kapcsolatos szakirodalom¹ egyáltalán nem említett keresztnévet, csak a Jeney nevet az éppen érvényben levő rendfokozattal, a térképeken sem találunk erre való utalást, az adott korban így volt szokás, a katonák csak vezetéknévükkel, rendfokozatukkal, illetve az adott időben levő szolgálati beosztásukkal szerepeltek.

A homályt Jeneyvel kapcsolatban Zachar József 1986-ban közreadott könyve oszlatta el,² aki közreadta, lefordította Jeney 1759-ben, Hágában kiadott könyvét, amely címe: „A Portyázó, avagy a kisháború sikerrel való megvívásának mestersége korunk gényusa szerint.” Zachar a könyvhöz írott előszóban foglalkozik az író személyével, az adatokat Jeney saját művei, illetve levéltári forrásokra alapozva.

Jeney az első katonai felmérés megkezdése idején már komoly katonai múlttal rendelkezett.

Feltehetően 1723-ban vagy 1724-ben született erdélyi protestáns nemesi családban, pályafutását közhuszárként kezdte, valószínűleg az 1737–1739-es török háborúban. Az osztrák örökösödési háborúban feltevések szerint altisztként szolgált a Baranyay huszárok között, ahonnan 1746-ban átállt a franciákhoz, ahol levéltári források szerint 1747-ben Jeney Lajos hadnaggyá való kinevezését kérték. 1747–1753 között a Bercsényi huszárezredben szolgált, 1754-től az alsó rajnai francia hadsereg mérnökgeográfus tisztje, ez az első bizonyíték, hogy ekkor már térképészeti ismeretekre tett szert.

Franciaország a 18. században az élen járt a topográfiai térképezés terén, már a század elején kialakult a mérnökgeográfusi kar, a térképezést több intézményben magas színvonalon oktatták, így 1747-től az École des Ponts et Chaussées-ben, ahol híd- és útépitő mérnököket, majd az 1748-ban Méziers-ben alapított École

1 *Paldus, Josef*: Die militärischen Aufnahmen im Bereiche der Habsburgischen Länder aus der Zeit Kaiser Joseph II. Wien, 1919.

2 *Zachar József*: Jeney: A Portyázó, avagy a kisháború sikerrel való megvívásának mestersége korunk gényusa szerint. Budapest, 1986.

du Génie Militaire-ben, ahol hadmérnököket képeztek, de az általános tisztképző iskolákban is komoly szerepet kapott a térképészeti oktatás. Az első topográfiai térképmű készítése is Franciaországhoz kötődik, az úgynevezett Cassini féle „Carte géométrique de la France”,³ amely 1750–1793 között készült, 1:86 400 méretarányban, 182 rézmetszetű, nyomtatásban megjelent szelvényen. Bár arra nincs bizonyíték, hogy Jeney valamely térképészetet oktató intézménynek hallgatója lett volna, térképészeti ismereteit, a hely szellemének megfelelően, valószínűleg Franciaországban szerezte.

A térképészetben való jártasságát alátámasztják a már említett „Portyázó” című könyvéhez saját kezűleg készített térképvázlatai is.

Az alsó rajnai francia szolgálatot követően 1758 szeptemberétől Jeney már a porosz király seregében szolgált mérnök kapitányként 1763-ig.

A bécsi Hadilevéltár (*Kriegsarchiv*) forrásai szerint 1768. augusztus 29-én nevezték ki a császári-királyi Főszállásmesteri Karhoz (*K. K. Generalquartiermeisterstab*), őrnagyi fokozattal. A felmérést végző törzshöz osztották be, és ezzel kezdetét vette az első katonai felmérésben való kiemelkedő pályafutása.

Az Osztrák Birodalom első katonai felmérése⁴

A 18. század második felében Európa fejlett államaiban megindult a részletes topográfiai térképezés. Mária Terézia a hétéves háborút (1756–1763) követően rendelte el az Osztrák Birodalom összes tagországának, köztük Magyarországnak a felmérését, amely a Birodalom teljes területén 1763–1787-ig folyt. A térképező munkák egy része már II. József uralkodása alatt ment végbe, ezért gyakori a „Josephinische Aufnahme” elnevezés is. Miután a felmérés elsősorban hadiérdekeket szolgált, katonák végezték a munkákat, utólag első katonai felmérésnek hívjuk. Külön térképező szervezet nem volt, a térképezést a Főszállásmesteri Kar, illetve az ezredeiktől vezényelt tisztek végezték, országonként, tartományonként.

A felmérés méretaránya 1 hüvelyk:400 bécsi öl, azaz 1:28 800, egy szelvény nagysága 24×16 hüvelyk, 63×42 cm, ami a természetben mintegy 18×12 km területet ábrázol.

A teljes Osztrák Birodalom felmérése 1763–1787 között zajlott, összesen 3324 1:28 800 méretarányú és 275 1:11 520 méretarányú (az Osztrák Németalföld területén) szelvény készült el 21 ország, illetve tartomány részfelmérésének eredményeképpen. A történelmi Magyarország területét 1950 szelvény fedi, az alábbi táblázat mutatja ezeket az önálló felméréseket, megadva az adott felmérésre vonatkozó szelvények számát.

3 „Franciaország felmérésén alapuló térképe.”

4 Bővebben: *Jankó Annamária: Magyarország katonai felmérései 1763–1950.* Budapest, 2007.

Az Osztrák Birodalom területe az első katonai felmérés idején

Történelmi Magyarország területére eső felmérések, időrendben

Felmért terület	Felmérés éve	Felmért szelvények száma
Temesi Bánság	1769–1772	208
Erdélyi Nagyfejedelemség	1769–1773, 1773–1774	280+103
Báni Határőrvidék	1774–1775	25
Károlyvárosi Határőrvidék	1775–1777, 1791–1794	64+11
Szlavóniai Határőrvidék	1780–1782	51
Német Bánsági Határőrvidék	1780–1784	33
Oláh-Illír Bánsági Határőrvidék	1780–1784	47
Varasdi Határőrvidék	1781–1782	26
Szlavónia	1781–1783	66
Magyar Királyság	1782–1785	965
Horvátország	1783–1784	71

A színes, kéziratos szelvények egy terepi eredeti és egy másolati példányban készültek, saját korukban titkosak voltak, így a polgári kartográfiára viszonylag kis hatással lehettek, az utókor számára viszont pótolhatatlan forrásértéket jelentenek.

Az eredeti, színes felmérési szelvények a bécsi Hadilevéltárban találhatóak. A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Térképtárában az eredeti szelvények színes, eredeti méretű fénymásolatai vannak meg a Magyar Királyság, az Erdélyi Nagyfejedelemség és a Temesi Bánság területére.

2004–2006 között a fenti felmérések megjelentek DVD kiadványon, jelenleg a mapire.hu⁵ weboldalon követhetők nyomon a szelvények a teljes Birodalom területére.

Jeney Lajos Mihály szerepe az első katonai felmérésben

Mire 1768 augusztusában Jeney a Főszállásmesteri Karhoz került, a Birodalom tagországai közül már felmérték Sziléziát és a Cseh Királyságot Fabris ezredes vezetésével, valamint a Morva Őrgrófságot Elmpt őrnagy irányítása alatt. Ezt követően rendelték el az Erdélyi Nagyfejedelemség felmérését.

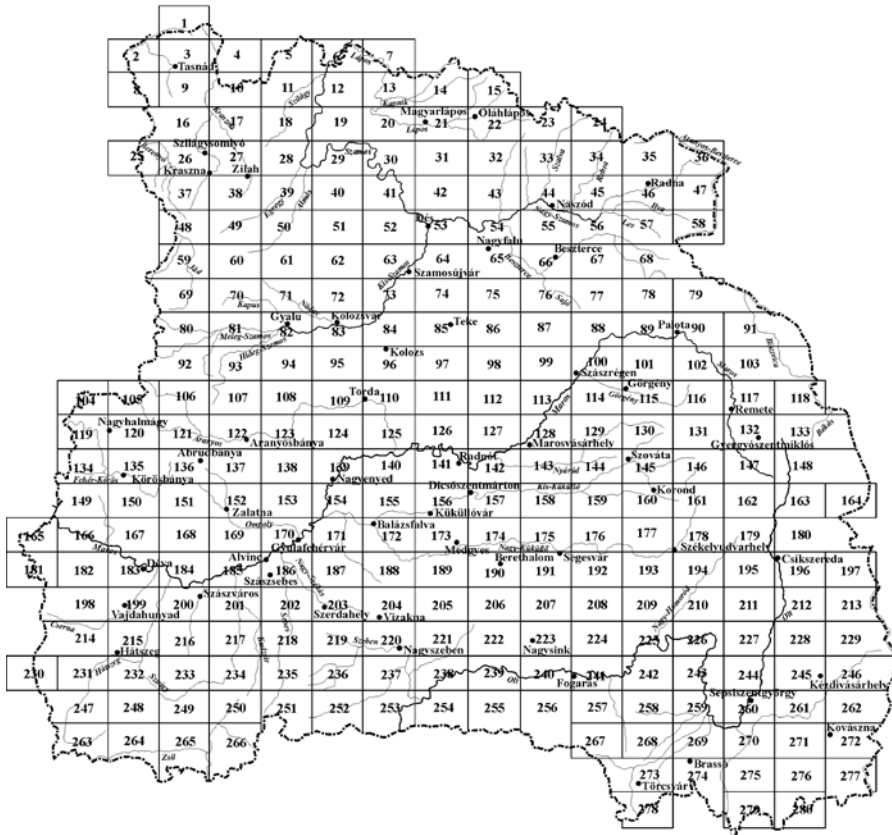
1769-ben Erdély irányából tatárbetörés fenyegetett, ezért megbízták Fabris ezredest a Főszállásmesteri Kartól, hogy az alá beosztott tisztekkel (köztük Jeneyvel), valamint a helyszínen állomásozó ezredektől vezényelt tisztek a Moldva és Havasalföld felőli határokat, majd ehhez csatlakoztatva az egész fejedelemség területét mérjék fel. Az 1769. január 11-i határozat a katonai felmérés és országleírás elrendelésével egy időben egy gazdasági összeírást, valamint a községek számbavételét is elrendelte. A felmérés 1:28 800 méretarányban történt, mérőasztal és „a la vue”(szemmérték alapján) alkalmazásával, a gazdasági felmérés adatainak felhasználásával. 1772-ben Fabris ezredest vezérőrnaggyá léptették elő, az erdélyi térképezés vezetését Jeney őrnagy vette át, aki már 1772. november 1-jén azt jelentette a Nagyszébenben székelő erdélyi katonai parancsnoknak, Preys tábornoknak, hogy a felmérési szelvények vázlatai elkészültek a Fejedelemség egész területére, azokat a télen lemásolják. A munka 1773 júliusában a négy kötet országleírással⁶ együtt elkészült: 280 színes, kéziratos szelvény és egy áttekintőszelvény.⁷

Az eredeti, terepi munka alapján készült szelvények a sorszámozáson kívül semmilyen adatot nem tartalmaznak (a felmérő tisztek nevét sem), így nem tudhatjuk, melyik szelvény készítése fűződhetett Jeney nevéhez. Elkészült a korabeli másolati sorozat („*Copie*”) is, amelyhez a címlapon jelmagyarázat is tartozik („*Erklärung der Farben, Zeichen, und Buchstaben*”), amely azért érdekes, mert az első felméréshez egyébként egységes jelkulcs nem készült.

5 <https://mapire.eu/hu/map/firstsurvey-hungary/?layers=147&bbox=2109958.1741555627%2C6019117.903762623%2C2134093.1658366066%2C6026761.60659114>

6 Amit a térképen jelkulccsal nem tudtak kifejezni, de katonailag fontosnak ítélték, leírták és a térképekhez csatolták. A leírások is országonként, tartományonként készültek.

7 Hadtörténeti Térképtár (a továbbiakban: HT) B IX a 1123.

Az Erdélyi Nagysereg felmérési térképeinek szelvénybeosztása

József főherceg, a későbbi II. József császár, még trónörökös korában, 1773-ban, erdélyi utazása során úgy tapasztalta, hogy a határszelvények Moldva és Havasalföld felé nem elég pontosak, ezért elrendelte, hogy az ott állomásozó térképező tisztek Jeney őrnagy vezetésével a szükséges kiegészítéseket végezzék el. Ez a kiegészítő új határfelvétel 1774 végén készült el, előbb 1:57 600 katonai méretarányban, 103 színes, kéziratos szelvényen, majd ezeket az erdélyi szelvényekhez való csatlakoztatás érdekében felnagyították 1:28 800 méretarányra is, az erdélyi szelvényekkel megegyező méretben. Az áttekintőszelvény szerint az erdélyi szelvényekhez kelet és dél felé a határszelvényeket csatlakoztatták, piros számozás jelöli az erdélyi, fekete a kiegészítő határszelvényeket.

Jeney őrnagy nevéhez fűződik a nem sokkal az erdélyi felmérést követően, 1775-ben elkészült 1:96 000 méretarányú kicsinyített térkép az Erdélyi Nagyseregről, amely a moldvai és havasalföldi határfelvételeket is tartalmazza. A kéziratos, színezett szelvények az eredeti felmérési szelvények 30%-ra való kicsinyítésével készültek, annak minden lehetséges részletét tartalmazzák. A térkép

Az Erdélyi Nagyfejedelemség felmérési szelvényeibez tartozó jelmagyarázat

teljes mérete mintegy 410×361 cm, négy részre vágva. Egyetlen példányát a bécsi Nemzeti Könyvtár őrzi, a Hadtörténeti Térképtárban színes fotómásolat található.⁸ Különösen szép a bal felső sarokban, a cím alatt, a moldvai területen ábrázolt térképezési jelenet – messzelátó vonalzó, rúd, egyenruhás katonák (lovon, illetve gyalogosan) – ábrázolása.

Az Erdélyben végzett térképező munkák után Jeney a Horvát–Szlavón Királyság, valamint a Horvát–Szlavón Határőrvidék (Károlyvárosi, Varasdi, Horvát–Báni, Szlavón Határőrvidék) felmérési munkálatait irányította. A határőrvidékek felmérése igen fontos volt, mivel szervezetüket 1745 után alakították újra, miután a török hódoltság alól a karlócai békekötést követően felszabadultak.

Az első katonai felmérés követte a fenti felosztást, vagyis a Horvát–Szlavón Határőrvidék felmérése négy önálló felmérésből tevődik össze: legkorábban a Báni (1774–1775), majd a Károlyvárosi (1775–1777), Szlavón (1780–1782), legkésőbb a Varasdi Határőrvidék (1781–1782) felmérésére került sor, mindegyik munka Jeney nevéhez fűződik. Külön került sor Szlavónia és Horvátország felmérésére. A munkák időbeli sorrendje a következő volt: Az Erdélyi Fejedelemség kiegészítő határfelmérésének befejezése után, 1775 áprilisában bízták meg Jeney őrnagyot (1775. december 21-től alezredes) a Károlyvárosi Határőrvidék felmérésének vezetésével, amely négy ezred területét foglalta magában: likai, otocsácsi, ogulini, szluini, amelyek különálló szervezete 1746-ban jött létre. A katonai felméréssel egy időben a gazdasági felmérést is elrendelték 1:7200 méretarányban.

A háromszögelési alapot a térképező tisztek egy nyár alatt felmérték, az 1:28 800 méretarányú katonai térképezés 1777-ben fejeződött be (a gazdasági felmérés egy évvel tovább tartott). A felmérés címe, amelyben Jeneyt név szerint is említik: „*Originalaufnahme des Karlstädter Generalats oder der Grenze, bestehend aus der Liccaner, Oguliner, Otocaner und Szluiner Grenz-Infanterie-Regiment, bearbeitet unter der Direction des Major, später Oberstleutnant Jeney in den Jahren 1775–1777*”.⁹ 64 színes, kéziratos szelvény készült el, amelyhez egy kötet leírás tartozik.

A felmérési munkákat félbeszakította az 1778–1779-es bajor örökösödési háború, amikor Jeneyt visszarendelték Bécsbe, csak 1780-ban folytatta a térképezési munkákat a Szlavón Határőrvidék területén, amely az első katonai felmérés idején a gradiskai, bródi, pétervárad-i ezredek, valamint a Csajkások kerületét foglalta magába, ez az állapot 1747-ben jött létre (kivéve a Csajkások kerületét, amely 1764-től tartozott oda). A gazdasági felméréssel párhuzamosan folyt a katonai felmérés, amelynek eredményét 1782 áprilisában küldte el Jeney alezredes Eszékre a Főparancsnokságra, címe: „*Militär Mappa des Slavonischen Generalats 1780–1782*”.¹⁰ 51 kéziratos, színezett felmérési szelvény készült, valamint egy kötet országleírás.

A fenti munkák mellett Jeney 1780-ban átdolgozta, újrarajzolta a Báni Határőrvidék 1774–1775-ben Brady őrnagy által már felmért szelvényeit. A Báni Határőrvidék területén az I. és II. báni ezred állomásozott, szervezete, amely az első katonai felmérés idején fennállt, 1750-ben jött létre. Brady őrnagy irányítása alatt 25 kéziratos, színezett szelvény született, két kötet országleírással. A felmérés méretaránya 1:28 800 volt, de Brady őrnagy nem a bécsi öl, hanem annál 1/20-addal kisebb öllel dolgozott, míg a felmérésben szintén részt vevő Vilius százados a bécsi öl alapján dolgozott, így ez a felmérés kétféle méretarányban készült.¹¹ Jeney 1780-ban újrarajzolta a Báni Határőrvidék szelvényeit, egységesen a bécsi ölön alapuló méretarányban, helyesen irányzott meridiánokkal. Az „*Aufnahmskarte der Banalgrenze, welche unter der Direction des Oberstleut. Jeney 1780 verbessert, mit der Carlstädter Generalats Aufnahme in gleiche Orientierung und Maßstab gebracht, dann durch determinieren mehrer Hauptpunkte neuerdings bearbeitet worden ist*” címet viselő átdolgozott felmérés 19 kéziratos, szabálytalan alakú, színezett szelvényből és egy kötet országleírásból áll.¹²

A fentiekkel párhuzamosan folyt a Varasdi Határőrvidék felmérése. A két ezredből (kőrösi és szentgyörgyi) álló határőrvidék szervezete 1745-ben jött létre. A gazdasági felmérés kezdete megelőzte a katonait, és tovább is tartott annál (1779–1783), 1:7200 méretarányban, Jeeger főhadnagy vezetésével. Ez alapján 1781–1782-ben készült el Jeney alezredes irányításával az 1:28 800 méretarányú katonai térkép, amelynek címe: „*Militär-Mappa des Varasdiener Generalats*”.¹³ 26 kéziratos, színezett szelvény készült, amelyeket Eszéken dolgoztak ki, egy kötet leírással együtt, amelyhez egy alfabetikus névmutató is tartozik. Érdekesség,

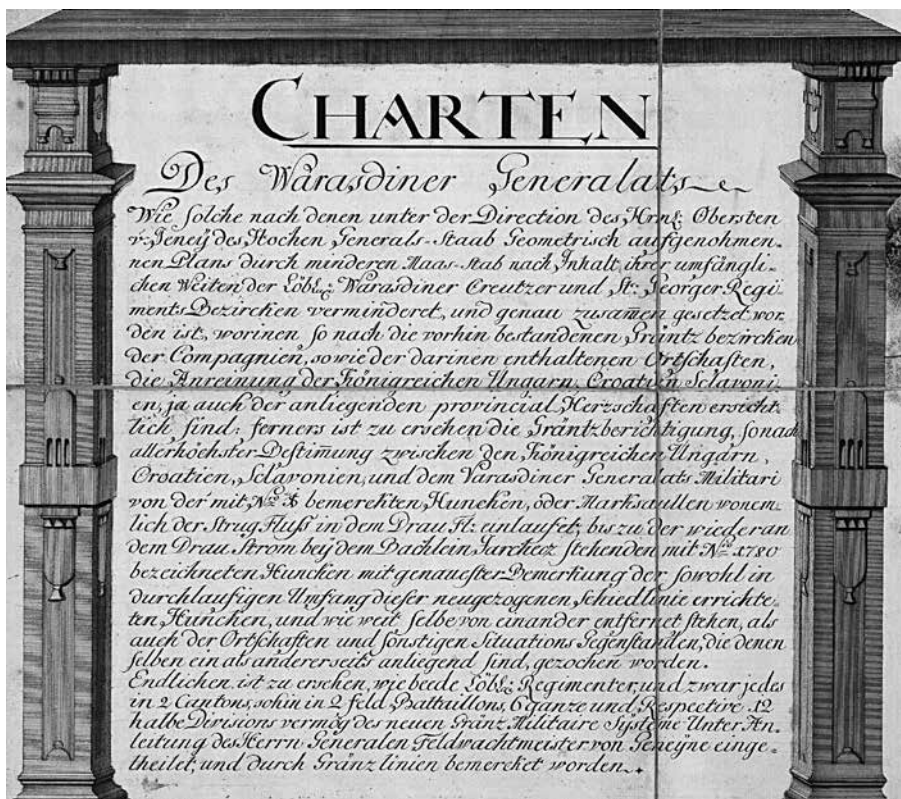
9 Bécsi Hadilevéltár, Kartenabteilung (KA) B IX a 786.

10 KA B IX a 878.

11 HT B IX a 771.

12 KA B IX a 772.

13 KA B IX a 799.

A Varasdi Határörvidéket ábrázoló kéziratós térkép címe, ahol Jeney ezredes neve szerepel (Hadtörténeti Térképtár: B IX a 1169.)

hogy az eredeti felmérési szelvények tájolása északnyugati volt, a másolatoké viszont már északi.

A felmérések alapján több kicsinyített, kéziratós térkép is készült, itt megemlítendő az a szintén Jeney irányításával készült 1:43 200 méretarányú (a felmérési szelvények 2/3-ra való kicsinyítésével készült) Varasdi Határörvidéket ábrázoló kéziratós térkép, amelyet Jeeger százados rajzolt meg 1782-ben.¹⁴

A Horvát Határörvidék három részfelmérésének egységes felmérési alapjának biztosítására Jeney alezredes irányításával 1776-ban, a már felmért Károlyvárosi Határörvidék területén, a Károlyvároson átmenő meridiánt meghosszabbították, ezzel párhuzamosokat és azokra merőlegeseket állítottak, és ebben a hálózatban helyezték el a később felmérésre kerülő Varasdi Határörvidék területén levő templomtornyokat és egyéb fő pontokat. Ugyanez a Báni Határörvidék esetében az 1780-as helyesbítésnél történt meg.

¹⁴ HT B IX a 1169.

Jeney már a Szlavón Határőrvidék felmérése idején, 1781-ben megkezdte a Szlavón Királyság polgári közigazgatás alatt álló részének (Pozsega, Verőcze és Szerém vármegyék) felmérését. A mérőasztal felmérésen alapuló, 1781–1783 között elkészült térképmű 66 kéziratos, színezett szelvényből áll, címe: „*Slawonische Provinzialkarte*”.¹⁵ Jelkulcs és egy kötet országleírás is tartozik a szelvényekhez.

Ezt követően került sor Horvátország polgári közigazgatás alatt álló vármegyéinek (Severin, Zággráb, Varasd és Kőrös) felmérésére, amelyet szintén Jeney irányított 1783–1784 között. A mérőasztallal végzett felmérés alapján 71 kéziratos, színezett, 1:28 800 méretarányú szelvény született. A felmérés címe: „*Militärische Mappa von Provincial Croatien*”.¹⁶ A felmérési szelvényekhez egy kötet országleírás is elkészült, amely a helységneveket is megadja alfabetikus sorrendben.

Levéltári források szerint Jeneyt a horvátországi felmérés idején, 1783. augusztus 2-án léptették elő ezredessé, Andreas Neu-jal együtt, aki a Magyar Királyság felmérését vezette. Mint ezredes irányította tehát Belső-Ausztria (Stájer Hercegség, Krajna, Karintia, Isztria) felmérését 1787-ig, melynek eredményeként 250 kéziratos szelvény született. Ezt követően II. József császár 1787. február 2-án elrendelte Tirol felmérését, amellyel szintén Jeney ezredest bízták meg, de némi előkészítő munka után a rendeletet visszavonta, Tirol az egyetlen az Osztrák Császárság akkori országai, tartományai közül, amely nem került felmérésre.

Ezt követően Jeney Neu ezredes mellett a magyarországi telekkönyvezés befejezési munkálataiban vett részt. 1789-ben nevezték ki vezérőrnaggyá, egyúttal az Ó-Gradiskai erőd parancsnoka lett. 1797-ben hunyt el Pécsen.

Jeney kiemelkedő szerepét az első katonai felmérés idején alátámasztja az a tény, hogy a teljes Osztrák Birodalom területére elkészült mintegy 3324 kéziratos, 1:28 800 méretarányú szelvényből 930 szelvény készítése az ő nevéhez fűződik, ebből az erdélyi szelvények készítésében részt vett, a többi szelvény esetében az ő irányításával folyt a felmérés.

15 KA B IX a 879.

16 KA B IX a 766.

Kreutzer Andrea

„VÁR ÁLLOTT...”

HUSZT VIRÁGOK ÉS VETEMÉNYEK TÜKRÉBEN¹

Ha egy vár használatban van, akkor kell legyen hozzá tartozó uradalom, ellátó gazdaság, erdő, művelt föld, szántó, kaszáló, legelő, haszonkert, gyümölcsös, méhes, konyhakert, gyógynövényes és virágos kert, konyhakert. Jó ideje Huszt a világ számára már csak „bús düledék”, emlék- és kirándulóhely – ezen az is csak állagában és megkutatottságában fog változtatni, ha a régóta vágyott és esedékes alapos régészeti feltárást követő konzerválás megtörténik és a kutatások újabb eredményei több nyelven elérhetőek lesznek. Most lépünk vissza az időben és a több, mint évszázados leírás után nézzük, milyen lehetett épp csak virágkora, az Erdélyi Fejedelemség önállóságának elvesztése után a birtok, amikor előzőleg gondos gazdája volt, mint Bornemissza Anna (1630 k. – Ebesfalva, 1688) fejedelemszony, aki rendszeresen szigorú, pontos el- és beszámolást kért és várt. Ez a rendszeres számbavétel még vagy egy emberöltő minden tulajdonos- és kezelő változásakor megismétlődött.

- 1 Szoleczky Emese évtizedek óta foglalkozik Huszt várának történetével, számos publikáció, előadás, ismeretterjesztő munka mellett az 1980-as vége óta rendszeres helyszíni felméréseket, bejárásokat is végzett, jelenleg is részese a vár megmentéséért dolgozó nemzetközi munkacsoportnak. Munkái közül: *Szoleczky Emese: A huszti vár ábrázolás-történetéhez*. In: *Folia Historica XXIII/II*. Szerk. *Kiss Erika*. Budapest 2002. 5–53. o.; *Szoleczky Emese: A huszti vár története*. Budapest, 2004. ELTE BTK, PhD-értekezés, kézirat; *Szoleczky Emese: „Non omittatur salis beneficium – ne mulassa el a söt senki se bőven használni!” Kút*, 2004. III. évf. 3–4. sz. 44–78. o.; *Szoleczky Emese: Huszt várának helye és szerepe Magyarország védelmi rendszerében*. In: *Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére*. Szerk. *Hausner Gábor*. Budapest, 2005. 699–729. o.; *Szoleczky Emese: Az igazi huszti kaland*. In: *Redite ad cor. Tanulmányok Sahin-Tóth Péter emlékére*. Szerk. *Krász Lilla – Oborni Teréz*. Budapest, 2008. 281–290. o.; *Kreutzer Andrea – Szoleczky Emese: A huszti vár a Rákóczi-szabadságharcban*. In: *Művészet és mesterség. Tisztelgő kötet R. Várkonyi Ágnes emlékére*. Szerk. *Horn Ildikó et al.* II. k. Budapest, 2016. 415–450. o.; *Szoleczky Emese: „Máramaros büszke vára...” Huszt vára a Rákóczi szabadságharc idején*. In: *Történetek a magyar nemzet múltjából. Kárpát-haza szemle 12*. Szerk. *Molnár Gergely*. Budapest, 2017.; *A huszti vár története. Háromnyelvű táblakiállítás*. Rendezte: *Szoleczky Emese*. Huszt, 2018.

„Huszt mellett nem szaladhat el az ember a nélkül, hogy be ne tekintsen. Rákóczi-nak ősi fészke onnan a várhegy tetejéről hi, csalogat s a meredek begyoldal barátságos bükkfái addig-addig integetnek, a míg egyszer csak leszállunk a vonatról. Pedig a törpe bükkök nem igen adnak árnyékot; a hegytetőn meredező csonka falak nagyon szegények látnivalókban, legfeljebb romantikus poéták álmodozhatnak a galagonyák rejtekében.” – számolt be Madarassy László néprajzkutató² 1900. júliusi emlékeiről a *Félegyházi Hírlap* olvasóinak.³ Lelkiismeretesen felmászott a várba, ahol a pusztulás képe fogadta: „Bemegyünk a szűk várudvarra, benézünk a gazfelverte szobákba s végig járjuk nyaktörő utakon a várfalnak omladozó párkányait.” Gyönyörködött a kilátásban, majd „Mikor beteliünk a messzeséggel, melynek határán összeolvad minden szín, minden tömeg egy alaktalan semmibe, mennénk lefelé, de nem enged a ruháinkba kapaszkodó tüskebokor, a pusztuló falak s az ünnepélyes néma csend. Eszünkbe jut a költő, a ki talán ép’ e helyről sóhajtotta el hires versét az enyészet hatalmáról s a honfibúról; a szédítő mélység alatt pedig terül a város, a mely máma alig érti a költő zengzetes nyelvét. – Egy patakon megyünk át s beérünk Husztba, az öt korona város egyikébe. Mindjárt elibünk kerül egy emeletes udvar ház, oldalai bőven megtámasztva gerendákkal. Legalább a külseje mutatja, hogy hajdan nagy urak lakták, a Rákócziak. Most magtár, vagy talán tollfeszítő hely.”

Az udvarház, amelyet Madarassy még látott, egészen az 1940-es évekig állt: akkor már nem „Fejérház”-nak nevezték, mint virágkorában, hanem „Rákóczi-ház”-nak, hiszen a nagyságos fejedelem itt szállt meg rövid huszti tartózkodásai idején.⁴ Külső ábrázolás alig, belső beosztást mutató egyáltalán nem maradt róla, a helyiségek egymáshoz képest való elhelyezkedéséről, méreteiről, az építmény alapterületéről sem maradt ránk tervrajz. Képeslapokon még a 20. század elején is ábrázolták az épületet, amely nem volt különleges a maga nemében: egy 1712-es inventáriumból tudjuk, hogy egy kétszintes, kőalapra épült, zsindeletű, alapincézett udvarházzal van szó, amely mellett kisebb-nagyobb gazdasági célú építmények – istálló, sütőház stb. – helyezkedtek el. A leírást és a felmérést erősen akadályozta, hogy ekkor már a huszti császári várparancsnok és a német őrség lakta, illetve használta az épületegyüttest és a hozzá tartozó

2 Madarassy László (Kecskemét, 1880 – Keszthely, 1943) 1904-ben a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának munkatársa, 1934–1936 között a Néprajzi Múzeum igazgatója.

3 *Félegyházi Hírlap*, 1900. december 23. 18. évf. 103. sz. (karácsonyi melléklet) Madarassytól tudjuk, hogy „A vár közepén van egy korhadt emelvény. Valaha a Kárpát egyesület emeltette. Tetejéről fenséges kilátás nyílik a Tisza völgyére, Galiczia felé s a máramarosi havasokra.”

4 A városban, a Várhegyre felvezető útnál a szabadságharc idején már bő egy évszázada ott állt a Fejér-ház, amelyet megsemmisüléséig, az 1940-es évekbeli megbontásáig kastélynak, Rákóczi-háznak tituláltak a helybeliek, ami legalább annyira szólt az erdélyi fejedelmeknek, mint a szabadságharc vezérének. II. Rákóczi Ferenc maga több ízben is megfordul Huszton, s bár személyéhez ösztönösen a várat kapcsolnánk, az uradalmi központot, a Fejér-házat választotta lakhelyéül. Huszt városa 1907. május 26-án – a Rákóczi és társai hamvainak hazahozatala utáni évben – az 1709. évi országgyűlés tiszteletére emléktáblát avatott az ún. Fejér-ház falán. Ez az emlékjel ma már nincs meg: 1978-ban, amikor ezt a városrészt rendezték, az épület maradványát is lebontották, helyére kazánházat építettek.

kerteket. Ezzel együtt ez a legteljesebb általános beszámoló, amely az épület beosztásáról, kinézetéről fennmaradt, s valószínűleg még állagában sem sokat változott az Apafi-korhoz képest. Az emeleti részen alakították ki az úri lakrészt (*palatium, palota*), amelyet külső falépcsőn⁵ át lehetett megközelíteni: először egy „kilátó-erkélyre” érkezett fel a látogató, onnan tudott belépni a téglapadlóval, faragott gerendákkal, festett falakkal, valamint hat ólom- és fakeretes üveglablakkal, kőoszlopos kandallóval ellátott nagy palatiumba (*terembe*). Ebből a helyiségből további négy, ugyancsak téglapadlós, ablakos, helyiség nyílt. – A felső szintre egy belső lépcsőn át is fel lehetett jutni, amely egy másik nagy téglapadlóval, üveglablakkal ellátott teremhez vezetett. Ugyanitt volt a felső konyha is, amelyen át egy másik, kőpadlós, de elhanyagolt, ablak nélküli helyiségbe lehetett jutni. – Az utolsó palatiumból nyílt az az átrium (?), ahonnan fából készült lépcső vezetett le a kertbe és fel a háztetőre.

A sövénykerítés övezte kertbe, amely növényekkel és gyümölcsfákkal van tele, az úgynevezett „királyi út”-on való átkeléssel lehetett bejutni egy kis kapun át, az ágyások között alma-, körte- és szilvafák álltak. Egy kicsi kertészlakon kívül itt helyezkedett el a jégverem is. A kertet 1712-ben is művelték ugyan, de a csűr már romokban hevert, a sövényvesszőből készült istállók teteje hiányzott, és helyreállításra szorult a szárnyasokat befogadó ól is.⁶

„*Bornemissza Anna fejedelemasszony huszti udvarháza sem szűkölködött csűr nélkül. Igen bizony, ott állott az a derék asztagos kert közepén, mely kertről írva hagyják, hogy elegyes, támaszos és lészás sövénykerttel volt kerítve s tőkezárfős deszka-félszerajton juthatott be az ember. A csűr régi mód szerint talpakra épített, boronából felrótt, belül tapaszos és szalmafódeles volt, tölgyfakötéses, kávékon forgó négy kapuval.*”⁷

„*A kendereskert ép úgy volt kerítve, mint a többi kert. A huszti (Apaffy-féle) kendereskertről írják például: »A sorompón kívül jó öreg kendereskert, elől jó támaszos, még lészázatlan, az megírt patak mellett pedig csak gyenge gyalog sövény kertekkel vetetett környül. Találtatott benne egy hold kender s három kis köből magnak való.« (O. L. Urb. 123. f. 3. nr. 1685. Bornemissza Anna fejedelemasszony huszti kúriája.)*”⁸

Mivel Huszton is, akárcsak a többi magyarországi uradalomban, a személyi változások idején, illetve a tulajdonos akkurátussága kapcsán rendszeresen öszeírták a javakat, sok hasonlósággal és ismétléssel, időnként szó szerinti egyezéssel, ritkán eltéréseket jelezve, kedvüinkre barangolhatunk virtuálisan a különféle

5 UC 148:11/b: „*fényő deszkával deszkázott folyosó*” (MNL MOL E 156-a Fasc. 156-No. 148 11b)

6 MNL MOL E 156-a Fasc. 156-No. 18 (1712. augusztus 12.)

7 *Takáts Sándor*: A magyar csűr. *Budapesti Hírlap*, 1910. július 30. 30. évf. 180. sz. 3. o.

8 *Takáts Sándor*: A kertek termésének feldolgozása a XVI. és XVII. században. *Budapesti Szemle*, 1932. 224. kötet 650. sz. (a továbbiakban: *Takáts* 1932.) 52. o. – „*A kenderet a lennel együtt a kellő elkészítés után fonásra és szövésre használták. A kendermagból, amint tudjuk, az egész országban olajat ütöttek. Bőjtővé napokon ugyanis a kendermag-olajat használták a konyhában zsír helyett. A régi kastélyok és udvarházakban ezért rendszeren ott találjuk az olaj ütőt és az »olaj ütésre való vasserpenyőt csőjével együtt«.*” – Az idézett forrás őrzési helye változatlan, mai jelzete: MNL MOL E 156 - a. - Fasc. 123. - No. 003/a.

huszti kertekben és uradalmi tartozékokban, összevetve más hazai udvarházak kertjeivel.⁹

Az 1712-eshez képest teljesen más felfogást tükröz az 1698. július 1-jén készült leltár, amelyet Csermel Pál juratus assessor és Horvát Gábor esküdtbíró készített provizor-váltás alkalmából.¹⁰

A vár és az uradalom minden részletre kiterjedő ingóságeltára kezdeti passzusait olvasva még csalódottak lehetünk, bár sok érdekes részletre lelünk:

„(12) *ebből a veteményes kertben levő kövess fa lábakon álló deszkás kő fundamentumos Filagória*” – ezek szerint a rácsszerűen kialakított és kúszónövénnyel befüttatott, árnyas pihenőhelyül szolgáló, divatba jött kis kerti építmény nem volt ismeretlen a helyiek előtt sem.

(32) *almaeczet 12 új veder és 11 új átalaggal*” – az alma feldolgozása eszerint Huszton is nagy léptékben folyt, a háztartás és gyógyítás céljával.

Am eljutunk végül a veteményeskertbe és tartozékaiba:

„(33) *Vetemenyes kertek.*

Az meg-írt uj s. ó Udvarházok megett van egy jo nagy öreg vetemenyes kert, egy darabja uj kertel van körül véve, de azis még leszátatlan az utsza s. Huszt vize felől mind rosz kertel ujjitast kíván. Erre a' kertre az Udvarház udvaráról az uj és ó hazak között levő palánkon, nyilik egy vas sarkon s. nagy öreg vas kávan forgo, magas lehetős sindely fedeles jo öreg metszet ajto mellyeken, lecz szekkel szegezett fenyő deszka ajto. vas resteszvel, retsz fejvel, lakattyával s. kulcsával edgjüt. Ezen kertből az utszára nyilik fa sarkon vas kapcsón forgo fenyő deszka vas retesz retsz fős jo sindely fedeles fél szer ajto.

Ez ajtocskához nem messze van ezen kertben boronából fel rott szalma fedeles semmi-re kellő sorvat kertész házocska, vegiben lévő tapasztatlan ki dült oldalú kis kamorájával, egeszen ujjitast kíván, nyilik a' hazban egy harsfa deszka egy vas sarkon forgo, vas retesz retsz föss. bé vonos, fa fordító.s kilincses ajto.

Van ezen hazban s. ket panton álló romladosot elég belegy kalyhaból csinált rosz tüzelő kemence, alatta való sütő kemenczével. Item egy fenyő deszka hitvan kisdedszeri lábossal, egy berlet pad szek egy tölgy fa deszka szek. Item aso végében való vas négy, kapa egy. Sindelyben foglalt két kis üvegablaka, egyiknek fiokja nints. A' kamarárais nyilik egy fa sarkokon forgo ajto,. Vissza a ház bájában nyeletlen török búza négy köböl Szaz cub. 4. Egy kis lábatlan fenyő deszka asztal.

Ez ház mellet van egy földben ástot, fellyül tölgy fa deszkával borított szalma fedeles vetemény tarto pincze. Vas retesz retsz fős tölgy fa deszka ajtajával. Van benne három véka petresilyum.

Ezen pincze mellet van mos ugjan földben ástot körül tölgyfa fa deszkával fel rott, ugjan tölgy fa gerendas s. padpadlásos jo szalma

(34) *fedeles kaposztás pincze, a földé igen sáros, majd nemis jarhatni benne esős időben, erre vas sarkos pántos, vas retesz retsz fős fenyő deszka ajto nyilik srofos kulcsával s. lakattyával. Ugjan vas sarkos s. pantos által jaro retsz fős rostélyos külső*

9 Az újabb, nagyon jól használható tanulmányok közül ld.: *Vörös Éva: A magyar gyógynövények neveinek történeti-etimológiai szótára.* Debrecen, 2008. A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének kiadványai. Szerk. *Jakab László.* 85.

10 MNL MOL E 156 Fasc. 148. No. 11b

ajtájával s. előtte lévő kis tornaczarval. Van benne másfél kád sos káposzta üres káposztás kád ött.

Ugjan ezen pinczek mellett egy sorjában az Udvarház felől van ugjan a' földében asot két pincze, az edgyik semmire kellő mind el romladozott, a' másik fellyül tölgy fa deszkakkal meg borítottatott szalma fedeles repa tartó pincze, egy kis tölgy fa deszka fa sarkokon forgo kis vas retesz s. retez fős ajtájával. A meg irt kertész ház elöt van egy szalma fedeles fa labokon allo szinecsk.

Van az Huszt vize felől valo szélin a' kert mellett boronából fel rot kívül belöl tapasztos tölgy fa deszka padlatos jó sindelyes fedél alatt egy gyümölcs aszalo házaska pitvarával, mind a' házban mind pedig a pitvarban nyílik egy tölgy fa deszka vas retesz retez fős fa sarkokon forgo rosz fél szer ajtó. Van a pitvarban egy éget bor főző katlanba rakott közép szerű jó réz fazék sisakjával s. két rosz csőjű csebrevel edjüt, a' haznak kulcsais s. lakattysais van. Van a' házban egy föld tüzhelyre rakot küll fütü paraszt kalyhas kemenczecke, fa labokon álló egjnehány gyümölcs tartó lészák, s. vagj négy véka nyersalma.

Van ezen ház mellett kívül egy nagy öreg fütő kemence fa labokon álló csak fél sindely fedél alatt.

Szellyel ezen veteményes kertben sok szép alma, körtvely, szilva fák vadnak. Item egjnehány borostyán fa, két tabla végében rudak közze kötözött szép rosa fák. Ugjan rudak közze kötözöt három sor koszmete, egy sor tengeri szőlő¹¹, egy kised vad ciprus fa. Egj tábla szélében végig egjnehány bokor apro puszpáng. Egj tablya tavalyi Petresilyum.

A kertnek nagjób része szépen táblákra van csinálva az egjik darabjában holmi mi török buzát vetnek.

Az meg irt Csűrös kertből délre, mos jó tamaszos s lészás sövény kerttel körül vett, tablákra osztott veteményes kertre nyílik egy fa bevedereken forgo deszka fedeles fél szer ajtó, tőke zárjával, s. kulcsával edgjüt.

Job kez felől ezen ajtón belöl van egy sövényből font, tapasztos, roskat szalma fedeles rosz hitván kertész házacska pitarrával, fa

(35) bevedereken forgo tölgy fa ajtájával. Van a' házban egy rosz romladozott kalyhas kis kemence egy vas lábón s panton álló. Két rosz hitván hét üveges tányerbol álló sindelyes ablaka.

Bal kéz fölöl pedig boronabol fel rott jó szalma fedeles hagyma szárasztatlan, jó kamara vas retesz retez fős deszka fél szer ajtájával. Van benne hét vasas aso, egy jó öreg kapa, más közep szerű ketté tört. Egj kis gjomláló kis jó kapacska. Egjnehány magnak valo kaposta fő, veres hagymais egy rakással, egy vas fogu gereblye.

Van ezen kertben immitt amott szép egjnehány szilva s nagj fa. Lugosnak való szőlő tőis egy tábla közti két meleg ág fedelestől, mindenik bé van salátával s palántal, edgjik szepen ki költ. Egj tábla ősz fohagyma, három rend sállya, egy nehány bokor fekete ruta, basa rosa is egy rendről.

Az veteményből a' városi papnak dezmat szoktak adni.

Káposztás kert.

Algjon a meg irt Csűrös kertből nap nyugot felé, egy tamaszos s. lészás régi kertel bé kerített nagj káposztás kertre nyílik egy fenyő deszka, vas sarkokon s. pantokon forgo vas retesz retez fős kötéses mellyeken egy felé nyilo fedeles kiüsed kaputska. Mindgárt belöl

11 Tengeri szőlő a ribizli egykori megnevezése.

job kéz felől van egy boronából fel rótt regi szalma fedeles hitván olócska. Van az utsza felől egy sindely fedeles nagy kapu bálvánnya, mellyen ki járnak a kertből, kapuja nints, sövényvel van imigj amugj bé fonva.

Kenderes kert

A' várnak dél felől valo oldalán, a vár külső palánkjatól fogva, egressz le majd az országh uttyáigh, van egy jo támaszos s. leszás kertel körül kertelt két sorompo forma jó bálvány kapuju s egy tölgy fa deszka fa sarkokon forgo (mindenik vas retesz s. retez fős) ajtaju, nagy szép gjümölcsös kert; mellyben a' felső részin, az oldalon sok szép alma, körtvély, szilva, csresnye es megy fák vannak. Az also téreseb része pedig: szena kaszálo szép uj írotvány, még nem tellyességgel tiszta; ebbenis szép oltványok s. oltani valo fiatalok vadnak szellel. Emez írotványon (mivel hogj mégj uj s. nem szép tiszta) s. a' gjümölcs fák közötis terem negjven mezei boglya szena, ötven ember megh kaszálhattja egy nap.

(36) Van ezen kertben tizen egy ölni hosszúságú s. két öl magassagu szakasz szena, egy mas négy ölni hosszú. Item tiz kalongjakban husz szekér szena. A' körtvelyesi határonis van egy szép gjümölcsökert, alma, dio, s szép szilva fák benne, az elöt Barátok lako helye volt.

Gjümöls aszalo ház¹²

A megh irt gjümöts fák között van egy talpakra boronából sas fákban¹³ fel rakot uj sindely fedelü tölgy fa deszka padlatos jo uj gjümöls aszalo ház, padlatlan pitvarával s. vegiben levő kis szinnel edgjütt. S. kívül belől rosz tapaszos sövény kemenczevel; mind a házban mind a pitvarban egy egy tölgy fa deszka vas sarkokon forgo fél szer ajto. A' megh irt szin alatt van egy kised szerü jo uj sajtocska, egy alma törü jo uj kölyü egy uj tölgy fa kád. Ezen ház elöt van egy vályu forma alma törü külü, s. egy alma eczet sajtolo réghi sajtocska. A' pitvarban egy lajtorja. A' hazban van egy föld tüzbelyes paraszt kályhaju jó kül fűtő kemencze. Egjnebany gjümöls aszalo jo leszák.

Méh kelencze.

Ugjan azon gjümölsöcs kertben van egy közep szerü sövényből font támaszos jo szeles leszájú keregded jo méh kelencze, nyilik belé fa sarkos bevederes vas retesz, retez fős fenyő deszka fél szerajto, szokot lakattyával s. kulcsával egjütt. A' közepin egy nagy alma fa, Az lesza alatt méh köpü harmintz kettő. Egjnebany üres meh köpüis.

Medgjes kert

A Vár oldalon a varos felől fel menő út mellet bal kéz felől van egy jó sövényes, leszás s. tamaszos medgjes kert, fa sarkokon forgo tölgy fa deszka ajtajával. Vadnak szép nagy öregj megh fak benne. Egjnebany szilva fuis közte.

12 Takáts 1932. 37. o. „a böjt szigorú megtartása miatt az aszalt gyümölcsnek igen nagy szerepe volt a magyar háztartásban. [...] Láttuk, hogy minden gyümölcsökertünknek megvolt a maga gyümölcs-aszaló bázisa gyümölcsaszárító sövényeivel, aszaló cserényeivel és szárasztó lészáíval. Maguknak a jobbágygazdáknak is voltak ilyen aszalóik; mert hiszen sok helyen jobbágyteher volt a gyümölcsaszalás. Az egykorú levelek jelentéseiből látjuk, hogy amint az érett gyümölcs bullani kezdett, azonnal az aszalásboz fogtak. Különösen nagyban folyt a munka ősszel.”; Takáts 1932. 39. o. „Bornemissza Anna fejedelemszonyi birtokain is rendkívül sok aszalt gyümölcsöt találunk. Az 1684. évben például csupán a kis rónaszéki kúriájában (mint az ottani kertjének termése) 50 mérő aszagyümölcs, Kőváron meg 15 köből aszuszilva volt.”

13 Általában faoszlop vagy gerenda, amelyhez valamely fából készült szerkezet, építmény elemeit erősítik.

Az inventáriumot készítő precizitásának köszönhetően végig csemegézhetjük a záruk, lakatok, burkolatok neveit, az épületek aktuális állapotát, a növények és használatok fajtáit, mennyiségét, a többi fennmaradt inventáriummal összevetve pedig megmerítközhetünk egy már rég megsemmisült gazdag uradalom értéknek vélt „kincseiben”. Elgondolkodtató, hogy az 1712-es, ugyancsak provizor-váltás alkalmából felvett leltár még sok helyütt szinte szó szerint és betűhíven azonos az általunk nézett 1698-as és 1684-es változatokkal. Egy terjedelmesebb közlés kiterhetne a növények, állatok fajtáira, a lakatosmunkák finomságaira – de ez a rövid közlés most nem engedhet ennek teret. Tudjuk, hogy a kora újkor kertjei, uradalmi végzetlen gazdagságban virágoztak és egyre gazdagabb az elmúlt évtizedekben erről született irodalom, forrásközlés, szemet gyönyörködtető facsimile.

A kert, a fa, az erdő jelképrendszerünk tovább-, átöröklődő és meg-megújuló tartalommal telítődő eleme évezredek óta. A történeti ökológia egyre népszerűbbé válásának és a természet pusztulásának, felélésének korát megelőző kétségbeesés kettős eredményeként az elmúlt néhány évtizedben könyvtárnyit publikáltak az ember és a természet viszonyáról, a kerttörténetről, a szimbólumokról, szakmai vagy annak álcázott, műkedvelő, szép színes album, hasonmás, reprint kiadvány, egyéb dokumentumok formájában. Hatalmas irodalma van ennek a roppant szerteágazó és érdekes kérdésnek, beleértve a kerttörténetet, a táj-szemléletet, az ember viszonyát a természethez, a történeti ökológiától a botanikatörténeten és az orvostörténeten, a népi gyógyászat és a néprajz emlékein át a filozófiáig, a művelődés- és a művészettörténetig, az egyháztörténetig, a szimbólumokig. A tárgyi emlékek számbavétele is sokrétű: kiállítási katalógusok, ismertető, botanikus kertek kiadványai, műemlék-jegyzékek stb., mind a nemzetközi, mind a hazai irodalomban. Számos helyen jelenik meg a maga körül mindent, majd egyéb felzabálható híján önmagát is elpusztító ember, míg mások a természet évmilliók óta fennálló, általunk alábecsült önregenerálódási képességét hangsúlyozzák.¹⁴ Időnként úgy tűnik, menthetetlen világunk, máskor reményt adnak a múlt emlékei, a kertrekonstrukciók, rehabilitációk, annak tudatosítása, hogy nem a 3. évezred gyermekeinek találmánya a „zöld gondolkodás”, a környezettudatosság.

Huszt esetében egy elpusztult udvarház rég elpusztult kertjének állítottunk ezzel az írással emléket, azt remélve, hogy a későbbiekben időben, térben kiterjesztett formában is alkalmunk nyílik ezen eddig a helytörténetben is mellőzött épületegyüttes és kertje jobb, behatóbb megismertetésére.

14 Ld. erről egyik korábbi írásomat is. *Kreutzer Andrea: Az Endterek és a kert. Barokk „vigasztaló kertek” és kertkultúra Nürnbergben a 17–18. század fordulóján. Kút, 2003. II. évf. 1. sz. 1–15. o.*

Makai Ágnes

„A RADETZKY INDULÓ.” REGÉNY AZ OSZTRÁK–MAGYAR MONARCHIA HAD-
SEREGÉRŐL

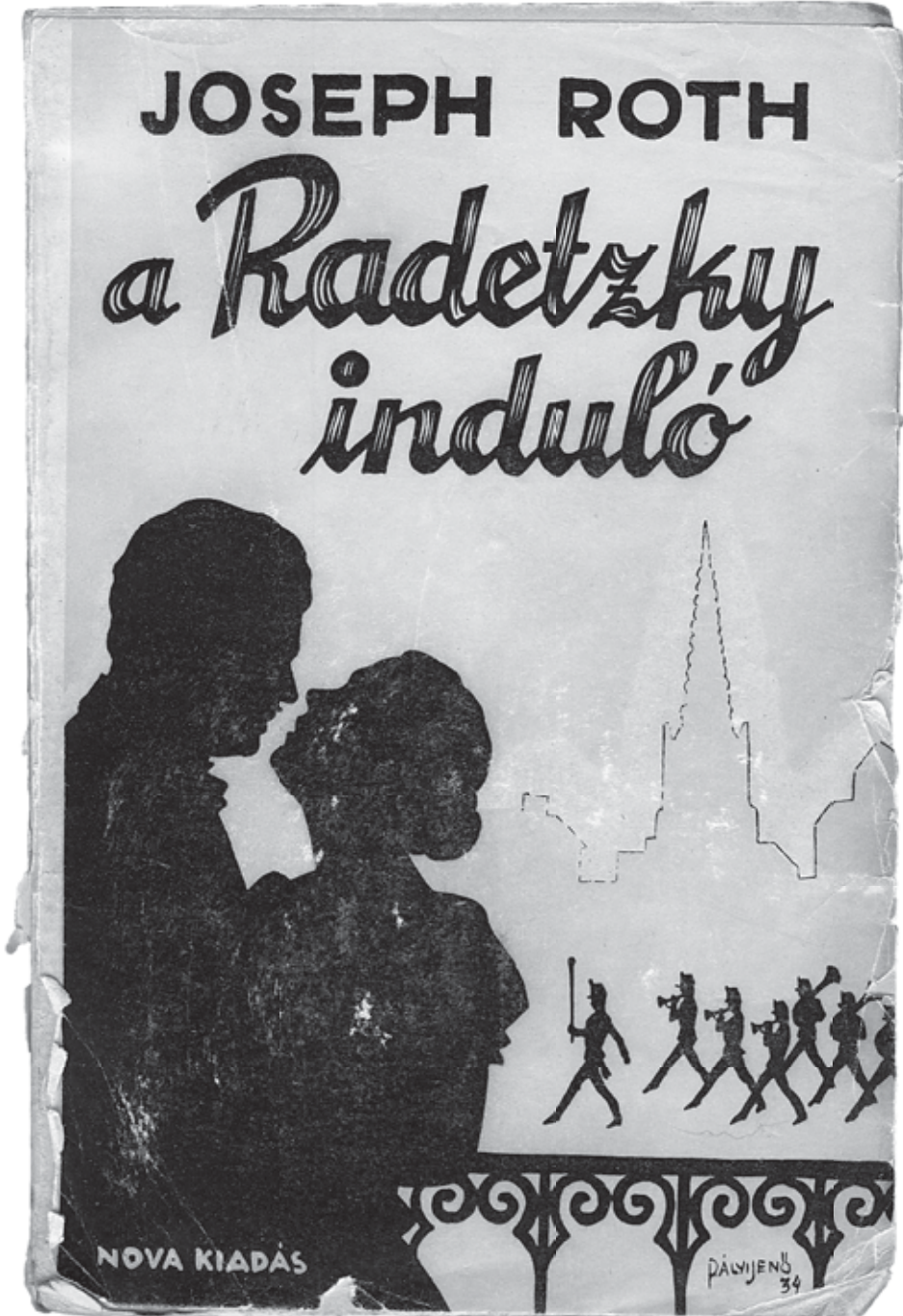
Régi családi hagyatékok rendezése közben omlatag állapotú, rossz papírra nyomott, puha fedelű könyv került a kezembe, amelynek címlapján – többek között – katonazenekar apró figurái masíroztak. Joseph Roth: „A Radetzky induló”, a Nova Irodalmi Intézet kiadása Budapesten, 1935-ben. A belső címloldalon állt még a fordító, Boldizsár Iván – ma is jól csengő – neve, valamint egy bélyegzés, amely szerint a mű a Magyar Nők Lapja könyvajándéka volt előfizetőinek. A cím és a címlap az Osztrák–Magyar Monarchiát idézte, amely azonban, mint tudjuk, akkor már nem létezett.

A regény első mondatai azonnal felkeltették az érdeklődésemet: „*A Trotta-család még fiatal nemzetség volt. Őse a solferinói csata után kapta meg a nemességet. Szlovén volt. Nemesi előneve Sipolje lett, az a falu, ahonnan származott. A sors egészen különös tette szemelte ki. De ő maga gondoskodott róla, hogy a későbbi korok emlékezetéből kiessék.*”¹ A néhány egyszerű mondat gyanakodásra készítetett, hogy itt valami olyan hőstetről lesz szó, amelyet magas katonai kitüntetéssel – netán a Habsburg birodalombeli legmagasabbal, a Mária Terézia Katonai Renddel – ismertek el.

A regény valóban egy nem mindennapi haditett leírásával folytatódik. A francia-szárd szövetséges haderő és az Osztrák Császárság között Lombardia és Velence tartomány birtoklásáért 1859-ben zajló háború helyszínére, az itáliai frontra érkezett az osztrák császár, I. Ferenc József. A solferinói csata² közepette az osztrák hadsereg egy gyalogos szakaszt vezénylő, ifjú és ambiciózus hadnagya, Joseph Trotta egy nyugalmasabb, tűzszünetes időszakban észrevette, hogy vezérkari tisztjeivel közel hozzá megjelenik az uralkodó, s a feléje nyújtott távcsövet éppen szeméhez emeli. Trotta gyakorlott csapattisztként azonnal felfogta, hogy ezzel a mozdulattal az uralkodó a titokban, messzebből figyelő ellenség célpontjává válhat, s iszonyú haragra gerjedt a „*vezérkar nagyurai ellen, akiknek sejtelmük sincs a keserű gyakorlatról.*” Az uralkodóhoz ugrott, vállánál fogva a földre rántotta, s abban a pillanatban ellenséges lövés is dördült, amelyet nyilvánvalóan

1 Roth 1935. 3. o. Joseph Roth (1894–1939) osztrák író. Az Osztrák–Magyar Monarchia szülőtte, élt a keleti határszélen, majd Bécsben, dolgozott Budapesten, Berlinben, Párizsban. Harcolt az első világháborúban, volt hadifogoly. A fasizmus elől költözött Franciaországba.

2 A solferinói csata időpontja 1859. június 24. A háborúról bővebben Csikány 2015. 194–199. o.

A regény 1935-ös magyar kiadásának címlapja

Ferenc Józsefnek szántak, ám Trotta vállába fúródott. A hadnagy összerogyott, de az uralkodó megmenekült.

„Trotta négy hét alatt meggyógyult. Mikor visszatért délmagyarországi garnizonjába, a kapitányi rangnak, s minden kitiüntetések legmagasabbikának: a Mária Terézia-rendnek és a nemesi címnek birtokosa volt. Mostantól kezdve Joseph Trotta von Sipolje kapitány volt a neve. Mintha életét egy idegen, új, műhelyben készült életért cserélték volna el, minden este elalvás előtt és minden reggel felébredés után elismételte magának új címét és új rangját, a tükör elé állt és meggyőződött arról, hogy arca még a régi. Úgy látszott, hogy a nemességre emelt Trotta kapitány elveszti egyensúlyát. Tisztársai félszeg bizalmaskodással próbálták átbidalni a távolságot, amelyet a megfoghatatlan sors hirtelen középük helyezett. Maga biábalván fáradozott azon, hogy a szokott elfogulatlansággal álljon a világ elé.”³ Időbe telt, amíg az egyszerű szlovén paraszt unokája, a hadirokkant altiszt fia megtalálta az új helyzetében gyakorlandó viselkedésformákat. A ritkán látott, egyszerű, idős apjával való érintkezés, találkozás volt a legnehezebb, hiszen úgy tűnt, „a nemes és kitiüntetett kapitánytól, aki a császári kegy idegen és csaknem ijesztő fényességében úgy járkált, mint valami arany felbőben, hirtelen messzire távozott testének szülőatyja”. A császárnál tett „köszönő-audiencia” után meglátogatta apját egyszerű, szolgálati lakásában. „Joseph Trotta von Sipolje kapitány úgy állott ennek a szegényes és kincstári megbittségnek a kellős közepén, mint egy hadiisten, [...] megáldva a Mária Terézia-rend emberfölötti hatalmával.” Az öreg régebben szlovénül beszélt gyermekéhez, most azonban úgy vélte, „hogy anyanyelvének használata valami merész bizalmaskodás lett volna fiával szemben, akit a sors és a császár kegyelme olyan messze ragadott tőle. A kapitány pedig ugyanekkor apjának ajkát figyelte, hogy úgy üdvözölhesse az első szlovén hangot, mint valamit, ami megbitt távolságokból jön és a maga elveszettségében is otthoni.”⁴ Megkapó annak a büszke és mégis tanácstalan tusakodásnak az érzékeltetése, amit az ifjú tiszt életében hirtelen beállott társadalmi emelkedés kiváltott.

A hőstett és a kitiüntetés körülményeinek leírása is annyira életszerű és szakszerű, hogy azonnal föllapoztam a szakirodalmat,⁵ hátha tényleg megtörtént esetet dolgozott föl a szerző. Trotta nevű kitiüntetettet sajnos nem találtam a forrásokban. Mindez azonban megtörténhetett volna, az, hogy a csata során az ifjú császár életveszélyes helyzetbe keveredik, s ezt észelve az ifjú tiszt gyors cselekedetével megmenti az uralkodó életét – teljesen valós. Valós az is, hogy ezek után a legmagasabb katonai elismerésben részesül, s – a továbbiakban – teljesen hiteles annak ábrázolása, amit ez a fordulat saját magából, a családból, a szűkebb és tágabb társadalmi környezetből – mint látni fogjuk, több generáción át – kiváltott. Hiteles, mert az író még ismerte ezt a „monarchiás” világot, élt benne, sőt nagyra becsülte. Roth írói tehetsége, mesterségbeli tudása mellett, úgy gondolom, e világ iránti szüntelen táplált nosztalgia is kellett ahhoz, hogy a szerző ilyen pontosan tudta érzékeltetni a Mária Terézia Rendre méltó haditett létrejöttét; az ifjú gyalogsági hadnagynak a pillanat töredéke alatt bevilanó felismerését, amelyet

3 Roth 1935. 5. o.

4 Roth 1935. 5–8. o.

5 Felszeghy 1943. 248. o., a teljesség igénye nélkül Hirtenfeld 1857., Lukes 1890.

azonnal mozdulat követett, s amely életmentést eredményezett. Azt ma már egyre kevesebben tudják – jószerével csak a kitüntetés-rendjel szakterület ismerői –, hogy az uralkodónő ezt a katonai érdemrendet 1757-ben pontosan ilyen típusú haditettek elismerésére hozta létre. Az adott helyzetben parancsra nem várva, akár parancs ellenére, a gyors helyzetfelismerésen alapuló, s az egész összecsapás magasabb szempontjából is hasznosnak bizonyuló – nem az öldöklést preferáló – haditettek ösztönzése volt a kitüntetés alapításának célja. Alapszabályában újszerű volt az is, hogy sem vallási, sem származásbeli megkötöttséget nem kívánt meg, így alacsonyabb származású tisztek is megkaphatták, sőt nemesi címmel is felruházták őket. Roth ezt is jól tudta, rögtön az első mondatokban a nemesi cím és előnév nem véletlenül kapott hangsúlyt. Az is valószínű, hogy az író tanulmányozta a Mária Terézia Renddel foglalkozó forrásokat, amelyekben a kitüntetésre méltó haditettek tényleírásai is szerepeltek. A szakember persze kötekedhet egy kicsit, mondván, nem mentek azért ezek az adományozások olyan gyorsan, hiszen szemtanúk aláírásával bizonyított kérelemre-felterjesztésre volt szükség, amelyet a rendi káptalan bírált el, mindez időbe telt. Az is igaz viszont, hogy a rend nagymestere az uralkodó lévén, az ő óhaja minden szabályt felülírhatott, kiváltképp, mivel itt az ő életének megmentéséről volt szó. Az író tehát nagy szakmai bakit nem követett el.

Trotta lassan beleszokott új életébe, az író szavaival: „*elszabadult paraszti, szláv őseinek hosszú sorától. Új nemzetség kezdődött benne.*” Rangjához mérten házasodott meg, s „*otthonos lett rangjában, állásában, méltóságában és dicsőségében.*”⁶ Egy napon belelapozott kisfia olvasókönyvébe, ahol az egyik írás arról szólt, hogy Ferenc József a solferinói csatában igen nagy veszedelembé került. „*Az uralkodó az ütközet hevében annyira előre merészkedett, hogy egyszerre csak mindenütt ellenséges lovasok vették körül. A legnagyobb veszélynek ebben a pillanatában egy fiatal hadnagy ugrott oda megizzadt pejlóván, kardját forgatva. Hej, hogy zubogtak ottan a kardcsapások az ellenséges lovasok fejére és hátára!*” Majd: „*Egy ellenséges lándzsa az ifjú bős mellébe fúródott, de ekkor az ellenség nagyrészét már lekaszabolta. Meztelen kardjával kezében az ifjú, rettenthetetlen uralkodó könnyen kivédte az egyre lanyguló támadásokat. Az egész ellenséges lovasság fogságba került akkor. A fiatal hadnagy pedig – Joseph von Trotta lovag volt a neve – megkapta a legmagasabb kitüntetést, amit hazánk bős fiainak adományozhat: a Mária Terézia-rendet.*”⁷ Trotta iszonyú haragra lobbant, hiszen a leírásban szinte semmi nem felelt meg az eredeti történéseknek. Méltatlankodott a családjának, az ezredesének, jogász ismerősének, hogy hazugság az egész, sohasem szolgált a lovasságnál, a tankönyv írói visszaéltek a nevével. Interpellált a kultuszminiszternél, végül kihallgatást kért az uralkodótól is. A reakciók nem hazugságként értelmezték az ügyet, hanem akként, hogy a gyermekek számára a hőstetteket nem száraz, szakmai precizitással, hanem színes, emlékezetes formában kell megjeleníteni, így buzdítanak hazafiságra. Az uralkodó azért kellemtelennek találta az ügyet, de biztosította Trottat, hogy majd rendbe hozzák a dolgot.

6 Roth 1935. 8. o.

7 Roth 1935. 9–10. o.

A solferinói hős annyira szívére vette a hazugságos históriát, hogy kilépett a hadseregből, s ő, aki korábban utódainak sem tudott más pályát elképzelni, mint a hadseregben való szolgálatot, fiának megtiltotta, hogy katona legyen. Úgy érezte – fogalmazott az író –, hogy „kiüldözték a császár és az erény, az igazság és a jog egyszerű hitének paradicsomából.”⁸ Az uralkodó azonban nem felejtette el a történeteket. Életmentőjét bárói rangra emelte, s fiának tanulmányai fedezésére jelentős pénzösszeget utaltatott ki. Az iskolai olvasókönyvből pedig idővel eltűntették az ominózus olvasmányt. Mondhatjuk, hogy mindez valóban regényes fordulat, de a kitüntetett hős valós életben is minden bizonnyal meglevő tekintélyét, súlyát érzékelteti az író azzal, hogy kifogását végül a legmagasabb helyen méltányolták, sőt újabb címet és gyermeke számára támogatást kapott. Trotta apósa csehországi birtokán élte tovább teljesen megváltozott életét. Korán öregedő kicsi szlovén parasztként jellemzi őt az író, aki gondolataiban egyre közelebb került egyszerű, csendőrmester apjához. Katonai múltjára ritkán emlékezett a hős, de például apja temetésén egyenruhában, mellén a Mária Terézia Renddel jelent meg.

Mérsékelt tehetségű, de becsületes szorgalommal teljesítő, Franz nevű fiát Bécsben iskoláztatta, aki az apja akaratából közigazgatási pályára lépett. Sziléziában megyei biztos lett. Bár a Trotta név kimaradt az olvasókönyvekből, felsőbb helyek titkos aktáiból nem tűnt el. A fiút állandó „magas figyelem” kísérte, gyorsan emelkedett a ranglétrán, rövidesen megyefőnök lett, a regény további részeiben e megjelöléssel szerepel.

A császár életmentőjének temetését így írta le Roth: „Egy bécsi katonazenekar, egy század gyalogság, a Mária Terézia-rend lovagjainak képviselője, annak a dél-magyarországi ezrednek a megbízottja, amelynek az őrnagy szerény hőse volt, valamennyi menetképes hadirokkant, a császári udvar és a kabinetiroda két tisztviselője, a vezérkar egy tisztje és egy altiszt, aki feketével borított párnán a Mária Terézia-rendet vitte: ezek alkották a hivatalos halotti menetet.”⁹ Természetesen sortűz is volt. Sírkövére pedig neve, rangja mellé odavesték: „A solferinói hős.” A fiú az uralkodótól részvétlevelet is kapott.

A solferinói hős fia, Franz Trotta von Sipolje báró, megyefőnök lakóhelyén az ott állomásozó katonai alakulat zenekara rendszeresen térzenével szórakoztatta a vasárnapi közönséget. A térzene mindig a Radetzky-indulóval kezdődött, amit a korán megözvegyült megyefőnök Carl Joseph nevű, serdülő fia, tehát a „hős” unokája igen szívesen hallgatott. Az unoka természetesen katonaiskolába járt, s úgy érezte, állomáshelyén apja a jóságos császárt – hozzátehetjük, a Monarchiát – képviseli. Úgy gondolta, a császárért katonaként egyszer talán majd ő is háborúba megy, ahol legszembben a Radetzky-induló hangjaira lehet meghalni. Roth a kisvárosi, katonazenés, békebeli miliőt olyan megkapóan írta le, hogy

8 Roth 1935. 14. o.

9 Roth 1935. 20. o.

az olvasó azt érzi, az induló a hadsereg jelképe, s ebből következően megérti a regény címadását is.

A megyefőnök spártai jelleméből fakadóan otthonában pattogó, katonás légkör és fegyelem uralkodott. Fia mindig nagy érdeklődéssel szemlélte az úriszobában függő festményt, amely a solferinói hős egyetlen fennmaradt ábrázolása volt. Öreg szolgáljukat faggatta, hogy meséljen a nagypapáról. Az elbeszélés mindig úgy végződött, hogy a hős hőstettéről soha nem mondott semmit. Carl Joseph tanulmányai végéhez, a vizsgáihoz közeledve a megyefőnök kifejezte reményét, hogy minden simán megy majd. *„Te a solferinói hős unokája vagy. Gondolj erre, akkor nem történhetik semmi bajod! Az ezredes, minden tanár és minden altiszt is erre gondolt, úgyhogy Carl Josephnek csakugyan nem történhetett semmi baja. Noha nem volt valami kitűnő lovas, a tereptanban gyöngén állt, a trigonometriában pedig egészen csődöt mondott, mégis jó osztályzattal ment át, mindjárt hadnaggyá avatták és a X. ulánusokhoz osztották be.”*¹⁰ Carl Joseph hadnagy egy morvaországi kaszárnyába vonult be, ahol a legénység ukránokból és románokból állt. Hetenként kétszer voltak katonai gyakorlatok. A napok egyhangúan teltek, úgy tűnt, mindenki valami rendkívüli eseményre vár, ami az egyhangúságot megszakítja. A hadnagy megpróbált beilleszkedni tisztársai közé, de a kaszinózás, az ivás nem volt megszokott számára, s az is zavarta, ha észrevette, összesűgnak a háta mögött: a solferinói hős unokája. Ahogy Roth érzékeltette ezzel: Carl Joseph itt is nagypapja árnyékában élt.

Egyre mélyülő barátság alakult ki Trotta és a zsidó származású ezredorvos között. Ők nem kártyáztak, nem ittak, nem kedvelték a bordélyházba járást. Megértették egymás gondolkodásmódját, szó esett arról, hogy – ha más előjellel is –, mindketten unokák. A solferinói hős leszármazottja a saját, őséhez való viszonyát így jellemezte: *„Én a nagyapámból élek. Aztán egyszer csak a tisztek között elindult valami szóbeszéd az ezredorvos csinos feleségéről. Majd egy alkalommal Trotta a színházból egyedül hazaindul asszonyt lovagiasságból hazakisérte. Egy tisztárs meg látta s a további sanda és könnyörtelen pletykálás, célozgatás Trotta és a nő esetleges szorosabb kapcsolatára, párbajhoz vezetett. Bár végül a két barát tisztázta a helyzetet, az őrült szokást, hogy a becsületet csak viadal védheti meg, nem lehetett elkerülni. Az ezredorvos és a pletyka terjesztője is meghalt. A közvélemény pedig úgy reagált az ostoba halálokra, ahogyan fiának a megyefőnök is megfogalmazta: „A sors, amely bajtársaidat érte, engem is fájdalmasan érint. Úgy haltak meg, mint becsületes emberekhez illik. Az én időmben még több volt a párbaj és a becsület sokkal értékesebb volt, mint az élet. Az én időmben, ha jól emlékszem, a tisztek is keményebb fából voltak faragva. Te tiszt vagy, édes fiam és a solferinói hős unokája. Tudni fogod, hogyan kell elviselni, hogy önkéntelenül és hibádom kívül részesévé lettél ennek a tragikus eseménynek.”*¹¹ Ma elborzadva vesszük tudomásul annak a mindennaposságát, hogy akkoriban, aki katonának ment, annak élete nem csak a harc téren, csatában, ütközetben forgott veszélyben, hanem eszement, mondvacsinált „becsületbeli ügyek” miatt fegyverrel vívott párbajokban is.

¹⁰ Roth 1935. 36. o.

¹¹ Roth 1935. 117. o.

Trottát iszonyúan megviselte a tragédia, barátja elvesztése. Más alakulathoz kérte magát, a gyalogsághoz. Szívesen ment volna szlovén paraszti ősei földjére, Sipolje környékére, de ezt a „társadalmi örültséget” a császári és királyi Hadügy-minisztérium nem engedélyezte, sőt apja, a Habsburgokat képviselő megyefőnök sem helyeselte. „*A sors a mi batárszéli paraszti családunkból osztrákokat csinált. Maradjunk is azok.*” – hangzott a véleménye.¹²

Az unoka a Monarchia egyik keleti kisvárosába került. „*Abban az időben az osztrák-orosz batár, a monarchia északkeleti részén, egyike volt a legkülönösebb vidékeknek. Carl Joseph vadászrezde egy tízezer lakosú hegyvidékben feki. [...] A város tízezer lakosának körülbelül egyharmada mindenféle mesterséget űzött. Egy másik harmada sovány földjéből élt nyomorúságosan. És a maradék a kereskedelem egyik válfajával foglalkozott.*”¹³ Az alacsony házakban lakó emberek titkai „*kiáradtak a sáros uccára, sőt még a kaszárnya örökösen lezárt nagy udvarába is. Ezt megcsalta a felesége, az meg eladta a lányát egy orosz kapitánynak; itt valaki záptojásokat szózott rá valakire, ott egy másik rendszeres csempészből élt; emez fogházban ült, amaz megszökött a börtönből; az egyik pénzt kölcsönzött a tiszteteknek, a szomszédja pedig behajtotta a tisztigázi harmadát. Carl Joseph tisztársai polgári családból valók és német származásúak voltak, hosszú évek óta ebben a garnizonban éltek, megszokták és beleszoktak. Elszakadtak otthoni szokásaiktól, német anyanyelvüktől, amely itt szolgálati nyelvvé lett, ki voltak szolgáltatva a mocsarak végtelen vígasztalanságának. Így aztán beleestek a hazárdjátékok és az erős pálinka csapdájába. Ezt a fajta pálinkát csak ezen a vidéken főzték és »kilencvenfokos« néven árulták.*”¹⁴ „*És a garnizon világtól távoli, mocsaras sivárságában egyik-másik tiszt áldozatául esett a kétségbeesésnek, a hazárdjátéknak, az adósságoknak és mindenféle sötét embernek. A batárszéli garnizonok temetői sok gyenge férfi fiatal testét rejtegették magukban.*”¹⁵ Mellbevágó, ahogy az író ezekkel a mondatokkal, de a további leírásokkal is e vidéket, s a körülményeket jellemzi; de el kell hinnünk, hiszen ismerhette, ő is erről a tájékról származott.

A tiszték életmódja immár Trotta hadnagyra is megtette a hatását. Tisztességes, jó hírnevét a társak előbb-utóbb arra használták, hogy felhalmozott adósságaik miatt Trotta kezességet vállaljon. A környék társadalmának hangadója a gazdag lengyel származású földesúr, országgyűlési képviselőjük volt, akivel Trotta is jó barátságba keveredett, bár megütközve hallgatta a gróf különös nézeteit a Monarchia megsemmisüléséről: „*Az idő már nem akar minket. Ez az idő először is önálló nemzeti államokat akar létrehozni! Az emberek már nem hisznek Istenben. Az új vallás a nacionalizmus.*”¹⁶

Amikor a megyefőnök meglátogatta gyermekét a távoli garnizonban, megdöbbenve tapasztalta, hogy fia gyakran részeg. Remélte, hogy idővel megházasodik, „*s mivel a legfelsőbb körök támogatják, gyors karriert fog csinálni, hiszen akkor jut a vezérkarba, amikor akar.*”¹⁷ Ám nem így alakult a helyzet. Időközben kétes

12 Roth 1935. 129. o.

13 Roth 1935. 130. o.

14 Roth 1935. 134–135. o.

15 Roth 1935. 132. o.

16 Roth 1935. 166. o.

17 Roth 1935. 172. o.

alakok játéktermeket nyitottak a határmenti kisvárosban. Elindult a rulett, nagy tétekben folyt a kártyázás. Bár – hogy kiszakadjon a garnizon káros környezetéből – a lengyel gróf jóvoltából Trotta egy idősebb barátnővel időnként Bécsbe látogathatott, ott pénzszerezés céljából kártyázni kezdett, óriási nyereségei, s még nagyobb veszteségei lettek.

Egy ilyen bécsi tartózkodás alkalmával az író megismertette főhősét – és mindenkori olvasóit – egy fantasztikus, hagyományos bécsi parádéval, az úrnapi körmenettel, ahol a legkülönfélébb testületek, a lovagrendek és katonai egységek képviselői vonultak fel. „*Fekete-lakk bintókban ültek az aranygyapjú aransujtásos lovagjai*”, majd a tömeg üdvívalgása és a „Gott erhalte” hangjai közepette nyolc fehér paripa vont a kocsiján jött Ferenc József. A kocsi mindkét oldalán két-két lovastestőr haladt ezüst sisakban, és két-két magyar testőr. A császár rámosolygott mindenkire, a Szent István dómban zúgtak a harangok... A császári és királyi hadsereg egyetlen hadnagya sem maradhatott közömbös ilyen ceremónia láttán, amely a Habsburgok hatalmának rendíthetetlenségét jelképezte. Carl Joseph hazaszeretete fellángolt, úgy érezte, ez a világ nem pusztulhat el, mint ahogy barátja, a lengyel gróf vizionálta. Az ifjú Trotta csak azt a ragyogást látta, „*amelyet a körmenet árasztott és nem hallotta a keselyűk sötét szárnycsattogását. Mert a Habsburgok kétfejű sasa felett már ott keringtek a keselyűk, a sasok rokonai és ellenségei.*”¹⁸

Garnizonjába visszatérve a hadnagy a gyári munkások sztrájkjának leverését kapta feladatul, azzal az utasítással, hogy lövethet is. A munkásokkal való összecsapás során Trotta a kulcscsontján megsebesült – éppen, mint egykor nagyjapja, a solferinói hős – de itt már nem életmentésről, hanem munkás-életek vesztéséről szólt a történet. Az ellenzéki politikusok a vérfürdőért a hadsereget, Trottat tették felelőssé, formális vizsgálat is indult, amelynek során az ügy az uralkodó elé került. Itt tanúi leszünk az író szentségtöréssel vegyített, kesernyés humorának: az agg uralkodónak hosszas fejtörés után sem jutott eszébe, honnan ismerős a Trotta név, s olvastán miért jön elő gondolataiban a solferinói csata. Végül öreg komornyikja – aki emlékezett iskolai olvasmányára a solferinói csatáról – fejtette meg a talányt: Trotta mentette meg a felséges úr életét! Az uralkodó ezután kedvező elintézésre utasította az illetékeseket, az unokát felmentették.

A meggyefőnök fia ügyéről és sebesüléséről csak az újságokból értesült. Ám öregedve – már semmin sem csodálkozott. Nehezére esett az idők változásával sokasodó problémákkal – mint nemzeti kisebbségek, nemzeti kérdés, a munkás-ság megmozdulásai – szembesülni. Megbotránkozva hallgatta azt a véleményt is, amit a Radetzky-indulót főterükön oly gyakran vezénylő katonakarmester hadnaggyá lett fia fogalmazott meg neki a hadseregbeli tevékenység unalmasságáról, meg arról, hogy ha háború lenne, biztosan elveszítené a Monarchia, hiszen ebben a világban „*ez a sok nép nem bírja ki már együtt*”.¹⁹

18 Roth 1935. 199–200. o. Itt kritikával kell illetnünk Roth történelmi ismereteit, ugyanis a leírásban Ferenc Józsefet „a német nemzet római szent császáranak” nevezte, holott a Habsburg uralkodók 1806 óta csak osztrák császárok voltak.

19 Roth 1935. 240–241. o.

Közben az ifjú Trotta feje fölött is összecsaptak a hullámok: felhalmozott óriási pénzádósságának gyors visszafizetését követelte zsidó hitelezője. A reménytelen helyzetben még hűséges tisztiszolgája is segíteni próbált, de a hadnagy nem fogadhatta el, mert a fegyelmi szabályzat értelmében ezért lefokozták, s kitették volna a hadseregből. Ó, a tiszt! Kénytelen volt apjához fordulni. Az öreg megyefőnököt „*egyetlen gyermekének halálhíre kevésbé rázta volna meg, mint ennek az egyetlen gyermeknek látszólagos bectelenségéről szóló hír.*”²⁰ Segítenie kell, nem szabad, hogy a Trotta név megszégyenüljön. Ennyi pénzt nem tudott összeszedni, Bécsbe utazott tehát, hogy ha kell, az etikettet áttörve, ő mint őfelsége régi szolgája, a solferinói hős fia, akár a császár kocsija elé vesse magát kihallgatásért, támogatásért. Végül az uralkodó fogadta, s mivel előzőleg elmagyaráztatta magának, hogy mikor is volt a solferinói csata, s hogy a Trotta ismételt miért zaklatják, biztosította a megyefőnököt, hogy az adósság el lesz intézve. Így is történt. Sőt idővel a hitelezőket is eltüntették a környékről, a játéktermet pedig bezáratták. Még mindig ilyen messzire ért el – a solferinói hősről emlékezve – Ferenc József karja, az uralkodó így mintegy visszahálálta az egykori életmentést a hős leszármazottjának.

A garnizonban egy nagyszabású kerti ünnepség közepén robbant a hír, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia trónörökösét Szarajevóban agyonlőtték. Az író itt mutatott be először magyar szereplőket: a vendégek közötti magyar tisztek azonnal kinyilatkoztatták, hogy ha tényleg igaz a hír, ők örülnek a magyarokat köztudottan nem kedvelő Ferenc Ferdinánd halálának. Trotta hadnagy felháborodottan kelt az uralkodóház védelmére, de magában úgy érezte, hazája széthullása megkezdődött. Másnap úgy döntött, kilép a hadseregből, bár apja e lépést dicstelen szökésnek tartotta.

Trotta báró barátja, a lengyel gróf birtokán kapott állást. Sokat gondolt hős nagyapjára, aki szintén otthagya a hadsereget. Kezdett úgy élni, mint sipoljei paraszt ősei. Aztán kitört a háború. Megjelent az uralkodó „Népeimhez” címzett felhívása. Trotta azonnal visszavette alig letett egyenruháját. Egy őszi napon a határszéli alakulat menetparancsot kapott. Útjukat állandó vízhiány kísérte, a kutakat az ellenfél hullákkal tömte tele. Egy következő kutat megrohant a legénység, noha a töltés túloldaláról lövések hallatszottak. Trotta visszaparancsolta embereit, maga ment két vödörrel a kúthoz. Már éppen sikerült visszafele oldalaznia, amikor újra lövéseket észlelt, s agyában egyszerre felidéződtek a Radetzky-induló hangjai. A kozákok eltalálták. Összeesett. Az író így idézte: „*Ez volt a vége báró Carl Joseph von Trotta hadnagynak. Ilyen egyszerű és a császári és királyi osztrák elemi és népiszkolák olvasókönyvei számára tökéletesen alkalmatlan volt a solferinói hős unokájának halála. Trotta hadnagy nem fegyverrel, hanem két vízesvödörrel a kezében halt meg.*”²¹

20 Roth 1935. 275. o.

21 Roth 1935. 332. o.

Apjának tisztvársra írta meg a halálhírt. Az öreg megyefőnököt a továbbiakban nem érdekelte a háború, nem érdekelte a sok ezer új halott. Egyre jobban hasonlított külsőleg Ferenc Józsefhez, néha gondolatban beszélgetett is vele. Majd híre járt, hogy a császár haldoklik. A megyefőnök Schönbrunnba utazott. Hosszú várakozás után a megkonduló harangok adták tudtul az uralkodó halálát. Az öreg hivatalnok úgy érezte, fia azért halt meg, mert a Trották – akik egyike az életét mentette meg – nem élhették túl a császárt. Az uralkodó temetése napján a megyefőnök is átszenderült a túlvilágra. Úgy érezhetjük, a Trotta nemzetség elmúlása a birodalom csöndes haldoklásának és elmúlásának jelképe is az író megfogalmazásában.

„A Radetzky induló” olvasása során feltűnő, hogy Joseph Roth – akit a mű 1957-es magyar kiadása utószavának szerzője a két háború közti korszak talán legosztrákabb osztrák írójának nevezett, aki a soknépű Monarchia hű fia volt²² – mennyire más nézőpontból közelített a témához, mint amit a magyar szerzők tollából megszoktunk. A magyar irodalomban a Habsburg-birodalmi témákat tekintve, mindig megtalálható egyfajta ellenállás, ellenzékiség. Ez természetesen történelmünkéből fakad. Nem feledehtük szabadságharcainkat, s habár „Ferencjóska” évtizedekig királyunk (s nem császárunk) volt, neki sem bocsáthattuk meg az aradi tizenhármat. Joseph Roth a Monarchia szülötte volt, azt tekintette hazájának, hazafias érzései ehhez az államalakulathoz kötődtek. Felbomlását – amely lehetőség a regényben vízióként már minduntalan felsejlik – úgy élte meg, hogy megfosztották hazájától. Roth különös regénye témáját tekintve a széthullott Osztrák–Magyar Monarchia és hadserege egyfajta elsiratása, egyúttal emlékműve, ha lehet egy írásművet így meghatározni. Sajátos emlékmű: tele pengeélesen, tűpontosan, realistán ábrázolt részletekkel, amelyek összességükben mégis romantikus nosztalgiává egyesülnek, amely érzellemmel az író elsíratta egykori hazáját, ezt az örökre letűnt világot.

Erdemrend ritkán válik regényhőssé. Roth könyvének olvasása során mégis az az érzésünk támad, hogy nem csak a Radetzky-induló az írás egyik jelképes hőse, hanem a Mária Terézia Katonai Rend is, sőt a „solferinói hős” tettét s személyét „halhatatlanná” valójában a honorálására adott magas kitüntetés avatta.

A háborús hősiesség, önfeláldozás elismerése – a solferinói hős képében – végigvonul a regényen. Am a hadsereg tagjaiba belenevelt katonás fegyelem, a katonai becsület megvédési kötelezettségének érzékeltetése mellett az író az árnyoldalakot, mindezek félresikerült megvalósulását is ábrázolja. Ugyanakkor a regény fordulataiban a hadsereg, a katonaság mindenhatónak tűnő kívánalmainak megcsontosodott kerge alól minduntalan kitüremkednek az örökérvényű emberi

22 *Walkó* 1957. 397–399. o. Walkó György Rothot a továbbiakban úgy mutatja be, hogy „*maga is a Ferenc József-szakáll és a Ferenc József-kabát korában, a Radetzky-induló és a »Gott erbalte« ünnepélyes hangjai mellett nőtt fel. [...] A távoli szláv tájak melabújának, a bécsi kedélynek, a katonatiszti könnyelműségnek és a félszeg slemilségnek sajátos örvözetét hordta magában.*” „A Radetzky-induló” című, legsikeresebbnek tartott regénye 1932-ben jelent meg.

igények: az igaz barátság utáni vágy, a szülő-gyermek viszonyban, a férfi-nő kapcsolatban az őszinte szeretet utáni sóvárgás, az öreg inas, a hűséges tisztiszolga szinte baráti megbecsülése.

A tudományos kutatás mellett szükség van az ilyen regényes formába öntött, de valóságghű történelmi ismeretek nyújtására, hiszen ezek is segítik az utókor emberét abban, hogy a korszak miliójére, levegőjére, gondolkodásmódjára, életére ráérezzen. A hadtörténelmet bemutató tudományos munkák a forrásokkal alátámasztható tényekről: háborúkról, csatákról, békekötésekről, hadseregszervezésről stb. szólnak. Mindezek légköréről, a bennük résztvevő katonák privát mindennapjairól, érzelmeiről, arról, hogy melyikük mindezt hogyan élte meg, nemigen. Roth regénye „a Monarchiás boldog békeidők” évtizedeire vonatkoztatva ezt a hiányt tölti ki hitelesen, realista ábrázolással. A regény annak a világnek egyfajta furcsa, kétarcú lenyomata, amely múltunk része, elődeink életének színtere volt, s amely az első világháború utáni békék következtében soha vissza nem térő emlékké vált. Úgy érezzük, hogy e békekötések centenáriuma idején kívánatos egy ilyenfajta figyelem-felkeltő, kevésbé szokványos múltidézés.

Irodalomjegyzék

Csikány 2015.

Csikány Tamás: Az Osztrák Császárság hadügye (1849–1866) Az 1859. évi háború. In: Magyarország hadtörténete. III. köt. Magyarország a Habsburg Monarchiában 1718–1919. Szerk. *Hermann Róbert*. Budapest, 2015. 194–199. o.

Felszeghy 1943.

A rendjelek és kitüntetések történelmünkben. A szerk. biz. elnöke *Felszeghy Ferenc*. Budapest, [1943.]

Hirtenfeld 1857.

Hirtenfeld, J.: Der Militär-Maria-Theresien-Orden und seine Mitglieder. I–II. köt. Wien, 1857.

Lukes 1890.

Lukes, Jan: Militärischer Maria Theresien Orden. Über Autorisation des Ordens nach authentischen Quellen. Wien, 1890.

Roth 1935.

Roth, Joseph: A Radetzky induló. Budapest, 1935.

Walkó 1957.

Walkó György: Joseph Roth. In: *Joseph Roth*: A Radetzky-induló. Budapest, 1957. 397–399. o.

Meggyes Anita – Tombor Krisztián

A HADTÖRTÉNETI MÚZEUM PAPIRRESTAURÁTOR MŰHELYÉNEK
MEGÚJULÁSA

A papírrestaurátor műhely kialakulása és kezdeti felépítése¹

A Hadtörténeti Múzeum könyv- és papírrestaurátor műhelye kialakításának igénye Dr. Szoleczky Emese nevéhez köthető, aki mint a Kéziratos Emlékaanyag-gyűjtemény vezetője és az idők során többször is a papíralapú gyűjteményeket magában foglaló szervezeti egység vezetője ötletgazdaként, a projekt elindítójaként és lelkes támogatójaként a kezdetektől mind a mai napig tevékenyen részt vesz a műhely mindennapjaiban. A műhely létrehozásának ötlete 1994–1995 környékén fogalmazódott meg, majd – miután mintegy hét gyűjteménybe tartoznak papíralapú műtárgyak – a Hadimúzeum Alapítvánnyal karöltve sikerült elnyerni a Hadtörténeti Múzeum vezetésének támogatását egy papírrestaurátor műhely felállításához. Ennek technikai-anyagi költségeit az Alapítvány vállalta magára.

A műhely beindításához szükséges státuszt a vezetés biztosította. Az első évek a helykeresés jegyében teltek és eltérő nézetek csaptak össze. Az akkori gyakorlat azt diktálta, hogy a műhelyek az alagsorban foglaljanak helyet. Tudtuk azonban – addigra ezt külföldi és hazai példák bebizonyították –, hogy a megfelelő minőségi munkához természetes fény, jó látási viszonyok szükségesek.

Az első önálló könyv- és papírrestaurátor műhely a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum többi részében mutatkozó kóros helyhiány miatt 1996-ban a Hadtörténeti Intézet területén jött létre, amely – kérészélete ellenére – fontos mérőföldkő volt a műhely történetében.

A restaurátor műhely kialakítása a jelenlegi helyén 1998-ban kezdődött el.

A helyiség a Múzeum épületének II. emeletén helyezkedik el, ennek és a műhely-műterem délkeleti irányú fekvésének köszönhetően kiváló fényviszonyokkal rendelkezik. A másik óriási előnye, hogy az eredetileg fotólaborként funkcionáló vizesblokk némi átalakítással tökéletesen alkalmassá vált egy labor (a műtárgyak nedves tisztítása, papírontás, vegyszeres folyamatok elvégzése) létrehozására.

Eleinte egy kényszerű, de sok szempontból hasznos együttélés keretein belül végeztük munkánkat a fotóműteremmel megosztva. A két szakma szimbiózisa

1 Jelen cikkben felhasználtuk a korábbi ugyanezen témában íródott, A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 7. számában, 2004-ben megjelent *Laczkó Ágnes – Tombor Krisztián: A Hadtörténeti Múzeum papírrestaurátor műhelyének kialakítása és működése* című cikk anyagát.

Az első átalakítás utáni állapot

Az önálló papírrestaurátor műhely 2020-ban

helyenként nehézségeket okozott, de türelemmel és egymás iránti tisztelettel, továbbá a munkák összehangolásával elkerülhető volt a tevékenységek eltérő jellemből adódó holtidők kialakulása.

Az első időszakban a közös helyiség felosztása a következő volt: a szoba jobb oldalát foglalta el a restaurátor műhely, és bal oldalon helyezkedett el a fotóműterem. Újabb szükségyszerű terjeszkedés után a helyiség bal sarkában kapott helyet a fotósarok, az ablakok előtt helyezkedett el a nagyméretű restaurátorasztal és a jobb sarokban a papírműhely tároló szekrényei.

Az évek előrehaladtával, a műhely eszközeinek gyarapodásával azonban kezdtek kinőni a szobát, végül 2015-ben valóra vált az évek óta dédelgetett álom és véget ért a két, különböző körülményeket (fényviszonyok, szobaberendezés) igénylő szakma kényszerű együttélése.

A műhely folyamatos fejlesztése

A kezdeti szerény körülmények ellenére is azonnal megindult a munka: a többi intézményi műhely és külső papírrestaurátor műhelyek „adakozták össze” a beindításhoz szükséges elengedhetetlen alapkészletet, illetve túlnyomó részben saját szerszámokkal dolgoztunk.

Ezzel egy időben a fejlesztés is fokozatosan megindult és azóta is – már több mint két évtizede – folyamatos.

2000–2001-ben a Hadtörténeti Múzeum és a Hadimúzeum Alapítvány több ízben is jelentősebb összeggel támogatta a papír- és könyvrestaurátor műhely korszerűsítését. Sikerült szert tenni présekre, lemezvágó ollóra, lámpákra. Az akkori pénzügyi helyzet szűkössége miatt fontossági sorrendet kellett felállítanunk a hiányzó és vágyott eszközök listájában. A költségkímélés érdekében a berendezés egy részét saját kezűleg kiviteleztük, részben kiállításból bontott, illetve saját anyagokat is felhasználva.

A megfelelő fényviszonyok kihasználása érdekében közös munkaasztalunk közvetlenül az ablakok előtt állt, azonban a műtárgyak fényvédelme érdekében az ablaküvegeket fényvédő fóliával vontuk be.

A munkasztalt úgy alakítottuk ki, hogy a legnagyobb méretű műtárgyakat is jó hozzáféréssel, biztonságban tudjuk restaurálni. Ugyanakkor egy időben két különböző munkafolyamatot is el tudtunk végezni. Ennek a nagy munkalapnak a másik előnye volt, hogy alatta hatalmas tároló felületet nyertünk.

A terem egyik sarkában felállítottunk egy könyvespolcot, amely alá egy keskenyebb, ám hosszú íróasztalt tettünk. Mellette helyezkedett el a páncélszekrény, amelyben a restaurálásra átadott műtárgyakat őriztük. Ezen a masszív vasszekrényen tartottuk a levélpréseket és nehezekeket.

A terem másik sarkában állt a lemezolló, mögötte a fali polcon a gyakran használt anyagok, a mellette álló szekrényben tároltuk a nagyobb mennyiségű anyag- és vegyszer-készletet. Az egyforma stílusú és jól olvasható feliratozás megkönnyítette a munkát, ugyanakkor egységes külsőt adott a vegyszerek megjelenésének.

A napi szinten nem használt oldószerek és vegyszerek az épület alagsorában egy, a többi restaurátorműhellyel közös vegyszerraktárban voltak és vannak tárolva. Az Alapítvány támogatásával jutottunk hozzá egy nagyobb kerekés préshez,

A papírrestaurátor műhely berendezései 2002-ben

A régi fali és az új mobil tárolórendszer

illetve különböző méretű könyvkötő présekhez és fűzőállványokhoz. Ezek segítségével ismét bővültek lehetőségeink: nagyobb műtárgyakat is helyben préselhetünk, a fűzőállványok és prések lehetővé teszik a muzeális könyvek restaurálását.

A vizesblokk kialakítása a 2000-es években kezdődött. A labor fejlesztéséhez egy szárító-állványt szereztünk be, amelyet a már meglévő két nagyméretű műanyag áztatókád mellé helyeztünk el, így biztosítva a dokumentumok nedves tisztítást követő helytakarékos szárítását. A műanyag kádak alá kerültek elhelyezésre a kisebb méretű fotótálak és a dokumentumok alátámasztásául szolgáló különböző méretű és rácsszerkezetű sziták. A helyiség bal oldalán egy nagyméretű, sav- és kopásálló munkalapot szereltünk be a fallal párhuzamosan alatta tárolva a szívópapírokat és filceket. A lap fölé szerelt fiókos tároló szekrényben helyeztük el a különböző laboráns-eszközöket. A vegyszerek egy magas szekrényben kaptak helyet.

A bejárati folyosó több méter hosszú falán tárolórendszert építettünk ki, amelyben a könyvkötő vásznakat, bőroket, paszpartu- és egyéb kartonokat, illetve különböző papírlemezeket tároltuk. Később ezeket lecseréltük mobil, gurulós, részben (oldalról) zárt tárolókra.

A régi mosókádak és a pályázon nyert összegből vásárolt újak az öntőasztallal

*Pályázati pénzből beszerzett
lemezszekrény*

Az első sikeresen elnyert, a Nemzeti Kulturális Alap által kiírt pályázatnak köszönhetően sikerült lecserélni a műanyag mosókádakat nagyobb, mélyebb, stabilabb, rozsdamentes mosókádokra, amelyek szintén rozsdamentes polcrendszerre helyeztük el a mosótálcákat, szitákat és egyéb segédanyagokat.

Újabb elnyert pályázati pénzből sikerült beszereznünk a minőségi munkavégzéshez ma már elengedhetetlen szívó-öntőasztalt és egy nagyméretű, tizfiókos lemezszekrényt, amelyet a bejárat melletti oldalraktárban helyeztünk el, és ezzel megoldódott az értékes pergamenek, bőrök és speciális papírok tematikus, pormentes, fénytől védett tárolása is.

A múzeumi anyagbeszerzéseknek köszönhetően egyre színvonalasabb és minőségibb munkát tudtunk folytatni. A beszerzett paszpartuvágó készlettel mi magunk készítjük a műtárgybarát (por- és savmentes) paszpartukat.

Mint ez a fentiekből is kitűnik: olyan műhelyt igyekeztünk kialakítani és fejleszteni, amelyben alapkövetelmény az egész munkaterület és az ott folyó munka áttekinthetősége és racionalizálása, az anyagok átlátható és biztonságos tárolása.

A papírrestaurátor műhely önállósodása és jelen állapotának kiépítése

A fotóműterem kiköltözésével felszabaduló hely racionális és optimális kihasználása érdekében körültekintő és alapos tervezési munka elvégzésére volt szükség. Az addig megoldatlan problémák orvoslását, így egy nagyméretű asztal kialakítását, a segédanyagok tematikus, jól átlátható raktározását, a naponta használt anyagok (szívópapír, présdeszkák, segédanyagok stb.) könnyű elérhetőségét, a ritkán használt anyagok, személyes tárgyak, emlékek megfelelő elhelyezését tűztük ki célul.

A különböző személyes kapcsolatainknak köszönhetően az „új” műterem kialakításával egy időben jól használható, illetve jól átalakítható masszív, értékes bútorokat kaptunk ajándékba (egy teljes nappali berendezés, nagyméretű, elegáns könyvesszekerény, komplett konyhabútor, gurulós konténer, irodaszékek, fali polcok stb.), amelyek beszerelésével praktikusabbá, elegánsabbá válhatott a műhely.²

Az ajándékba kapott nappali bútor részeit – jelentős átalakításuk³ és kiegészítésük után – a műhely hosszanti falai mellett helyeztük el. A tetején sorakozó könyvkötő prések egy könyvkötő kiállítás hangulatát idézik.

A bútorhoz hozzáépített, a korábbinál nagyobb felületű asztalokra megfelelő mennyiségű természetes fény jut, ami elengedhetetlen a retusálással járó munkák során. A Múzeum segítségével a műhely teljes területén korszerű LED-reflektorokkal és lámpákkal a természetes nappali fényhez közelítő színhőmérsékletű, UV-sugárzás mentes világítást tudtunk kialakítani, amely a téli időszakban is lehetővé teszi a munkafolyamatokhoz szükséges és szemkímélő fényviszonyokat. A konyhaszekerény darabjai helyet cseréltek a laborban található dexion polccal, így az addig szabad polcon tárolt anyagok szétválogatva, fiókokba kerültek.

A nagyméretű könyvesszekerény polcain a műhely több mint két évtizedes dokumentációját őrizzük felcímkézett iratpapucokban.

A fotóműterem kiköltözésével a műhely alapterületének közel 40%-a felszabadult. A nagyobb méretű műtárgyak (plakát, térkép, oklevél, hidegfegyverek bőrrel borított hüvelye stb.) restaurálási munkafolyamataihoz, illetve az egyéb,

2 Itt szeretnénk megemlíteni, hogy nagyon sok segítséget kaptunk kollégáinktól a bútorok mozgatásában.

3 Egy külső asztalos szakember önzetlen és határozó közreműködésével jött létre a műhelymunkához igazított átalakítás.

A régi és az új labor berendezése

*Az új
nagymeretű,
minden
oldalról
megközelíthető
munkaasztal*

nagy helyet igénylő munkákhoz (a gyakorta igényelt paszpartuzás és fóliázás, palliumkészítés), a körbejárhatóság és a minden oldalról könnyű elérhetőség érdekében a műhely közepén egy nagyméretű asztalt alakítottunk ki. Alátámasztásul dexion polcokat és a már meglévő fiókos lemezszekrényeket használtunk, amelyek polcai és fiókjai a gyakran használt segédanyagok tárolására szolgálnak, így megkönnyítve és gyorsítva a napi munkát. Az asztal nagy felülete lehetőséget nyújt a munkánk során előforduló műtárgytipusok, esettanulmányok, preventív műtárgyvédelmi csomagolások (tokok, palliumok stb.) bemutatására a muzeológus és gyűjteménykezelő hallgatók továbbképzésekor.

Az elmúlt években a fotólabor kiürítését követően újabb megvalósítandó célok fogalmazódtak meg: plakátok, térképek kiegészítésére alkalmas nagyobb méretű öntőasztal és egy, a kisebb dokumentumok nedves tisztítására alkalmas rozsdamentes mosókád beszerzése. Végül, de nem utolsó sorban egy vegyifülke beszerzésével egy közel tökéletes műhely képe rajzolódik ki előttünk.

A Hadtörténeti Múzeum teljes műtárgyállományát tekintve a könyv- és papírrestaurátor műhelyben a múzeumi összegyűjtemény több mint 70%-ának állományvédelme, konzerválása és restaurálása történik. Ezeknek az anyagoknak a folyamatos ellenőrzése is a mi feladatunk. Ezek a gyűjtemények a következők:

- Könyvgyűjtemény
- Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény
- Plakát- és aprónyomtatványtár
- Képzőművészeti Gyűjtemény metszet-, karc-, litográfiai anyaga
- Numizmatikai Gyűjtemény papír- és szükségpénzei
- Fotóarchívum
- Adattár

A Múzeumon kívül a Hadtörténeti Könyvtár, a Hadtörténeti Térképtár és Hadtörténelmi Levéltár időnkénti kiszolgálása is a mi feladatkörünkbe tartozik.

A különböző gyűjtemények vegyes papír-, vászon- és bőralapú tárgyainak restaurálásában is részt vállalunk.

Minden még megoldásra váró hiányosság ellenére elmondhatjuk, hogy az ország jelenleg egyik legreprezentatívabb és legkorszerűbb papírrestaurátor (tan) műhelyévé alakult a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum könyv- és papírrestaurátor műhelye. Szeretnénk köszönetet mondani mindazoknak, akik kezdetől fogva támogatták a műhely kialakítását és folyamatos fejlesztését!

Végezetül külön szeretnénk köszönetet mondani munkatársunknak, Szikits Péter fotósunknak, aki mindvégig maximálisan alkalmazkodott a mi folyamatosan terjeszkedő igényeinkhez!

*A restaurátorműhely
napjainkban*

Mészáros Kálmán

DOLHAY GYÖRGY HUSZTI FŐKAPITÁNY HALÁLA ÉS TEMETÉSE

Huszt vára nem csupán a hely- és uradalomtörténet, illetve a vár katonai története révén a hadtörténelem szempontjából, hanem – elsősorban Kölcsey híres epigrammája nyomán – nemzeti identitásunk számára is meghatározó fontossággal bír. Éppen ezért szimbolikus jelentőségűnek szánjuk témaválasztásunkat, amellyel Huszt monográfiájának munkássága előtt¹ szeretnénk tisztelegni.

A huszti vár utolsó magyar főkapitánya Vay Ádám, II. Rákóczi Ferenc bizalmas híve volt, aki Munkács várának, tehát a fejedelem katonai szempontból legjelentősebb magánvárának a főkapitánysága mellé kapta meg valamikor 1707/1708-ban a husztit is. Vay Ádám valóságos „álláshalmazóként” egyidejűleg volt tagja a magyarországi konföderáció Szenátusának és az Erdélyi Fejedelmi Tanácsnak, udvari főmarsallként az ő kezében összpontosult a fejedelmi udvar és az udvari testőrezredek irányítása, ő viselte Békés vármegye főispáni, Máramaros vármegye adminisztrátori és a jászkunok főkapitányi címét is. Egyértelmű tehát, hogy Rákóczi maximális bizalmát élvezte, de az is nyilvánvaló, hogy a fontos udvari és politikai tisztségek mellett Munkács és Huszt várának irányítása csupán jelképesen került hozzá.² Ugyanakkor az is tény, hogy mindkét vár őrségét a fejedelem udvari palotásezredének állományából erősítették meg, Rákóczi tehát nem csak bizalmi szempontból, hanem a katonai hierarchia gyakorlati megfontolásai alapján is logikus és megalapozott döntést hozott Vay személyének kiválasztásakor.

Jóval kevesebbet tudunk azonban Vay elődjéről, az utolsó előtti huszti főkapitányról, Dolhay Györgyről. A családtörténeti irodalomból szinte csak alapvető életrajzi adatait ismerhetjük meg:³ Apja Dolhay Pál, anyja Kökényesdy Borbála volt, akik 1642-ben kötöttek házasságot, s György mellett egy kisgyermekként elhunyt fiuk (Gábor) és egy leányuk (Mária, Bánffy Gáborné) született. Az asszony előző házasságából, Bellényi Jánostól, majd harmadik férjétől, Bakos Gábortól is születtek azonban féltestvérek. Dolhay György ifjú koráról keveset tudunk, Petrovay György feltevése szerint valami főbenjáró vétség miatt egyezséget kötött Teleki Mihállyal, amelynek értelmében halála után összes jószágai Telekire szálltak volna, s a megegyezést Apafi Mihály és I. Lipót is megerősítette. Miután Teleki 1690-ben meghalt, előbb a fiági örökösök egyike, Petrovay János

1 Szoleczky 2004. és *Uő.* 2005.

2 Ld. erről részletesen: *Heckenast* 1997.

3 *Petrovay* 1893. 79. o. IV. tábla és 161–177. o.

tiltakozott az egyezés ellen (1692), majd Dolhay György is pert kezdett Teleki özvegyével, Veér Judittal (1700).

A Rákóczi-szabadságharcot megelőző időszakból egy hibás adat is becsúszott Dolhay életrajzába: Heckenast Gusztáv általam sajtó alá rendezett posthumus munkájában az olvasható, hogy „*talán már*” 1690 előtt is huszti főkapitány volt,⁴ ez az óvatos megfogalmazás azonban csak a hivatkozott forrás félreértéséből eredhet, a huszti vár és uradalom tisztségviselőinek hagyományos járandóságáról II. Rákóczi Ferenc számára készített 1704. március 7-i jelentés szövegében ugyanis az áll, hogy „*az főkapitánysága kezdődött néhai Méltóságos Úr, Teleki Mibály Uram idejében*”. Csakhogy ez nem az aktuális főkapitány, Dolhay hivatalviselésének kezdetére utaló mondat, hanem arra vonatkozik, hogy Huszt várában a főkapitányi tisztséget csak Teleki idejében rendszerezítették,⁵ maga Teleki volt ugyanis 1690 előtt a huszti főkapitány, midőn a vár birtokosa I. Apafi Mihály hitvесе, Bornemissza Anna fejedelemasszony volt. Ez elég egyértelmű a várleltár néhány oldallal korábbi kijelentése alapján is, ahol a vicekapitány járandóságát a következő magyarázattal vezeti be az összeíró: „*Conventionatus tisztek pediglen Huszt várában ab antiquo et a memoria hominum [régitől és emberemlékezettől fogva] voltak ez szerént, mellyet in Anno 1685. hasonlóképpen Erdélyből kiadtanak, akkori udvarbíró, Nemzetes Vitéz Kerey Márton Uramnak, excepto hoc [azt kivéve], hogy Fő-Kapitányok nem voltak, mivel az kiké volt az vár, minthogy szükségesnek nem látták lennie; hanem csak vice-kapitány volt s egyszersmind inspector is...*”⁶ Heckenast Gusztáv tehát tévedett, s ez az én figyelmemet is elkerülte, Dolhay 1703. évi huszti főkapitányi kinevezésénél így nem játszhatott szerepet az a megfontolás, hogy a tisztséget már korábban is ő töltötte be. Rákóczi egyszerűen alkalmasnak találta a régi, előkelő máramarosi családból való nemesurat az elfoglalásától (1703. augusztus 17.) kezdve hátországi szerepkörben lévő vár irányítására. Két évvel később azonban, midőn Erdély nagy része a zsigói vereség után ismét császári kézre került, s tartani lehetett egy Huszt elleni támadástól is, Rákóczi már nem bízott benne eléggé. Helyettese, Perényi Zsigmond báró sem volt túl fiatal (bár Dolhayt a bátyjának nevezi), s egy korábbi lovasbaleset miatt alkalmatlanná vált a harctéri szolgálatra, éppen erre való tekintettel nevezte ki Rákóczi 1705. augusztus 27-én huszti vicekapitánnyá.⁷ Perényi 1705. november 10-én Dolhay parancsát továbbította a máramarosi alispánnak, hogy „*vágassa be*” a megye átjáróit, és minden fontos hírt üzenjen meg Husztra is.⁸ Néhány héttel később Perényi már nem volt a helyén, Dolhayval kapcsolatban pedig a fejedelem azt írta Károlyi Sándornak, hogy nem bánná, ha rá tudná venni a főkapitányságról való lemondásra.⁹ A vár őrségét Rákóczi ekkor saját udvari

4 Heckenast – Mészáros 2005. 117. o.

5 *Thaly* 1889. 197. o.

6 Uo. 194. o.

7 Heckenast – Mészáros 2005. 237. o.

8 MNL OL G 25. A Rákóczi-szabadságharc levéltára, Megyék és városok iratai. III. 1. b. Leiratok, beadványok és kérvények a megyékhez. 1705. pag. 222–223. – Az intézkedés oka nem világos, hiszen a parancs egy nappal a zsigói csata előtt kelt, annak hátterében tehát még nem a vereség híre állhatott.

9 Rákóczi levele Károlyihoz: „...*ha a huszti kapitányságnak resignatiója iránt Dolhay Györgyöt disponálhatja Kegyelmed, igen jól esik.*” Ecsed, 1705. december 15. KO V. 345. o. No. CCXCII.

palotásaival erősítette meg: Ráthonyi Jánost, a későbbi görgényi hőst küldte oda századával.¹⁰ Új vicekapitányt Rákóczi végül 1706 elején állított be Pap Mihály személyében,¹¹ de Dolhay nem mondott le, s Rákóczi sem váltotta le tisztségéről, haláláig megtartotta a huszti főkapitányságot.

Ennek pontos idejét eddig nem ismertük, sőt utóbb a hozzávetőleges dátum korrekciója is téves irányban történt: Petrovay György 1708 elejére tette a halálát, s február 27-ét adta meg *terminus ante quem*-ként.¹² Heckenast Gusztáv viszont Dolhaynak egy saját kezűleg aláírt levele alapján 1708. június 27-ét adta meg *terminus post quem*-ként.¹³ Újabbán előkerült gyászjelentése alapján immár tisztázhatjuk a kérdést. Özvegye, Pogány Krisztina 1707. november 3-án kelt gyászjelentésével hívta meg a temetésre távolabbi unokabátyját, Lónyay Gábort. Eszerint Dolhay György 1707. június 3-án, reggel 8 órakor hunyt el, a végtisztesség megadására pedig 1707. november 20-át tűzték ki. A temetkezés helye a dolhai templom volt, ahol az elhunyt ősei is nyugodtak.¹⁴ Petrovay járt tehát közelebb az igazsághoz, Heckenast Gusztávot pedig egy, a levéltári rendben is hibásan elhelyezett misszilis tévesztette meg, amely valójában nem 1708-ban, hanem 1705-ben kelt, csak az évszám utolsó számjegye nehezen olvasható.

Petrovay a temetéssel kapcsolatban „*Szilágyi István úr közlése*” alapján azt írja, hogy Dolhayt „*özvegye nagy fénnel temettette el a huszti református templom sírboltjába, rézbe metszett sírirata és címere 1848-ban még ott függött a templomban, azóta eltűnt*”. Nem valószínű, hogy az immár ismertté vált temetési meghívóhoz képest Dolhayné változtatott volna a helyszínen, s férjét mégsem az ősi birtokon, „*édes elei*” szokásos temetkezési helyén, hanem hivatalviselésének helyszínén helyeztette volna végső nyugalomra. Azt azonban, hogy a temetkezés relikviái, a halotti címer és a rézmetszetű epitáfium utóbb mégis a huszti református templomba kerültek, bátran elhithetjük, s erről kései források (akár a templom 19. századi leírásai kapcsán) még előkerülhetnek.¹⁵

Arról egyébként, hogy Dolhay György nem 1708 elején, hanem már 1707 közepén elhunyt, időközben két közvetett forrás is előkerült. Pap Mihály 1706 elején beiktatott huszti vicekapitány 1707. szeptember elején azzal terjesztette elő a vár hiányosságairól készült beszámolóját a fejedelemnek, hogy mivel nincs főkapitánya (akihez fordulhatna), és Vay Ádám udvari főkapitány is utasította rá, hogy közvetlenül a fejedelemnek tegyen jelentést, ezért bátorkodik panaszaital előállni.¹⁶ Ugyanekkor megtörtént az első jelentkezés is a megüresedett tisz-

10 Heckenast Gusztáv – s őt követve jómagam – ismét pontatlanul fogalmaztunk, midőn Ráthonyi ezen megbízatása kapcsán őt a vár vicekapitányaként említettük a már idézett életrajzi adattárban: *Heckenast – Mészáros* 2005. 358. o.

11 *Mészáros* 2006.

12 *Petrovay* 1893. 175. o.

13 *Heckenast – Mészáros* 118. o.

14 Ld. a gyászjelentést a függelékben.

15 A huszti református gyülekezet nyugalmazott lelképásztora, Józán Lajos sem talált eddig erre vonatkozó dokumentumot.

16 A fejedelem által 1707. szeptember 18-án megválaszolt előterjesztést lásd: MNL OL G 19. A Rákóczi-szabadságharc levéltára, Fejedelmi Kancellária, II. 2. e/A. Levelek és fölterjesztések a fejedelemhez: Tisztázatok és másolatok. 1707. szeptember. pag. 85–87.

ségért: Buday István generális arra való hivatkozással, hogy partiumi birtokos nemes (Máramaros is a Partium része volt ekkor), Vay Ádám közvetítésével kérte a fejedelemtől a huszti főkapitányságot, ha még másnak nem adományozta volna oda.¹⁷ Rákóczi csak később döntött a kérdésben, és – mint tudjuk – nem Budayt, hanem éppen a Buday kérését előterjesztő Vay Ádámot tette meg a vár főkapitányává. Buday kérése kapcsán megjegyezhetjük még, hogy valószínűleg rokoni szálak fűzték az elhunyt Dolhay Györgyhöz, akinek apai nagyanyja, Petry Anna második házasságában ifj. Buday Istvánné volt (1629. évi adat), nagyapjának fivére, Dolhay IV. György pedig bölcsei Buday Erzsébetet vette feleségül.¹⁸

Végezetül Dolhay özvegyéről és árvájáról kell még szólnunk. Dolhay első feleségét, Szuhay Erzsébetet még 1703 őszén veszítette el. Az erre vonatkozó adatot Heckenast Gusztáv is pontosan rögzítette Dolhay György Ramocsaházy Györgynek szóló gyászértesítése alapján.¹⁹ Újra házasodott: csebi Pogány Borbálát, Menyhért és Sarmasághy Katalin leányát, Fráter István fiatal özvegyét vezette oltár elé. Hamarosan egy kisleányuk született, aki a keresztségben édesanyja nevét kapta. Mint fentebb idéztük, az özvegy által írt gyászjelentés, illetve temetési meghívó képezi közleményünk legfőbb forrását, hisz ez alapján tisztázható végre a Dolhay család fiágon való sírba szállásának időpontja. Az asszony a gyászév letelte után újra, immár harmadszor is férjhez ment: idősebb Perényi Imre bárónak nyújtotta a kezét.²⁰ Rákóczi 1708. december 17-én, Sárospatakon kiállított okiratában Perényit tette meg a kis Dolhay Borbála gyámjává.²¹ Tíz nappal később az erdélyi fiscalis directort, Kőrösi Györgyöt utasította, hogy mivel Dolhay György jószágai csak a fiú ágat illették, az elhunyt Erdélyhez tartozó birtokait írassa össze és foglalja le a fejedelmi kincstár számára.²² 1709. január 12-én Rákóczi ezt a parancsot úgy módosította, hogy a törvényes eljárásnak

17 Kolozsvár, 1707. augusztus 2. Vay Ádám levele Rákóczihoz. Idézi *Török* 2019. 79. o. 330. jegyzet és 101. o. 403. jegyzet.

18 *Petrovay* 1893. 79. o. IV. tábla. Buday István származása nincs felderítve, csupán szüleit ismerjük név szerint. Dolhay György nagyanyjának második házasságából született fia, Buday Zsigmond 1629-ben már élt, így elképzelhető, hogy ő volt Buday István nagyapja, s ez esetben a máramarosi kötődés és a Dolhayval való vérrokonság is indokolhatja a huszti főkapitányságra benyújtott igényt. A kérdést a genealógiai kutatások tisztázhatják a Buday család eredetével együtt.

19 *Heckenast – Mészáros* 117. o. A függelékben ezt a fontos családtörténeti okmányt is teljes terjedelmében közöljük.

20 A 17/18. század fordulóján két Perényi Imre élt: az idősebb Perényi Gábor és Kornis Anna fia, az ifjabb pedig Perényi János és Károlyi Krisztina fia, Károlyi Sándor unokaöccse volt. (Az idősebb Imre és az ifjabb Imre édesapja első fokú unokatestvérek voltak.) A családtörténet legjelentősebb hazai orgánumában – szerző, ill. adatközlő nélkül – tévesen nem az idősebb, hanem az ifjabb Imre szerepel a megözvegyült Dolhayné harmadik férjeként: *Turul*, 1994. 61. o. Kérdezz-felelek rovat. (Ez a közlés hibás válasz volt a folyóirat előző évi számában megjelent kérdésre, amely az ifjabb Imre feltételezett első feleségére irányult: *Turul*, 1993. 37. o.) A kérdést határozottan eldönti, hogy az idősebb Imre 1735. március 7-én bekövetkezett haláláról az özvegy, Pogány Krisztina tudósította Károlyi Sándort, aki tehát harmadik férjét is túlélte: MNL OL P 398. Károlyi család nemzeti levéltára, Missiles, No. 59 436. (Az ifjabb Imre már 1730-ban elhunyt.)

21 Protokollált fogalmazványát ld.: MNL OL G 19. II. 3. h. A Rákóczi-szabadságharc levéltára, Fejedelmi Kancellária, Protocolla Rákócziána, tom. II. pag. 638–639. (egykorú számozás szerint; az új levéltári lapszám: 694–695.)

22 Az utasítást ld. uo. tom. IV. pag. 195.

megfelelően Kőrösi előbb hirdesse ki a szokott mód szerint a magszakadás miatt kincstárra szálló birtokokat, s addig ne kezdjen hozzá a foglaláshoz. Február 7-én újabb fordulat állt be a Dolhay-örökség ügyében, Rákóczi ugyanis értesült róla, hogy Dolhay Boriska is elhunyt. Ismét utasítást küldött Kőrösinek, amelyben az erdélyi törvények szerinti eljárásrendről kért tájékoztatást, és arra is figyelmeztette, hogy az elhunyt kislány édesanyját és gyámját nyomatékosan szólítsa fel a temetés mielőbbi véghezvitelére, nehogy a szertartás elhalasztásának ürügyén a birtokok jövedelme csak késve és megcsonkítva kerüljön a kincstár kezére. Három nappal később újabb parancs kiadására volt szükség, mert Dolhay első feleségének fivére, Szuhay Márton a kislány halála után önhatalmúlag elfoglalt a birtokokból egy részt. Rákóczi az ügy rendezését ismét Kőrösi Györgyre bízta: bármilyen tartozás fejében történt is az önkényes foglalás, Szuhay szolgáltatassa vissza a javakat, és esetleges követelését törvényes úton érvényesítse. Február 14-én pedig arra adott ki a fejedelem ismételt parancsot, hogy a birtokokhoz tartozó okmányok kiadását sűrítse meg Perényiné előtt, aki úgy látszik, nem akart beletörődni az előző férjétől származó javak elvesztésébe. Rákóczi 1709. május 11-én az erdélyi ítélőtábla tagjait és a két ítélőmestert utasította, hogy Perényinétől vegyék át a Dolhay-féle dokumentumokat, hiszen az asszonynak azokhoz immár „*semmi közü nem volna*”, s az oklevelek híján a kincstárat vagy a leányági örökösöket a későbbiek során kár érheti. Ugyanekkor a fejedelem Perényi Imre és felesége számára is hasonló tartalmú utasítást küldött, s május 23-án Máramarosszigeten való megjelenésre és a kért iratok átadására szólította fel őket.²³ A Dolhay-örökségre a leányági utódok közül az Ilosvayak és a fentebb már említett szerződés alapján a nagy Teleki Mihály fia, ifjabb Teleki Mihály gróf is igényt tartottak. A hosszas, csak a szatmári béke után nyugvópontra jutott örökösödési per nyomon követése azonban már kívül esik tárgykerünkön.²⁴

Függelék

1.

Dolha, 1704. január 14.

Dolhay Györgyné Szuhay Erzsébet gyászjelentése: Dolhay György felesége haláláról tudósítja és temetésére invitálja Ramocsabázy Györgyöt

Eredeti, csak az aláírás autográf. (Az ívrét hajtott levélről a második félv papírlapja hiányos, csak a címzés maradt meg, a többi, talán az üres rész felhasználása végett a hajtások mentén leválasztották, vélhetően a zárópecséttel együtt.) MNL OL G 26. A Rákóczi-szabadságharc levéltára, Kérvények, levelek, jegyzékek. IV. 2. a. Levelek: tisztázatok és másolataik. 1704. pag. 33–35. A levél belső oldalán, a felső lapszélre közel egykorúlag lejegyzett 1704-es évszám látható. A külcím mellett pedig még szintén 18. századnak látszó számjelzet olvashatatlanul átsatírozva, és fölötte új sorszám: No. 1340.

23 Uo. pag. 198., 205–206., 218.

24 Ld. erről: Teleki-napló 90. o. (a jegyzetekben további irodalommal)

[Külső címzés:] Tekintetes Nemzetes Romocsaházi György Uramnak, a mi Kegyelmes Urunk ő Nagysága fiscalis jószáginak érdemes praefectussának, jó-akaró Uramnak ő kegyelmének.

Mint jóakaró Uramnak, ajánlom Kegyelmednek szomorú állapottal való szolgálatomat! Isten Kegyelmedet éltesse, kívánom szerencsésen!

Az mint hogy az örökké állandó végezésű, hatalmas Istennek első szüleink esetiért²⁵ az egész emberi nemzetre kihatott sententiájának változhatatlansága hozta, hogy a' ki e' múlandó világra való születésével e' változó életet meglátta, ugyanannak a' könyörülni nem tudó szomorú halált is meg kelljen kóstolni, mely változhatatlan, szomorú sententia alá lévén rekesztetve az én életemnek öröme, szerelmes hites társom, Tekintetes Nemzetes Szuhai Ersébeth Asszony is, az elmúlt 1703. esztendőben, Szent András havának 25. napján, délyesti 8 és 9 óra között lelkét Christussának, a' kiben hitt, megadá, és ez árnyékvilágból csendesen kimúlván, énnekem keserves gyászt és szívemnek holtig való szomorúságot hagyta. Akinek is hideg tetemének utolsó tisztességének megadására kedves atyámfiai és jóakaró uraim tetszésekből rendeltem ez jelen való holnapnak, úgy mint Boldog Asszony havának 27dik napját dolhai szomorú házamnál. Hogy annak okáért én is megírt szerelmesemnek hidegedett tetemének méltó tisztességét illendőbben megadhassam, Kegyelmedet mint jóakaró uramat kérem, maga változandóságáról is megemlékezvén, a' megnevezett napon reggeli 8 óraker jelen lenni Asszonyommal ő kegyelmével edgyütt említett szomorú házamnál ne terheltelessék. Mely Kegyelmed tisztességtételét adja isten, örvendetes állapotban szolgálhassam meg. Isten szomorú változástól Kegyelmedet oltalmazza! Datum Dolha, die 14. Januarii, anno 1704.

Kegyelmednek

Köteles szolgálója
Dolhai György m. p.

2.

Dolha, 1707. november 3.

Dolhay György gyászjelentése: Dolhay Györgyné csebi Pogány Krisztina férje haláláról tudósítja, egyúttal a temetésre hívja unokafivérét, Lónyay Gábort

Eredeti, végig egy kéz írása, a fekete viaszba nyomott zárópecsétnek már csak töredéke látható. MNL OL P 452. A Lónyay család levéltára, családtagok és rokon családok iratai. 4. tétel, Lónyay IV. Gábor iratai, No. 2. Kívül, a címzés mellett még 18. századnak tűnő írással: Missiles Literae.

[Külső címzés:] Tekintetes nemzetes Lónyay Gábor uramnak, kedves Bátyám Uramnak²⁶ ő kegyelmének becsülettel [?]. Lonya.

25 Ti. Ádám és Éva vétkéért.

26 Levélíró és címzett harmad-unokatestvérek voltak: Lónyay Gábor apai nagyanyja Sarmasághy Anna, Pogány Krisztina édesanyja pedig Sarmasághy Katalin volt.

[A címzés túloldalán közel egykorú írással két szócska eltérő kézzel és tintával:] Szolgálok. Revisae.

Árva állapotom szerint becsülettel való szolgálatomat ajánlom kegyelmednek! Isten kegyelmedet minden szomorúságtól óltalmazza, kívánom.

A' Mindenható Istennek bölcs decretumából, midőn az eleink a' paradicsomnak kertében elestének volna, akkor ezen kemény sententia adatott a Mindenható Istentől: meg kelletik halni. Melly kemény sententia és decretum alá vőlt vettette az én édes, kedves Uram is, néhai Tekintetes Dolhai György Uram ő kegyelme, melly kedves, édes Uram keserves kínjai között, sok szép Istenéhez való könyörgései és fohászzkodási után, az ő lelkét édes Teremtő Istenének szép csendesen megadá 3. napján Szent Iván havának, reggeli 8 óra tájban, nékem és egyetlen egy leánykámnak²⁷ elfelejthetetlen keserűségünkre. Melly édes Uram meghidegedett teteme más egyebet nem kíván, hanem hogy a bődög feltámadásnak jó reménsége alatt az ő nagy anyjának, a' földnek megadjam. Melyhez képest mostani változandó időre nézve jóakaró ur[aim] és atyámfiak tetszésekből temettetésének idejét rendeltem a' jövő Szent András havának 20. napjára, dolhai templomban meglenni, holott is édes Uramnak édes elei nyugasznak [!]. Kérem azért kegyelmedet Asszonyommal együtt, megemlékezvén kegyelmed is világi múlandóságárául, dolhai szomorú, árva házamnál a' megírt napon 7 vagy 8 óra tájban megjelenni ne terheltelessék, hogy a' kegyelmed jelenléte által édes Uram eltakaríjtatása [!] megtiszteltessék. Mely kegyelmed jóakaróját árva állapotom szerint megszolgálni igyekezem.

Kegyelmednek

becsülettel szolgál

Dolhán, 3. Nov. 1707.

Néhai Tekintetes Dolhai György

Uram Özvegye,

Árva Csebi Pogány Kristina

Rövidítések feloldása

KO V.

A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára. V. köt. II. Rákóczi Ferencz fejedelem korabeli oklevelek és levelezések, 1703–1707. Sajtó alá rendezi: *Géresi Kálmán*. Budapest, 1897.

MNL OL

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

Teleki-napló

Ifjabb Teleki Mihály, II. Rákóczi Ferenc főtisztjének naplója. Szemelvények az 1703-tól 1712-ig terjedő korszakból. Bevezetéssel, jegyzetekkel,

²⁷ A kis Dolhay Borbála.

magyarázatokkal közzéteszi a budapesti II. Rákóczi Ferenc állami általános gimnázium tanárainak és tanulóinak munkaközössége. Szerk. *Temesi Alfréd*. Budapest, 1960.

Irodalomjegyzék

Heckenast 1997.

Heckenast Gusztáv: Vay Ádám szerepköre a Rákóczi-szabadságharc vezetésében. In: Rákóczi-kori tudományos ülésszak II. Rákóczi Ferenc fejedelem és bujdosótársai, valamint Vay Ádám hamvai hazahozatalának 90. évfordulója alkalmából. 1996. október 25. Szerk. *Heckenast Gusztáv, Molnár Sándor, Németh Péter*. Vaja, 1997. 7–17. o.

Heckenast – Mészáros 2005.

Heckenast Gusztáv: Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban? Életrajzi adattár. S. a. r., kiegészítette és az előszót írta: *Mészáros Kálmán*. Budapest, 2005. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak, 8.)

Mészáros 2006.

Mészáros Kálmán: Források Pap Mihály kuruc kapitány életéhez. In: *Acta Beregsasiensis. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tudományos évkönyve. I. (V. évf. 1. köt.)* [Beregszász, 2006.] 54–67. o.

Petrovay 1893.

Petrovay György: A Dolhay család eredete, leszármazása és története. (1366–1708.) [I–III. közl.] *Turul*, 11. (1893) 71–82., 122–132. és 161–177. o.

Szoleczky 2004.

Szoleczky Emese: A huszti vár története. Doktori (PhD) értekezés. Eötvös Loránt Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar. Budapest, 2004.

Szoleczky 2005.

Szoleczky Emese: Huszt várának helye és szerepe Magyarország védelmi rendszerében. In: *Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére*. Szerk. *Hausner Gábor*. Budapest, 2005. 699–729. o.

Thaly 1889.

A huszti vár leltárai 1704- és 1706-ból. Közli: *Thaly Kálmán. Történelmi Tár*, 1889. 193–198. o.

Török 2019.

Török Péter: A szabolcsi hajdúvárosok szerepe a Rákóczi-szabadságharcban. Doktori (PhD) értekezés. Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar. Debrecen, 2019.

Nagy-Lukács Fanni

KÉKBEN SZEBB – CIANOTÍPIÁK AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚBÓL
A HADTÖRTÉNETI MÚZEUM FOTÓARCHÍVUMÁBAN

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Fotóarchívumának hatalmas első világháborús gyűjteményében körülbelül százezer felvétel mutatja be a Nagy Háború különböző arcait. A fotóalbumok, pozitív és negatív fényképek betekintést nyújtanak a császári és királyi, valamint a magyar királyi ezredek történetébe, illusztrálják a kor fegyverzetét, felszerelését. A rengeteg érdekes témát felvonultató anyagban a figyelmemet mégis a készítési technikájuk miatt különleges felvételek, a Grausz Sándor tartalékos főhadnagy által készített cianotípiák ragadták meg. Persze ez nem volt nehéz, mert a fekete-fehér fotográfiák sorából a választott cianotípiák „berlini kék” színük miatt is kiemelkednek.

A kéknymat eljárást 1842-ben Sir John Frederick William Herschel (1792–1871) brit tudós találta fel, aki az 1810-es évektől sokat foglalkozott fényképészeti kérdésekkel. Felfedezései között volt az a tézis is, hogy a nátrium-tiosulfát (fixírsó) oldja az ezüst-kloridot, ezzel megoldotta a fényképezés egyik fontos alapkérdését, a képek állandósítását.¹ A cianotípiát először nyomdai sokszorosító eljárásként használták, szélesebb körben csak az 1890-es években terjedt el, de olcsósága és egyszerűsége miatt az 1910-es évekig népszerűségnek örvendett. Fotóműtermek és hivatásos fényképészek is használták az 1930-as évekig,² építészeti tervrajzok készítéséhez pedig a digitális képkidolgozás megjelenésig alkalmazták.³ A cianotípiia fontos jellemzője, hogy egyrétegű fotográfia, nincsen baritrétege, a képalkotó anyag a hordozó – általában papír, de textil vagy selyem sem ritka – rostjai között ül. A legtöbb fényképészeti eljárástól eltérően képalkotó anyagát nem ezüst vegyületek, hanem vas(II)-ferrocianid és a vas(III)-ferrocianid keveréke, a „berlini kék” néven ismert pigment adja. Színe jellegzetes kék, de színezéssel barna, zöld és fekete változatot is elő lehet állítani.⁴

A Hadtörténeti Múzeum Fotóarchívumában őrzött első világháborús kéknymatok készítője Grausz Sándor tartalékos főhadnagy volt, aki a Zemplén megyei Homonna településen született 1887-ben.⁵ A VI. hadtest kötelékébe tartozó, cs. és kir. Péter Ferdinánd főherceg nevét viselő 66. gyalogezredben

1 Cs. Plank 1998. 223–224. o.

2 Stemplerné Balogh 2009. 45–46. o.

3 Warner Marien 2011. 34–35. o.

4 Sor – Ormos – Cs. Plank 2008. 60–61. o.

5 HL VL 660/3; VL 637/3

A 66/II zászlóalj tiszti megfigyelőhelye, középen Grausz Sándor tartalékos főhadnagy, 1916. május 30. (HTM 57233/Fk)

szolgált 1914-től tartalékos hadnagyként,⁶ 1916-tól tartalékos főhadnagyként.⁷ Többször megsebesült⁸ és az olasz fronton ellenséggel szembeni vitéz magatartása elismeréséül 1916. november 26-án megkapta a Bronz Katonai Érdemérmét hadiszalagon, majd 1917. június 8-án a Katonai Érdemkereszt III. osztályát hadidíszítménnyel, kardokkal.⁹

Az olasz harctéren töltött szolgálati ideje alatt Grausz 1915–1917 között a 66. gyalogezred II. zászlóaljának mindennapjairól készítette felvételeit, amelyek bemutatják a havas csúcsok között kiépített lövészárkokat, a barakktáborokban létesített tiszti szállást vagy segélyhelyet. Fotóin megjelennek a háború borzalmi – a drótkadályok között elhunyt katonák – és a katonaélet mindennapjai is – bajtársak menetben, gépfegyverszállítás közben, ágyúállásban és pihenőben. Művészi képei szemléltetik a Krn hegység magaslatait, a Mrzli Vrh havas csúcsait.

Az első világháború kitörésétől az érdeklődés középpontjában a háborús események álltak, a társadalom képes tudósításokat várt a frontról. A háborús propaganda megszervezésére, a sajtó hírekkel és illusztrációkkal való ellátására, a háború mindennapjainak megörökítésére alapították meg 1914 júliusában, Bécsben

6 *Budapesti Közlöny*, 1914. november 12. 48. évf. 264. sz. 3. o.

7 *Budapesti Közlöny*, 1916. május 17. 50. évf. 113. sz. 1. o.

8 HL VL 660/3; VL 637/3

9 HL I. vh. Tiszti kit. jav. 38233.

A Krn hegycsúcsra 2178 méter magasan vezető futóárok, 1917. május 12. (HTM 3411/Fk)

a cs. és kir. Sajtóhadiszállást. A munkatársak közé írók, újságírók, festők, rajzolók, szobrászok és fényképészek tartoztak, akik között egyaránt voltak civilek és katonák.¹⁰ Grausz Sándor főhadnagy fotóit nem haditudósítóként, a Sajtóhadiszállás fényképészeként készítette, magánfelvételei mégis hozták a többi művész által készített képek színvonalát. Fényképei megjelentek a korabeli képes újságok hasábjain. Egyik korai felvételét az *Uj Idők* című szépirodalmi és társadalmi képes hetilap tette közzé 1915. november 14-i számában „*A tiroli hegyek birodalmából*” címmel,¹¹ de publikált a *Vasárnapi Ujság*ban és az *Érdekes Ujság*ban is. Az 1917-es évben a *Vasárnapi Ujság* hat számában is lehozták felvételeit a „*Krn-ről a nagy olasz harcok helyszínéről*”.¹²

1916-ban magánkiállítóként részt vett a Hadségélyező Hivatal által a Nemzeti Szalonban megrendezett Hadifénykép kiállításon, amelyet a háborúban elesettek özvegyei és árvái javára szerveztek. Grausz Sándor saját felvételeivel olyan gyűjtemények mellett mutatkozott be, mint a Sajtóhadiszállás fotósainak alkotásai, a cs. és kir. 10. hadsereg, a m. kir. 30. honvéd gyalogezred, vagy a Hoffmann-hadtest válogatott felvételei.¹³ A Hadtörténeti Múzeum Fotóarchívuma

10 *Stemlerné Balogh* 2009. 119. o.

11 *Uj Idők*, 1915. november 14. 21. évf. 47. sz. 510. o.

12 *Vasárnapi Ujság*, 1917. szeptember 2. 64. évf. 35. sz. 566.

13 *Pesti Hírlap*, 1916. október 21. 64. évf. 35. sz. 8. o.

Barakkok a Krn oldalában 1916–1917 telén (HTM 56247/Fk)

három fotóalbumot is őriz a Hadifénykép kiállítás anyagáról,¹⁴ amelyek közül egyben Grausz Sándor négy felvétele is helyet kap a következő címekkel: „Kaverna futás”; „Szegedi bakák tábora az Isonzó mentén”, „Tűz” „Talján állás 15 lépésnyire saját rajvonalunktól”.¹⁵

A Hadifénykép kiállítás fotóalbumának négy felvételével együtt a Fotóarchívum 152 darab Grausz Sándor főhadnagyhoz köthető fényképet őriz. A harc-téren készített negatívokat a művész több méretben és több eljárással is előhívta, így van olyan kép, amely 9×12 és 13×18 cm-es felvételnként is megtalálható a gyűjteményben. A különleges „berlini kék” színű fotóból 11 darab 45,5×34 cm nagyságú példányt őriz az Archívum.

14 HTM 28447/Fk, HTM 28769/Fk, HTM 92596/Fk.

15 HTM 28447-4/Fk, HTM 28447-7/Fk, HTM 28447-8/Fk, HTM 28447-10/Fk.

Grausz Sándor tartalékos főhadnagy felvételei az első világháborúból, az olasz frontról, a cs. és kir. 66. gyalogezred II. zászlójáról					
58 301/Fk	Lövészarok a Krn-en, hús lépésre az ellenséges állásoktól	Krn	1916. december 28.	45,5×34 cm	
58 303/Fk	Barakkok a Krn-en 2163 m magasságban. A 66/II. zászlóalj táborra. Előtérben a segélyhely, középen a tisztí étkeзде	Krn	1916. október 4.	45,5×34 cm	
58 304/Fk	Olasz állások 20 lépésre a lövészárkunktól. A 66/II. zászlóaljjal szembenálló ellenséges vonal	Krn	1916. december 29.	45,5×34 cm	
58 305/Fk	A Krn egyik lövészárka 2100 m magasságban. A 66/II. zászlóalj kiépített vonala. Az ellenség kb. 15 lépésnyire. Poresták kapitány századparancsnok	Krn	1916. december 28.	45,5×34 cm	
58 315/Fk	Barakktábor a Krn-en	Krn	1916. november 7.	45,5×34 cm	
58 317/Fk	Barakkok a Krn oldalában. Tábor a Krn-en 1916/1917 telén, a „Krn Spital” környéke	Krn	1916/1917	45,5×34 cm	
58 318/Fk	Sűrű köd borult az Isonzó völgyére. Felvétel a Krn (2163 m) bal oldali szakadékaik irányából. A Monte Matajur és Kozjak	Krn	1916. december	45,5×34 cm	
58 320/Fk	Lövészarok részlet a Mrzli Vrh-ről. A 66/II. zászlóalj szomszédja a 18-asok	Mrzli Vrh	1915. november 15.	45,5×34 cm	
58 325/Fk	A front mögött készítik a drótkadályokat. A behavazott „Mimenhof” felett készülnek akadályok	Krn	1916. december 23.	45,5×34 cm	
58 326/Fk	A karintiai Alpok csúcsa a felhők fölé emelkedik	Krn	1915 ősze	45,5×34 cm	
58 331/Fk	Az Isonzó völgy feletti ködből csak a Kozjak és a Monte Matajur csúcsa látszik ki	Krn	1916. december	45,5×34 cm	

Sűrű köd borult az Isonzó völgyére. Felvétel a Krn bal oldali szakadékaik irányából, 1916. december (HTM 3426/Fk)

Grausz Sándor tartalékos főhadnagy fényképei többségükben az 1920-as években, a művész általi adományozással kerültek letétbe a Hadtörténeti Múzeumba, amelynek nyomait bár töredékesen, de őrzik a Múzeum két világháború közötti nyilvántartásai.¹⁶ Érdekesség, hogy a második világháborút követően is jutottak Grausz felvételek a Fotóarchívum gyűjteményébe 1971-ben és 1976-ban. Az 1976-ban vett fotók meglepő részletei, hogy kartonra kasírozva és feliratozva érkeztek, így sejthető, hogy valahol ki voltak állítva,¹⁷ valamint, hogy két felvétel az első világháborút követően, 1938-ban készült Hadtörténeti Múzeum előtt, a volt cs. és kir. 66. gyalogezred találkozóján. Bár a csoportképen nincs jelölve, de remélhetjük, hogy a tömegben a művész is jelen volt.

A Grausz Sándor tartalékos főhadnagy által készített cianotípiák restaurálása még várat magára, de a „berlini kék” felvételek így is megtekinthetők kutatók számára és segédanyagként használhatók a történész és muzeológus hallgatók oktatásában.

16 HTM 58301/Fk. Magyar Királyi Hadtörténelmi Múzeum törzslap 14019. Kép beadója Grausz Sándor. Módja: letét. Ügyszáma 828/1923.

17 HTM 435/1976 gy. sz.

Rövidítésjegyzék

HL I. vh. Tiszti kit. jav.	HM HIM Hadtörténelmi Levéltár, első világháborús tiszti kitüntetési javaslatok
HL VL	HM HIM Hadtörténelmi Levéltár, első világháborús veszteségi lajstrom
HM HIM	Honvédelmi Minisztérium Hadtörténelmi Intézet és Múzeum
HTM	Hadtörténelmi Múzeum

Irodalomjegyzék

Cs. Plank 1998.

Cs. Plank Ibolya: Cianoptípiák Énlakáról. Galacanu Efstatia kiállításáról. In: Műtárgyvédelmi Szemle. Szerk. *F. Mentényi Klára*. Budapest, 1998.

Sor – Ormos – Cs. Plank 2008.

Sor Zita – Ormos József – Cs. Plank Ibolya: Fényképgyűjtemények állományvédelme. Budapest, 2008.

Stemlerné Balogh 2009.

Stemlerné Balogh Ilona: Történelem és fotográfia. Budapest, 2009.

Warner Marien 2011.

Warner Marien, Mary: A fotográfia nagykönyve. A fényképezés kultúrtörténete. Budapest, 2011.

Pallos Lajos

FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ VILÁGHÁBORÚS GYŰJTÉSÉNEK NUMIZMATIKAI
ANYAGA A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM ÉREMTÁRÁBAN

1924 nyarán került át a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárából az Éremtárba a múzeum első világháborús gyűjtésének numizmatikai eredménye: 6697 papírpénz és 773 ércpénz, vagyis összesen 7470 darab. A gyűjteményt az anyag nyilvántartását tartalmazó regiszteres kötetek kísérték, amelyekbe országonként jegyezték be a szerzeményeket.¹

A múzeum könyvtárának igazgatója, dr. Fejérpataky László, korának neves történésze, levéltárosa és könyvtárosa a kezdet kezdetén, 1914-ben a *Magyar Könyvszemle* hasábjain közölte, hogy „a háborús mozgalmak következtében új munkaköre is nyílt levéltárunknak, amennyiben célul tűztük ki a háborúra vonatkozó hivatalos és magán természetű falragaszok és egyéb aprónyomtatványok mindenféle nemének lehetőleg teljes összegyűjtését”.² A háborús anyag gyűjtésének eszméje párhuzamosan másutt is megfogant, Európa-szerte számos intézményben kezdődött hasonló gyűjtés, és a Magyar Nemzeti Múzeum egy másik egységében, az Éremtárban Gohl Ödön is megkezdte a háborús érmek, plakettek és jelvények gyűjtését.³

A könyvtár vezető munkatársai részletesen tájékoztatták a nagyközönséget a gyűjtés céljai felől és kérelemmel fordultak hozzá, mert az egész társadalmat igyekeztek bevonni a háborúra vonatkozó nyomtatványok beszerzésébe.⁴

A gyűjtés céljait illetően két szempont került előtérbe. Az anyaggyűjtés egyrészt valamennyi nyomtatvány jellegű és kéziratos anyagra kiterjedt a falragaszoktól

- 1 A gyarapodásról megemlékezik az Éremtár első kiállítási vezetője is. A Magyar Nemzeti Múzeum Éremtára állandó kiállításának vezetője. Budapest, 1933. 10. o.
- 2 Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára állapotáról az 1914. év harmadik negyedében. *Magyar Könyvszemle*, 1914. 4. sz. 345–346. o.; Fejérpataky László szakmai pályafutásához ld. *Gulyás Pál*: Fejérpataky László (1857–1923) †. *Magyar Könyvszemle*, 1923. 1–2. sz. 3–14. o. (A továbbiakban: *Gulyás* 1923.)
- 3 A külföldi gyűjtéshez ld. *Fejérpataky László*: A háború irodalma németországi könyvtárakban. *Magyar Könyvszemle*, 1916. 1–2. sz. 1–14. o. (A továbbiakban: *Fejérpataky* 1916.); Az éremtári gyűjtéshez ld. *Pallos Lajos*: Háborús gyűjtemény a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárában. In: *Történeti Muzeológiai Szemle* 10. Szerk. *Ibász István – Pintér János*. Budapest, 2010. 187–196. o.; A világháború centenáriuma megjelent egy mű, amely éppen a könyvtár háborús gyűjtésével foglalkozik: *Szóts Zoltán Oszkár*: Az Országos Széchényi Könyvtár egykori első világháborús gyűjteménye. Budapest, 2014. Azonban a jelen karanténhelyzetben nem tudtam tanulmányozni.
- 4 *Holub József*: Az Országos Széchényi-Könyvtár háborús gyűjteménye. *Magyar Könyvszemle*, 1915. 1–2. sz. 99–101. o. (A továbbiakban: *Holub* 1915.); A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának háborús gyűjteménye. *Magyar Könyvszemle*, 1915. 3–4. sz. 257. o.

a naplókig, másrészt a külföld – nemcsak a szövetséges, de a semleges és az ellenséges országok – hasonló anyagaira is, különös tekintettel a hadifogolytáborokra. A könyvtár levéltári osztályának keretei között zajlott háborús gyűjtés a fényképeket is magába foglalta. Az eredményekről folyamatosan hírt adtak a múzeum éves jelentéseiben. Ezek szerint a gyarapodás nagyobb része vétel, kisebb része pedig hivatalos küldemények, köteles példányok, illetve ajándékok révén állt össze. A külföldi anyag gyűjtését valóban komolyan vették, az évi jelentések konkrét összegeket adtak meg német márkában, francia frankban, svéd koronában és holland forintban. A gyarapodás üteme folyamatos volt, számokban kifejezve: 1915 elején 12 000, 1916 elején 60 000, 1917 júniusában 95 766, 1917 végén 125 123, 1918 első negyedévének végén 133 519, 1919 végén 155 754 darabot tartottak nyilván a háborús gyűjteményben.⁵

A későbbi jelentésekben már nem találkozunk a növekedés egészére vonatkozó számadattal. Az 1920-as évre vonatkozó jelentés viszont kitért arra, hogy „a gyűjtést kiterjesztettük Bécs városára is, ahol a magyarországi rombolás részeseiből egész társaság verődött össze, hogy nemzetellenes aknamunkáját folytassa”, vagyis a forradalmi mozgalmak anyagát is bevonták a háborús gyűjtés munkájába. Így az 1920-as jelentés a háborús és úgynevezett proletárgyűjtemény gyarapodását együttesen közölte, amely szerint több mint 11 000 darabra rúgott az éves szerzemény. Ez esetben az ajándék és a kötelespéldány útján bekerült anyag meghaladta a vételek számát, amelyben nem kis része volt a múzeum anyagi nehézségeinek.⁶ 1921-ben a háborús és proletárgyűjtemény már csak valamivel több mint 3000 darabbal gazdagodott.⁷ Az 1922. évre vonatkozó jelentés az utolsó, amelyben a háborús és proletárgyűjteményre vonatkozóan adat szerepel, akkor 3351 új darab került be.⁸ A könyvtár 1923. évi állapotáról kiadott jelentés már a háborús gyűjtemény feldolgozásának befejezéséről tájékoztatott, amely egybees a gyűjtemény Éremtárba került numizmatikai csoportját kísérő nyilván tartási kötetek bejegyzéseivel.⁹

A numizmatikai anyagot a gyűjtés befejezésével a származás helye alapján registerszerűen könyvecskékbe vezették be, folyamatos sorszámmal ellátva a tételeket. Az egyes kibocsátók valamennyi címlete külön tételszámot kapott. Az első

- 5 A fenti adatokhoz ld. *Holub* 1915. 101. o.; *Fejérpataky* 1916. 1. o.; Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára állapotáról az 1916. év második negyedében. *Magyar Könyvszemle*, 1916. 3–4. sz. 228–231. o.; Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára állapotáról az 1917. év első negyedében. *Magyar Könyvszemle*, 1917. 3–4. sz. 249. o.; Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára állapotáról az 1917. év negyedik negyedéről. *Magyar Könyvszemle*, 1918. 3–4. sz. 204. o.; Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára állapotáról az 1918. év első negyedében. *Magyar Könyvszemle*, 1918. 3–4. sz. 207. o.; *Gulyás* 1923. 9. o.
- 6 Jelentés az Országos Széchényi Könyvtár 1920. évi állapotáról. *Magyar Könyvszemle*, 1920/21. 1–4. sz. 140., 143. o.
- 7 Jelentés az Országos Széchényi Könyvtár 1921. évi állapotáról. *Magyar Könyvszemle*, 1922. 1–4. sz. 185. o.
- 8 Jelentés az Országos Széchényi Könyvtár 1922. évi állapotáról. *Magyar Könyvszemle*, 1923. 1–2. sz. 144. o.
- 9 *Hóman Bálint*: Jelentés az Országos Széchényi Könyvtár 1923. évi állapotáról. *Magyar Könyvszemle*, 1924. 1–4. sz. 107. o.

Az Osztrák–Magyar Bank 1910-es 100 koronás bankjegye szerb felülbélyegzéssel

kötetbe a budapesti kibocsátók címletei kerültek, a „Magyarország” nevet viselő másodikba pedig a fővároson kívüli magyar települések különféle kibocsátásai. A harmadik kötetbe az ausztriai, a negyedikbe a németországi, az ötödikbe a francia és a belga gyarapodás került, egy külön hatodik kötetbe pedig az összes többi ország – egyenként az előzőeknél jóval kisebb számú – teteleit sorolták. Ez utóbbi esetében a regiszteres beosztás országonként haladt az ábécé sorrendjében Angliától Törökországig. A különféle kibocsátók egyes címleteiből gyakran több példány is bekerült, azonban ezek döntő többségét duplumba sorolták és a későbbiekben elcserélték őket. Így, ha a kötetek tételszámaikat megadjuk, akkor csekély eltéréssel a jelenleg meglévő állománynak közöljük a pontos számát. Valamennyi kötetet 1924. március 1-jével zárták le.

Az első, budapesti kötetben 661 tétel, míg a második, a magyar vidék kibocsátásait tartalmazó kötetben 484 tétel szerepel. Ez utóbbi kötet azonban kivételesen több címetet tart nyilván, mint ahány tételszámot tartalmaz, mivel ebbe a kötetbe bevezették a Monarchia hivatalos pénzeit külön tételszámok nélkül. Így ez a kötet tartja nyilván az Osztrák–Magyar Bank Bécsben készült bankjegyeit és az 1918-ban és 1919-ben Budapesten törvényes fizetőeszközként kinyomtatott papírpénzeket, mindegyiket legalább két példányban. Az Osztrák–Magyar Bank bankjegyei közül egyrészt a háborús években megjelent forgalmi pénzeket gyűjtötték be, másrészt olyan korábbi bankjegyeket, amelyekeken szerepeltek a Monarchia utódállamainak 1919-ben elrendelt felülbélyegzései. Így osztrák, magyar, cseh, román és szerb felülbélyegzéssel ellátott papírpénzek is bekerültek a gyűjteménybe.

Ezek mellett azonban felülbélyegzés nélküli, kifejezetten jó állapotú osztrák–magyar bankjegyeket is begyűjtöttek. Összességében tehát a második kötetben nem 484 tétel, azaz darab szerepel, hanem pontosan 105 darabbal több, ebből négy darab fém váltópénz. Ezeket valószínűleg a feldolgozás lezárását követően csatolták a gyűjteményhez.

Az első két kötetben nyilvántartott magyar hadifogolytábori és városi szükségpénzeket a következőképpen összegezhethetjük. A magyarországi hadifogolytábori pénzek ténylegesen forgalomba került címletei gyakorlatilag teljesnek mondhatók, Antalóctól Zalaegerszegig. Egyedül az esztergomi hadifogolytábor speciális szükségjegy-füzetét nem tartalmazza a sorozat.¹⁰ A magyar–német nyelvű színes, de nem túl változatos grafikájú pénzjegyek mellett a gyűjtemény részét képezik a kenyérmezei tábor 1, 2, 10, 20 és 50 filléres rézérmécskéi is.

A világháború idején, majd az azt követő években a különböző városokban és községekben a törvényes fizetőeszközök hiánya miatt általános forgalomba került, különféle címletű pénzjegyek nagy mennyiségben maradtak az utókorra. A gyűjteményben az ábécé szerint Ádámostól Zsolnáig nyilvántartott, változatos megjelenésű pénzjegyek, illetve elenyésző mennyiségben fém pénzérmék legnagyobb részben lefedik az 1914–1922 között forgalomba került magyarországi szükségpénz-állományt. A legelső szükségpénz jellegű kibocsátások közé tartoztak a szakolcai Timföld Vállalat szlovák nyelvű, 1 és 2 koronás, és a szintén szakolcai „TEKLA” magyar nyelvű, 10 filléres és 1 koronás pénzjegyei 1914-ből. A rákövetkező évben, 1915-ben már több településen kerültek forgalomba szükségpénzek, így például Debrecenben Koltsek Géza, Lugoson a Recht és Schwarz fűszerkereskedés, vagy Tordán Fodor Domokos fűszerkereskedő pénzjegy-sorozata.

A kibocsátások zöme a háborút követő kaotikus évekből, 1919-ből és 1920-ból való. A gyűjteményben a legutolsó kibocsátás az aradi Sütő István vendéglőjének 50 filléres pénzjegye 1921-ből. A legtöbb szükségpénz Budapesten jelent meg, de szép számú szükségpénz forgott több nagyvárosban is, különösen Aradon, Debrecenben, Győrben, Kaposváron, Miskolcon, Pécsen, Szegeden és Szombathelyen. A fővárosi kibocsátások döntő hányada 1919–1920-ra esett: az Athenaeum Nyomdától Weisz Dezső fűszer- és csemegekereskedéséig számos vállalat vagy kisüzem tartotta szükségesnek, hogy az átmeneti pénzhiány enyhítésére saját címleteket hozzon forgalomba. Természetesen a gyűjtés nem volt teljes, érdekes, hogy mind a főváros, mind a vidéki települések szükségpénzei közül a legtöbb – jöllehet korántsem nagy – hiányt a Tanácsköztársaság 133 napja alatt kibocsátott néhány pénzjegy alkotja. A hiányok között példaképp említhetjük a főváros vonatkozásában a Ganz Danubius Hajógyár, a Magyar Általános Gépgyár, a Pesti Könyvnyomda Rt. vagy a Star Filmgyár kibocsátásait, míg a vidéki szükségpénzek közül Eger Város Direktórium, a Győri Általános Takarékpénztár, a Hódmezővásárhelyi Takarékpénztár vagy Huszt város kibocsátásait.

Az Országos Széchényi Könyvtár alapvetően nyomtatványok gyűjtését célozta a világháborús anyag tekintetében is, de a szerzeményezéskor bekerültek olyan

10 Ez az egyedülálló füzet Ambrus Béla gyűjteményével 1980-ban került közgyűjteménybe.

Fodor Domokos fűszer- és borkereskedő 20 filléres pénzjegye, 1915

kiscímletű, fémből készült érmecskék, amelyeket az adott kibocsátó a pénzjegyekkel együtt hozott forgalomba. Az ismertebb fővárosi kibocsátók érmecskéi között említhetjük a Hungária Népgőzfürdő vagy a New York Kávéház 1 koronásait. Emellett említésre érdemes egy sajátos érmecsoport, ahol a kisebb kibocsátók helyszűke miatt csak monogramjukat helyezték az egyes érmekre. Ilyen például az A. R. jelű (Antalics Rezső főpincér) érme névérték feltüntetése nélkül, a H. F. jelű (Hübner Frigyes, a Csendőrség kantinosa) 20 fillérese vagy F. K., illetve F. P. monogrammal a Fővárosi Kioszk és a Fővárosi Pavilon négy, illetve öt címletből álló sorozatai. Kisebb számban vidékről is kerültek a gyűjteménybe fémből készült szükségpénzek, így a győri Magyar Ágyúgyár ebédjegye, a diósgyőri Fogyasztási Szövetkezet Tej- és Kávémérésének 10 fillérese vagy a nagykarolyfalvai Herz és Fia Szalámi- és Zsiradékárúgyár négy címletből álló érmesorozata.

Összegezve a magyarországi anyagot, állíthatjuk, hogy az Éremtár szükségpénz-gyűjteményének ez a háborús gyűjtés szolgáltatott olyan minőséget és mennyiséget, hogy az onnantól önálló gyűjteményi egységet képezzen.

Az 1381 tételt tartalmazó ausztriai kötet magába foglalja az egykori Osztrák Császárság alá tartozó területeket, így Cseh- és Morvaországot, Galíciát és Bukovinát. A hadifogolytáborok kibocsátásai az osztrák anyag esetében is szinte teljes egészükben a gyűjteménybe jutottak, Aschachtól Theresienstadtig. Ezek között érdekes az eisenerzi hadifogolytábor német–orosz nyelven kibocsátott 50 koronása, amelyet az Österreichische Alpen Montan Gesellschaft (Osztrák-Alpesi Bányászati Társaság) eisenerzi bányaigazgatósága hozott forgalomba.¹¹

Az osztrák csoportban is a városi kibocsátások teszik ki a többséget. Ezek egy része a világháború első éveiben jelent meg. A különböző nemzetiségű területeken megjelent szükségpénzek között egy sor érdekes kibocsátás akadt, így az 1914. augusztusi trieszti olasz nyelvű kibocsátás, vagy az oroszok által időlegesen elfoglalt Csernovic 1914. szeptember 29-i keltezésű, orosz–román nyelvű

¹¹ A stájerországi Eisenerz Közép-Európa legnagyobb külszíni vasércbányája mellett fekszik. A város élete évszázadok óta a vasércbányászattal és kohászattal fonódott össze. Az ott létesített hadifogolytábort 1939-től a Harmadik Birodalom is használta. Az odaszállított hadifoglyokat bányamunkásként dolgoztatták. <https://hu.wikipedia.org/wiki/Eisenerz> (Megtekintés: 2020. április 8.)

Az eisenerzi Osztrák-Alpesi Bányászati Társaság német–orosz nyelvű 50 koronás pénzjegye a hadifogolytábor részére

szükségpénze. Az ausztriai kibocsátások zöme a háború befejezése után keletkezett, mint Magyarországon. Így nem meglepő, hogy az anyag utólagos elemzésével egybevágnak azok az adatok, amelyek a gyarapodás ütemére vonatkoznak.

A német XVIII. hadtest 1 márkás hadifogolytábori pénzjegye. Frankfurt, 1917

A regiszteres könyvek bejegyzései szerint – amelyek az Osztrák–Magyar Monarchia egészét érintik – 1916 augusztusáig mindösszesen 47 helységből 189, 1917 márciusáig 86 helységből 436, 1918 közepére pedig 140 helységből 585 különféle címletet gyűjtöttek össze. A legutolsó, 585-ös számot összevetve a Monarchiából 1922-ig begyűjtött 2526 tétellel, látható, hogy az 1919–1921 közötti időszakban jelent meg a legtöbb szükségpénz. Feltételezve, hogy a Monarchia területéről a szervezett gyűjtés nem ütközött akadályokba – legalábbis a háború végéig – ez a két szám nagyságrendileg tükrözi a valóságot, jóllehet biztosan előfordult, hogy egy-egy korábbi kibocsátás csak évekkel később került a gyűjteménybe.

A németországi szükségpénzeket a negyedik regiszteres kötet tartja nyilván. A Fejérpataky-gyűjtemény Németországra vonatkozó számai: 936 kibocsátótól 2171 darab papírpénz és 581 darab fémpénz. Messze a német anyag tartalmazza a legtöbb fémpénzt. Tartalmilag a következőképpen tagolhatjuk ezt az egységet. Az első csoportot a hadifogolytábori pénzek képezik, amelyek kis címletekben (1 és 2 pfennigtől 1 márkáig) jelentek meg, mint például a XVIII. hadtesthez tartozó frankfurti hadifogolytábor pénzjegye vagy a bayreuthi tábor fémből készült érmei.

A gyűjtemény húszegynéhány német hadifogolytábor kibocsátását tartalmazza. A német anyagnak azonban a legszámottevőbb részét a városokban és falvakban kibocsátott szükségpénzek képezik, amelyek egy része a helyhatóságok által, másik része különféle cégek által jelent meg. Nagyon érdekes a pénzek megjelenésének dátuma szerint szemlélni a német szükségpénzeket. A világháború első két évében, főleg 1914-ben már jó néhány helyen megjelentek, de még messze nem váltak általánossá a helyi pénzek. A gyűjtemény 1916. augusztus 1. előtt

*Német Kelet-Afrikában
kibocsátott 20 helleres
szükségpénz, 1916*

gyűjtött része mindössze 471 tétel, amely 136 kibocsátótól származik. Ezeknek a pénzeknek a címletei jellegzetesen az 50 pfennigestől az 5 márkáig terjednek. 1916 közepén kezdődött és 1917-ben teljesedett ki a szükségpénzek kibocsátásának legnagyobb hulláma, amelynek sorozatai jellegzetesen az 5 pfennigestől az 50-esig terjedtek, az 1 márkás csak ritkábban jelent meg. Nyilván mindez az aprópénz hiányát tükrözte. Solnhofenben például az 1917 júniusában kibocsátott sorozat 1, 2, 5, 10, 20 és 50 pfennigesből állt. A gyűjteményben a német anyag 1918 közepén már 873 kibocsátótól 2530 különféle pénzt számlált, vagyis az 1916 közepétől meginduló kibocsátási hullámból 737 helyről 2049 darab érkezett. Ezek a számok a fent említett adatokkal összevetve mutatják, hogy 1917 után már jóval kevesebb német szükségpénz érkezett a gyűjteménybe. Ez a hiány nyilván a könyvtár háború után fogyatkozó gyűjtési lehetőségeivel függ össze, ugyanis az 1920-as évek elején is tömegével bocsátottak ki helyi szükségpénzeket Németországban. A gyűjteménynek a háborút követő évekből származó csekélyszámú gyarapodása mindazonáltal jól mutatja a német szükségpénzek címleteinek változó tendenciáit. A kezdődő infláció miatt már eltűntek a kisebb (1, 2 és 5 pfenniges) címletek, helyettük nagyobbak jelentek meg, mint például Szászországban a meissenai porcelánból készült 20 és 50 pfennigesek, valamint 1 és 2 márkások 1921-ben.

A fenti csoportok egyikébe sem tartozó két sajátos kibocsátás is része a német anyagnak. Az egyik a megszállt orosz területek számára 1916-ban az Ostbank für Handel und Gewerbe (Ipari és Kereskedelmi Keleti Bank) által kibocsátott 20 és 50 kopekes, valamint 1 és 3 rubeles pénzjegyek, úgynevezett kölcsönpénztárjegyek, illetve 1, 2, 3 és 5 kopekes érmék. A német anyag másik különlegessége a Német Kelet-Afrikában forgalomba hozott szükségpénzekből egy-egy 5 és 20 helleres érme.

Az ötödik regiszteres kötet a gyűjtemény francia és belga anyagát tartja nyilván, a francia szükségpénzek túlsúlyával. A felsorolt 921 tétel döntően papírpénz, továbbá alig néhány, mindössze 29 fém-pénz. Tíz franciaországi hadifogolytáborból, köztük a toulouse-i tisztí táborból vagy a nevers-i táborból tartalmaz a gyűjtemény különféle címleteket, összesen 42 darabot. Az anyag zömét különböző helyekről, nagyjából községi kibocsátások teszik ki. Mind a francia, mind a belga szükségpénzeket döntően a városi hatóságok bocsátották ki. A városi szükségpénzeket általában minden helységben vagy közvetlenül a város jelentette meg, mint például Cambrai esetében (1914), vagy a kereskedelmi kamara, mint például Marseille-ben. Azonban elenyésző számban előfordulnak

A toulouse-i francia tiszti hadifogolytábor 1 frankos pénzjegye

különbé vállalatok kibocsátásai is, mint például a Société Anonyme des Acières de France (Francia Acélművek Rt.) 1916-os sorozata, amelynek címelei 25 és 50 centimes-osok, valamint 1 és 2 frankosok. A francia anyag külön érdekességei a németek által elfoglalt területek regionális bonjai, amikor több város összefogásából szolidaritási alap javára bocsátottak ki szükségpénzeket. A kisebb, például 2 millió frank összértékű kibocsátások visszafizetését a majdani béke után hat hónapra, a nagyobb, például 12 millió frankosokat pedig két évre ígérték.

A gyűjtemény legtöbb darabja 1915-ös, de gyakoriak az 1914-es és 1916-os papírok is, 1918-as viszont alig akad. A francia és a belga anyag gyarapodási üteme a háború alatt együttesen a következő: 1916 nyarán 142 helyről 350 különféle címlet, 1917 márciusában már 248 helyről 531 címlet, 1918 nyarán pedig 400 helyről 875 címlet. Ebből látható, hogy ez az anyag rész csak elenyésző számban tartalmaz háború utáni szükségpénzeket. Az 1918 utáni anyag gyűjtését nyilván akadályozta, hogy a békeszerződés aláírásáig átmenetileg a vesztes országokat elszigetelték a győztes országoktól. Nem lehet véletlen, hogy a háború végét követően forgalomba került szükségpénzek közül a gyűjteménybe jutott darabok szinte kivétel nélkül Párizsból származnak. Valószínűleg a trianoni béke aláírása után legtöbb honfitársunk különféle ügyekben főként oda utazott. Az 1920–1921-es párizsi, cégek által kibocsátott szükségpénzek egészen sajátos, zsetonszerű kerek megjelenési formát öltöttek: egyik oldalukon 5 vagy 10 centimes értékű postabélyeget helyeztek műanyag lap alá, míg másik oldalukat a kibocsátó cég fémből vagy (a műanyag lap alá helyezett) papírból készült emblémája dekorálta. Az egyikre példa a Spidoléine autóolaj cég, a másikra pedig a Champagne de Marcy párizsi lerakatának 10 centimes értékű zsetonja.

A gyűjteményben a belgiumi háborús kibocsátások élén a Belga Nemzeti Bank pénzei állnak. 1914-ben papír egyfrankos jelent meg, majd az azt követő években fémből új váltópénzek kerültek forgalomba, 1915-ben 10, 1916-ban 5 és 25, 1918-ban 50 centimes-osok. 1920-ban már csak 1 frankos címlet jelent meg, mindez egyúttal jelezte a lassú inflációt is. A világháború alatti belga kibocsátások zömét is városi kibocsátású papír szükségpénzek alkották mint például a flamand-francia nyelvű 1914-es brügge-i sorozat (5, 25 centimes-osok és 1, 2, 5 frankosok) vagy az 1917-es mecheleni sorozat (5, 10 és 50 centimes). Ezek mellett akadt

A Le Champagne de Marcy cég párizsi lerakatának 10 centimes-os érme, 1921

néhány más kibocsátás is, mint például a Société Générale de Belgique (Belga Általános Rt.) 1 frankos pénzjegye 1915-ben, amely azt ígérte, hogy a kibocsátás a Belga Nemzeti Banknál beváltható. A pénzjegyről a hivatalos bankjegyekhez hasonlóan nem hiányzott a büntetési záradék sem, amely kényszermunkával fenyegette a hamisítókat.

Külön kötetben lajstromozták az összes többi európai országból származó háborús anyagot, amely 489 papírpénzjegyet és 5 fémpénzt tartalmaz. A legtöbb

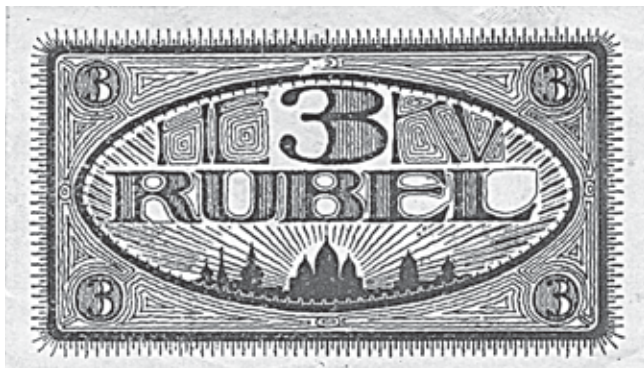

*Az Észti Köztársaság Pénztára
által kibocsátott 5 penni értékű
pénzjegy, 1919*

országot csak egy-két, esetleg néhány darab képviseli a gyűjteményben, így Albániát, Angliát, Boszniát, Bulgáriát, Csehszlovákiát, Dániát, Észtországot, Lengyelországot, Svédországot, Szerbiát és Törökországot. Ezek döntő többsége hivatalos, törvényes fizetőeszköz.

Kivételt Bosznia képez, ahonnan Szarajevó város 1919. szeptember 20-i kibocsátásai származnak. Nagyobb tétel mindössze öt országból való: Hollandiából 68, Montenegróból 56, Olaszországból 48, Oroszországból 235 és Romániából 36 darab. Hollandiából az ország hivatalos bankjegyei mellett 23 városból kerültek a gyűjteménybe a világháború első évében kibocsátott helyi szükségpénzek. Montenegróból valószínűleg az ország osztrák–magyar elfoglalása után jutottak pénzek a háborús gyűjteménybe, részben az ország háború előtti és alatti törvényes fizetőeszközei, részben Cetinjéből kávéházi szükségpénzek, részben pedig a Monarchia megszálló hatóságainak 1917-es kibocsátásai. Olaszországból elenyésző számban az ország hivatalos pénzei, nagyobb számban pedig Veneto tartomány és Udine város 1918-as kibocsátásai, valamint három hadifogolytábor pénzjegyei.

Oroszországból rendkívül változatos anyag került a gyűjteménybe. A hivatalos fizetőeszközök közül mind a cári, mind a Kerenszkij alatti, mind a szovjet korszak pénzjegyei megtalálhatók, de néhány darabbal az Ukrán és a Transz-kaukázusi Köztársaság is szerepel. A helyi kibocsátások döntő többsége azokról az oroszországi lengyel településekről származik, amelyek a világháború alatt a hadszíntéren voltak, s többször gazdát cseréltek. Ezek mellett a gyűjteménybe

Az irkutszki tiszti hadifogolytábor 3 rubeles pénzjegye

került Odesszából 1918-as és Omszkból 1919-es szükségpénzjegy is. Az itthon hungaricumként számon tartott oroszországi hadifogolytábori anyag a Fejérpataky-gyűjteményben mindössze két helyről található: Acinszkból és Irkutszkból. Ez nyilván azért alakult így, mert ezek döntően a hazatérő hadifoglyokkal jutottak be az országba, s nagyobb arányban csak a könyvtár háborús gyűjtésének befejezése után kerültek különféle hazai közgyűjteményekbe.

Osszegezve a Fejérpataky László által kezdeményezett és irányított háborús gyűjtés jelentőségét a numizmatikai anyagra vonatkozóan, biztosan állítható, hogy a kurrens gyűjtésnek az eredményei egyedülállóak, bizonyos csoportjainak későbbi beszerzése egyáltalán nem vagy csak igen nagy nehézségek árán lehetne megismételhető.

Plihál Katalin

EGY KÜLÖNLEGES ÉS RITKA TÉRKÉP AZ 1566-OS MAGYARORSZÁGI HADI
ESEMÉNYEKRŐL

2019. szeptember végén kértek meg egy 1594-ben Rómában Giovanni Battista de'Cavalieri¹ (1526–1597) nyomtatásában, Magyarországról készült térkép vizsgálatára, amelynek a címe „Ungaria et Transilvania con il confini. Apresso Gio. batista de Cauallerij 1594” volt.

E műről Szántai Lajos katalógusában az alábbiakat találhatjuk: „*Első kiadás (Cavallieri 1a). A térképnek sem szerzője, sem metszője, sem kiadója nem ismert. Besorolása az első ismert kiadóhoz, Cavallierihez.*” Első kiadása – Szántai szerint – 1566-ban Velence² lehetett.

Vajon miért hiányzott az első kiadásról minden olyan adat, amely a másodikon már helyet kapott?

Szántai az első kiadás megjelenési helyét még Velencében vélelmezte, annak ellenére, hogy Giovanni Battista de'Cavalieri működésére vonatkozóan csak és kizárólag római adatok álltak rendelkezésünkre. Az 1594-ben megjelent térkép vizsgálata során az alábbiakra figyeltünk fel:

Úgy tűnik, hogy e kiadás egy korábbi réz nyomólemez felújítása és/vagy frissítése után jelent meg. Ahogy az alábbi képeken is látható, olyan korábbi feliratok kerültek eltüntetésre, amelyek az első kiadáson még szerepeltek.

Egy részről azt is megállapíthattuk, hogy a megjelenés idejére, illetve az 1593-ban indult új hódító háború eseményeiről de'Cavalieri e térképe adatokat nem tartalmazott, csak és kizárólag az 1566-ban történt hadi események „létára” az 1594-ben Rómában megjelent „új térképe”.

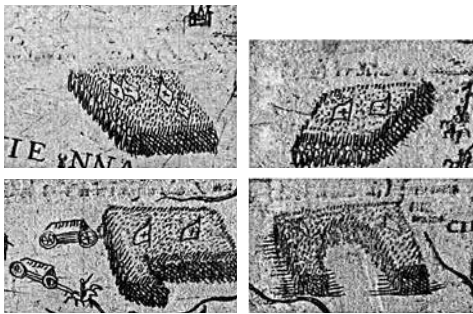
Más részről vizsgálataink során arra is fény derült, hogy e szóban forgó térkép első kiadása Paolo Forlani – Domenico Zenoi – Giovanni Francesco Camocio 1567-ben Velencében kiadott munkájának tökéletes másolata.

1 https://it.wikipedia.org/wiki/Giovan_Battista_Cavalieri; https://en.wikipedia.org/wiki/Giovanni_Battista_de%27Cavalieri (Megtekintés: 2020. március 30.)

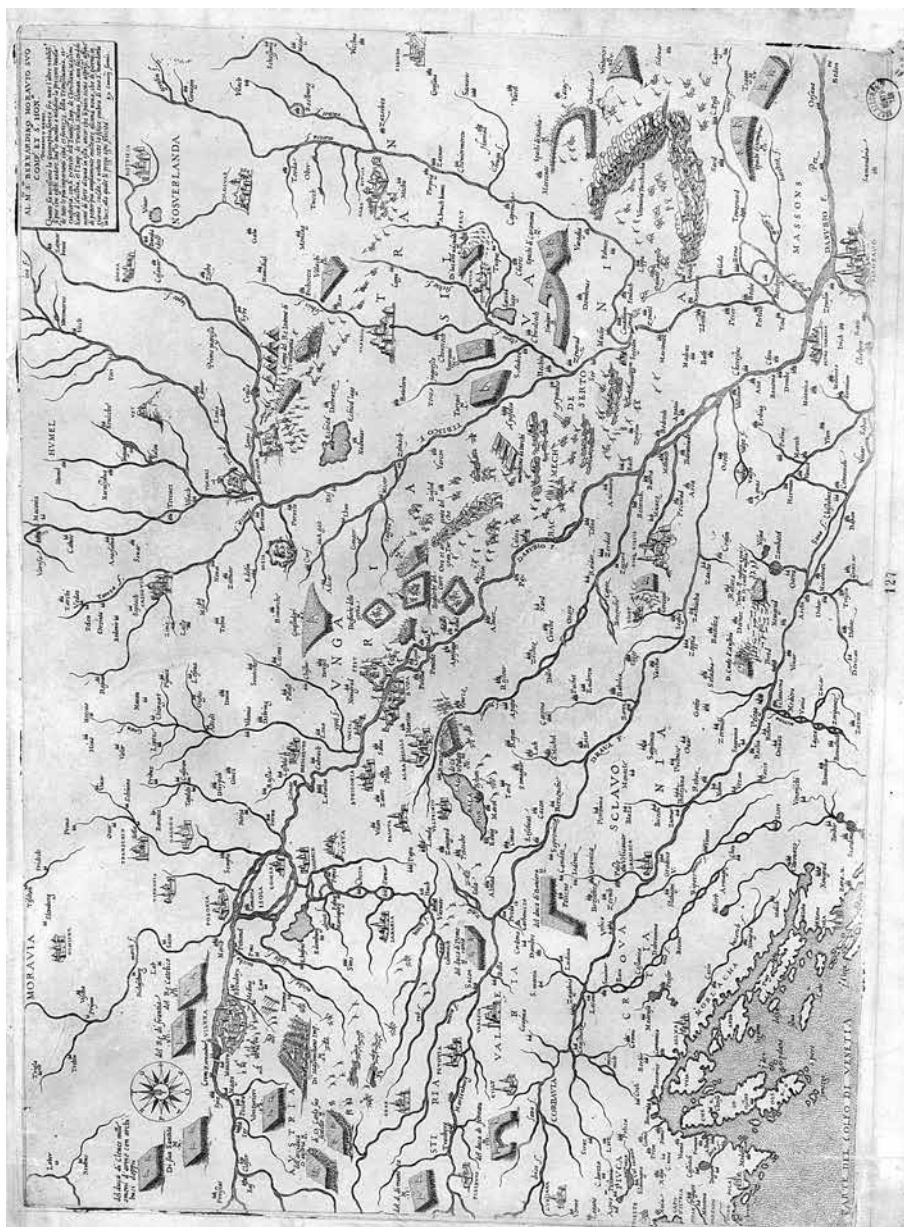
2 Szántai Lajos: Atlasz Hungaricus. Magyarország nyomtatott térképei. 1528–1850. Első kötet. Budapest, 1996. 112. o.

A Cavalieri-féle térkép

A térképváltozatról törölt ábrák és feliratok

Az 1567-ben kiadott Paolo Forlani – Domenico Zenoi – Giovanni Francesco Camocio-féle térkép

Részletek összehasonlítása

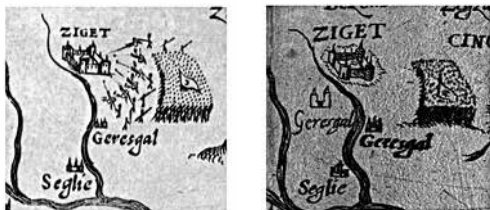

Az 1567-es Forlani-Zenoi-Camocio-féle és az 1594-es Cavalieri-féle térképek összehasonlítása

1. Szigetvár

Ha az 1566-os év hadi eseményeit vetjük egybe, akkor e vár ostromát ábrázoló két részlet között topográfiai tartalomban csupán az a különbség, hogy Cavalieri térképe szerint két 'Geresgal'³ település létezett Szigetvár térségében (lásd lejjebb a jobb oldali ábrát).

Szigetvár ábrázolásának összevetése

Ha a vár körüli hadi helyzetet vesszük szemügyre (jobb oldali ábra), Cavalieri térképén még csak a vár ostromához felvonult sereg látható, amíg forrásán az ostromra utaló jelenet is helyet kapott.

2. Gyula

E részleteken elég jól látszik, hogy az 1594-ben megjelent változatról mely megírások lettek törölve.

A vár ostromának ábrázolásában a két térkép között az eltérés elhanyagolható.

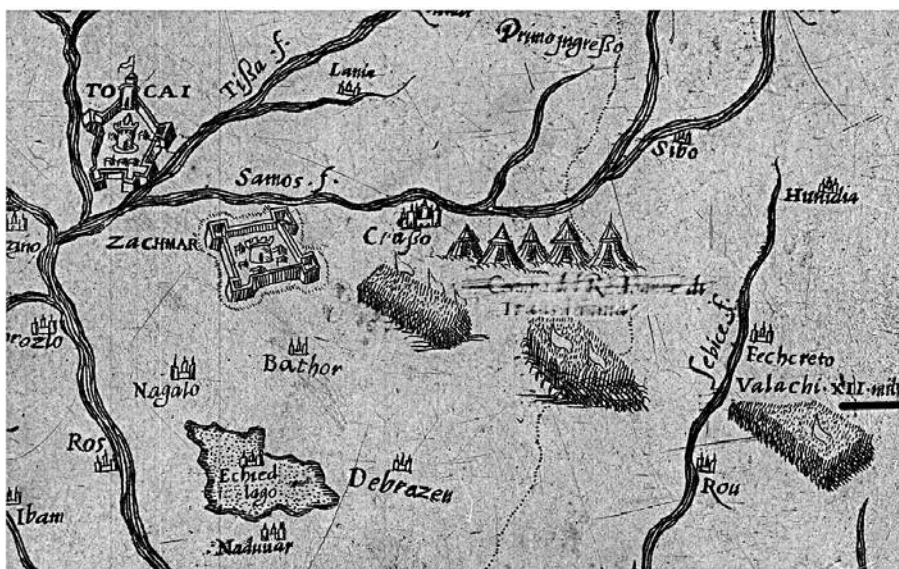
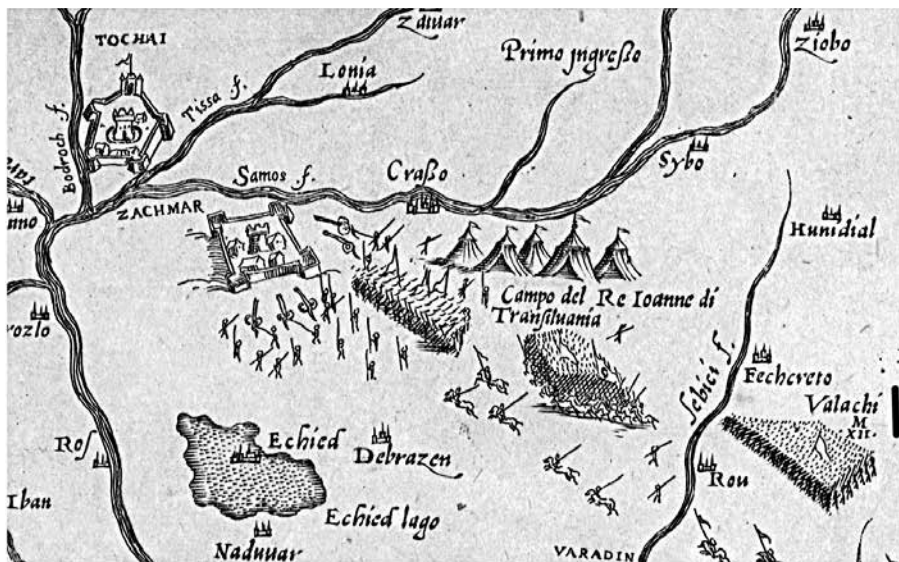
Gyula ábrázolásának összevetése

3 Ma: Nemeske.

3. János Zsigmond Erdélyi fejedelem hadjárata Felső-Magyarország elfoglalására

E hadjárat keretében János Zsigmond fejedelem csapatai szeptember 4-én kezdték meg Tokaj várának ostromát, amelyet a szultán halála miatt hagyott abba. Az alábbi részleteken a Tokaj ostromára felvonuló sereg tűnik szemünk elé.

Tokaj ábrázolásának összevetése

Úgy Forlani, mint Cavallieri térképének részletén a csapatok Erdély felől vonultak Felső-Magyarország irányába. A sátrak alatti megírás János Zsigmondra vonatkozott, amelyet Cavallieri 1594-es térképén – más feliratokhoz hasonlóan – kitörölt. Viszont „Valachi M XII” megjegyzés kitörlése elmaradt. (Lásd a fekete vonallal jelölt részt.)

II. Szulejmán halála után Szokollu Mehmed nagyvezír a fejedelmet az ostrom felhagyására szólította fel. Az erdélyi fejedelem táborában lévő tatár segédcsapatok fosztogatva, pusztítva tettek eleget e felszólításnak.⁴

Forlani 1567-ben napvilágot látott térképén ugyan privilégiumra utaló adatot nem találhatunk, de ez nem jelenthette azt, hogy kiadványt büntetlenül bárki lemásolhatta és kiadhatta volna. A rendelkezésünkre álló adatok szerint valamely térkép kiadására vonatkozó privilégium hatálya a 16. és 17. században általában 10 év volt, csak ritkán találkozunk 20 évre kiterjedő privilégiummal.

A fenti adatok fényében már nem meglepő, hogy az első változatról a megjelenési év és a metsző neve miért hiányzott, mivel ő lopott művet hozott forgalomba vélhetően Rómában. 1594-ben pedig, amikor Európa-szerte a magyarországi hadi események újra okot adtak új térképek kiadására, Cavallieri ismét „színre lépett”. Cavallieri, az első kiadás után 28 évvel nevét „új térképén” immár büntetlenül tüntethette fel. Részéről térképe tartalmának aktualizálása csupán abban merült ki, hogy az 1566-os események résztvevőire utaló sorokat a nyomólemeztől kitörölte, így lényegében tartalmában avított művet hozott forgalomba, amelynek az előállítási költsége alacsony volt. Életrajzi adatai szerint szívesen másolta kortársai piacképes metszeteit és forgalmazta esetenként saját neve alatt.

Cavallieri 1567-es és az 1594-es térképe is az úgynevezett Lafreri típusú atlaszokban fedezhető fel. Ezen atlaszok rendszerint címlap és tartalomjegyzék nélküliek, és a megrendelés idején Itáliában kapható térképek és vármetszeteket tartalmazhatják. A megrendelő kívánsága szerinti lapszámmal és esetleg színezéssel. E művek összefoglaló megnevezése: I[talian] A[ssembled] t[o] O[rder].⁵

Cavallieri e szóban forgó két magyarországi hadi eseményekről szóló térképe igen ritka, ismereteink szerint egy-egy kiadásból öt példánynál kevesebb található.

4 AZ 1566-os év eseményei Magyarországon. <http://gyorkos.uw.hu/1566/1566.htm> (Megtekintés: 2020. március 30.)

5 Tooley, Ronald Vere: *Maps in Italian Atlases of the Sixteenth Century, Being a Comparative List of the Italian Maps Issued by Lafreri, Forlani, Duchetti, Bertelli and Others, Found in Atlases. Imago Mundi*, 1939. III. 12. o.

Pollmann Ferenc

MIT TUDOTT AZ OSZTRÁK–MAGYAR VEZÉRKAR ALBÁNIÁRÓL?
(HÍRSZERZŐI JELENTÉSEK 1913-BÓL)

Amíg Conrad von Hötzendorfnak hívták az Osztrák–Magyar Monarchia vezérkari főnökét, a bécsi külügyminisztérium és a katonai vezetés álláspontja végig éles ellentétben állt egymással a dualista birodalom tervezett Albánia-projektjét illetően. Conrad mint a Monarchia külpolitikájának ádáz bírálója, komoly erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy kiszélesítse információs bázisát,¹ mivel elege lett a mindenkori külügyminiszterrel szemben folytatott vitáiban rákényszerített alárendelt szerepből, amikor Albánia sorsáról folyt a szó. A Ballhausplatz aktuális gazdája ugyanis rendszerint jóval tájékozottabbnak bizonyult, mint a tábornok és ezt ki is használta vitapartnerével szemben. Conrad legfontosabb információforrásai azok a hírszerzői jelentések voltak, amelyeket a külpolitikai-
lag érzékeny területekre kiutatztatott vezérkari tisztjeitől kapott.²

Hírszerzési utak a konfliktuszónákba

Ezek a jelentések – tekintettel arra, hogy a Vezérkar volt a kikiülő fél – természetesen elsősorban katonai vonatkozású megfigyeléseket tartalmaztak. Ezen túlmenően azonban egyre növekvőbb mértékben elégitették ki Conrad tábornok információéhségét politikai ügyekre vonatkozólag is. A bécsi Külügyminisztérium nem is nézte jó szemmel aktív vezérkari tiszteknek konfliktuszónákba történő kiküldését.³ A tábornok legnagyobb és legkomolyabb ellenlábasa e téren, Alois Lexa von Aehrenthal külügyminiszter attól tartott, hogy a birodalom érdekeit veszélyezteti a válságövezetekben folytatott kémtevékenység, ha az érintett tisztek lelepleződnek. Természetesen a miniszter előtt nem maradt rejtve Conrad hátsó szándéka a vezérkariak gyakori turistaútjaival, és esze ágában sem volt, hogy esélyt adjon a szerinte túlbuzgó tábornoknak a Monarchia külpolitikai érdekeit

1 *Godsey, William D.*: Officers vs. Diplomats. Bureaucracy and Foreign Policy in Austria-Hungary 1906–1914. *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs*, 1998. 46. 43–66. o.

2 Erről részletesen: *Pollmann Ferenc*: Az osztrák–magyar vezérkar kísérlete a Monarchia külpolitikájának befolyásolására az első világháború előestéjén. In: „A hadi történet kútfeje minden hadtudományak?”. Tanulmányok Ács Tibor tiszteletére. Szerk. *Szabó János*. Budapest, 2007. 229–238. o.

3 Uo.

érintő ügyekbe való beleavatkozásra. Határozott fellépésére az efféle utak gyakorisága az idő haladtával érezhetően csökkent, ám teljesen soha sem szűntek meg a célzott kiutaztatások.

Az első Balkán-háború során, 1912 végén, osztrák–magyar vezérkari tisztek utaztak olyan területekre is, amelyekre az albán ideiglenes kormány⁴ az új állam részére feltétlenül igényt tartott. (Ezeket a jelentéseket nem csupán a Vezérkar kapta meg, hanem az uralkodó, illetve a trónörökös katonai irodája is.) Magam a továbbiakban a bécsi Kriegsarchiv vezérkari gyűjteményében megőrzött dokumentumokra hivatkozom.⁵ A vonatkozó dosszié két expedíció jelentését tartalmazza. Az egyik Bruno Thomas és Karl Adrario főhadnagykok (ők együtt utaztak) beszámolója, a másik szerzője Johann Hoffmann hadnagy. A két utazás közül az utóbbi érintett nagyobb területet: előbb végigjárta az albán tengerpartot Durazzótól⁶ Santi Quarantáig,⁷ azután pedig eljutott Janinába⁸ és Gjirokasterbe.⁹ Thomas és Adrario bejárta előbb a Santi Quaranta, Delvino¹⁰ és Valona¹¹ közötti, azután a Valona, Fieri¹² és Berat¹³ közötti területeket.

Mikor a két expedíció albán földre lépett, a görög flotta már blokád alá vonta a görög határtól Valonáig terjedő partszakaszt,¹⁴ a terület északi része ugyanakkor szerb megszállás alatt állott. Jóllehet Ausztria–Magyarország a Balkán-háborúk alatt végig semleges maradt, vezérkari tisztjeinek felbukkanása a háborús övezetben meglehetősen gyanakvást keltett: sem a görögök, sem a szerbek nem látták őket szívesen. Ennek ellenére a tiszteknek sikerült teljesíteniük küldetésüket. A következőkben a jelentésekből két fontos témakört szeretnék kiemelni.

Az albán lakosság lefegyverzése

Adrario egy ilyen intézkedést teljességgel szükségesnek tartott, amit azonban fokozatosan és nagy óvatossággal kell végrehajtani. Szerinte a lakosság erőszakosként történő hirtelen és elhamarkodott lefegyverzése főleg a hegyekben élő törzsek között bizonyosan forradalmat robbant ki. A fegyvertartás jogát bizonyos feltételekhez kellene kötni, és a települések közelében teljesen meg kellene tiltani a szabad vadászatot messzehordó fegyverekkel.

4 1912. november 28-án a vlorai nemzetgyűlés kikiáltotta a független albán államot.

5 Bericht über Albanien, 1913. Generalstab, Evidenzbüro. Österreichisches Staatsarchiv/ Kriegsarchiv. 1098 (régí számozás szerint: 3483)

6 Ma Durrës (Albánia).

7 Ma Shëngjin (Albánia).

8 Ma Ioánnινα (Görögország).

9 Ma Gjirokastër (Albánia).

10 Ma Delvinë (Albánia).

11 Ma Vlorë (Albánia).

12 Ma Fier (Albánia).

13 Ma Berat (Albánia).

14 Hall, Richard C.: The Balkan Wars 1912–1913: Prelude to the First World War. Routledge, 2000. 65. o.

Ebben a kérdésben Hoffmann hadnagy osztotta Adrario véleményét a lefegyverzést illetően, minthogy másképp a banditizmust, a vérbosszút és a politikai pártok közötti fegyveres küzdelmet aligha lehet megfékezni. Mivel az albánok fegyvereik nélkül megaláztatnak érzik magukat, megfelelő kompromisszum lehetne csupán a lőszert elvenni tőlük, miközben annak kereskedelmét és esetleges csempészetét szigorú ellenőrzés alatt kellene tartani. Alternatívaként számba jöhet a fegyverek elismervény ellenében történő „átmeneti” leadása a csendőrség raktáraiban.

Ennek a kérdésnek a fontosságát világosan mutatja az a tény, hogy a harmadik jelentéstevő is foglalkozik vele. Hoffmann hadnagy egyetért tisztársaival abban, hogy a lefegyverzést nagy óvatossággal kell végrehajtani, mivel egy meggondolatlan akció még akár az ideiglenes kormány bukását is okozhatja. Ennek megelőzésére azt javasolja, hogy kezdetben az albánoknak meg kellene hagyni a fegyvereiket. Minden visszaélést azonban, amelyet ezekkel a fegyverekkel követnek el, szigorúan meg kellene torolni. Ha az albánok azt tapasztalják, hogy bárki, aki fegyveres gyilkosságban vagy rablásban bűnös és elfogják, azt rövid úton kímélet nélkül agyonlövik vagy felkötik, a többi már nem ragaszkodik majd a fegyverükhöz, amelyeket aztán raktárakba lehet gyűjteni. Ezeket a fegyvereket aztán kiválóan fel lehet majd használni lövészetek és rendszeres lögyakorlatok céljára havonta több alkalommal is, amelyeken akár iskolásgyerekek is részt vehetnének. Ily módon az albánok – Hoffmann reményei szerint – viszonylag gyorsan túltennék magukat a fegyvereik elvesztése miatt érzett csalódottságukon. Ráadásul a lögyakorlatok rendszeres résztvevői közül kerülhetne ki annak az albán milícának a magja, amely idővel akár az ország megvédésére is képessé válhatna.

Az Ausztria–Magyarországról érkező fegyverszállítmányok kérdése

Az ötlet nem új: az annexiós válság óta többször is felmerült már. Az albán felkelők ellátása osztrák–magyar fegyverekkel abból a célból, hogy képesek legyenek harcolni az oszmánok ellen a bécsi „militáns diplomácia”¹⁵ egyik – igaz soha ki nem próbált – fegyvere volt. Az első Balkán-háború kitörése és az albán függetlenség hamarosan bekövetkező kikiáltása alapvetően megváltoztatta azonban a helyzetet. Ettől kezdve a szállítmányok címzettje már az albán kormányzat lett, ám a szállítás továbbra is titokban kellett hogy történjen, mivel az egész adriai partvidék görög blokád alatt állt.

A fegyverszállítás kérdése azon témák közé tartozott, amelyekkel valamennyi jelentéstevő foglalkozott. Mindenekelőtt azt kellett eldönteni, hogy a Monarchia eleget tesz-e az albán fél kérésének a fegyverekre vonatkozólag. Bruno Thomas véleménye szerint amennyiben igen, úgy a tengeri blokád egy váratlan akcióval kéne áttörni, miáltal Ausztria–Magyarország helyreállíthatná megtépázott tekintélyét az albánok szemében. Ezért akár élelmiszert, akár fegyvert, illetve

15 Ehhez lásd: *Pollmann Ferenc*: Az első világháború kitörése és az osztrák–magyar Albánia-projekt. *Aetas*, 2014. 29. évf. 3. sz. 20–29. o.

lőszert szállítani egyaránt fontos lenne az ideiglenes kormány számára, bár tisztában volt vele, hogy a görögök blokádjának áttörése meglehetősen nehéz feladat lesz. „*Nem várható, hogy akárcsak egyetlen csónak is képes lesz akadálytalanul kirakni a rakományát*” – írta. Ezért a legegyszerűbb megoldás az lenne, ha a szállítmányt három vagy négy csónakba osztanák szét, remélve, hogy közülük legalább egy eléri majd a partot. Kikötésre a legmegfelelőbbnek a Semeni és a Vojusa folyók torkolatait, Valonát és az Orsói öblöt¹⁶ (a Linguetta foktól¹⁷ délre) tartotta. Körülbelül 1000 fegyver (a hozzá tartozó munícióval) partra tételének két-három nap alatt híre megy az albánok körében és ezzel Ausztria–Magyarország presztízse az albánok előtt érezhetően növekedni fog.

Arra nézve, hogy ezek a fegyverek hogy jutnak majd el a szárazföld belsejébe az albán felkelőkhöz, Thomas hadnagy további nehézségeket látott. A szükséges szállító hálózat, valamint egy olyan szervezet hiánya, amely nem csupán felfegyverzi az embereket, de együtt is tartja őket, hogy az egységek képesek legyenek harcolni az invázorok ellen, számára kérdésessé tette az egész akció értelmességét. Biztosra vette, hogy a szerb és/vagy görög hatóságok két-három napon belül értesülnek a szállítmányról és megteszik a szükséges ellenintézkedéseket.

Amennyiben a szállítmányokat Valonában raknák ki, úgy ez máris a város bombázásának fenyegetését hozná az ideiglenes kormányra, mire a fegyvereket kétség kívül kiszolgáltatnák a görögöknek.

Thomas hadnagy tehát arra a meglehetősen pesszimista végkövetkeztetésre jut, miszerint valószínűtlen, hogy a Monarchia fegyverszállítmányokkal képes lenne támogatni az albán felkelőket. Néhány település lakosságának felfegyverzése (mint egy ilyen akció maximálisan elképzelhető eredménye) persze hozzájárulhat az ország fellázításához. Azt azonban, hogy az albánok képesek lehetnek-e saját erőből felszabadítani országukat az idegen megszállás alól, Thomas hadnagy nem tudja megítélni. Prominens albánok ellenben rendkívül optimisták, de a felkelést a fegyverszállításoktól teszik függővé.

Thomas útitársa, Adrario hadnagy még negatívabban látja a szóban forgó kérdést. Ő nem tartja ajánlatosnak az albánok kívánságainak megfelelő nagyszabású fegyver- és lőszerszállítást. Először is azért, mivel a szállítást nem lehet észrevétlenül (azaz a semlegesség megsértése nélkül) lebonyolítani; másodsor, mivel az albánok nem úgy tűnnek, mint akiknek szándékukban áll harcolni a hódítók ellen. Adrario szarkasztikusan hiányolja az albánok híres hősiességét, mivel egyébként aligha engedték volna földrajzi feltételeik alapján jól védhető földjüket elfoglalni. Mindenesetre az albánok, főleg akik Észak-Albániából menekültek, kifejezték harcra készségüket, amennyiben kapnak fegyvereket és lőszert Ausztria–Magyarországtól. Tekintve, hogy ezeket a fegyvereket korábban már megígérték nekik, Adrario azt javasolja, hogy a Monarchia presztízisének megőrzése érdekében az albán kérést – legalább is részben – ki kell elégíteni. Számára gyakorlatilag egyáltalán nem tűnik fontosnak, hogy ezeket a fegyvereket harcra vagy vadászatra használják-e azután. Az egyedüli dolog, ami számít, hogy ily módon

16 Ma Gjiri i Brisani (Albánia).

17 Ma Kepi i Gjuhezes (Albánia).

valamennyit vissza lehet nyerni az albánoknak a Monarchia iránt érzett és szinte teljesen eltűnt szimpátiájából. Ha ezek után még harcolnak is a betolakodók ellen, annál jobb.

A harmadik jelentéstevő, Hoffmann hadnagy szintén foglalkozik a fegyverszállítás kérdésével. Véleménye szerint a legfontosabb probléma nem a fegyverek átjuttatása a görög blokádon. Mivel az ellenőrzött tevékenység sávja hat-nyolc kilométerre terjed ki a parti vizekben, a szállítóhajónak a nyílt tengeren kell horgonyt vetnie, körülbelül tíz kilométernyire a parttól, a Semeni vagy a Vojusa toroklatánál, éjszaka. A fegyvereket a partra motorcsónakon kell szállítani. Az egész akció tekintetében a *punctum saliens* az alapos és gondos előkészítő munka. Helyi vezetőket kell telepíteni az előzetesen megbeszélte és elkészítette kikötési helyekre, akik aztán elvezetik a motorcsónakokat folyónak felfelé az gyülekezési pontokig. Ott albán vezetők – mint Omer pasa és Kemal bég Fieriből, Azis pasa és Karaman bég Berathból és Lushnjából¹⁸ – emberei (összesen mintegy 5000 fegyvertelen fő) várják őket. Nyomban a helyszínen kiosztásra kerülnek a fegyverek, így a motorcsónakok még a napkelte előtt visszaérhetnek a hajóig. Hasonló eljárásra kerülhet sor az Orso öbölnél (a Linquetta foktól délre), ahol Eqrem bég és a malakastrai földbirtokosok embereit szerelik fel az új fegyverekkel.

Nagyobb méretű szállítmány esetén az említett bégek és pasák raktáraiban kellene a fegyvereket elhelyezni. Innen a fegyvereket és a lőszert háton lehetne szállítani az Elbasan, Tirana, Struga, sőt akár Dibra és Prizren körüli albánokhoz. Még ha a szállítmányok egy részét soha sem használják majd harcra (hanem vadászatra, sőt akár el is adják őket pénzért), ezek az akciók megadhatják a szükséges impulzust a gerillaháború megkezdéséhez. „Az albánok várják az osztrák-magyar fegyverszállításokat” – ez Hoffmann megfigyelése. Ő másfelől azonban nincs róla meggyőződve, hogy az albánok képesek lesznek megmozdulni, mivel – teszi hozzá – „az albánok sokat beszélnek és sokat ígérnek, ám ígéreteiket csak akkor tartják be, ha az könnyen megtehető.”

Összefoglalva: a jelentések az albánok lefegyverzését illetően megegyeznek abban, hogy az szükséges a közbiztonság fenntartása érdekében, ám óvatosan és körültekintően kell végrehajtani. A jelentéstevők által javasolt módszerek enyhén eltérnek egymástól. Ami a fegyverszállítások kérdését illeti, a jelentések készítői osztják a véleményt, hogy a fő nehézség a fegyverek eljuttatása az albán felkelőkhöz, és nem a görög tengeri blokádjátörése. Bármennyire is kockázatos hinni az albánok elhatározottságában, hogy harcolni fognak a megszállók ellen, Ausztria-Magyarország nem engedheti meg magának, hogy korábbi ígéretét a fegyverszállításra vonatkozólag megszegje, mert azzal végzetesen meggyengítené népszerűségét az albánok körében. Ráadásul a jelentéstevők szerint az albán ellenállás serkentése megéri a kockázatot... Annak kockázatát, hogy többé-kevésbé erővel megszabadítsák őket saját fegyvereiktől, majd elláthassák őket más, a baráti Monarchiából származó fegyverekkel...

18 Ma Lushnjë (Albánia).

Ravasz István

A MAGYAR HONVÉDELEM ESZMÉJE

„Kezünkkel viaskodtak, de szívében imádkoztak.”
(II. Makk. 15, 27.)

A suszter maradjon a kaptafánál, a hadtörténész a hadtörténelemnél. Ám ha mégis történetfilozófiai kérdésekbe bonyolódik, hagyatkozzon az ahhoz jobban értőkre, s inkább idézze, mint magyarázza őket; amivel azt is kifejezi, hogy olvasóitól nem várja el: egyetértsenek látásmódjával, s nem ex cathedra nyilatkozik meg. De tegye, ha már Isten ezt a feladatot rendelte számára, hiszen: „*Ha szeretjük a nemzetet, melynek tagjai vagyunk; ha érdekeit előbbre akarjuk vinni; ha jelenét szebbé akarjuk tenni és jövőjét biztosabbá: akkor foglalkozzunk múltjával is.*”¹

A magyar honvédelem eszméje elválaszthatatlan a hittől, s ezerszáz esztendőn keresztül elválaszthatatlan volt a hit terjesztőitől és védelmezőitől: a táltosoktól, sámánoktól („... *az ősmagyar autonóm élet éppennygy megkövetelte az ígét, mint a kardot. A magyar kardnak íge nélkül nem lett volna fénye...*”²); a katolikus (Tomori Pál kalocsai érsek a mohácsi síkon halt hősi halált mint a magyar sereg fővezére és legfőbb lelki vezetője); majd a protestáns egyházaktól (ez utóbbit hitelesítse a tanulmány záróidézete). De elválaszthatatlan volt a mindenkori néplélektől is.

Arra pedig, hogy miért ezeregyszáz esztendőről beszélünk, s nem tágítjuk ki az idő perspektíváját a honfoglalást megelőző vándorlás időszakára, szabadjon Ravasz Lászlóra (1882–1975, 1921–1948 között református püspök) hivatkozni: „*A nomád népeknek a legelőért vívott [...] harcaiba [...] a hasznosság értékelés játszik bele...*”³ – de azzal, hogy ha az érkező hódító erősebb, akkor inkább új településterületet kell keresni, mint felmorzsolódní. S ha az új legelők emlékeztetnek is a régiekre, azok elhagyása mégiscsak rejt tragikumot is magában. „*A bontalan, a bújdosó népek bánata volt ez, azé a népé, amelynek nincs otthona, mindig tovább megy és mindig a régire gondol.*”⁴

Ám ezt a tragikumot, noha sosem sikerült a magyar népléleknek leküzdenie, többek között – miként a református püspök is utal rá – éppen a honvédelem eszméje tudta ellensúlyozni. Bármely korban, akár a kuruc kor bújdosóinak

1 *Andrássy* 1913. 7. o.

2 *Ravasz* 1938. III. 47. o.

3 *Ravasz* 1924. 89. o.

4 *Ravasz* 1941. III. 214–216. o.

érzelemlágában is. A vándorlás és letelepedés határpontján a változást: a honvédelem szükségének megjelenését és eszméjének kialakulását ebben a megközelítésben éppen a honfoglalás váltotta ki. A végleg letelepedett magyarságnak immár meg kellett védenie településterületét; Ravasz László 1938-ban megfogalmazott gondolatai szerint: „Azelőtt övük volt a világ [...] határtalan pusztaságaival, korlátlan barangolási lehetőségeivel; azután bekerültek a Kárpát-övezte medencébe, körülfogta őket [...] a Kárpát-hegység félkaréja, s a nyílást elzárták az Alpok nyúlványai.”⁵

Ez az idézet egy igen lényeges momentumra is felhívja a figyelmet. A honfoglalástól a magyar és nem magyar nemzettudatok 19. századi kialakulásáig a Kárpát-medence, illetve Magyarország védelmét mindenki magáénak tekintette, aki itt élt. Nem számított, hogy az anyatejjel milyen nyelvet szívott magába, milyen hitet vallott („Magyar és zsidó munkában, szenvedésben, bajtársi küzdelemben kialakította a maga együvé tartozását.”⁶), egyként, vállt vállhoz vetve állt a vártára és hullatta véréit hazája védelmében. Hungarus (sic!) az volt, aki a magyar állam alattvalójaként annak haderejében emelte kardját Magyarország védelmére, s ebbe a kategóriába a magyarokon kívül az összes, itt élő nemzet, nemzetiség és nemzettest-töredék beleszámított.

Visszaulva a honfoglalásra mint egyfajta önkéntes röghözkötésre, Ravasz utal a jobbágygá, majd paraszttá vált kalandozó szabad lovas lelki átalakulására, egyben a honvédelem eszméjének egyik legfontosabb gyökerére is: „... *alaptermészete szerint ragaszkodik a földhöz, erősen összeszövődik a lelke ezzel a világgal... [...] A földhöz való ragaszkodása ösztönös önvédelem. Mint a hogy az akár 8–10 méter mélyre nyújtja gyökerét a sívó homokban, hogy a pusztító szelek ellen szilárd réteget kapva megálljon, úgy a magyar lélek is nagyon mélyen belebocsátotta gyökereit ebbe a földbe [...], hogy a történelem el ne söpörje innen.*”⁷

Érdekes elgondolkodnunk azon, amit erről Makray Lajos prépost mondott a budapesti belvárosi főplébánia-templomban: „Ezt a nemzetet nemcsak kimagasló harci erényei tartották fenn egyedül. Hányszor kellett nekünk elbuknunk és hányszor álltunk szemben százszor erősebb és hatalmasabb ellenféllel? Ezt a nemzetet ezer éven keresztül [...] a lelke tartotta fenn; az a lélek, amely beleivódott ennek a földnek minden rögébe és minden hantjába, minden bércébe és sziklájába, amelyik ott zúgott a rengésekben, mosolygott és játszott a délibábnak, messze nézett és világitott hófehér havasok csúcsán; ez a lélek, amely ott élt a magyar tánc ritmusában, ott melegedett és fényelt a bölcsődalban és zokogott a temetési énekben. [...] A magyar lélek fénye és tüze a hazaszeretet.”⁸

A középkorban és az újkorban persze más alkotói is kimutathatóak a honvédelem motiváló tényezőinek. Ezek egyike az érdek: az urak – nemzetiségüktől függetlenül – saját birtokukat, egzisztenciájukat (is) védve vonultak hadba, ám ezzel együtt sokat tettek, s ha kellett, életüket adták hazájukért (például a szigetvári hős, Zrínyi Miklós). Sorsuk pedig összefonódott azokkal, akiket ők maguk vezettek

5 Ravasz 1941. III. 246. o.

6 Ravasz 1941. II. 313. o.

7 Ravasz 1941. III. 249–251. o.

8 Rádiószentbeszédék 1939. 269–275. o.

a hadszíntérre, később pedig együtt sorozták be őket a hadseregbe vagy egyaránt önként jelentkeztek abba, amikor veszélyben volt a haza. A 20. század elején, a Nagy Háborúban már „*a lövészárkokban egymás mellé került az úr és a paraszt, egy volt a kenyerük, egy volt a ruhájuk, egy volt a halálos veszedelmük, mindennapi gondolatuk, egy volt az imádságuk és közös volt a sírjuk...*”⁹

A magyar honvédelem eszméje fejlődésének gondolatsorához tegyük hozzá államalapító Szent István emlékének vezérfonallá nemesülését. Miként Drahos János pápai prelátus, érseki helynök fogalmazott 1935. augusztus 20-án a Budavári Koronázó Templomban: „*a bonfoglaló és bonalapító szilaj magyar népnek, melynek nyughatatlansága az elszóródás és pusztulás veszedelmét is magában rejtette, különleges és csodálatos módon [...] egy kéz adatott [...] Szent Istvánunknak keze.*”¹⁰ Ez a jelképes kéz nem adatott meg elődeinknek, a hunoknak, avaroknak és a többi Kárpát-medencei népnek.

Szent Istvánhoz még egy név kívánkozik: a katonai zászlóinkon is szereplő Magyarok Nagyasszonyáé. 1934. október 7-én a várplébánia-templomban Oetter György pápai kamarás erről így prédikált: „... *térdre borulunk, nem ugyan azért, hogy az Istenanyát imádjuk, hanem azért, hogy Magyarország Patrónájának közbenjárását kérjük. [...] Szent István király felajánlotta neki koronáját és végrendeletében örökségként ráhagyta a magyar nemzetet. [...] Regina coeli – Patrona Hungariae – Az ég királynéja – Magyarország Patrónája. [...] A régiek nem is nevezték őt Máriának, hanem Magyarország királynéjának...*”¹¹

A Magyarok Nagyasszonya tehát fénylő csillagként tűnik fel a nemzettudat egén, ám nem szabad abba a hitbe ringatnunk magunkat, hogy maga a magyar (hungarus) öntudat hibátlan, fényesen ragyogó örök csillag. „*Ha végignézzük a magyar történelmet [...] minden nagy magyar a nemzeti öntudat ébresztését tűzte ki célul és annak elbanyagolását panaszolta. Zrínyi, Bessenyei, Kazinczy, Széchenyi, Kosuth, Petőfi [...] mindig azt hányják a nemzet szemére, hogy öntudata meggyengült.*”¹²

S ha már Széchenyinél tartunk, Ravasz 1918 végén összekapcsolta őt a magyarság remélt ébredésével: „*Széchenyi István [...] próféta volt. [...] a nemzeti élet uralkodó gondolatainak: a nemzeti ideálok hirdetésére választatott ki. Mert akkor a magyarnak mindenekfelett eszményekre volt szüksége. A háromszáz éves szabadságharc egyre fokozódó eredménytelensége lassankint megfőszottotta ezt a nemzetet minden nagyobbyszerű hitétől... [...] Ebben a világban hangzik el Széchenyi biztatása: a magyar nem volt, hanem lesz.*”¹³

Ravasz nem véletlenül idézte éppen Széchenyit az Osztrák–Magyar Monarchia végnapjaiban. A fiatal huszártiszt, aki megsebesült az egy évszázaddal azelőtt lezajlott napóleoni világháború 1813. évi drezdai csatájában, lábadozása közben így nyilvánult meg: „*Ausztria ezekben a napokban pusztá fennmaradásáért küzd, a győzelmei és előrehaladásai ellenére szét kell alkotóelemeire hullania [...] és ennek*

9 Ravasz 1941. III. 277. o.

10 Rádiószentbeszéd 1939. 172–174. o.

11 Rádiószentbeszéd 1939. 203–208. o.

12 Ravasz 1938. III. 227–228. o.

13 Ravasz 1938. 23. o.

egy évszázadon belül be kell következnie...”¹⁴ Jövőbe látás? Az csupán a Minden-ség Urának adatott meg. Egy széles látókörű gondolkodó megsejtése? Döntse el az Olvasó...

Széchenyi – visszatérve tanulmányunk vezérfonalához –, még ha a hirtelen fellobbanó szalmaláng-lelkesezés ostorozásaként is, de megfogalmazta a magyar lélekben élő honvédelmi eszmét és bátorságot: „*Hazafiság, lelkesedés, hű pajtásosság [...] személyi bátorsággal párosulva, íme itt vannak tökéletes láncolatban mindazon tulajdonok, melyekből [...] össze van rakva nálunk [...] a magyar...*”¹⁵

Az 1848–49-es forradalom és szabadságharcban a lelkesedés lángja magasra csapott; persze „széchenyiesen”: nem megosztottság nélkül. Az azonban a honvédelem eszméjéből és eszményéből (is!) levezethető factum, hogy a „népek tavaszának” forgatagában egyedül Magyarországon sikerült ütőképes és hosszabb ideig ellenállóképes haderőt létrehozni. Összetétele pedig – éppen a nemzetállamok kialakulásának viharos periódusában – még a régebbi „hungarus” szóval is leírható volna, hiszen a Honvédség soraiban 25–25 ezer szlovák és román, továbbá sok ruszin, német és délszláv (főként bunyevác) anyanyelvű és erdélyi örmény katona harcolt; és semmivel sem rosszabbul, mint a magyar anyanyelvű honvédek.

S nem szabad megfeledkezni a zsidó/izraelita katonák helytállásáról sem, legyenek akár 1848–49 vagy a későbbi viláégés hősei. Az országot, amely a Szent István-i Intelmeknek eleget téve, befogadta őket, hazájuknak érezték. „*A magyarországi zsidók a lehető legnagyobb mértékben vettek részt a szabadságharcz fegyveres küzdelmeiben...*” – ahogy azt dr. Bernstein Béla szombathelyi rabbi könyvében olvashatjuk.¹⁶ „*Nem emlékszem, hogy védelmi harcunk egész tartama alatt – valaha [...] zsidó honvéd közlegények, al- vagy főtisztek kisebb mértékben feleltek volna meg honvédi kötelességeiknek, mint akármely más vallásu bajtársaik*». Sőt ellenkezőleg, arról is bizonyosságot tesz a zsidó honvédek mellett, hogy »ezek fegyverzettségben, személyes bátorság és szívós kitartásban – tehát minden katonai erényben – derekasan versenyeztek többi bajtársaikkal.«¹⁷ idézi Görgey (sic!) Artúrt a zsidó katonák helytállásáról Bernstein.

Noha 1848–49 eltiprással végződött, Szekfű Gyula elismeri a honvédelem eszméjéből eredő hősiességet: „*A nemzet hiába küzdött ősi életerővel, haláltmegvető bátorsággal nem többé világszabadságért [...] de a pusztá létért, az anyaföld birtokáért...*”¹⁸

Aztán következett a „hosszú 19. századot” lezáró, 1914–1918 közötti Nagy Háború. A cs. és kir. szegedi 46. gyalogezred III. zászlóaljának parancsnoka 1915 májusában az olasz származású Paolo Rizetti alezredes volt. Az olasz hadüzenet után többek között azt mondta, hogy „*ennél gyalázatosabb dolgot a világtörténelem nem ismer.*” Kereste a hősi halált, s amikor egy olasz mesterlövész június 2-án

14 *Ács* 1994. 73–74. o.

15 *Szekfű* 1935. 22–23. o.

16 *Bernstein* 1906. 21. o.

17 *Bernstein* 1906. 31. o.

18 *Szekfű* 1935. 155. o.

szíven találta, katonái parancs nélkül rohamra indultak. Hősi halálának helyét emléktábla őrzi a szlovéniai Mrzli vrh oldalában, a Sleme planinán.¹⁹

A magyar királyi miniszterelnök, gróf Tisza István a szarajevói merénylet után tenni próbált a háború elkerüléséért, amikor azonban az kitört, tanújelét adta, hogy mélyen él benne a honvédelem eszméje. 1914. szeptember 27-én ezt vetette papírra: „... a mai világban mindenkinek ott kell szolgálnia, alová a sors állítja, s legfeljebb csak abban az irányban tehetek lépéseket – amint például saját fiam esetében is teszem –, hogy ellenség elébe osszanak be olyant is, aki hivatalból békésebb beosztást kapott.”²⁰ S amikor az új uralkodó 1917. június 15-én menesztette, a frontra kérte magát.

A politikus dörgedelmekkel, a költő rímekkel lelkesít. Áchim Géza utász tizedes, aki a bekerített Przemysl várában Gyóni Géza néven vált a háborúellenesség ismert költőjévé, 1914. augusztus 1-jén még lelkesítő verset írt: „*Ami most készül, szent leszámolás lesz / S nyugalom, áldás, béke a Jövőnek. / Virágos ékes fegyverünk nyomában / Nagy Békeország vasfalai nőnek.*”²¹

Az 1914-es mozgósításkor a férfiak lelkesen indultak a háborúba. Kapi Béla (1879–1957, evangélikus püspök 1916–1947), akkor körmendi lelkész így emlékezik naplójában: „... reggel jöttek sorban, csoportosan pántlikás kalappal. [...] Felbokrétázott katonák járják a várost, virágot, zászlót, szalagot kérnek [...] Valami csodálatos kábulatban élünk.”²² Persze később, ahogyan a háború haladt előre, a lelkesedés s vele a pántlikák és a bokréták elenyésztek – de a honvédelem eszméje nem.

A kötelességtudat a nőket is áthatotta, miként naplójának folytatásából kitűnik. Körmenden egy iskolában kórházat rendeztek be, amelyet Kapi Béla és felesége vezettek. Az egy hivatásos ápolón kívül 8–10 helybéli asszony önkéntesen segítette munkájukat, s a város nőközössége jóvoltából a sebesült katonáknak „*egyik falnál könyves téka olvasni való könyveket kínál. [...] És mindenütt virág, kézimunka, egyszerű, kedves díszítések.*”²³

S mit szűrt le az evangélikus lelkész a Körmenden ápolt sebesültek beszámolóiból – legalábbis 1914 kora őszén? „*A bajtársi érzés, a sziklabegyekkel borított hazai föld delejes árama sugárzott közöttük, és ugyanazon harcmezőn, ugyanazon zászló becsületéért hullatott vér.*”²⁴ Ez is hozzájárult az egyházi gondoskodás másféle megnyilvánulásához: „*Mindannyian [...] szükségesnek láttuk egy imádságoskönyv kiadását. Stráner Vilmos teológiai tanár hamarosan összeállította az imádságoskönyvet, s »Lelki fegyver« címen sok ezer példányban erőt, vigasztalást vitt a harctérre, kórházakba és családokba.*”²⁵

A kezdeti lelkesedés tehát elenyészett, ám a honvédelem, a hősiesség és a kötelességtudat nem. Kapi Béla 1915 márciusában, Przemysl várának elestét követően papírra vetett sorai szerint: „*A hős új típusa rajzolódik elő nemes életpéldájukban.*

19 Négyesi 2007. 17–20. o.

20 Östör 2006. 28. o.

21 Kocsor 2014. 47. o.

22 Kapi 2004. 122–124. o.

23 Uo. 125–126. o.

24 Uo. 126. o.

25 Uo. 127. o.

*Nem megszokott bátorság és halálraszántáság. Üres gyomorral igazítják az ágyút, tá-molygó lábakkal mennek az utolsó rohamra.*²⁶ Az erődrendszert a kétharmadában Magyarországról odakerült védserég az utolsó pillanatig tartotta, s akkor is csak az élelem kifogyása készítette a vár feladására.

Az egyházak igyekeztek fenntartani a katonákban a honvédelem eszméjét. *„Sokan elestek oldalad mellől, sok vitéz bajtársadra láttad ráborulni a halál éjszakáját. [...] Szívünkbe jegyezzük szenvedéseiket, halált megvető bátorságukat, hű kötelességteljesítésüket, mellyel hazánkat, magyar földünket, családi tűzhelyünket [...] megvédelmezték. [...] Mi pedig szüntelenül imádkozunk érted. Szeretetünkkel és imádságunkkal Isten kegyelmébe ajánlunk. Légy hű a kötelességteljesítésben, kitartó a fáradsalmakban, bízó a szenvedésekben.*²⁷

A válaszok közül elegendő egyet idéznünk. Aláírása mindent kifejez: *„... hőasztalomon írom levelem [...] Szép hazánkért barcoló öreg hős, sírig hű híve”*.²⁸

*„Az Egyenlőség című lap 1914. augusztus 2-ai száma kifejezte, hogy a zsidók otthonuknak tekintik hazájukat, melyért készek életüket áldozni. [...] zsidó katonák tömegei indultak a harctérre, hogy a nemrég elnyert egyenjogúságot a hősi halálban is érvényre juttassák. A [...] hadseregtől idegen volt a vallási villongás... [...] Az osztrák–magyar hadseregben mintegy 300 ezer zsidó katona barcolt, a tisztikarban 25 ezer zsidó tiszt szolgált, a tábormokok között 25 volt zsidó származású, köztük 8 magyar.”*²⁹

Nem érdektelen továbbá végigolvasnunk Ravasz László „A háború és az értékek harca” és „A legnagyobb vereség” című, a Nagy Háború kitörése után nem sokkal írt eszmefuttatásait.³⁰ Az előbbiben példának okáért a haza védelmére kelő hőst, s a hátrahagyottakat magasztalja: *„... fölibenk magaslik az, aki a hívó szóra elhagyja kényelmes otthonát, csendes örömeit és zúgolódás nélkül megy a halál elébe. Még nagyobb az, aki önként, kényszer nélkül áll csatasorba, csupán azért, mert hite és eszménye van. Legnagyobbak azok a hitvesek és anyák, akik síró büszkeséggel adták oda szíveik bálványát s mikor holtan kapták vissza, úgy viselték a gyászt, mint a papnők az áldozati rubát.”*³¹

A bánffyhungyadi református lelkész azt is kimondta, hogy *„... mi hiszünk az igazság erejében, a becsület szentségében, [...] hőseink fegyverében, asszonyaink szenvedéseiben, véneink látásaiban és gyermekeink álmaiban; – mi hiszünk önmagunkban. Hiszünk Istenben.”*³² Hiszünk, tehát bízunk. Óhatatlanul felidéztek két idézet, amelyek keretbe foglalják a Nagy Háborút (kezdet és vég, alfa és omega...). Az egyiket egy „nagy ember”, Ófelsége fogalmazta meg 1914. július 28-ára keltezett, „Népeimhez” címzett manifesztumában: *„Bízom népeimben, akik minden viharban híven és egyesülten seregettek mindig trónom köré s hazájuk becsületéért... [...] Bízom Ausztria–Magyarországnak önfeláldozó lelkesültséggel lelt vitéz hadseregében.*

26 Uo. 136–137. o.

27 Uo. 147–150. o.

28 Uo. 152. o.

29 Szarka 2012.

30 Ravasz 1924. 82–93., 94–96. o.

31 Ravasz 1924. 92. o.

32 Ravasz 1924. 93. o.

És bízom a Mindenhatóban ...”³³ A másikat egy egyszerű asszony, Papp-Váry Eleménné, született Sziklay Szeréna öntötte formába, alig valamivel Trianon után: „Hiszek egy Istenben, hiszek egy hazában, / Hiszek egy isteni örök igazságban, / Hiszek Magyarország föltámadásában! Ámen!”

A következő idézet nem véletlenül illesztett be a „keret” után: „*Fiaink hőek voltak és hősök voltak a világegésben. Emberfeletti hősiességgel, kitartással védelmezték [...] létében veszélyeztetett hazájukat. [...] Ha eljön az az idő, mikor a magyar baka a hazáján esett szörnyű igazságtalanság jóvátételéért lép síkra, akkor bizonyára olyat művel, amivel világháborús szereplését is homályba borítja.*” E sorokat Ajtay Endre őrnagy vetette papírra az 1930-as évek elején, aki (miként Rizetti alezredes) a cs. és kir. szegedi 46. gyalogezred tisztjeként harcolt a Nagy Háború frontjain.³⁴ Az idézet utolsó mondatával összecseng az 1939–1945 közötti Totális Háborúban énekelt magyar katonanóta: „*Megremeg a föld, amerre magyar honvéd lába lép...*”

Keret. Hátról előre. Ravasz László 1914 októberében, a Látások könyvében papírra vetett meglátása szerint: „*Ha ez a háború egyént és nemzetet erkölcsi újjászületésre vezet, elvesztve is ezeréves történelmiünk legnagyobb diadala lesz ...*”³⁵ Elvesztítettük; de hogy ez mikor és miként vezetett, s vezetett-e egyáltalán erkölcsi újjászületésre, arról egy évszázada folyik a vita.

Szinte jelkép, hogy az összeomlás és a forradalmak határán, 1918. október 31-én Tisza Istvánt agyonlőtték. A nagy formátumú politikus, élete egyik utolsó feljegyzésében, Ravasz László szavaival összecsengő sorokat vetett papírra: „... minden nemzetnek egy levert, letíport férfias küzdelme, ha százazrek vérébe kerül is, melegágya lehet egy jó, egy szebb jövőnek, a vérrel megáztatott talajból kinő a szabadság fája ...”³⁶

Szebb jövő... A remény hal meg utoljára. Igaz volt ez akkor a magyarországi zsidóságra is. Kiss József 1920-ban így fogalmazott „Babilon vizein” című költeményében: „*Babilon vizein / Ülünk, sirdogálunk: / Lesz-e feltámadás? / Lesz-e érvedés még? / Kalászba szökken-é / Uj vetésünk szála? / Lenéz-e még Isten / A magyar hazára?*”³⁷

Ravasz László az összeomlás dacára leszögezte, hogy a magyarság érdeme a honvédelem eszméjének fenntartása: „*Hozok egy cseréget a Hősnek. Nem csak azért, amit a háborúban művelt, hanem azért is, hogy a hősi lelkületet a nemzet ébren tartotta ...*”³⁸

Nem sokkal később, a budaörsi csata hősi halottait temetve, az ifjúságba mint a jövő zálogába helyezte hitét: „*Vajjon átremegett-e a magyar föld e 12 elesett zuhanására... [...] Mi a hősi halottak nemzete vagyunk: mindenünk elvész, de ez az egy kincsünk nő [...] A látható az, hogy a béke szürke hajnalán vértől barmatos a fű; a lát-hatatlan az, hogy a magyar ifjúság tudja, mi a kötelessége ...*”³⁹ S vezeti tovább gon-

33 *Pesti Napló*, 1914. július 29. LXV. évf. 178. sz. 1. o.

34 *Ajtay* 1933. 3–4. o.

35 *Ravasz* 1924. 93. o.

36 *Östör* 2006. 49. o.

37 *Kiss* 1920. 26. o.

38 *Ravasz* 1941. III. 209. o.

39 *Ravasz* 1922. 53–54. o.

doltsorát 1922-ből fennmaradt, „A fehér hajó matrózai” című elmélkedésében: „*Van-e még ország, amelyiknek annyira szüksége volna az ifjúságra, mint nekünk? [...] Neki kell indulnunk újra elfoglalni országunkat [...] és temetőtalpából újra felépíteni. [...] Ez az erő csak az ifjúságból fakadhat.*”⁴⁰

Az újjáéledő 20. századi világháború küszöbén megerősödik a hősiesség gondolata. A Nagy Háború hőseinek áldozata előre vetíti és elvárja a készülődő Totális Háború hőseinek áldozatát. 1936. november 1-jén Mátrai Gyula pápai káplán a budapesti belvárosi főplébánia-templomban ezt ekképp öntötte szavakba: „*A vértanúk vére új buzgóságnak, új lelki erőnek és hősiességnek volt mindig az öntözője. [...] Így kell nekünk is élnünk és ilyen hősiességben kell kulminálnia életünknek.*”⁴¹

Az újjáéledő 20. századi világháborúban Magyarország „két tűz közé került”. A végjáték idejére Mindszenty (Pehm) József veszprémi püspök, a későbbi bíboros érsek, hercegprímás ezt szokimondóan meg is fogalmazta: „... a sötétség órája volt az, amely egyszerre szállt az ország fölé Nyugatról és Keletről: a barna és a vörös veszedelem. [...] 1944-ben két elnyomó és embertelen rendszernek seregei, Hitleré és Sztáliné, érkeztek meg maradék földünkre [...] A magyar föld a világtörténelem két legvérengzőbb diktátorának hadszínterévé vált.”⁴²

A magyarországi zsidóság ugyanekkor, már a deportálás árnyékában, még mindig a magyar hazára hivatkozik. 1944 tavaszán, amikor megkezdődött a gettósítás, a makói Braun Géza az alábbiak szerint fogalmazott a polgármesternek írott lakhelymeghagyási kérelmében: „*A Haza iránti köteleességteljesítésben bátor vagyok megemlíteni, hogy 3 fiam honvédelmi szolgálatot teljesít, közülük a legidősebb a múlt évben Oroszországban eltűnt [...] s alulírott pedig 1918/1919 években ellenforradalmi mozgalomban mint törzsőrmester részt vettem ...*”⁴³

Honvédelem, hősiesség, hősi halál, tábori lelkész. Mindszenty József – joggal – hősi halottaknak nevezte a papokat, akik 1944–45-ben híveiket védték. Ő fogalmazta Grósz József kalocsai érsek, a püspökkari konferencia elnöke számára az 1945. május 24-én kiadott főpásztori szózatot: „*A lelkipásztorok közül többen hivatásuk teljesítése közben hősi halált haltak, életüket adván jubaikért. Ezek közül külön is megemlítjük br. Apor Vilmos győri püspököt ...*”⁴⁴

S végezetül, nem tagadva és nem csökkentve egyetlen egyház jelentőségét sem a magyar honvédelem eszméjének kialakulásában és lángjának fenntartásában, Ravasz László az Országos Református Lelkészegyesület 1937. évi székesfehérvári közgyűlésén azzal a gondolattal emelte ki az általa „magyar vallás”-nak tekintett reformátusság szerepét, hogy a magyar nemzet és a magyar haza védőbástyájának nevezte azt: „*Megállók azért, mert ez a bástya reám bízott, falát őseim vére festette, nálammál külön és jobb előttemjárók kövei alá temetkeztek; megállók, mert ha ez a bástya ledől, vége Magyarországnak ...*”⁴⁵

40 Uo. 81–82. o.

41 *Rádiószentbeszédek* 1939. 224. o.

42 *Mindszenty* 1989. 38–39. o.

43 Makó 2004. 288. o.

44 *Mindszenty* 1989. 64. o.

45 *Ravasz* 1941. III. 43. o.

Irodalomjegyzék

Ács 1994.

Ács Tibor: Széchenyi katonaévei. Budapest, 1994.

Andrássy 1913.

Andrássy Gyula gróf, ifjabb: Bevezető. In: Magyarország címeres könyve (Liber Armorum Hungariae). Budapest, 1913.

Ajtay 1933.

A volt cs. és kir. 46. gyalogezred világháborús története 1914–1918. Szerk. Ajtay Endre. Szeged, 1933.

Bernstein 1906.

Bernstein Béla: 1848 és a magyar zsidók. Budapest, 1906 (?).

Kapi 2004.

Lámpás az oltár zsámolyán. Kapi Béla püspök feljegyzései életéről. Szerk. Mirák Katalin. Sopron, 2004.

Kiss 1920.

Kiss József: Esteledik, alkonyodik. Budapest, 1920.

Kocsor 2014.

Kocsor János: „Előüzent Ferenc Jóska”. Tallózás első világháborús emlékek között. Békéscsaba, 2014.

Makó 2004.

Makó története 1920-tól 1944-ig. Makó Monográfiája 6. Szerk. Tóth Ferenc. Makó, 2004.

Mindszenty 1989.

Mindszenty József: Emlékirataim. 4. kiadás, Budapest, 1989.

Négyesi 2007.

Négyesi Lajos: 46-os szegedi bakák a tolmeini hídfőben. Budapest, 2007.

Östör 2006.

Östör József: Tisza István saját szavaiban. Budapest, 2006.

Rádiószentbeszédék 1939.

Égi hullámhosszokon. Rádiószentbeszédék. Szerk. Horváth Géza. Felsőgalla, 1939.

Ravasz 1922.

Ravasz László: Orgonazúgás. 2. kiadás, Budapest, 1922.

Ravasz 1924.

Ravasz László: Látások könyve. 2. kiadás. Budapest, 1924.

Ravasz 1927.

Ravasz László: A halál árnyékában. Temetési beszédek. Budapest, 1927.

Ravasz 1938.

Ravasz László: Legyen világosság I–III. Budapest, 1938.

Ravasz 1941.

Ravasz László: Isten rostájában I–III. Budapest, 1941.

Szarka 2012.

Szarka Lajos: A magyar–zsidó együttélés története 1918-ig. In: *Hetek*, 2012. május 25.

http://www.hetek.hu/hit_es_ertekek/201205/a_magyar_zsido_egyutteles_tortenete_1918_ig (Megtekintés: 2020. január 11.)

Szekfű 1935.

Szekfű Gyula: Három nemzedék és ami utána következett. 3. kiadás, Budapest, 1935.

Ress Zoltán

EGY MEGOSZTÓ SZEMÉLYISÉG – MIKÁR ZSIGMOND ÉLETE ÉS BOTRÁNYAI

Mikár Zsigmond pályafutását és életművét figyelembe véve meglepő, hogy ez idáig nem született átfogó biográfiai munka személyéről. Jelen írásomban éppen ezen oknál fogva kívánom összefoglalni Mikár Zsigmond életét és munkásságát, amelyhez a legfontosabb alapot a korabeli sajtóanyagok, valamint Bona Gábor, Farkas Katalin és Szinnyei József¹ munkái adták.

Mikár azon 48-as honvédtisztek közé tartozott, akik évtizedeken keresztül meghatározták a honvédegyleti mozgalom arculatát és így személye megkerülhetetlenné vált a témakör kutatása során. Életében kevesen voltak vele szemben közömbösek, köszönhetően annak, hogy folyamatos botrányok kísérték tevékenységét.

Mikán Zsigmondként látta meg a napvilágot, egy görög katolikus pap fiaként Butyinban 1826–1827 környékén. Fiatalkoráról és diákéveiről viszonylag kevés adat áll rendelkezésünkre. Gimnáziumi éveiről mindössze azt tudjuk, hogy a nyolcadik osztályt Nagyváradon végezte el. Családjá az 1830-as évek közepén áttért a római katolikus hitre.²

Katonai pályafutása kezdetéről annyi ismert, hogy 1845-ben önkéntesként szolgált a 9. Miklós huszárezredben, amellyel 1848 márciusában hazatért Morvaországból. Ekkoriban változtatta meg családnevét Mikánról Mikárra. Az 1848–49-es események során ezredével a feldunai, később VII. hadtest kötelékében harcolt a horvát betöréstől a világosi-szőlősi fegyverletételig. A szabadságharc elején őrmesterként,³ 1849. január 1-jétől hadnagyként, majd 1849. augusztus 10-től főhadnagyként szolgált és ebben a rangban tette le a fegyvert.⁴ A fegyverletételt követően besorozták a császári királyi hadsereg 1. huszárezredébe, ahol 1850-től hadnagyként szolgált. 1851 ősztől a hadsereg bécsi lovagló iskolájában

1 Szinnyei József (Komárom, 1830 – Budapest, 1913) ügyvéd, bibliográfus, író és honvéd főhadnagy. 1901–1910 között az Országos Széchényi Könyvtárban a múzeumi osztály igazgatója. *Bona* 1999. III. köt. 282. o.

2 <https://www.arcanum.hu/en/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-irok-elete-es-munkai-szinnyei-jozsef-7891B/m-96B16/mikar-mikan-zsigmond-99D6C/> (Megtekintés: 2020. április 16.)

3 Szinnyei József Magyar írók élete és munkája alapján Morvaországból már hadnagyként tért haza. <https://www.arcanum.hu/en/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-irok-elete-es-munkai-szinnyei-jozsef-7891B/m-96B16/mikar-mikan-zsigmond-99D6C/> (Megtekintés: 2020. április 16.)

4 Saját bevallása szerint alszázadosként fejezte be a szabadságharcot, ezen kinevezésének nyomát nem találtam.

tevékenykedett egészen 1852-es leszereléséig.⁵ A katonai pálya elhagyása után emigrált, előbb Londonban, majd Párizsban élt 1858-as hazatéréséig.⁶ Később istállómesterként a dégi Festetics uradalomban dolgozott.⁷

Azt, hogy Mikár pontosan mikor kapcsolódott be a honvédegyleti mozgalomba, nem tudjuk pontosan, de valószínűleg már az 1861-es egyletnek is tagja lehetett.⁸ A kiegyezést követően tevékenyen részt vett a fővárosi egylet újjászervezésében, amelyet az ő lakásában alapítottak, és amelyben jegyzői posztot töltött be évtizedeken át.⁹ Később a Honvédegyletek Országos Választmányának főjegyzője volt.¹⁰

Az 1868 elején kirobbant Vidács–Mikár ügy háttérben politikai töltetű nézeteltérés állt,¹¹ amelyet éppen Mikár váltott ki, azzal, hogy a Pesti Takarékpénztárnál az 1861-es Országos Honvédsegélyező Egylet pénztárosa, Vidács János¹² ellen folytatott nyomozást, majd azzal vádolta meg Vidácsot, hogy elsikkasztotta az emigrációtól kapott pénzeket. Habár nyomozása eredmény nélkül zárult, mégis súlyos következményekkel járt. Mikár és Vidács konfliktusa kis híján párbajba torkollott, és a bajt tetézte, hogy Perczel Mór a Honvédegyletek Országos Választmányának elnökeként „magánjellegű vitának” nyilvánította az öszszetűzést.¹³ 1868 februárjában Perczel Mór a távollétében, az alelnök, Beniczky Lajos összehívta a Központi Választmány ülését, amely felmentette a tisztségéből Mikárt, s felszólították arra, hogy adja át a Honvédegyletek Országos Választmányának iratanyagát és pecsétjét. Ezt Mikár megtagadta, ezért február 27-én végleg felmentették tisztségéből. Végül az ex-főjegyző nem tehetett mást, az egylet iratanyagát és pecsétjét elküldte Bécsbe Perczelnek és az általa őrzött ereklyéket a Nemzeti Múzeumban helyezte el.¹⁴

A hazatérő Perczel megpróbálta visszavonatni Mikár felmentését, azonban ezzel kiváltotta a Választmányban többségben lévő szélsőbaloldallal rokonszenvező

5 Szinyei József Magyar írok élete és munkája című kötete alapján Mikár 1853 végén lépett ki a Császári–Királyi Hadsereg sorából. <https://www.arcanum.hu/en/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-irok-elete-es-munkai-szinnyei-jozsef-7891B/m-96B16/mikar-mikan-zsigmond-99D6C/> (Megtekintés: 2020. április 16.)

6 *Bona* 1998. 2. köt. 491. o.

7 <https://www.arcanum.hu/en/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-irok-elete-es-munkai-szinnyei-jozsef-7891B/m-96B16/mikar-mikan-zsigmond-99D6C/> (Megtekintés: 2020. április 16.)

8 <https://www.arcanum.hu/en/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-irok-elete-es-munkai-szinnyei-jozsef-7891B/m-96B16/mikar-mikan-zsigmond-99D6C/> (Megtekintés: 2020. április 16.)

9 *Farkas* 2013. 1299. o.

10 *Farkas* 2010. 547–548. o.

11 A mozgalom vezetésében főszerepet vállaló két egykori 48-as tábornok, Perczel Mór és Klapka György a Deák-párti politika híveként igyekezett a honvédegyleteket kormánybarát irányba terelni. Ezzel szemben a szélsőbaloldal politikai hívei a honvédegyletek vezetésében többségbe kerültek, és nézeteik érvényesítésére igyekeztek felhasználni a honvédegyleteket is. *Szakács* 1973. 82–83. o.

12 Vidács (Vidáts) János (Nagykomlós, 1826 – Budapest, 1873) a márciusi ifjak egyike, honvéd százados és vészbíró. A fegyverletelt követően várfogságra ítélték, ahonnan 1853-ban szabadult. Országgyűlési képviselőként, Pest város tanácsnokaként, takarékpénztári elnökként tevékenykedett. A Budapesti Honvédegylet tagja. A Honvédmeház alapítója. *Bona* 2009. 2. köt. 529. o.

13 *Farkas* 2013. 1300–1301. o.

14 *Farkas* 2010. 548–550. o.

honvédek ellenállását.¹⁵ A konfliktus ekkora már a honvédegyleti mozgalom vezetésében dülő, politikai töltetű hatalmi harccá szélesedett ki.¹⁶

1868. március 29-én Perczel a Budapesti Honvédegylet¹⁷ ülésén tartott beszédében a szélsőbaloldalt tette felelőssé az őt és Mikárt ért politikai támadások miatt, és tovább rontott a helyzeten, hogy Kossuth Lajos személyét is keményen bírálta „múltban elkövetett bűnei” miatt.¹⁸ Feloszlatta a Központi Választmányt, arra hivatkozva, hogy az ott lévő ellentétek ártnak a honvédügynek.¹⁹

Az elmérgesedő helyzetet az 1868. május 4-én tartott országos honvédgyűlés rendezte, amelynek során Perczel végleg kiszorult a honvédegyleti mozgalom vezetéséből.²⁰

Mikár a Vidács–Mikár ügygel párhuzamosan dolgozott a *Honvédschematizmus avagy az 1868-ban életben volt honvédtisztek névkönyve* című művén, amely 1869-ben jelent meg. A névkönyv nem titkolt célja a rokkanttá vált, vagyontalan bajtársak, a hadiárvák és a hadiözvegyek támogatása volt.²¹

A honvédegyleti mozgalom hivatalos lapjának számító *Honvéd*²² című folyóirat szerkesztésében is tevékenyen részt vett, szolgáltatva a lap számára a honvédegyletekkel kapcsolatos híreket. Kevésbé ismert tény Mikár munkássága kapcsán, hogy elkészítette az új *Magyar Királyi Honvédség Schematizmusát* is 1870-ben.

Mikár 1874 májusában részt vett a Magyar Tisztviselők Országos Egyesületének megalakításában, amelynek a titkára lett,²³ majd az 1874. október 7-én tartott Országos Honvédegyleti gyűlésen²⁴ őt választották meg a mozgalom főjegyzőjévé. Ez a kinevezés újból felszínre hozta a régi sérelmeket és személyes ellentéteket, ugyanis a honvédegyletek szélsőbaloldali politikai nézeteket valló tagjai nehezen viselték el pozícióba kerülését.²⁵

A gyűlésen heves, már-már gyűlölködésbe átcsapó vita alakult ki a Honvédmenház²⁶ kapcsán, amelyet tovább szított az, hogy Mikár indítványozta az addig

15 *Fővárosi Lapok*, 1868. április 4. 5. évf. 79. sz. 315. o.

16 *Farkas* 2010. 551. o.

17 Az egyesület különböző névalakokban fordul elő a forrásokban, az egyszerűség kedvéért a Budapesti Honvédegylet névalakot használok, amely 1873-tól volt hivatalosan használatban.

18 *Fővárosi Lapok*, 1868. április 4. 5. évf. 79. sz. 315. o.

19 *Farkas* 2010. 551. o.

20 Részletesebben lásd: *Farkas* 2010. 522–561. o.

21 *Mikár* 1869. II. o.

22 A *Honvéd* az első katonai hetilapként és a honvédegyleti mozgalom hivatalos lapjaként jelent meg 1867–1873 között. A folyóirat katonai kérdésekkel, elsősorban honvédségeléyezéssel és az önálló honvédség felállításával kapcsolatos témaköröket tárgyalt. *Farkas* 2010. 537–538. o.

23 *Farkas* 2017. 1042. o.

24 Az aradi Országos Honvédgyűlésen 30 honvédegylet 79 küldöttje vett részt. A helyszín kiválasztása az aradi vértanúk kivégzésének 25. évfordulója miatt eset Aradra. *A Hon*, 1874. december 12. 12. évf. 285. sz. 3. o.

25 *Farkas* 2017. 1042. o.

26 Vidács János javaslata alapján 1872. szeptember 29-én nyitották meg az 1848-as rokkant honvédek időskori ellátására. Az épület a ferencvárosi Soroksári út 62. szám alatt állt eredetileg. 1882-ben állami kezelésbe került az intézmény. 1899–1900-ban az épület bővítésére is sor került. A második világháború során az épület bombatalálat következtében elpusztult. (<http://egykor.hu/budapest-ix--kerulet/honvedmenhaz/3616> (Megtekintés: 2019. július 8.))

egymástól függetlenül működő Honvédmeház Alapítvány²⁷ és a Honvédségleyező Egyesület²⁸ egyesítését, amellyel kiváltotta a szélsőbaloldaliak meghatározó alakjának, Kriváncsy Józsefnek²⁹ heves tiltakozását. Ennek ellenére a gyűlésen eredményesen lezajlott az Országos Honvédegylet tisztújítása, az elnököt, Gáspár Andrászt megerősítették pozíciójában, a bizottmány tagjait pedig megszavazták. A szavazást egy kijelölt bizottság ellenőrizte, amelyről jegyzőkönyv készült.³⁰ A szavazás hitelességét azonban sokan kételkedve fogadták, ugyanis a jegyzőkönyvben szereplő szavazók száma 90 fő volt, ami nem egyezett meg a résztvevők számával, ami 79 fő volt. Ezáltal nem véletlenül vált vita tárgyává az aradi jegyzőkönyv hitelessége, mert amennyiben hibásan lett megírva, akkor az alapszabály szerint az egész szavazást érvénytelennek kellett volna minősíteni és a voksolás megismétlésre került volna.³¹

A honvédegyleti mozgalmon belüli támadások mellett 1874 novemberében Mikárt családi tragédia is sújtotta, ugyanis ekkor hunyt el felesége, Barkoczy Rosti Rozália.³²

1874. december 4-én tartotta meg az Országos Honvédegyletek Központi Választmánya az alakuló ülést Aradon, ahol Tassy-Becz László³³ váratlan felszólalásában kifejtette, hogy a „*választmányban olyan tag van, aki nem becsületes, ez pedig Mikár*”. Tassy-Becz komoly vádakkal állt elő, még pedig azzal, hogy Mikár Zsigmond nem számolt el pénzzel az 1868-as felmentését követően. A nagyobb botrányról Kriváncsy József gondoskodott, aki felolvasva az egylet becsületügyre vonatkozó pontját, Mikárt becsületbíróság elé akarta vinni. A honvédegyleti mozgalom főjegyzője tudomásul vette az ellene irányuló eljárást, de azt követelte, hogy a vád legyen beadva írásban egy választott bírósághoz, ellenkező esetben ő viszi perre a dolgot.³⁴ A következő év tavaszán, az 1875. március 14-én tartott Központi Választmányi ülésen Mikárt Várady Gábor³⁵ indítványára felmentették

27 A Honvédmeház működését, adományokból biztosító szervezet.

28 1870 júliusában alakult meg az Országos Honvédségleyező Egyesület, amely a felajánlott adományokból tudta ellátni a feladatát. *Farkas* 2015. 427. o.

29 Kriváncsy József (Szepesolasz, 1821 – Budapest, 1903) a szabadságharc során a komáromi vár tüzérparancsnokaként, az aradi és a temesvári vár ostrománál az V. hadtest tüzérségének parancsnokaként szolgált. Ezredesi rendfokozatban, a várórséggel együtt tette le a fegyvert. 1851-ben belekeveredett a Makk-May-féle szervezkedésbe, ami miatt letartóztatták és tíz év sáncmunkára ítélték. 1857-ben kegyelmet kapott. 1859-ben emigrált és ezredesi rendfokozatban szolgált az olasz királyi hadsereg tüzérségénél. 1863-ban nyugalmazták. 1878–1883 között az Országos Honvédegylet elnöke volt. Az idők során a Budapesti Honvédegyletben és az Óbudai városi Honvédegyletben is megfordult, ez utóbbinak elnöke is volt. *Bona* 2015. 1. köt. 380–381. o.

30 *A Hon*, 1874. október 7. 12. évf. 229. sz. esti kiad. 1. o.

31 *Magyar Újság*, 1874. december 2. 8. évf. 276. sz. 2. o.

32 Felesége által Szekulits István sógora lett és távoli rokonságba került Trefort Ágostonnal, illetve Eötvös Józseffel is. *Farkas* 2017. 1048. o.

33 Tassy-Becz László (Hatvan, 1812 – Budapest, 1899) honvéd őrnagy. A fegyverletételt követően Genf-be emigrált, majd Londonba, végül az Egyesült Államokban élt. Tagja volt a Budapesti Honvédegyletnek. *Bona* 2009. 2. köt. 443–444. o.

34 *A Hon*, 1874. december 3. 12. évf. 278. sz. 3. o.

35 Várady (Borbély) Gábor (Máramarossziget, 1820 – Máramarossziget, 1906) a 105. honvédszászlóalj parancsnoka volt, a szabadságharcot őrnagyi rendfokozatban fejezte be. Az 1860-as években Máramaros alispánja és országgyűlési képviselője. A kiegyezést követően ellenzéki politikusként,

a vádak alól.³⁶ Az 1870-es évek második felében Mikár hivatalnokként dolgozott az Állami Számvevőszéknél, ahol földadókataszteri munkálatokban vett részt.³⁷

Mikárt 1884 januárjában újabb családi tragédia sújtotta, elvesztette 12 éves kisfiát, ennek fényében érdekes tény, hogy a munkába menekült, amellyel a honvédegyleti mozgalomra is nagy hatást gyakorolt.³⁸ Ez év tavaszán kezdeményezte Visontai Kovách Lászlóval³⁹ közösen Görgei Artúr felmentését az árulás vádja alól.⁴⁰ A nyilvánosság előtt kiálltak Görgei mellett, illetve hozzájárultak ahhoz, hogy az egykori fővezér rendfokozatához méltó módon szabályos nyugdíjuttatásban részesüljön. A Görgei rehabilitálásáról szóló nyilatkozatot első körben 207 honvédtiszt írta alá; később ez a szám 269-re emelkedett.⁴¹ Ugyan az aláírók száma az egykori 48-as honvéd tisztikar létszámához képest elenyésző volt, ennek ellenére a nyilatkozat jelentős súllyal bírt.⁴² Ennek az egyik oka az aláírók személyében keresendő, ugyanis köztük szerepelt számos olyan kiemelkedő vezető neve, mint Klapka György vagy Gáspár András tábornokok. Az ügy jelentős sajtónyilvánosságot kapott és hozzájárult ahhoz, hogy az addig passzív, alvó állapotban lévő honvédegyletek újra mozgósítsák magukat.⁴³

Az 1885. március 9–10-én tartott országos honvédyűlésen központi témának számított a Görgei-ügy. A tábornok személye heves vitát váltott ki, az országos vezetés Tisza László⁴⁴ irányításával a Görgei-rehabilitáció mellett foglalt állást, velük szemben pedig azok a korabeli közvéleményt képviselők álltak, akik az egykori honvéd tábornokot árulónak tekintették. Tisza az ügy kapcsán, kis híján lemondott elnöki tisztségéről.⁴⁵

Végül az országos honvédegyleti mozgalom Görgei személyét elítélte, s ez több évtizedre meghatározta a Görgei-kérdés nézőpontját.⁴⁶

publicistaként tevékenykedett. *Bona* 2015. 2. köt. 579. o.; Tagja volt a Budapesti Honvédegyletnek, 1888-tól a Buda-óbudai Honvédegylet elnökeként tevékenykedett, valamint alelnöki pozíciót töltött be a Máramaros megyei Honvédegyletben. *Mikár* 1891. 51. o.

36 *Farkas* 2017. 1042. o.

37 *Farkas* 2017. 1041. o.

38 *Ország-Világ*, 1884. január 12. 5. évf. 2. sz. 39. o.

39 Visontai Kovách László (Gyöngyös, 1827 – Abbázia, 1889) a szabadságharcot alszázadosi rendfokozatban fejezte be. Íróként számos cikket és könyvet jegyzett. 1858-ban megalapította a Heves megyei Gazdasági Egyesületet. 1861-ben Heves megye főjegyzője és országgyűlési képviselője volt. 1866-ban Gyöngyöspatakon ismét megválasztották képviselőnek. Tagja volt a Budapesti Honvédegyletnek. *Bona* 2008. 1. köt. 591–592. o.

40 *Hermann* 2017. 57. o.

41 *Hermann* 2018. 23–44. o.

42 *Kosáry* 1994. 55–57. o.

43 Az aláírók listáját közzé tette többek között: *Budapesti Hírlap*, 1884. november 23. 18. évf. 272. sz. (melléklet); *Hermann* 2017. 57–72. o.

44 Tisza László (Geszt, 1829 – Gmunden, 1902) honvéd alszázados. A kiegyezést követően országgyűlési képviselőként tevékenykedett. A Torda megyei és Aranyosszéki Honvédegylet elnöke, 1883–1893 között az Országos Honvédegylet elnöki tisztségét is betöltötte. *Bona* 2008. II. köt. 460. o.

45 *Tóth* 1999. 189. o.

46 *Politikai Ujdonságok*, 1885. március 11. XXXI. évf. 10. sz. 133. o.

Az ügy utözöngéjének számított Mikár Zsigmond becsületsértési pere Babos Károly⁴⁷ Pest megyei ügyészi írnok és a *Függetlenség* szerkesztője, Verhovay Gyula ellen. Babos a *Függetlenség* hasábján azt állította, hogy Mikárt a Görgei-rehabilitáció kapcsán egy iparos jól helybenhagyta az egyik budai csapszéken, amiért az nyílt helyen számárnak nevezett mindenkit, aki nem isteníti a fővezért. A cikk olyan kifejezéseket használt Mikárral szemben, mint a „megbotozott hős” vagy a „Mikár úr keményen meg van verve, hogy egy hamar nem fog rehabilitálni”. Mikár helyreigazítást követelt az újságtól, amit a lap le is közölt azzal a megjegyzéssel, hogy továbbra is fenntartják az állításukat. Végül becsületbírósági per lett az esetből, amelyet a pesti ítélőszék tárgyal. Babost vétkesnek találták becsületsértésben és pénzbírságra ítélték, Verhovayt viszont felmentették a vádak alól.⁴⁸ A fellebbezések következtében második alkalommal a kassai ítélőszék tárgyalta az ügyet és mindkét vádlottat felmentette.⁴⁹

1891-ben írta meg a *Honvédnévkönyv az 1848–49-diki honvédseregnek még életben volt tagjairól* címmel újabb honvédösszeírását, amely során kísérletet tett arra, hogy közölje az 1890-ben még életben lévő 48-as honvédek névsorát. A második honvédösszeírásban már az altisztek és a közhonvédek neveit is feljegyezte.⁵⁰

Az 1893. április 8-i országos honvédegylet jóváhagyta Zala György budai Honvéd-szobrának leleplezési időpontját, amely, 1893. május 21-re esett. Mikár felhasználva az Országos Honvédegyelet elnökének, Tisza Lászlónak a távollétét, május 11-én köriratban arra kérte a honvédegyletek elnökeit, hogy a nyilvánoságot kikerülve szavazzák meg, hogy az avatás június 10-én legyen. A honvédek körében zavart szült Mikár fellépése, amelyre a *Történelmi Lapok* ezt írta: „Ilyen oktalanságot csak beszámíthatatlan állapotban lehet elkövetni.” Az ügyből nem lett nagyobb botrány.⁵¹

Az 1896. szeptember 26-án tartott Honvédegyesületek Központi Bizottsága beválasztotta Mikárt a Honvédmenház felügyelő bizottságába.⁵²

Mikár 1900-ban Balogh Sándorral,⁵³ az Országos Honvédegyelet alelnökével támadást intézett Krivácsy József személye ellen. A kiváltó ok az volt, hogy az egylet vezetői nem nézték jó szemmel, hogy az egykori elnök az Obudai Honvéd Egylet vezetőjének mondhatja magát. Ezért feljelentették a Belügyminisztériumnál, amely az ügyet a Főváros Tanácsához tette át. A vizsgálat során

47 Babos Károly Bulcson született 1828-ban. Honvéd főhadnagy. 1850-ben besorozták a 61. gyalogezredhez, ahonnan 1852-ben szerelt le. Tagja volt a Pest városi Honvédegyletnek. 1917-ben még életben volt. *Bona* 1998. 1. köt. 55. o.

48 *Pesti Hírlap*, 1886. szeptember 24. 8. évf. 265. sz. 10. o.

49 *Fővárosi Lapok*, 1887. február 4. 24. évf. 54. sz. 242. o.

50 *Mikár* 1891. V. o.; Ress 2013. 174–175. o.

51 *Történelmi Lapok*, 1893. június 1. III. évf. 11. sz. 124. o.

52 *Pesti Hírlap*, 1896. szeptember 26. 18. évf. 265. sz. 10. o.

53 Balogh Sándor (Keszthely, 1827 – Budapest, 1916) saját bevallása szerint századosként fejezte be a szabadságharcot. 1849 novemberében besorozták az 59. gyalogezredbe, ahonnan 1857-ben szerelt le. A kiegészítést követően tagja volt a jogtudományi államvizsga-bizottságnak. A Szent István Társulat alelnöki tisztségét is betöltötte. A Budapest városi Honvédegyelet tagja, majd az Országos Honvédegyelet alelnöke, végül elnöke volt. 1911-ben udvari tanácsosi és lovagi címet kapott. *Bona* 2008. 1. köt. 132–133. o.

Krivácsynál nem találtak semmi olyan dolgot, ami miatt meg kellett volna vonni tőle az óbudai szervezetben betöltött tisztségét. Ezután Krivácsy vitte becsületbíróság elé az ügyet rágalmazás miatt, de Mikárt és Baloghot felmentették.⁵⁴

1904-ben a kormány három fős bizottsága megvizsgálta az Országos Honvédegylet ügyvitelét és ideiglenesen felmentették az ekkor már öreg és betegeskedő Mikárt, felszólítva őt, hogy leltár mellett, adja át az egylet összes iratát, az egylet elnökének Balogh Sándornak. A javadalmazását továbbra is folyósították számára, viszont Mikár az iratok kiszolgáltatását megtagadta.⁵⁵

Felhasználva a Mikár körül kialakult helyzetet Babos Károly „*Tisztelt Bajtársaim*” című röpiratot jelentetett meg 1904. november 4-én, amelyben ismételtlen támadást indított Mikár személye ellen: „*Mikár főjegyző számos visszaélést követett el, hogy ennek megtorlása a modern igazságszolgáltatás nem rendelkezik kellő eszközökkel s csak a középkori inquisitorius eljárás kínzó eszközei volnánk erre alkalmazhatók*”. Babos többek között azzal vádolta meg korábbi bajtársát, hogy csak bitorolja a századosi nyugdíját, „*még a szabadságharc legjobbjai akasztófán vagy csatatéren pusztultak addig ő Bécsben bálózott*”, míg a legsúlyosabb vádpontja az volt, hogy Mikár nem tud elszámolni 305 korona 58 fillér egyesületi pénzzel. Természetesen újabb becsületsértési per lett az esetből, amelyet hátráltatott az ekkor már betegeskedő Mikár egészségügyi állapota, amely miatt a decemberre kiírt tárgyalást el kellett halasztani.⁵⁶

1905. november 1-jén tartott Országos Honvédegylet Központi Választmányi ülésén Balogh Sándor elmondta, hogy Mikár csupán a jelentéktelen iratokat adta át, a fontosabbakat, amelyek a honvédigazolásra szolgálnak, vonakodott kiadni. A Központi Választmány tudomásul vette a fennálló állapotot és döntést hoztak arról, hogy kegydíját addig nem folyósítják, míg a nála lévő okmányokat vissza nem adja az egylet számára. Ezen ülésen arról is beszámoltak, hogy Mikár megkerülve az elnökséget kérvényezte a miniszterelnöktől, hogy emeljék fel a kegydíját, illetve azt is, hogy ne a honvédegylet elnökségéhez, hanem az állami pénztárhoz utalványozzák számára. Fejérváry mind két kérését elutasította.⁵⁷

A két öreg honvéd Babos és Mikár pereskedése végül 1906 februárjában zárult le, ahol utóbbi elfogadta Babos békejobbát mondván: „*Tudja, hogy ők, akik 1848-ban karddal védelmezték a hazát, most azzal tesznek szolgálatot, ha a sír szélén mindent feledve, békejobbot nyújtanak egymásnak*”. Egy életen át vívott ellenségeskedésre tettek ezzel pontot, amiben közre játszhatott az is, hogy ekkor már Mikár nagyon beteg volt. Pár hónappal később, hosszas betegeskedést követően 80 éves korában 1906. április végén, Budapesten hunyt el. Halálát négy gyermeke és számos unokája gászolta.⁵⁸

Temetésére 1906. május 2-án került sor a Kerepesi úti temetőben, ahol nagyszámú gászoló tömeg és a budapesti honvédek testületileg kísérték el utolsó

54 *Magyar Nemzet*, 1900. december 22. 19. évf. 351. sz. 12. o.

55 *Budapesti Napló*, 1904. október 22. 9. évf. 292. sz. 6. o.

56 *Pesti Hírlap*, 1905. június 28. 27. évf. 177. sz. 17. o.

57 *Független Magyarország*, 1905. november 11. 4. évf. 1307. sz. 16. o.

58 *Pesti Napló*, 1906. április 30. 57. évf. 118. sz. 7. o.

útjára. A temetésével kapcsolatban tudjuk róla azt is, hogy a magyar görög katolikusok országos bizottságában is aktív szerepet játszott.⁵⁹

Mikár Zsigmond rendkívül megosztó személyiség volt, szinte az összes kormánynak lelkes híveként tevékenykedett, szívéen viselve a honvédegyleti mozgalom sorsát. Számos ellenségre tett szert a hosszú évek során, akikkel személyes vitáik sokszor gyűlöletté fajultak egymás iránt. A sors iróniája, hogy Mikár élete utolsó hónapjaiban megbékélt ellenfeleivel.

Mikár Zsigmond személyével kapcsolatban még számos kérdés megválaszolatlanul maradt, amelyre a későbbi honvédegyleti mozgalomra fókuszáló kutatóknak kell választ adniuk.

Irodalomjegyzék

Bona 1998/1999.

Bona Gábor: Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban. I–III. köt. Budapest, 1998–1999.

Bona 2008/2009.

Bona Gábor: Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban. I–II. köt. Budapest, 2008–2009.

Bona 2015.

Bona Gábor: Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. I–II. köt. Miskolc, 2015.

Farkas 2010.

Farkas Katalin: Perczel Mór és honvédegyleti mozgalom kibontakozása (1867–1868). *Hadtörténelmi Közlemények*, 2010. 123. évf. 3. sz. 522–561. o.

Farkas 2013.

Farkas Katalin: Vidats János tragédiája – A szélsőbaloldali politizálás színterei és korlátai a kiegyezés követő években. *Századok*, 2013. 147. évf. 5. sz. 1293–1331. o.

Farkas 2015.

Farkas Katalin: „Névtelen félistenek” viszontagságai – Az 1848–49-es honvédek segélyezésének és nyugdíjának ügye a dualizmus korában. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2015. 128. évf. 2. sz. 415–444. o.

Farkas 2017.

Farkas Katalin: „Régi honvédek” a kiegyezés rendszerében. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2017. 130. évf. 4. sz. 1017–1055. o.

⁵⁹ *Az Ujság*, 1906. május 3. 4. évf. 120. sz. 13. o.

Hermann 2017.

Hermann Róbert: Harmincöt év múlva. Görgei Artúr honvédtábornok rehabilitációs okmánya, 1884. május 30. In: Veritas Évkönyv 2017. Szerk. *Ujváry Gábor*. Budapest, 2017. 57–72. o.

Hermann 2018.

Hermann Róbert: Egy tanulságos névsor – Görgei Artúr honvédtábornok rehabilitációs okmányainak aláírói. In: Veritas Évkönyv 2018. Szerk. *Ujváry Gábor*. Budapest, 2018. 23–44. o.

Kosáry 1994.

Kosáry Domokos: A Görgey-kérdés története. II. köt. Budapest, 1994.

Mikár 1869.

Mikár Zsigmond: Honvéd schematizmus vagyis: az 1848/49-ki honvédseregből 1868-ban még életben volt főtisztek névkönyve. Pest, 1869.

Mikár 1891.

Mikár Zsigmond: Honvéd-névkönyv. Az 1848/49-diki honvédseregnek 1890-ben még életben volt tagjairól. Budapest, 1891.

Ress 2013.

Ress Zoltán: A Hajdú-kerületi Honvédegylet 1848–1849-es honvédigazolásai. In: Peremirat. Köszöntő Makai Ágnes 70. születésnapjára. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2013. 126. évf. Különszám. 171–177. o.

Tóth 1999.

Tóth Sándor: „Koszorút a hősnék sírhalmára”. Nyíregyháza, 1999.

Szakács 1973.

Szakács Margit: Vidács János politikai pályafutása 1867–1873. In: *Folia Historica* 2. Budapest, 1973. 79–120. o.

Ságvári György

„Ő CS. ÉS APOSTOLI KIRÁLYI FELSÉGE A HONVÉDSÉG PARANCSNOKAI ÉLÉN”
CARL KOBIERSKI FESTMÉNYE A MILLENNIUMI KIÁLLÍTÁSON

A több részből összeálló millenniumi hadikiállítás három nagyobb pavilonjában (közös hadseregi, honvédségi, haditengerészeti) számos festmény, szobor, kispasztika szerepelt. Nem feltétlen a művek esztétikai értéke számított a kiválasztásnál, inkább az általuk közvetíthető propaganda, a millennium idejére enyhén magyar-osztrákká átszínezett közös hadimúlt idealizálása, s természetesen a jelen haderejének népszerűsítése. A historizáló művek katonai „közgyűjteményekből” (Hadimúzeum, Pólai Haditengerészeti Múzeum, Theresianum, Műszaki Akadémia gyűjteményei), illetve családi- és magángyűjteményekből, két tengernagy: Daublebsky, illetve Eberan von Eberhorst gyűjteményéből, a Wimpffen család haditengerészeti gyűjteményéből, illetve a miramarei kastélyból származtak.

Voltak képek jócskán, amelyek kifejezetten a kiállítás kedvéért készültek, nagyobb számban a közös hadsereg és a haditengerészet, szerényebben a Honvédség megrendelésére. A képek különböző katonai élethelyzeteket modelláltak, meglehetősen didaktikusan, és nem kevésbé idillikusan. A megrendelők nem is bízták a véletlenre a dolgokat, katonás pontosságot kívántak, ehhez a művészetet ellátták az adott témáról szituációs fotókkal, lényegében azokat kellett kicsit átszabni, átrajzolni-átfesteni, művészi invencióra nem is nagyon volt szükség. Egy-két kivételt leszámítva, a művészek sem a szakma első vonalából kerültek ki, a középmezőnyben lennének elhelyezhetők, sokuknak volt „katonafestői” múltja, netán maguk is katonák voltak, műkedvelők, hobbi-festők. A kiállítás katalógusaiból, korabeli újságokból, lexikonokból, levéltári háttéranyagból személyeik is csokorba szedhetők – íme egy csokor: Ludwig Rubelli-Sturmfest, Georg Zöbl, Alexander Kirchner, Anton Perko, Oscar Brüch, Carl Kobierski, Franz Horst, Thaddäus Adjukiewitz, Loidolt Ede, Hausmann Viktor Géza, Emil Czech, Sigmund L’Allemand és még mások. Műveik között tallózva: a közös hadsereg reprezentatív nyitó termében volt látható Oscar Brüch 32 viseletképe,¹ uyanott

1 A kiállítás katalógusa (Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor és az 1896. évi ezredéves kiállítás eredménye. 4. köt., Az 1896. évi ezredéves kiállítás eredménye. Hadügy: közös hadsereg, haditengerészet, honvédség, csendőrség, a történelmi kiállítás hadügyi része. Szerk. *Matlekovits Sándor*. 1897. 72. o.) összefoglalójában: „32 darab öltözeti olajfestmény, [...] melyek a közös hadsereg-beli összes csapattesteknek és katonai intézeteknek öltözetét és felszerelését pontossággal ábrázolták, úgy, miként ezen öltözetek és felszerelések 1895. év végén előírás szerint érvényben

Franz Horst² tizenegy és Haussmann Viktor Géza³ tizennégy didaktikus akcióképe. Carl Johann Peyfusstól a haditengerészet rendelt meg öt régi hajótípus képet, és régi haditengerész egyenruhák képeit. A maga is tengerésztiszt Anton Perko pedig a lissai tengeri ütközetéről készített tizenhárom képet (albumot).

A Honvédség kiállításán a festmények inkább protokolláris célokat szolgáltak. A nyitó teremben fő helyen, a bejárattal szemben, a tér fölé emelve, mintegy mennyei magasban az uralkodó lovasportréja függött, alatta pedig egy sokalakos kompozíció, írásunk címadója, Carl Kobierski méretes festménye: „Ő Cs. és Apostoli Királyi Felsége a honvédség parancsnokai élén”, vagy a korabeli sajtó leegyszerűsített megfogalmazásában: „Ő Felsége a honvédség élén lovon”. Tőle jobbra József főherceg, a Honvédség főparancsnoka, balra Fejérváry Géza honvédelmi miniszter. S ha még kevés lett volna a királyból, ott volt szoborban is; a bejárattal szemben, burjánzó délszaki növényekkel körülvetten életnagyságnál valamivel nagyobb mellszobra carrarai fehér márványból – Stróbl Alajos alkotása.⁴

A továbbiakban a Kobiersky-festményre fókuszálunk. Carl von Kobierski⁵ (olykor Kobierski, illetve Kobierszky névvariánsban is) a korszak egyik sokat foglalkoztatott portréfestője volt Bécsben, kiterjedt megrendelői körrel, nem mellesleg jó udvari kapcsolatokkal. Az uralkodói családról már a hetvenes évek-től kezdve készített portrékat, a miniatúrtól egészen az életnagyságig. S persze katonákról is, amiért olykor, némi pejoratív felhanggal „hadseregfestőként” is titulálták. Egyik specialitása a sokalakos portrékép volt, újságírói zsargonban: „ceremoniális kép”, ezekből több is készült műtermében az 1890-es évtizedben. E képeknek eléggé sablonos volt a kompozíciója, előtérben a kiemelt központi szereplő, lovon, mögötte egész- vagy félkaréjban a slepp, minden szereplő saját, szinte fénykép pontosságú arccal, lehetőleg még a hátrébb állók is. Képünkéről először 1891-ben értesülhetett a közvélemény a sajtóból,⁶ nevezetesen, hogy Fejérváry Géza magyar honvédelmi miniszter az ötletadója, s hogy a kép lényegében már el is készült. Ehhez képeket majd csak jókora késéssel, 1895-ben érkezik meg Budapestre, s amint alább látni fogjuk, főleg a művészkörök részéről elég zajos nemtetszés fogadta. De még a politikát is megsúrolta a kép; 1896-ban téma

voltak.” Brüch képei a Hadimúzeum tulajdonába kerültek. Újabb kiadásuk, kötetben: *Oscar Brüch: Das k. u. k. Heer 1895. Eine Bildserie, Schriften des Heeresgeschichtlichen Museums in Wien.* Bd. 10. Graz u. a. 1997.

2 Horst képei: Átszállítás utászok által; Főzés táborban; Hegyen fölfelé hajtó löveg; Akadályon való áthatolás; Gyalogság tűzharca; Tüzérség tűzharca; Egy baleset; Vadászok harcban; Hírszerző járőr; Lövegtisztítás; Az elővéd fejlődése.

3 Haussmann képei: Tüzérség; Hírszerző huszár járőr; Főzés táborban; Tüzelő vadászcsapat; Ezrediroda a táborban; Rajta; Hegyi üteg karszthegeységben; Szakaszössztűz; Rajharc; Tiszti táborhely; Futólagos tábori vasút építése; Katonai léghajós különítmény táborban; Dragonyosok menetben; Tüzérség tűzvonalban.

4 Stróbl készítette a közös hadseregi kiállítás nyitó termének uralkodói szobrát is, ugyancsak carrarai márványból. A magas talapzatra helyezett mellszobrot ott is szobapálmák övezték, előtte régi hadi ereklyék, zászlók, zászlószalagok, hadikürt.

5 Carl von Kobierski 1846-ban született Kimpolungban (Cîmpulung Moldovenesc), Bukovinában, 1907-ben halt meg Bécsben. 1862–1867 között a hadseregben szolgált. http://www.biographien.ac.at/oebl/oebl_K/Kobierski_Carl_1846_1907.xml (Megtekintés: 2020. április 12.)

6 A király és a honvédségi vezérkar élén. *Fővárosi Lapok*, 1891. február 18. 28. évf. 56. sz. 347. o.

*Fejérváry
Géza magyar
honvédelmi
miniszter
portréja*

lett a parlamentben, legalábbis a honvédelmi miniszternek kellett magyarázkodnia miatta, amennyiben az ellenzék kétségbe vonta a honvédelmi miniszter ama jogát, hogy művészeti tárgyat, ráadásul nem hazai művésztől közvetlen vásárlással szerezzen be. Tegyük hozzá, a felvetésnek az akkor zajló Pulszky-ügy árnyékában kis pikáns felhangja is lehetett, vagy mondjuk úgy: a politikai ellenzék megpróbálkozott ezzel a lehetőséggel.

De nézzük sorjában! Afelől nem lehet kétségünk, hogy miniszter és a művész jól ismerhették egymást; Kobierski rövid idő alatt Fejérváryról két képet biztosan készített.⁷ Sőt a magyar honvédelmi miniszter „súgónak” is jó lehetett Kobierski számára, mert, legalábbis ahogy a sajtóban megjelent,⁸ az ő ötletéből volt ké-

7 Az egyik 1894-ben már bizonyosan a Központi Lovasiskolában függött. A képen Fejérváry szinte hadvezéri pózban lép elő sötétpej lovon, mögötte félkaréjban egy honvédhuzár svadron, tisztekkel, legénységgel (*Vasárnapi Ujság*, 1894. október 28. 41. évf. 43. sz. 712. o.) A másik Fejérváry Géza portréja vezérkari ezredesi egyenruhájában. Ez a kép 1889-ben készült. Mai lelőhelye: HM HIM Hadtörténeti Múzeum Képzőművészeti Gyűjtemény, leltári szám: 3620/Kp. A képre Szántó Nóra hívta fel a figyelmemet, amit ezúton köszönök, mint ahogy köszönöm az alább még következő gyűjteményi információkat is.

8 „A király képe.” *Pesti Hírlap*, 1892. szeptember 23. 14. évf. 265. sz. 6. o.

Ő cs. és apostoli királyi felsége a honvédség parancsnokai élén. A festmény fénynyomata

szülőben a művész keze alatt egy másik ceremoniális kép is, „Ő Felsége az egész tábornoki kar élén lovon.”⁹

Képünk ténylegesen 1895. április végén került át Budapestre,¹⁰ az érte járó 3850 forint festői honoráriumrészt május 7-én utalta ki a minisztérium a kiállítási alapból.¹¹ A képet a Vigadó kistermében állították ki előzetesen, a bemutatót Koch impresszárió szervezte. Valamivel több, mint egy hónapon át naponta reggel 9-től este 8-ig tekinthették meg az érdeklődők 1 korona belépti díj ellenében. A Vigadóból aztán rendeltetési helyére, a Honvédelmi Minisztériumba került, a fogadási terembe dekorációnak, onnan 1896. április végén ki, a Városligetbe, a hadügyi kiállítás honvédségi pavilonjába, majd újra vissza a minisztériumba. A képet közben az Országgyűlési Értesítő Könyvnyomdája Rt. kiadásában fénynyomatként¹² sokszorosították, ahogy reklámozták „pompás hasonmásban”,

9 Talán ebből a kép-ötletből született meg 1898-ra az a nagy jubileumi festmény, amellyel a hadsereg tisztelte meg Ferenc Józsefet trónra lépésének 50. évfordulója alkalmából. *Pesti Hírlap*, 1898. március 1. 20. évf. 60. sz. 12. o.

10 „A király honvédsége élén.” *Pesti Hírlap*, 1895. április 20. 17. évf. 108. sz. 5. o. Az első oldalszúrás már ebben a kis hírből megkapta Fejérváry: „Bizony, szomorú dolog az, ha a honvédelmi minisztérium osztrák művészre bíz ilyen szép megrendelést, mikor magyar festő is akad olyan, aki megcsinálja.”

11 Az 1896-os ezredéves országos kiállítás iratai. HM HIM Hadtörténelmi Levéltár, 46. doboz I. 28. HM 1896, 163/1895. Eközben már terjedt, nyilvánvaló politikai inszINUÁCIÓKÉNT, hogy a képet jócskán túlárasták, hogy a honvédelmi miniszter 20 000 forintot költött el az állam pénzéből egy amúgy kétes művészi értékű képért. Mindenesetre érdekes, hogy biztosítási becsértékét a kiállítás idejére a honvédelmi minisztérium 20 750 forintban állapította meg.

12 „I. Ferencz József király a honvédség parancsnokai élén” címmel. A nyomtatból három példány található a HM HIM Hadtörténelmi Múzeum Képzőművészeti gyűjteményében. Leltári számaik: 2510/Kp; 13865/Kp; 13866/Kp.

háromféle kiadásban. A fényképfelvételt Klösz György cége készítette, a nyomtatokat a neves bécsi Paulussen-féle műintézet.¹³

Mintegy százötven, arcról azonosítható lovas alak szerepelt képen, az élen Ferenc József, mögötte féljobbra József főherceg és Fejérváry Géza, körben honvéd celebritások, lényegében a teljes honvéd törzstiszti-kar, hadosztály-, dandár- és ezredparancsnokok, felügyelők, miniszteriális tényezők, illetve néhány civil politikus, többek között Tisza Kálmán, Szapáry Gyula, Szilágyi Dezső, Wekerle Sándor, Gromon Dezső honvédelmi államtitkár. A helyszín – Rákos mezeje, egy fiktív hadgyakorlat záró aktusa. A háttérben honvéd csapatok és alkalmi nézőközönség, távolabb, diszkrét tónusban Budapest látképe a királyi várral és a gellért-hegyi citadellával, foglalatként pedig a budai hegyek.

A kritika, finoman szólva is, fanyalgott: „*bár az arcképek csaknem kivétel nélkül sikerültek, itt-ott jellemzetesek, de a kép híján van a festői erényeknek. [...] ha a képről valamikor beszélni fognak: annak történelmi értékét emlegetik majd első sorban*” – írta a *Fővárosi Lapok*.¹⁴ A *Pesti Hírlap* pedig így: „*a művész kezét a merev katonai szabályok annyira lekötötték, hogy a művésznak nem is lehetett nagyon szabadjára engedni a fantáziáját, [...] alakjai frappánsul hasonlók s jól ülnek meg a lovat, sőt egyik-másik közöttük igazán daliás katona...*” Vagyis a katonák elégedettek lehettek, katonailag minden rendben való volt, hitelesek voltak az egyenruhák, a portrék is kifejezőek; majd egy oldalvágás: igaz, a király feje nagyobb lett a kelleténél, s ezt azzal sem lehet magyarázni, hogy azért nagyobb, mert ő a főalak a képen. Akárhogy is, de ez a művész melléfogása, hiába is próbálják védelmükbe venni Kobierskit bécsi művészkollégái.¹⁵ Tiltakozott a Magyar Képzőművészek Egyesületének több tagja is, sérelmesnek tartva, hogy egy ilyen fontos protokolláris kép megfestésére a honvédelmi miniszter nem magyar, hanem osztrák művészt bízott meg. Arról nem is beszélve, hogy a pletykaként elterjedt 20 000 forintos vételár szerintünk aránytalanul sok egy ilyen vitatható képért.¹⁶

Nem kímélték az élclapok sem a képet, de mellé még a honvédelmi minisztert is pellengérré állították. A Kakas Márton egyenesen gyámság alá vétette volna Fejérváry minisztert, amiért megrendelte Kobierskitől a képet, utalva, s eléggé ízléstelen módon, a honvédelmi miniszter éppen akkor zajló válóperére, s arra, hogy az elsőfokú bíróság a miniszter feleségét, született Biedermann Sárát, elmebetegsége okán gondnokság alá helyezte. Vagyis hogy az élclap szerint hasonlóan kéne eljárni a honvédelmi miniszterrel is a kép miatt, s főleg annak 20 000 forintos vásárlási ára miatt.

Kobierski, művészi renoméja és képe védelmében kénytelen volt maga is csatasorba állni, nyílt levélben válaszolt kritikusaiknak,¹⁷ beidézve benne az egyébként Fejérváry által felkért bécsi zsűri két tagjának (Heinrich Anton von Angeli és Kasimir Pochwalsky) szakvéleményét, akik a képet természetesen igen sikerültnek, a művész által eredetileg kért 50 000 forintos vételárat pedig arányosnak

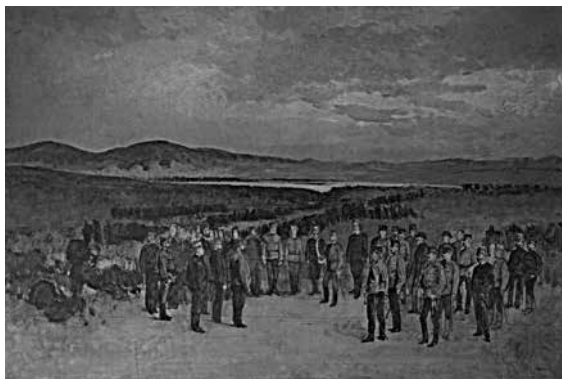
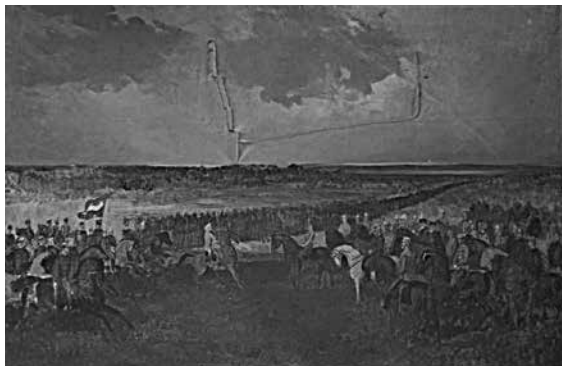
13 *Grafikai Szemle*, 1898. május 1. 8. évf. 5. sz. 81. o.

14 A király honvédei közt. (Kobierski képe.) *Fővárosi Lapok*, 1895. május 6. 32. évf. 123. sz. 1432. o.

15 *Budapesti Hírlap*, 1895. július 14. 5. évf. 189. sz. 6. o.

16 *Pesti Hírlap*, 1895. július 5. 17. évf. 181. sz. 5. o.

17 *Nemzet*, 1895. július 14. 14. évf. 4627. sz. 3. o.

*Pállik Béla A honvédség
születése című festményének
két vázlatát*

és igen méltányosnak tartották. De a dolog, ahogy fentebb utaltunk rá, ezzel még nem jutott nyugvópontra, 1896 márciusában, a honvédelmi költségvetés kapcsán a parlamentben is téma lett. Az ellenzék részéről Ugron Gábor hozta fel, és kérte számon a honvédelmi minisztertől a kép megvásárlását, legfőképpen azt vetve szemére, hogy a magyar állam pénzén nem hazai, hanem osztrák művészt támogatott. Fejérváry válaszából a kép érdekes előtörténete kerekedett ki, és így némileg árnyalhatóbb lett a sajtóban zajló polémia is. Eszerint a honvédelmi minisztérium még 1881-ben megbízta az egyik jeles magyar művészt egy, a honvédség születéséről szóló monumentális kép megfestésével, s amihez a művésznek „megfelelő és meglehetősen magas előleget” is kifizettek. A kép azonban 15 év alatt sem készült el.¹⁸

Látva a helyzetet, jó üzleti érzékkel, még 1890 körül megjelent Kobierski, aki, a miniszter szerint, maga ajánlkozott a munkára, de amit Fejérváry nem akceptált,

¹⁸ Bár a miniszter, diszkrétan, nem nevezte meg a művészt, a sajtóból azonban tudjuk, hogy Pállik Béláról volt szó. Pállik a munkát – legalábbis a művészársak így magyarázták a fiaskót – elhatalmasodó szembaja miatt nem tudta teljesíteni. S menteni a menthetőt, megszelloztették (*Pesti Hírlap*, 1895. április 25. 17. évf. 113. sz. 5. o.; *Millennium*, 1895. május 10. 14. sz.), hogy végre mégis elkészül majd a kép, amelynek címe: „A honvédség születése”. Nem tudjuk, Pállik nagy képe végül elkészült-e, vélhetően nem, két vázlatát viszont ismert, a HM HIM Hadtörténeti Múzeum gyűjteményében található (leltári számaik: 2131/Kp és 2132/Kp).

legalábbis Kobierski akkor még nem kapott semmiféle konkrét megbízást, de még ígéretet sem a lehetséges megvásárlásra. Ennek ellenére – így Fejérváry –, a művész tovább dolgozott, majd pedig, s itt a továbbiakban idézzük a miniszter parlamentben elmondott szavait: „*midőn már meglehetősen nagy csoport készen volt ezen a képen, kért, hogy nézzem meg, és én látva, hogy a kép szép lesz, hogy az csakis a magyar közönséget érdekelheti, mást nem, azt mondtam neki: »Jól van. Látom, lesz valami belőle. Ha sikerül, átveszem a képet.*»*Meg is tettem és kijelentem ünnepélyesen, hogy ha Magyarországot érdeklő dolgokat bárhol is találok, ha van rá lebetőség, ha tehetőségemben áll, mindig és mindenkoron ugyanazon az úton fogok haladni, mint eddig.*”¹⁹

A történet folytatása már ismert fentebbről. Miután pedig bezárt a kiállítás, a kép visszakerült eredeti helyére, a Honvédelmi Minisztériumba. Ezt követő sorsa és esetleges mai lelőhelye ismeretlen. A legvalószínűbb, hogy a Honvédelmi Minisztérium épületével együtt pusztult el 1945-ben.

19 *Képviselőházi napló*, 1892. XXXI. kötet 1896. március 9–28. Ugron Gábor felszólalásai: 309. és 333. o., Fejérváry Géza felszólalása: 316. o. (Az 1892. február 18-ára hirdetett ülés anyaga.)

Sallay Gergely Pál

„MEDÁLIÁK, CSILLAG NEM IZGATNAK”
LAKATOS GÉZA ÉS A KITÜNTETÉSEK – EGY MAGÁNLEVÉL TŰKRÉBEN

Vitéz lófő csíkszentsimoni Lakatos Géza¹ vezérezredes, magyar miniszterelnök hagyatékát a HM HIM Hadtörténeti Múzeum őrzi. Egyenruházati cikkei² és kitüntetései³ mellett katonai pályafutásának néhány dokumentuma⁴ is megtalálható a múzeumi gyűjteményben. Utóbbiak között a Kéziratos Emlékanyag-gyűjteményben egy jelentős forrásértékű magánlevél is fellelhető, amelyet Lakatos 1943. június 7-én altábornagyként, a keleti hadszíntéren az arcvonal mögött katonai közigazgatási és biztosító feladatokat ellátó M. kir. Megszálló Erők parancsnokaként írt vitéz Dánfy Mihály⁵ nyugállományú vezérkari ezredesnek.⁶ A cenzúra megkerülésével hazaküldött levél különlegessége, hogy valós, egyben erősen kritikus képet fest a magyar megszálló erők helyzetéről, lehetőségeiről, alkalmazásuk körülményeiről, a németekkel való kapcsolatról, a partizántevékenységről, a szembenálló felek erőviszonyairól. A közvetlen, baráti hangvételi levél így szól:

- 1 Lakatos Géza, vitéz lófő csíkszentsimoni (Budapest, 1890. április 30. – Adelaide, Ausztrália, 1967. május 21.) katonatiszt, 1944. augusztus 29. – október 16. között miniszterelnök. 1943. május 1-jétől a M. kir. Megszálló Erők, 1943. augusztus 1-jétől a m. kir. 2. honvédhadsereg parancsnoka, 1943. augusztus 1-jétől vezérezredesi rendfokozatban. Életrajzi adatait ld.: *Szakály* 2015. 174–176. o.
- 2 HM HIM Hadtörténeti Múzeum Egyenruha és Felszerelés Gyűjtemény, leltári számok: 3870/Ru és 4729–4735/Ru. 1940-es évekbeli tábori egyenruhájának képét közli: *Farkas – Jankó – Szijj* 2003. 73. o.
- 3 HM HIM Hadtörténeti Múzeum Numizmatikai Gyűjtemény, leltári számok: 74.432.1.–74.470.1–20./É. A kitüntetések egy részét képpel és leírással közli: *Makai – Héri* 2002.
- 4 Köztük a Lakatos által végzett katonai iskolák osztályozási értesítői az 1904–1910 közötti időszakból. HM HIM Hadtörténeti Múzeum Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény, leltári számok: 96.86.1–3/KE és 96.89.1–5/KE.
- 5 Dánfy Mihály, vitéz (Kiskunfélegyháza, 1895. június 2. – Taksony, 1965. március 14.) katonatiszt. 1940-ben a m. kir. 2. honvédhadsereg I. b. (hírszerző) vezérkari tisztje (ugyanekkor volt a hadsereg vezérkari főnöke Lakatos Géza). 1941–1942-ben a HM Elnökségen szolgált, majd 1945 áprilisáig a Gamma Finommechanikai és Optikai Művek Rt. igazgatója volt. *Ujszászy* 2007. 377., 426. o.
- 6 HM HIM Hadtörténeti Múzeum Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény, leltári száma: 94.72.1–2/KE.

„Kedves Miskám!

Miután különleges alkalmam nyílik, közvetlenebbül írni, sürgősen megragadom az eshetőséget. Nem mondom nagyot azzal, hogy ez természetes, hiszen naponta számtalanszor vagy az eszemben. Ezt csak szem. sgt.-em [személyi segédtsztem] tudná igazolni, aki teljes bizalmamat bírja. Leírhatatlanul hiányzol, itt nyílna terep munkára, új eszmékre, agilitásra, fegyvelmező katonai gondolatokra, és gyorsaságra. Mind olyanok, melyek pont Neked ragyogó tulajdonaid. No de nem kesergek ezen tovább. Hanem hogy mégis halvány fogalmat alkotbass az itteni ügyekről, megpróbálom a legjellegzetesebb momentumokat összefoglalni. Tudom, hogy érdekel.

A helyzetről B[uda]pesten fogalmuk sincs az embereknek. Nekem sem volt. A parmezán-tevékenység (itt így hívjuk) hibetetlenül fellángolt. Majdnem tehetetlenül kell nézni, mert az offenzív fellépésük most már tűrhetetlen méreteket öltött. Azelőtt csak éjjel, erdős vidéken, most már nappal is kiszámíthatatlan helyen és időben. Azelőtt csak egyeseket vagy egyes autókat támadtak, most már fegyveres auto-oszlopokat is (4–5 jár[mű]). Egyes erdőségekben 1000–2000 főnyi banda megállapítva, tü.-el [tüzérséggel,] av.-el [aknavetőkkal], repülőekkel stb. Leküzdésükre nincs erő, mert 4–5 vármegye nagyságú területen pár zlj. [zászlóalj,] az is széjjelszórva fix vasútbizt.-ra [vasútbiztosításra], km.-ként [kilométerenként] 1–2 ember. Ide legalább kellene egy pc. b. o. [páncélos hadosztály] és egy bombázó rep. szd. [repülőszázad.]

Megpróbáltam igényelni valami gyorsan mozgót, nem lesz belőle semmi.

Első napon, ahogy belenéztem, azonnal hozzáfogtam a teendőkhöz. Magam. Értethető okokból teljesen elhanyagolt állapotokat vettem át. A 2. hds.-nek [hadseregnek] (lebarcolva) ez nem volt feladat, – elmenetel előtt. Ugyanez vonatkozik a törzsrre és egyéb váltás előtt és alatt álló magasabb pk.-okra [parancsnokokra]. Tetejében a németek felé a vonal teljesen elrontva. Hozzáálltam: Minden félig[-]meddig kompetens magasabb par[ancsnok]sághoz (ebben Polizeige[ne]raltól – SS. Obergruppenführerig mindenféle társaság) személyes vizit. Azonnali kialakuvása annak, hogy csapataim ne legyenek egy helységhez ragasztva. Kölcsönös hírányagsere. Eddig nem volt!

Erélyes első alapvető intézkedés támadólagos fellépésre, hop.-oknak [hadosztályparancsnokoknak] nagyobb önállóság cselekvésre. Törzsnél pontos nyilvántartás (nem volt!). Minden harcászati telf. [telefon] beszélgetés betiltása (eddig az elszakadt vonalat a parmezánok [sic!] állították helyre, mert a világon mindent lehallgattak!).

Azonnal elkezdtem a b. o. [hadosztály] körletek lejárását (bónapok óta nem történt). IV. Napoleon K.-ből [Kijevből] vezette a téli bevetéseket, 500 km. távolságról telefonon.

Elmentem repülőgépen Rovno-ba és Smolensk-ba (600 km.) a két német magas par[ancsnok]sághoz, de úgy hogy első napon előbb táviratilag »jelentkeztem«. Erre a legszívélyesebb válasz, üdvözlés, a vezértábornagy saját gépét küldte értem. Rém szívélyes fogadtatás, és mindent elértem amit akartam. Nem igaz, hogy nem lehet velük kijönni. Fontos a tökéletes német nyelvtudás, ami nálam 100%-os. De fellépés is kell.

VI/2-án éjjel 10^h ½^{ig} u.n. [ügynevezett] nagy bombatámadást kaptunk K.-ben [Kijevben]. Német Eisenbahnerheimban telitalálat, 60 halott, rengeteg sebesült. Mai temetésre höchstpersönlich elmentem, hatás óriási.

Erre föl holnaputáni szemleutamra (3 napos) szalonkocsi, akármilyen kocsi, külön irányítás, persze mozdony előtt teherkocsi tólva [sic!], mert mindenütt aláaknázva. Volt

olyan tárgyalásom Mogilewben, ahol saját törzsem, vkf. [vezérkari főnök] I. a. I. b. álla majd leesett, mert mindjárt elején átvettem a vezetést, teljes felkészültséggel. A sógorok csak bólogtattak: [»]natürlich, freilich, wie Exz. [Exzellenz] befehlen« stb.

Maga a vkf. [vezérkari főnök] bevallotta (a régi és az új), hogy nem is sejtették ezt az energiát és tempót, ők egész mást képzeltek rólam. Vkf.-em [vezérkari főnököm] teljesen megnyergelve és lenyűgözve. Derék ember, csak óriási baj, hogy nem tud németül. Siralmasan nyög. Jól néznénk ki, ha én sem tudnék. Számtalan dikciót kellett rögtönöz-nöm, mert ezek a pifkék ba tehetik, mindjárt szónokolnak. De jelenleg a barátság kitűnő és hiszem, hogy ilyenféle bajom nem lesz.

Elődeim külön étkeztek az ifjú vk.-al [vezérkariakkal], öreg ezredek kizárva! Legelső napon megszüntettem.

Persze csak dióhéjban tudtam a leglényegesebb működésem pontjait vázolni, de el is vagyok foglalva egész nap. Alig van időm 1/2 órás sétára ebben a rombalmaz városban. 400 bombát dobtak le legutóbb. Ez nem olyan volt mint mikor Bp.-et [Budapestet] egy kicsit megpiszkálták.

Nehogy félreérts Kedves Miskám, hogy talán dicsekedni akarok. Nem! De látom, hogy milyen égetően szükség van a munkámra, mert egyetlen célkitűzésem van: egyéni kényelmeknek és személyeknek a teljes háttérbe szorításával az ügyet szolgálni, hogy roppant nehéz feladatommak félig-meddig megfelelhessenek. Mindezekután egy óriási kérdőjel marad felém: mi lesz a fronton? A Hgr. [Heeresgruppe] Mitte-nél Sm.-ban [Szmolenszkben] sikerült megállapítanom az orosz legujabb felvonulást, a hdsg. [had-sereg] 2/3 része egy tömegben támadásra készen, – rengeteg páncélossal, amit a tábor-nagy maga is erősen respektál. Ha nem tudják a vonalat tartani, nekem 2 exponált bo.-m [hadosztályom] rögtön belerángatódik s itt is azonnal felborul minden! (3 eje bo. [ejtőernyős hadosztály]!)

Ezeknek a keleti részeknek a hátrábbvonásáért harcolok jelenleg. Nebezen fog menni.

Összegezve, ez nem megszállás, ez Kleinkrieg a legromdább fajtából. Ok: a német politika teljesen elrontotta a helyzetet. Ma is ezrével sorozzák és viszik irgalom nélkül az ukrán nőket (férfi már nincs) N.O.-ba [Németországba] munkára. Inkább beáll-nak partizannak. Ma már mind az. Ukrán milícia? Nappal őrzi a vasutat, éjjel maga robbantja. Puskaporos bordó az egész. Nem jó rágondolni milyen kimenetele lesz. Csupa erdő, mocsár, ahol ők otthon vannak, a magyarok szegényes fegyverzettel mindennek kitéve. Veszteségeink napról-napra nőnek.

Tudom, hogy nagy áldozatot kell hoznom, de megteszem a hazám iránt – egy kis büszkeség is beleértve, nehogy egyesek triumfálhassanak: »úgy-e megmondtam, hogy nem lehet rábízni!« Az is lehet, hogy egy szép napon itt hagyom a fogamat – sőt ilyen kialakult érzéseim vannak állandóan – de helyt akarnék állni.

Elhelyezés, koszt stb. nem számít. Utóbbi pld. [például] csapnivaló rossz, de fel sem veszem, mert hála Istennek egészséges vagyok, gyomrom igen jól bírja.

Mindent egybevetve kutyaszorító vacak egy helyzet; hálátlan, mert senki sem tudja otthon; százszor inkább rendes harc, mint ez. Nem borúlátás, realis helyzet-megítélés!

Ha becsülettel egyszer hazakerülhetnék – értve elvégzett feladat után – nem tudom, hogy háláljam meg a jó Istennek. **Medáliák, csillag nem izgatnak.** [Kiemelés a szer-zőtől.]

Este van, 1/211. Ilyenkor dől el, hogy jönnek-e a bombázók vagy nem, mert 11 után már csak vaklárma riadó szokott lenni, vagy leszálló partizán gépek. Számtalanszor ugrottam ki már ágyból, ami nem jó.

Most valami egészen új csoportosítást ajánlgatnak a németek nagy területtelódással. Nekem nem tetszik. Északon, még több erdő és mocsár. A két főpar[ancsnok]ságon múlik, ma beszéltem Berlinnel. Még bizonytalan. Ha igen, akkor én is elmozdulok innen máshová.

Nagyon kérlek Édes Mihályunk, levelem tartalmát teljesen diszkrétan kezeld, és ha tebeted írnál fenti témakörök érintése nélkül. Megígérem – nagyon kedves figyelmeztetésedre – hogy vigyázok magamra, de roppant nehéz, majdnem lebetetlen. Állandó lutri, mondhatnám biábváló, ezért előérzeteim. Nem baj.

Kézcsókjaim jelentése mellett üdv. [üdvözöl] és ölel szeretettel

Lak”

A kiemelt, rövid mondat arra utal, hogy Lakatos Géza saját bevallása szerint nem vágyta az elismeréseket. Mibenlétükkel és értékükkel azonban nagyon is tisztában kellett, hogy legyen, hiszen a korszak jól dekorált katonatisztszjei közé tartozott. Már az első világháborúban számos kitüntetést érdemelt ki harctéri szolgálataival. Ő maga így foglalta össze Nagy Háborús tevékenységét emlékirataiban, a megfogalmazásban fontos szerepet szánva az elismeréseknek: „három esztendő a galíciai orosz, egyet pedig az olasz harctéren szolgáltam. Nem részletezem az egyes harc helyzeteket, melyekben helyt kellett állnom. Teljesíttem kötelességem erőm mértéke szerint. Bizonyítják sorozatos kitüntetésem, köztük a legbecesebb, a Vaskorona-rend.”⁷

Elősként (1914 decemberében) a budapesti 1. honvéd gyalogezred főhadnagyaként megkapta a Katonai Érdemkereszt III. osztályát hadidíszítménnyel „az ellenség előtt tanúsított vitéz magatartása elismeréséül”.⁸ Bizonyára nehéz szívvel viselhetette később ezt az elismerést, mivel nem sokkal korábban ugyanilyen fokozatot adományozott az uralkodó a háború kezdeti szakaszában fiatalon, szintén a budapesti 1. honvéd gyalogezred főhadnagyaként hősi halált halt testvérének, Kálmánnak.⁹ Következő hadikitüntetését I. Ferenc József 1915. november 17-én kelt legfelsőbb elhatározásával ítélte oda a fiatal Lakatosnak: ekkor a Bronz Katonai Érdemérem kapta meg hadiszalagon, „az ellenség előtt teljesített kiténő szolgálatai elismeréséül”.¹⁰ Ezt követte 1916 végén az Ezüst Katonai Érdemérem hadiszalagon,¹¹ majd 1917-ben az Osztrák Császári Vaskorona Rend III. osztálya hadidíszítménnyel, kardokkal adományozása – mindkét kitüntetést „az

7 Lakatos 1992. 18. o.

8 RK Szü. 1915. január 9. XLII. évf. 1. sz. 2. o.

9 RK Szü. 1914. december 12. XLI. évf. 76. sz. 702. o. Ikertestvére 1914. szeptemberi haláláról Lakatos Géza csak jóval később értesült. „Elveszte nekem az első, ma is fájó megpróbáltatás volt.” – írta emlékirataiban. Lakatos 1992. 15. o.

10 RK Szü. 1915. december 11. XLII. évf. 126. sz. 2101. o.

11 RK Szü. 1917. január 5. XLIV. évf. 1. sz. 3. o.

Vitéz Lakatos Géza mellszalagos kitüntetéssora a HM HIM Hadtörténeti Múzeum Numizmatikai Gyűjteményében (leltári száma: 74.441.1.–74.454.1./É)

ellenség előtt tanúsított vitéz magatartása és kitűnő szolgálatai elismeréséül” kapta meg, utóbbit már vezérkari századosként.¹² Megítélték továbbá részére másodsor is az Ezüst Katonai Érdemérmét, azonban az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlása miatt ezt az elismerést ténylegesen már nem vehette át, csupán úgynevezett elmaradt háborús kitüntetésként tűzhette a mellére 1930-ban, amikor Horthy Miklós kormányzó arról rendelkezett, hogy azok a tisztek és hasonállásúak, akik hivatalosan igazolni tudták, hogy kitüntetési javaslatuk 1918 őszéig tárgyalásra és jóváhagyásra került, jogosulttá váltak arra, hogy az adott osztrák–magyar kitüntetést jelképező miniatűr a Magyar Koronás Bronzérem vörös-fehér szegélyes sötétzöld (azaz katonai) szalagjára tűzhessék. Ezeket a kitüntetéseket aztán később tulajdonosaik az 1939-ben bevezetett hadiszalagon viselték tovább.¹³ Így Lakatos Géza is, akinek a múzeumi gyűjteményben található mellszalagos kitüntetéssorában valamennyi említett elismerés megtalálható, valamint a Sebesültek Érme is, amelyet szalagján egy vörös középsávval viselhetett.¹⁴ Ugyanakkor vezérkari tisztként teljesített háborús szolgálata nyomán nem volt jogosult az első

12 *RK Szü.* 1917. október 13. XLIV. évf. 135. sz. 2574. o.

13 A témáról részletesen ld.: *Baum* 2010.

14 Az 1918-ban alapított Sebesültek Érmét az osztrák–magyar haderő háborúban megsebesült és egészségükben károsult tagjai kaphatták meg, minden külső és belső harctéri sérülés elszenvedője, függetlenül annak súlyosságától és tekintet nélkül a rendfokozatra. Lakatos az orosz harctéren sebesült meg 1914 őszén. „*Haslövésém szerencsés kimenetelűnek bizonyult; a fáradt golyó a bordák közt megakadt.*” *Lakatos* 1992. 15. o.

Vitéz Lakatos Géza tábornok 1941 augusztusában (HM HIM Hadtörténeti Múzeum Fotóarchívum, leltári száma: 92880/Fk)

világháború emblematikus kitüntetése, a frontharcosok elsődleges szimbóluma, az első vonalbeli szolgálatot kifejezésre juttató Károly Csapatkereszt feltűzésére.¹⁵ Elnyerte viszont 1917-ben a szövetséges német haderő ikonikus kitüntetését: a porosz Vaskereszt II. osztályát.¹⁶ Első világháborúban szerzett harctéri érdemei és az azokért adományozott elismerések alapján a kormányzó 1926-ban avatta vitézzé.¹⁷

Lakatos Géza kitüntetései száma a két világháború közötti időszakban tovább bővült: többek között 1934-ben ezredesként megkapta a Magyar Érdemkereszt III. osztályát,¹⁸ majd 1938-ban vezérkari szolgálatot teljesítő ezredesként a Magyar Érdemrend középkeresztjét,¹⁹ 1940 őszén pedig tábornokként, *„Kelet-Magyarország és Erdély egy részének a Magyar Szent Koronához történt visszacsatolása alkalmából, az átlagos kötelességteljesítésen túlterjedő teljesítményével szerzett érdemei elismeréséül”* a Magyar Érdemrend középkeresztjéhez a csillagot.²⁰ Legrangosabb, hazai viszonylatban kiemelkedően rangos elismeréseit azonban a második világhégés idején kapta.

Horthy Miklós kormányzó 1944. április 27-én kelt legfelsőbb elhatározásával, *„a Szovjet elleni hadműveletek alkalmából, a magyar megszálló erőknek az ellenség előtt való eredményes vezetéséért”* Különös Dicséző Elismerését, azaz a Magyar Koronás Nagy Aranyérmes hadiszalagon, kardokkal adományozta az immár vezérezredesi rendfokozatban a m. kir. 1. honvédhadsereg parancsnokaként tevékenykedő Lakatosnak.²¹ Bár a németek kívánságára utóbbi beosztásából – sikeres ténykedése ellenére – hamarosan felmentették, Lakatos *„hadseregének az ellenség előtt való kiválóan eredményes vezetéséért”* nemsokára újabb magas elismerésben részesült. Hazarendelése után, 1944. május 31-én kihallgatáson jelentkezett a kormányzónál, ahol – amellet, hogy Horthy kilátásba helyezte későbbi miniszterelnöki kinevezését – átvette a Magyar Érdemrend nagykeresztjét hadiszalagon, kardokkal. *„Meghatottan vettem át a kitüntetést és hálámat fejeztem ki érte. Érdekes, hogy az erről szóló legfelsőbb kéziratot a magyar sajtó nem közölte. A Honvédségi Közlöny-ben is csak hárombetes késéssel jelent meg,²² éspedig különleges »technikai« okokból. Ezek az okok? – Nem az illetékes – vagyis a vezérkar főnöke – terjesztett fel a kitüntetésre, az adományozás magától a kormányzótól indult ki.”* – írta később emlékirataiban.²³ A leírás tartalma és hangvétele némiképp ellentmond Lakatos

15 A Károly Csapatkereszt megszerzésének feltétele (rendfokozatra való tekintet nélkül) 12 heti harctéri szolgálat és harcban való részvétel volt. Nem érdemelhették ki többek között a törzsek tisztjei, a csapatparancsnokságnál és magasabb parancsnokságnál beosztottak. A Károly Csapatkeresztéről részletesen ld.: *Virág* 2016.

16 *RK Szü.* 1917. április 21. XLIV. évf. 51. sz. 910. o.; Lakatos 1917-től az egyik német hadseregparancsnokságnál szolgált osztrák–magyar összekötő tisztként. *Lakatos* 1992. 17–18. o.

17 *HK*, 1926. szeptember 1. LIII. évf. 21. sz. 176. o.; Emlékirataiban 1925-re datálja avatását. *Lakatos* 1992. 24. o.

18 *Magyarország tiszti cím- és névtára*, XLIV. évf. 1936. Budapest, 1936. 494. o.

19 *Magyarország tiszti cím- és névtára*, XLVII. évf. 1940. Budapest, 1940. 567. o.

20 *HK Szü.* 1940. október 31. LXVII. évf. 34. sz. 366. o.

21 *HK Szü.* 1944. május 10. LXXI. évf. 20. sz. 387. o.

22 *HK Szü.* 1944. június 22. LXXI. évf. 27. sz. 495. o. Az ilyen hosszúságú átfutási idő a kihirdetések tekintetében valójában általánosnak tekinthető.

23 *Lakatos* 1992. 104. o.

A Magyar Koronás Nagy Aranyérem hadiszalagon, kardokkal, vitéz Lakatos Géza vezérezredes hagyatékából (HM HIM Hadtörténeti Múzeum Numizmatikai Gyűjtemény, leltári száma: 74.440.1./É)

„medáliákról, csillagról” korábban vallott nézeteinek, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy visszaemlékezéseiben néhány oldallal korábban azt is fontosnak tartotta megemlíteni harctéren szerzett érdemei kapcsán: „*egyik volt begyidandár-parancsnokom biztatott, tegyek lépéseket a jól megérdemelt Mária Terézia Rend elnyerése érdekében.*”²⁴

A fenti kitüntetések sorában feltétlenül meg kell még említenünk Lakatos második világháborúban elnyert német hadikitüntetéseit: a Vaskereszt különböző fokozatait. A magyar megszálló erők parancsnokaként még 1943-ban kapta meg első világháborúban kiérdemelt II. osztályú Vaskeresztjéhez az ismétlődőpántot²⁵ (ami gyakorlatilag a II. osztály újbóli adományozását jelképezte), majd nem sokkal később a kitüntetés I. osztályát ítelték oda részére.²⁶ Végül, már a ma-

24 *Lakatos* 1992. 102. o.; A Mária Terézia Katonai Rendről összefoglalóan ld.: *Makai* 2014.

25 *HK Szü.* 1943. szeptember 15. LXX. évf. 38. sz. 1276. o.

26 *HK Szü.* 1944. február 9. LXXI. évf. 6. sz. 69. o.

A Magyar Érdemrend nagykeresztje hadiszalagon, kardokkal, vitéz Lakatos Géza vezérezredes hagyatékából (HM HIM Hadtörténeti Múzeum Numizmatikai Gyűjtemény, leltári száma: 74.432.1./É)

A német Vaskereszt II. osztálya ismétlőpánttal, vitéz Lakatos Géza vezérezredes hagyatékából (HM HIM Hadtörténeti Múzeum Numizmatikai Gyűjtemény, leltári száma: 74.465.1./É)

gyar 1. hadsereg parancsnokaként – annak a nyolc magyar katonatisztnek (tábornoknak) egyikeként, akik ebben a magas elismerésben részesültek²⁷ – „a honvéd csapatoknak a Kárpátok előteréből megindított lendületes támadása, majd a Kolomea körüli szovjet támadások sikeres elhárítása elismerésüül [...] a Führer a Vaskereszt lovagkeresztjével tüntette ki.”²⁸

Magyar királyi miniszterelnökké – szolgálaton kívüli viszonyba helyezése mellett – 1944. augusztus 29-én nevezte ki Horthy Miklós, miután a megelőző napon „a Haza és a Honvédség szolgálatában szerzett kiváló érdemei elismerésüül” a magyar királyi titkos tanácsosi méltóságot adományozta részére.²⁹ Eddigre Lakatos Géza a Magyar Királyi Honvédség legjobban dekorált tisztjei közé tartozott. Miniszterelnöki tisztét és rangos elismeréseit azonban nem viselhette sokáig: 1944. október 16. után nyilas őrizet, majd szovjet internálás, nyugdíjmegvonás, kitelepítés, alkalmi munkák és szűkös megélhetés jutottak neki osztályrészül. Végül hazájától messze, Ausztráliában hunyt el, ahová gyermekeihez távozott 1965-ben.

27 A nyolc kitüntetettéről ld.: *Ótott Kovács* 2006.

28 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Magyar Távirati Irodai hírei 1920–1956, Napi Hírek, 1944. május 27. 21. kiadás. https://library.hungaricana.hu/hu/view/NapiHirek_1944_05_2/?pg=486&layout=s (Megtekintés: 2020. május 24.); *HK Szű.* 1944. augusztus 23. LXXI. évf. 36. sz. 758. o.

29 *BK*, 1944. augusztus 30. LXXVIII. évf. 197. sz. 1–2. o.

*Vitéz Lakatos
Géza vezérezredes
1944. május 31.
után (HM HIM
Hadtörténeti Múzeum
Fotóarchívum, leltári
száma: 94314/Fk)*

Rövidítésjegyzék

- BK* Budapesti Közlöny. Hivatalos lap.
HM HIM Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum
HK Honvédségi Közlöny
HK Szü. Honvédségi Közlöny a magyar királyi Honvédség számára. Személyes ügyek.
RK Szr. Rendeleti Közlöny a magyar kir. Honvédség számára. Szabályrendeletek.
RK Szü. Rendeleti Közlöny a magyar kir. Honvédség számára. Személyes ügyek.

Irodalomjegyzék

Baum 2010.

Baum Attila: Háborús érdemek utólagos elismerése – Magyar Koronás Bronzérem, szalagján az elmaradt háborús kitüntetés kisebbített alakjával. *Katonaiújság*, 2010. I. évf. 2. sz. 46–53. o.

Farkas – Jankó – Szijj 2003.

„Múlt nélkül nincs jövő” A Hadtörténeti Intézet és Múzeum története 1918–2003. Szerk. *Farkas Gyöngyi – Jankó Annamária – Szijj Jolán*. Budapest, 2003.

Lakatos 1992.

Lakatos Géza: Ahogy én láttam. Budapest, 1992.

Makai 2014.

Makai Ágnes: A Mária Terézia Katonai Rend. In: Szent István lovagjai. A legrangosabb magyar kitüntetés 250 éve. Kiállítási katalógus. Szerk. *Gödölle Mátyás – Pallos Lajos*. Budapest, 2014. 21–29. o.

Makai – Héri 2002.

Makai Ágnes – Héri Vera: Kereszt, érem, csillag. Kitüntetések a magyar történelemben. Budapest, 2002.

Ótott Kovács 2006.

Ótott Kovács Attila: Die ungarischen Inhaber des Ritterkreuzes des Eisernen Kreuzes. Ranis, Jena, 2006.

Szakály 2015.

Szakály Sándor: A 2. vkf. osztály. Tanulmányok a magyar katonai hírszerzés és kémelhárítás történetéből 1918–1945. Budapest, 2015.

Ujszászy 2007.

Vallomások a holtak házából. Ujszászy István vezérőrnagynak, a 2. vkf. osztály és az Államvédelmi Központ vezetőjének az ÁVH fogságában írott feljegyzései. Szerk. *Haraszti György*. Budapest, 2007.

Virágh 2016.

Dr. Virágh Ajtony: Csaták tigrisei. A Károly Csapatkereszt története. Budapest, 2016.

Samu Botond Gergő

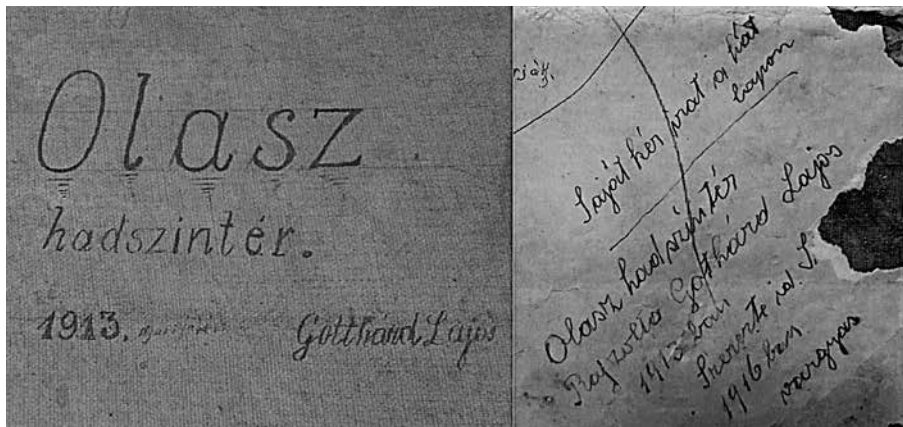

ÉVEKKEL MEGELŐZTE KORÁT: GOTTHÁRD LAJOS
OLASZ HADSZÍNTÉR-TÉRKÉPE 1913-BÓL

A gyűjtemények feldolgozása, gyarapítása során számos különleges, egyedi példánnyal találkozhatunk, amelyek más-más szempontból figyelemreméltók. A kartográfiai dokumentumokra is igaz ez az állítás: a szigorúan vett térképi tartalom mellett érdekesek lehetnek többek között a készítés körülményei, maga a szerző, régi műveknél a kereten kívüli tartalom vagy az allegorikus díszítések (népviseleteket, látképeket, csata- vagy földmérési jeleneteket láthatunk rajtuk), vagy épp a készítés technikája, vagy a megjelenés apropója is. Emellett fontos az ábrázolt hely, illetve esemény is. Még különlegesebbek a kéziratos térképek, hiszen ezek általában csak egy-egy példányban készültek, bár az évszázadok során jelentősen változott az előállítás módja. Míg korábban a teljes egészében meg kellett rajzolni őket, a nyomdatechnika, a sokszorosítás fejlődésével egyre gyakoribbá vált, hogy egy, már meglévő nyomtatott térképre kézzel már csak a plusz tartalmat vitték fel. A jelen cikkben tárgyalt térkép is ilyen, bár itt van még egy csavar, nevezetesen az, hogy az alap is kézi sokszorosítással, topográfiai szelvények átrajzolásával készült.

A Hadtörténeti Térképtár gyűjteményének B VII c 357 jelzetű példányáról van szó, amelyről, miközben megpróbáltam több információt szerezni, kiderült, hogy a készítője személye és rövid élete legalább olyan érdekes, mint maga a térkép. Mit tudunk erről a műről? A meglehetősen nagyméretű, 62×93,5 cm mű címe, amely a vásznazás hátoldalára lett írva, mintegy borítóként: „Olasz hadszíntér”. A dátum: 1913. [nyáridőben vagy nyári/őszi?], készítője Gotthárd Lajos. Az évszámnál már megakad az ember, hiszen az ábrázolt terület, Észak-Olaszország és az Osztrák–Magyar Monarchia délnyugati része az olasz hadüzenetig, 1915. május 23-a előtt nem lehetett hadszíntér. További kérdéseket vet fel a szerző személye és maga a tény, mi okból rajzolta térképét. A beszerzés módjáról igen keveset tudunk, a begyűjtő neve sajnálatos módon teljes egészében leszakadt, csak a helyszínt ismerjük, ami viszont jelentősen leszűkíti a potenciális szerzők számát: az egykori Udvarhely (ma Kovászna) vármegyéhez tartozó Vargyas.

Ebben a rövid tanulmányban megpróbálok választ adni a fentebbi kérdésekre, s bár még sok a bizonytalanság, úgy hiszem, sikerült megtalálni a megfelelő Gotthárd Lajost és megfejtetni azt is, miért készített igen fiatalon egy ilyen hadászati tematikájú térképet. Egyvalami biztos: művére büszke volt, hiszen vásznazva, összehajtván megőrizte az utókor számára. Mivel több hasonló munka eddig még

A térkép címlapja a készítés dátumával (balra) és a begyűjtő feljegyzései a mű jobb alsó sarkában. Aláírása sajnálatos módon leszakadt (jobbra)

nem került elő, ráadásul a gyűjtő is az egész térkép rajzolójaként hivatkozik rá, feltehetően ugyanaz a személy készítette, másolta vagy másoltatta, majd színezte ki a térképet. Először nézzük, mit tudunk még: több, 1:750 000-es méretarányú katonai topográfiai térképszelvény (az „Übersichtskarte von Mitteleuropa” című topográfiai sorozat tagjai, A3., A4., B3., B4. számokkal) többé-kevésbé pontos átrajzolásával, majd összeillesztésével hozták létre. Erre még a sokszorosítás előtt katonaföldrajzi adatokat, földrajzi neveket írtak fel, majd fénynyomatot készítettek belőle. Végül a domborzatot, a folyó- és állóvizeket, hegygerinceket, utakat ceruzával kiszínezték, sőt, helyenként az ismertető szöveget is kiegészítették tintával. A térképről így megtudhatjuk, egy esetleges támadás, átvonulás során hol tudnak közlekedni a csapatok, milyen nehézségekkel kell szembenézniük és hol tudnak például élelemhez, ivóvízhez jutni. A nyomat minősége ismerős lehet azoknak, akik már találkoztak az első világháború idején különböző csapattesteknél sokszorosított térképekkel, bár azok időnként már-már olvashatatlanná halványultak, míg ez a mű nagyon jó állapotú, a számos szakadás és sérülés sokkal később, a beszerzés és a szállítás során keletkezhetett. Továbbra is rejtély azonban, miért rajzol valaki két évvel a háború kitörése előtt az akkor még szövetséges Olaszország területéről ilyen jellegű térképet.

Ki volt Gothárd Lajos? Ebben az időben több hasonló nevű személy is élt, de csak két család származott ugyanabból a vármegyéből, mint ahol Vargyas is található, ráadásul mindkettő igen közeli településekről. Az első a csehétfalvi Gothárd család, a második ennek homoródalmási ága, de ez utóbbi csak egyszer bukkant fel kutatásaim során, mivel ott is volt egy Lajos nevű fiú ebben az időben, de az, hogy ő legyen a keresett személy, nem túl valószínű. A csehétfalvi ág feje a huszadik század elején Gothárd János, Székelyudvarhely polgármestere, felesége a vargyasi születésű Szolga Júlia (egyben a kapocs a nevezett községgel) volt, aki hét gyermeket szült. Három lányuk: Júlia, Margit és Irén, négy fiuk: Ferenc,

A bemutatásra kerülő térkép egy részlete

János, akiről később még szó esik, Jenő, és a legifjabb, Lajos.¹ A legkisebb fiú 1893. december 5-én született,² és középiskolai tanulmányai jól rekonstruálhatók a különböző iskolai évkönyvekből. 1904-től a székelyudvarhelyi evangélikus református kollégiumba járt, amit aztán megszakított, az 1908–1909-es tanévben valamilyen oknál fogva már a székelykeresztúri hatosztályos unitárius gimnázium diákja volt, de a következő évben ismét szülővárosában találjuk, immár az Erdélyi Római Katolikus Státus főgimnáziumában.

Osztályzatait szemügyre véve rögtön látszik, hogy mely tantárgyakból volt mindvégig kitűnő (ebben a korban ez az 1-es), mi az, ami még érdekelt, és mely tárgyak voltak azok, amikkel folyamatosan küszködött. Első osztálytól kezdve jeles volt a magaviselete, kiválóan teljesített testnevelés órákon és mindig jó jegyeket kapott a vallásra és az ének-zenére (egyházi ének). Szinte minden más tárgyra hármass osztályzatot kapott, a nyelvórákon pedig (legyen az latin, ógörög vagy épp magyar) rendre négyesre vizsgázott. Fizetős diákként járta ki az iskoláit, de a kötelező tananyag mellett különórákra is járt (ezek voltak az úgynevezett rendkívüli tantárgyak), ilyen volt például a szabadkézi rajz negyedik korában. Lássuk egy korabeli leírásból, mi is volt ez: „*Heti 1 1/2 órában összesen 30 tanuló tanult szabadkézi rajzot. A kezdők tananyaga volt: kézi ügyességet fejlesztő gyakorlatok, egyszerű vonalas térkitöltések önálló tervezetekkel, krétával; ugyamezek ecsettel.*

1 A két Gotthárd nemzetséghez lásd: *Pálmay József*: Udvarhely vármegye nemes családjai. Székely-Udvarhely, 1900. I. köt. 84. o., valamint a pótkötet. A szerző tévesen 1884-re teszi Lajos születési évét, de minden más forrás ellentmond ennek.

2 *Az Erdélyi Róm. Katb. Státus Székelyudvarhelyi Főgimnáziumának értesítője az 1917/18. tanév végéről.* Székelyudvarhely, 1918. 8. o.

Renaissance és magyar stíliú síkéítmények egy és több színben; Vardai-féle lapminták, lepkék és falevelek. A baladók rajzoltak: geometriai testcsoportokat szemlélet alapján tekintettel a vonalperspektíva és árnyéktan legelemibb szabályaira; egyszerű használati tárgyakat, leveleket virágokat, színezve bogarakat és lepkéket és végül reliefszerű gipszéítményeket. Tanfolyamvezető: Haáz Rezső.³ Két évvel később egy kiemelkedő eredményről értesülhetünk, ami ráadásul – figyelembe véve életének későbbi alakulását – már választott hivatásába vágott, ez a céllövészet volt: „A nmlgu. m. kir. honvédelmi Miniszterium ajándékából a céllövészetben elért eredményért érmekeket kapnak: Gotthárd Lajos, Macskási Ernő, Szabó Endre, Pacchiaffó Emil és Várterész Jakab VII. oszt. Tanulók.”⁴ Ezek után már nem árulunk el nagy titkot, hogy 1912-ben Gotthárd Lajos a Ludovika Akadémia növendéke lett.⁵ Így már érthető az is, mi okból készítette el egy évvel később a kérdéses térképet, hiszen, mint tudjuk, az akadémián nagy hangsúlyt fektettek a földrajzoktatásra: „Kiemelkedő fontosságú tantárgy volt a földrajz. Az Osztrák–Magyar Monarchia és a vele határos országok földrajzának ismerete, főleg a katonai követelmények szempontjából alapvető elvárás volt. A földrajzoktatás nyújtotta a későbbi katonai földrajz tanulmányozásához szükséges alapot. Minden törekvés arra irányult, hogy a növendék megismerje egy adott ország jellemző földrajzi viszonyait. A leírás a Monarchia valószínű hadszíntereire is kiterjedt, és részletesen tanították a legfontosabb földrajzi jellemzőket: folyóvizek, talaj, növényzet (födőzet), éghajlati viszonyok, a lakosság eloszlása és származása, a lakóhelyek, az elszállásolási viszonyok és közlekedési útvonalak, valamint az erődítések jellegzetessége, és végül rövid statisztikai áttekintés az ország állapotáról.”⁶ Bár az évek folyamán a tantervben egyre kisebb arányban szerepelt a katonaföldrajz, szinte biztos, hogy az itt bemutatott térkép is egy ilyen órára készített házi- vagy vizsgafeladat volt. Rajzolása közben az ifjú kadét nem is sejtette, hogy hamarosan valódi hadszíntérré válik Észak-Olaszország, ahová akár őt is elvezényelhetik.

Hősünk sorsa azonban másképp alakult. El sem tudta végezni a kiszabott három éves képzést, amikor kitört az első világháború és őt az orosz frontra küldték. A nagy háború a Gotthárd családot sem kímélte, az *Unitárius Közlöny* lapjairól kiderül az is, mi történt a székelyudvarhelyi polgármester három fiával: a legidősebb, Ferenc hadifogságba került, míg idősebb öccse, János valamilyen ragályos betegségben hunyt el, még az 1915. év elején. Ismeretlen sírban nyugszik, szülei megpróbálták megkeresni, hiába. „Alig tért baha a fájó szívű édes apa fiának sírját kereső útjáról, midőn jött a másik szomorú hír, hogy Gotthárd Lajos 21 éves honvédbadnagy február 16-án a Kluczowi csatában szintén elesett. Csak az imént végzett, csak az imént álmódozott harci babérokrol a Ludovika-akadémia padjain s már szép leányos arcára rá is borult az a babérág, amely a dicső honvéd nevet mindenütt a világon koszorúval övezi. Rettenthetetlen nyugalommal ment a virágos vonaton. Közmondásos

3 *A Székelyudvarhelyi Reform. Kollegium Értesítője az 1907-1908-ik iskolai évről.* Székelyudvarhely, 1907. 40–41. o.

4 *Az Erdélyi Róm. Katb. Státus Székelyudvarhelyi Főgimnáziumának értesítője az 1910/11. tanév végén.* Székelyudvarhely, 1911. 108. o.

5 *Az Erdélyi Róm. Katb. Státus Székelyudvarhelyi Főgimnáziumának értesítője az 1917/18. tanév végén.* Székelyudvarhely, 1918. 8. o.

6 *Siposné Dr. Kecskeméthy Klára – Kalavszky Györgyi: A Ludovika.* Budapest, 2011. 64. o.

*volt bátor szíve, mely ott nyugszik összeroskadt lelkü szülei nagy bánatára külön sirban a kluczowi csatatéren.*⁷

A hősi halált halt Gotthárd Lajosról próbáltam többet is megtudni a hivatalos veszteséglistákból, kezdve a 127-es számúval, de sem ebben, sem a későbbiekben nem szerepel a neve, holott, mint olvashattuk, hadnagyi rangban volt és a szüleit is értesítették haláláról. Az időben kicsit előbbre haladva, az 1915. augusztus 11-i névsorban szerepel csak egy igen ismerős név: Gotthárd Ludwig, ő azonban Homoródalmásról származik, évekkorábban született és megsebesült, de nem halt meg.⁸ Gondolhatnánk arra, hogy esetleg ő volt az, aki a térképet valójában készítette, de ezt rövid mérlegelés után elvettem. Közlegényként, tüzérként nem valószínű, hogy olyan feladatokat kapott volna, amihez katonaföldrajzi térképeket kellett rajzolni akkor még fiktív hadszínterekre, arra pedig, hogy saját szórakoztatására ilyen munkát végezzen, elég kicsi az esély.

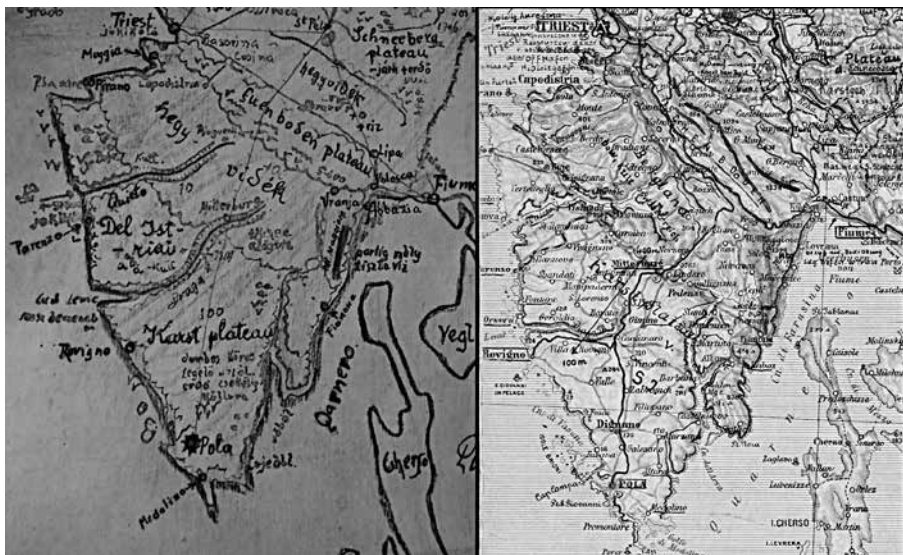
Most, hogy fény derült rá, ki és miért készítette a kérdéses térképet, szeretnék még érdekességként bemutatni egy igen hasonló művet, amelyet az Országos Széchényi Könyvtár Térképtárában találhatunk. Korábbi kutatásaim során dolgoztam fel ezt a kartográfiai dokumentumot, amely ugyanazt a területet, ugyanolyan méretarányban és tematikával ábrázolja, mint Gotthárd Lajos műve, egy nagy különbséggel – az alap itt „hivatalos”, a bécsi katonaföldrajzi intézet kiadásában megjelent topográfiai térképek összemontírozásával készült. A domborzatot viszont ugyanúgy kézzel színezték és hatalmas mennyiségű adatot vittek fel rá, igen apró betűkkel, németül. A készítő nevéhez kétség sem fér: ezen a térképen, akárcsak az északi (orosz) frontot ábrázoló társ munkán több pecsét is található Maximilian Dietrich Edler von Sachsenfels nevével, rangjával és csapatával. Nevezett személyről sem tudunk többet, mint Gotthárd Lajosról, jóval ismertebb és sikeresebb volt apja, a Mexikóban is szolgált Adolf Dietrich Edler von Sachsenfels (1829–1907), aki dandártábornokként vonult nyugdíjba. Maximilian 1878. szeptember 3-án született Nagyváradon, és apja nyomdokain haladva katonai főreáliskolába járt, a cseh Hranicében (németül Mährisch-Weißkirchen).⁹ A további karrierjét a különböző sematizmusok alapján tudjuk rekonstruálni: 1899 szeptemberében hadnagy (Leutnant), 1904 novemberében főhadnagy (Oberleutnant), és még egy évvel a háború kitörése előtt, 1913 májusában kapta meg a századosi (Hauptmann) rangot. Mindvégig a közös hadsereg brassói 2. gyalogezredében szolgált, amely ekkor már rég II. Sándor orosz cár nevét viselte. A ranglistákból kiderült például az is, hogy 1912-ben Boszniában, Szarajevóban szolgált. Sajnos ő sem élte túl a Nagy Háborút, 1918. július 8-án hunyt el egy nagyszombati szükségkórházban, kapitányi rangban.¹⁰ Fontos felhívni még arra a figyelmet, hogy a térképeken szereplő pecséteken még csak hadnagyi rangja

7 *Unitárius Közlöny*, 1915. június 6. 28. évf. 6. sz. 102. o.

8 „*Gotthárd Ludwig, Inf., IR. Nr. 82, 8. MarschB., Ungarn, Udvarhely, Homoródalmás, 1890, verw.*” (Verlustliste Nr. 234.)

9 *Svoboda, Johann*: Die Theresianische Militär-Akademie zu Wiener-Neustadt und ihre Zöglinge von der Gründung der Anstalt bis auf unsere Tage. Bd. 3. Wien. 189. o.

10 Vojenský Ústřední Archiv (Praha): Kartotéka padlých v 1. světové válce. (Cseh Hadtörténeti Levéltár: első világháborúban elesettek kartonjai) Tom. XIII. fol. 57.

Az Isztriai-félsziget Gotthárd Lajos (balra) és Maximilian Dietrich von Sachsenfels térképén (OSZK Térképtár, T 2232).

szerepel, így könnyen elképzelhető, hogy még a huszadik század első éveiben rajzolta őket.

A közgyűjteményekben számos hasonló, hadtörténeti tematikájú térképet találhatunk, amelyeket gyakran veteránok rajzoltak. Szerencsés esetben ismerjük a készítőket, de van, hogy semmilyen támpontunk sincs. Ezek a munkák, mint minden más műtárgy vagy történelmi dokumentum, önmagukon túl mutatnak, hiszen van, mikor a szerzők életrajzi adatait bővítik, mint például Sachsenfels esetében, van, mikor érdeklődési körüket, az őket foglalkoztató témákat mutatják be, és előfordul az is, hogy az adott kor szellemét tükrözik. Az itt bemutatott, észak-olasz határvidéket ábrázoló térképet azért is választottam témául, mert mindezeket együtt képviseli: a kutatás során kiderült, hogy nagy valószínűséggel ki és miért rajzolta, de bepillantást nyerhettünk a katonai oktatásba, és azt is láthatjuk, miként alakult át egy iskolai feladat sokkal többé a történelmi események hatására. Amíg 1913-ban az olasz hadszíntér csak elméleti gyakorlat volt, 1916-ra már véres valósággá vált. Mindezekkel együtt reméljük, a közeljövőben még több hasonló jellegű dokumentum kerül elő, amely árnyalja egy-egy korszak képét, és közelebb hozza azt a ma emberéhez.

Gotthárd Lajos tanulmányairól lásd még:

A Székelyudvarhelyi Ev. Ref. Kollegium Értesítője az 1904–1905-ik iskolai évről. 93. o. Székelyudvarhely, 1905.

A Székelyudvarhelyi Ev. Ref. Kollegium Értesítője az 1906–1907-ik iskolai évről. 133. o. Székelyudvarhely, 1907.

A Székelykeresztúri Államilag Segélyezett VI Osztályú Unitárius Gimnázium Értesítője az 1908-1909. iskolai évről. 68. o. Székelykeresztúr, 1909.

Az Erdélyi Róm. Kath. Státus Székelyudvarhelyi Főgimnáziumának értesítője az 1910/11. tanév végén. 49. és 103. o. Székelyudvarhely, 1911.

Az Erdélyi Róm. Kath. Státus Székelyudvarhelyi Főgimnáziumának értesítője az 1911/12. tanév végén. 26. és 83. o. Székelyudvarhely, 1912.

Solymosi József

NÉGY KIADATLAN KOSSUTH-LEVÉL A HADTÖRTÉNETI MÚZEUM
GYŰJTEMÉNYÉBŐL

2003-ban, a Hadtörténelmi Levéltár kiadványsorozatában jelent meg „Barátja, Kossuth” címmel az a forráskiadvány,¹ amely arra vállalkozott, hogy közzé tegye a Hadtörténelmi Levéltárban, valamint a Hadtörténeti Múzeumban őrzött, Kossuth Lajostól származó dokumentumokat. Időközben, kutatásaim során újabb Kossuth-iratokat találtam a Múzeum Kéziratos Emlékanyag-gyűjteményében, jelen publikációban ezeket teszem közzé.

Az 1848–49. évi önvédelmi, majd függetlenségi háború elvesztése után külföldre menekült magyar politikai és katonai emigráció legfontosabb célja a szabadságharc újrakezdése és Magyarország függetlenségének kivívása volt. Az 1848–1849-ben megvívott háború sikertelensége arra a felismerésre készítette ezeket a politikusokat, hogy a tartós függetlenség elérése csak akkor sikerülhet, ha Magyarország nem marad egyedül, és céljai megvalósításában más országok, esetleg nagyhatalmak támogatására is számíthat. Kossuth és a magyar politikai emigráció csaknem két évtizeden keresztül igyekezett megteremteni azokat a feltételeket, amelyek segítségével, külföldi támogatással, újraindítható a függetlenségi háború.²

Az 1849–1866 közötti időszak függetlenségi törekvései több szakaszra bontva jelennek meg a szakirodalomban. Az első időszak, a törökországi emigráció, majd Kossuth angolai és amerikai útja, az útkeresés időszaka volt az emigráció számára. Felszínre bukkantak a személyi ellentétek, többen nem fogadták el Kossuthot az emigráció első számú vezetőjének. Ő maga azonban továbbra is kormányzónak, így a magyar emigráns politika vezetőjének tekintette magát. Eközben az anyaországban – Kossuth tudtával és biztatására – meginduló titkos szervezkedéseket az osztrák hatóságok felszámolták. Kossuth külföldi útjai után értesült ezekről az eseményekről és belátta, hogy a szabadságharc újraindításához nem elegendő a belső mozgolódás, hanem egy vagy több külső nagyhatalom beavatkozására van szükség. Erre kínált lehetőséget az egyre inkább éleződő orosz–török ellentét, amely Ausztria háborúba való bekapcsolódását ígerte. A remények

1 Solymosi 2003.

2 A témával foglalkozó legfontosabb, összefoglaló szakirodalom: Berzeviczy 1922–1936.; Hajnal 1927.; Jánosy 1936.; Jánosy 1937.; Lengyel 1938.; Jánosy 1939.; Jánosy 1940–1948.; Lukács 1955.; Koltay-Kastner 1960.; Kovács 1967.; Szabad 1967.; Szabad 1977.; Szabad 1979.; Lukács 1984.; Csorba 1988.; Nyulásziné 1998.; Szabad 2002; Farkas 2011.; Solymosi 2017.

azonban meghiúsultak, a krími háborúban (1853–1856) Ferenc József birodalma semleges maradt.

A négy szóban forgó Kossuth-levél az 1848–49. évi szabadságharc utáni külhoni magyar emigráció korai időszakában 1852 és 1854 között született meg. Az iratok – bár mind Londonban keletkeztek – nyelvük és témájuk szempontjából két részre bonthatók. Az 1852. október 26-i levél angol nyelven készült és David Massonhoz,³ a Londonban működő Itália Barátai Társaság titkárához íródott. Kossuth ekkor elfogadta a társaság meghívását egy november eleji rendezvényükre, de elhárította a felkérést, hogy beszédet mondjon az összejövetelen. Ezt azzal indokolta, hogy jelen helyzetben nincs szándékában véleményét nyilvános rendezvényeken hangoztatni, mert megfogadta, hogy egy ideig visszavonul a közélettől és akkor szólal meg újra, ha annak eljön a megfelelő ideje. Ennek indoka az a felismerése, hogy Anglia nem kíván segítséget nyújtani a magyar szabadság ügyének, csak akkor avatkozik be a kontinensen, ha saját hatalmi törekvései is úgy kívánják.

Az emigráns Kossuth politikájában 1853-ban bekövetkezett fordulatról teljes egyetértés mutatkozik a szakirodalomban. Az előző évek kudarcba fulladt forradalomszervező, titkos szervezkedéseket ösztönző magatartása helyett a nagyhatalmi politika felé fordult és egy kedvező kontinentális hatalmi helyzet bekövetkezésétől várta a szabadságharc újraindításának lehetőségét. Gergely András néhány évvel ezelőtt megjelent írásában, szintén egy 1852 őszi keletkezett Kossuth-levél közlése kapcsán már rámutatott, hogy ez a fordulat minden bizonnyal időben elnyúló volt és már 1852. november 8-i levelével megkezdődött. A most közölt irat majd két héttel korábban keletkezett, és szintén e véleményváltozás bizonyítéka.⁴

A három német nyelvű levél mindegyike Richard Guyonhoz,⁵ a magyar szabadságharc korábbi tábornokához íródott, aki az 1850-es években a török hadsereg szolgálatában állt. Kossuth írásainak apropója a krími háború megindulása volt, amely reménnyel töltötte el az emigrációt arra vonatkozóan, hogy Ausztria háborúba lépése lehetőséget ad majd a magyar szabadságharc újraindítására. Kossuth leveleiben kérte Guyont, hogy új megbízatása révén (Hursid pasa néven az anatóliai török hadsereg vezérkari főnöke lett) segítse elő az emigráció háborús

3 Masson, David (1822–1907) skót származású tanár, író, történész. 1851–1852-ben a londoni Itália Barátai Társaság titkára. Visszaemlékezése erre az időszakra: *Memories of London in the Forties*. Edinburgh–London, 1908. <http://www.ebooksread.com/authors-eng/david-masson/memories-of-london-in-the-forties-hci.shtml> Életére ld.: https://en.wikipedia.org/wiki/David_Masson (Megtekintés: 2020. április 30.)

4 Gergely 2011.

5 Guyon, Richard (1813–1856), kilépett cs. kir. főhadnagy, 1848 szeptemberétől honvéd őrnagy, zászlóaljparancsnok, november 1-jétől ezredes, dandár-, majd hadosztályparancsnok a feldunai hadseregben, 1849. március 8-tól honvéd vezérőrnagy, Komárom várparancsnoka, 1849. június végétől a IV. hadtest parancsnoka, a temesvári csata után a főszereg ideiglenes parancsnoka. Emigrál, Hursid pasa néven török tábornok lesz. Életére ld.: <https://www.arcanum.hu/hu/onlinekiadvanyok/Bona-bona-tabornokok-torzstisztek-1/tabornokok-es-torzstisztek-az-184849-evi-szabadsagharcban-23DD/iii-eletrajzi-adatok-273C/tabornokok-2775/guyon-esquire-dbeaufre-et-gey-richard-2787/> (Megtekintés: 2020. április 30.); Márkus 1955.; Csorba 1999. 372. o.; Hermann 2013.

előkészületeit, egy majdani magyar légió megszületését. Keserűen jegyezte meg, hogy a nagyhatalmi politika alakulása nem kedvez a magyar ügynek, de ennek ellenére készülni kell a remélt háborúra. Kossuth most közölt leveleire Guyontól közvetlen választ nem ismerünk, de életrajzírója szerint nagy lelkesedéssel látta el török szolgálati beosztását és a magyar emigráció ügyét is igyekezett előmozdítani. Az orosz–török konfliktus, azonban az angol és francia nagyhatalmak bekapcsolódása után sem váltotta be a magyar reményeket. Ausztria semleges maradt. Az események Guyon személyes karrierjében is hátrányosan alakultak. Hadseregparancsnokával elmérgesedett viszonya miatt visszarendelték Konstantinápolyba, ahol vizsgálat indult ellene. Ellenfelének magas kapcsolatai miatt nem tisztázhatta magát. 1856 októberében valószínűleg mérgezés áldozata lett.⁶

E rövid publikáció keretei között nincs lehetőségünk feltárni a levelekben tárgyalt cselekmények minden részletét, de úgy véljük, forrásközlésünkkel hozzájárulhatunk a későbbi kutatások eredményességéhez. A levelek közlése szöveghű, az eredeti kiemeléseket (aláhúzás) dőlt betűvel jeleztük.

Források

1.

London, 1852. október 26.

Kossuth Lajos levele David Massonhoz, az Itália Barátai Társaság titkárához

Uram!

Október 23-án kelt levelére válaszolva tisztelettel tájékoztatom Önt, hogy elfogadom az Itália Barátai Társaság november 10-i, szerda esti beszélgetésére szóló meghívását, ha valamilyen előre nem látható fontos esemény nem akadályozza megjelenésemet.

De azt a további javaslatot, miszerint a Bizottság azt várja tőlem, hogy szóljak az egybegyűltekhöz, engedelmével a legpozitívabb értelemben visszautasítanám.

Komolyan gondolom fogadalmamat, hogy véleményt többé nem mondok nyilvánosan Angliában, kivéve, ha kényszerítve lennék valamilyen különleges, előre nem látható körülmény miatt, mely úgy vélem, nem valószínű, hogy e földön bekövetkezne.

Bőségesen volt alkalmam megtapasztalni, hogy komoly indokok, például saját anyagi érdekei miatt Anglia elhatározta, nem nyújt jelentős mértékben segítséget a szabadság ügyének a kontinensen az önkény elleni elkerülhetetlen harc előkészítésében, legalábbis bizonyos veszélyek egyidejűsége nélkül, amelyek bekövetkezése engem is arra sarkall majd, hogy a beszéd helyett más dolgokat is tegyek. Biztos vagyok benne, hogy addig nem tudok Angliában jelentős eredményt elérni szónoklással. Ezért alázatosan kérem a Bizottságot, hagyja saját utamat járni. Biztos vagyok benne, a kitartó tevékenység hasznosabb és indokoltabb. Amit

6 Márkus 1955. 141–143. o.

a Bizottság is megtisztel szokatlan rokonszenvével, az a majdani visszatérésem és kitarthatásom, de a szónoklás teljesen hasztalan útnak bizonyul.

Tisztelettel maradok engedelmes szolgája
Kossuth Lajos

*HTM (Hadtörténeti Múzeum) Kézírtos Emlékanyag-gyűjtemény 2009.471.1/KE
Angol nyelvű, eredeti tisztázat. Kossuth Lajos saját kezű írása. A szerző fordítása.*

2.

London, 1853. október 3.

Kossuth Lajos levele Guyon Richárd tábornokhoz

Drága Barátom!

A hadüzenet Keleten végre megtörtént. Remélem Ausztria hamarosan abba a helyzetbe kerül, amibe kell, hogy Törökország tért nyisson nekünk.⁷ Remélem hamarosan Törökországban lesz,⁸ és ott Önben bizonyosan a hazája szolgálatában mindig igazán hős férfit találok.

Ajánlom önnek a levél átadóját, Türr⁹ urat, egy bátor tisztet. Ajánlásomban talál róla többet.

Viszlát a becsület mezején tábornokom és drága barátom.

Isten legyen önnel és testvéri csókom

Kossuth Lajos

HTM Kézírtos Emlékanyag-gyűjtemény 71.462.1/KE

Német nyelvű, eredeti tisztázat. Kossuth Lajos saját kezű írása. A szerző fordítása.

7 Kossuth azt remélte, Ausztria Oroszország szövetségeseiként hamarosan hadiállapotba kerül Törökországgal, így török oldalon újrakezdehető lesz a magyar szabadságharc.

8 Guyon ekkor Damaszkuszban (Szíria) tartózkodott, innen indult Anatóliába 1853. októberi kinevezése után. *Márkus* 1955. 140–141. o.

9 Türr István (1825–1908) olasz altábornagy. 1849 januárjában cs. kir. alhadnagyként átvált a piemontiak oldalára. Megalakítja az első olaszországi magyar légiót. Az olasz-osztrák fegyverszünet után részt vesz a badeni forradalomban, majd a Mazzini irányította olasz szervezkedésben. Közben kapcsolatba lép Kossuthal és a magyar emigrációval. A krími háborúban angol ezredesként harcol. Garibaldi seregében részt vesz a szicíliai és dél-olaszországi hadjáratokban. Tábornokként a XV. hadosztály parancsnoka. 1864-ig szolgál az olasz királyi hadseregben, majd továbbra is aktíván részt vesz az emigráció munkájában. A kiegyezéskor hazatér és tevékenyen részt vesz a magyar gazdaság és társadalom modernizálásában. Életrajzát ld. *Gonda* 1925., ill. *Pete* 2011.

3.

London, 1854. február 7.

Kossuth Lajos levele Guyon Richárd tábornokhoz

Tábornok!

Igen tisztelt barátom!

Nálam szerencsésebbek már látják Önt ott, hová hős szíve vágyott: a világszabadság harcmezőjén, szemben hazánk egyik elnyomójával, aki a magyar nép minden szenvedésének forrása.

Üdvözlöm Önt, mint kinevezett tábornok! Gratulálok a hadseregnek, melynek vezére lett, mivel Ön dicsőségre és győzelemre vezeti őket.

Engem még mindig itt tartóztat a diplomácia gyáva felemássága és a kormány szabadságszemlélete. Ideges vagyok a türelmetlenségtől, de nem tétlenkedem az előkészületekkel. És az az idő végül is *közel*, mikor a helyzet kitisztul. Kész vagyok és lesben állok, fordulat esetén nem hagyom kihasználatlanul a lehetőséget. Mindenekelőtt sorsunk attól függ, melyik oldalra fordul a haragosan remegő Ausztria. Végül választania kell, ez biztos.

Konstantinápolyban vannak olyan férfiak, akik jól értik, hová tartozik Ausztria, de a Porta még mindig a kormánybefolyás karmaiban van, ami akadályozza cselekvését.¹⁰ Személyesen a hadvezérek keze fékezi a diplomáciát. De minden győzelem függetlenebbé teszi a Portát a külföldi befolyástól, és minden lépés a Porta függetlensége felé, eggyel több esély a hazánknak. Győzzön mielőbb tábornok! Újítsa meg Branyiszko és Feketehegy napjait¹¹ a távoli Ázsiában, minden győzelme nekünk is hasznot hajt.

Nem tudom, ha a csatakiáltás magyar földön ismét felcsendül, új kötelessége, hírneve és lovagias jelleme megengedi-e Önnek bajunkban osztozni. Ezt belátására kell bíznom. Ha megvalósíthatónak találja, mondanom sem kell, hogy büszkeséggel és örömmel üdvözljük, és Öné a barátságom. Tisztelet, bizalom! És az Ön nevével megszolgált hősiességhez és ranghoz méltó pálya nyitva áll – ha a körülmények egyrésztől azt vonják maguk után, hogy a mi oldalunkon ne emelkedjen félhold a magyarok szövetségének házai fölé; másrésztől, hogy Guyonnak, a magyar hősnek Kursid¹² pasaként teljes mértékben török hőssé kellett válnia. Nos, akkor (mondjuk prófétai szellemmel) meghívom Musir Kursid-ot¹³ egy találkozóra a moszkvai Kremlbe, ágyúörgések és trombiták hangja közepette.

Előfordulhat azonban, hogy Ázsiából is fontos szolgálatot tehet Magyarországnak. Engedje meg, hogy most ne menjek bele a részletekbe. De hadd kérjem

10 Kossuth itt minden bizonnyal az angol kormány befolyására utal.

11 Kossuth itt Guyon két jelentős haditettére, az 1849. február 5-i branyiszkoói áttörésre, illetve a július 14-i kishegyes-feketehegyi ütközetre gondol. Előbbinél Franz Deym cs. kir. vezérőrnagy dandárával szemben sikerült elfoglalnia a Branyiszkoói-hágót, utóbbinál pedig Josip Jellačić cs. kir. tábornaszernagy hadtestét sikerült legyőznie.

12 Az újabb irodalomban Hursid.

13 Kursid tábornagyot.

meg, maradjon kapcsolatban Gállal,¹⁴ hogy a velem való érintkezés módja mindig biztonságos és ismerős legyen.

Győzzenek a fegyverei! Dicsőség nevének és nekem az Ön barátsága.
Kossuth Lajos

HTM Kézírtos Emlékanyag-gyűjtemény 71.462.1/KE

Német nyelvű, eredeti tisztázat. Kossuth Lajos saját kezű írása. A szerző fordítása.

4.

London, 1854. május 1.

Kossuth Lajos levele Guyon Richárd tábornokhoz

Kedves Tábornok Úr!
Igen tisztelt barátom!

Az átadó, Lemaire¹⁵ úr, egy fiatal francia, aki indíttatást érez az Ön parancsnoksága alatt szolgálni.

Isten akaratából hallottam, hogy végre fermánja¹⁶ van, mely értelmében Ön egy teljesen önálló hatalommal járó beosztást kapott. Attól félek, hogy még mindig nincs itt az idő; mivel a szövetségesek a határtalan értelmetlenséggel vannak elfoglalva, vagy minél inkább arisztokratikus rövidlátóan a butasággal. Számunkra azonban nagyon káros gondolat az Ausztriával kötött szövetséghez ragaszkodni, hogy Ön a Portának semmit sem akar tanácsolni, mely Ausztria érzékenységét érinthetné. Az nehézség, hogy Önnek nincs befolyása jelen helyzetében. Ugyanis sajnos a Porta olyan gyenge, hogy teljesen a félakaratú határozatlan szövetségeitől függ. Attól tartok, hogy a Portát fogják ezért okolni. Hiszen ez az első eset a történelem háborúiban, amikor az ellenség (Oroszország) egy hamis harmadik hatalomra (Ausztria) való tekintettel kárt szenved. Ezért mozog az ember határozatlan félrendszabályok körében, erő és energia nélkül, ami a háborúban pusztuláshoz vezet.

A szegény Törökország valóban imádkozhat, hogy Isten megvédje őket *barátaiktól*.

Amiatt ajánlom Önnek Lemaire urat, mert szoros kapcsolatai vannak a Tuileriákkal; szabadon írhat közvetlenül a császárnak. Napóleon¹⁷ önmaga olvasná leveleit, és Bassano herceg főkamarással válaszoltatná meg. És mivel Lemaire úr

14 Gál Sándor (1817–1866) honvéd ezredes, a szabadságharcban hadosztályparancsnok. 1852-ben egy 1849-re visszadatált iratban Kossuth kinevezi tábornokká. Az emigráció aktív tagja, egy ideig Kossuth képviselője Konstantinápolyban. Életére ld.: <https://www.arcantum.hu/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-tabornokok-torzstisztek-1/tabornokok-es-torzstisztek-az-184849-evi-szabadsagharcban-23DD/iii-eletrajzi-adatok-273C/torzstisztek-27A0/csikszentgyorgyi-galsandor-2784/> (Megtekintés: 2020. április 30.); *Németb* 2008.

15 Személye nem beazonosítható.

16 Oszmán kinevezési okirat.

17 Bonaparte, Charles-Louis Napoléon (1808–1873), katonatiszt, politikus. 1848–1852 között a Francia Köztársaság elnöke, 1852–1870 között III. Napóleon néven francia császár.

ügyeinkre nézve és személyesen nekem teljesen odaadó, így meghagyhatja neki, levezését úgy intézze, hogy a hadszíntérről szóló jelentések a szükséges körítés-sel befolyást gyakorolhassanak. Ne felejtse el, ha Lord Stratford¹⁸ Konstantinápolyban diktál, *itt* L. Nap.¹⁹ diktálja a politikát a keleti kérdésben.

Green hadnagy bemutatkozott nekem az Ön kedves levelével. Szívesen látam őt, mert Öntől jött. Különben ő maga mondta nekem, hogy csak egyszerű hadnagy, magas összeköttetések nélkül; az önök Lord P-jét²⁰ egyáltalán nem ismeri, nem is mertem odaadni neki a levelet, amit éppen el akartam küldeni; pedig neki akartam adni, hogy adjutánsomnak megspóroljam az utat. El tudja képzelni, hogy két év itt tartózkodással egészen másfajta összeköttetések állnak rendelkezésemre. De sajnálattal kell látnom, hogy Ön továbbra is a P[almer]ston-félékben hisz. Természetes, hisz oly régóta és oly messze volt, hogy lehetetlen sejténie az angol politika kerérendszerét. De én ismerem azt, és sajnos el kell mondanom, hogy míg Anglia népe a legjobb barátunk, addig Anglia kormánya legfélelmetesebb ellenségünk, és parlamentjük szomorú szenvedés. Anglia politikai érettsége meglepően alacsony. Nem nagy ideák – pénz, pénz, piszkos profit – *voilà tout*²¹ – és „as to the government it fears the devil – the Czar more than the devil and *any* revolution in Europe more than the Czar.”²² Ezért Anglia kormánya inkább koburg–osztrák,²³ mint maga Ferenc József.

Mellesleg emiatt az Ausztriával kötött császársóvárgó szövetség nem kevesebb, mint biztos.

Ha azonban ez minden egészséges emberi értelemmel szemben sikerül is, akkor sem veszítünk el minden esélyt. Harcolni fogunk *minden körülmények* között, melyek adódnak, bár lehetséges, hogy szövetségeseink nem lesznek oldalunkon. Valahol kívánjuk, valahol reméltük, de hogy harcolni fogunk, az biztos.

Ezen előrelátható események miatt sürgős kérésem van Önhöz, kedves tábornok.

Idegenlégiókat szerveznek Keleten – lengyelek stb. –, természetesen a magyar légiót (tekintettel Ausztriára) jobban sajnálom. Nekünk az kellene, hogy a Nap Keletről keljen – de nem török zsoldra van szükségünk néhány száz légionista számára, hanem a Porta és a magyar nemzet közötti szövetségre Ausztria ellen. A légió engedélyezése *török* szolgálatban *csupán Oroszország* ellen és *Ázsiában*, hazánk számára nem jelent előnyt. De egészen más az, ha tudjuk, hogy a Törökországban szétszórt, illetve a még hozzájuk harcképes állapotban csatlakozni kívánó magyar elemek rendelkezésünkre állnak.

18 Canning, Sir Stratford (1786–1880) diplomata, konstantinápolyi angol követ.

19 Louis Napóleon, azaz III. Napóleon francia császár.

20 Lord Palmerston, Henry John Temple (1784–1865), angol liberális politikus, külügyminiszter, majd miniszterelnök. Életére lásd https://en.wikipedia.org/wiki/Henry_John_Temple,_3rd_Viscount_Palmerston (Megtekintés: 2020. május 6.)

21 Íme az egész.

22 „Ahogy a kormány féli az ördögöt – a cár több, mint az ördög, és *bármiféle* forradalom Európában több, mint a cár.”

23 Viktória angol királynő (1837–1901) férje, Albert herceg a német szász-coburg-gothai hercegi családból származott.

Most, kedves Tábornokom, ha helyzete engedi, próbáljon meg a Törökországban szétszórt bátor magyarok közül minél többet, zaj nélkül, légio cím nélkül, különleges, a többi csapattól eltérő egyenruha nélkül stb., összegyűjteni. Tábornoki főnökként a diszlokációs és szervezési ügyeket a kezében tartja. Ezért megvalósíthatónak tűnik, hogy néhány száz honfitársunkat, akik a hadműveleti területen különböző csapatoknál szolgálnak, visszavonja a hadsereghez, kiképezze, és más hasznos szolgálatra vezényelje őket. Ugyanakkor néhány megbízható tiszt segítségével bizalmasan beoszthatja őket egy pótkeretbe, így készen állhatnak a jövőbeli eseményekre.

Nem merem levélben vitára bocsátani, de kérem, higgye el, hogy ez így látszik. Természetesen kérésem személyes állásának körülményeitől függ, melyeket Ön jobban ismer nálam. Ha nincs akadály, nagyon ajánlom, hogy vegye figyelembe ezt. Gállal Couple-ban²⁴ tud összeköttetésbe lépni, emberek küldéséről gondoskodni tud.

Szívélyes üdvözlettel, tisztelettel és hűséges barátsággal. Odaadó barátja és szolgálója

Kossuth Lajos

HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény 71.462.1/KE

Német nyelvű, eredeti tisztázata. Kossuth Lajos saját kezű írása. A szerző fordítása.

Irodalomjegyzék

Berzeviczy 1922–1936.

Berzeviczy Albert: Az abszolutizmus kora Magyarországon 1849–1867. I–IV. k. Budapest, 1922–1936.

Csorba 1988.

Csorba László: Garibaldi élete és kora. Budapest, 1988.

Csorba 1999.

Csorba György: Az 1848–49-es törökországi magyar emigráció története. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1999. 112. évf. 2. sz. 352–397. o.

Farkas 2011.

Farkas Katalin: Magyar függetlenségi törekvések 1859–1866. Budapest, 2011. (A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Könyvtára.)

Gergely 2011.

Gergely András: „Kossuth visszavonult és magas politikáról álmodik.” Kossuthnak a londoni német egyesülethez intézett lemondó levele 1852-ből. In: A szabadság felelőssége. Írások a 65. éves Dénes Iván Zoltán tiszteletére. Szerk. *Pénzes Ferenc – Rácz Sándor – Tóth-Matolcsi László*. Debrecen, 2011. 110–114. o.

24 Párban, együttesen.

Gonda 1925.

Gonda Béla: Türr tábornok. Születésének száz éves évfordulójára. Budapest, 1925.

Hajnal 1927.

Hajnal István: A Kossuth-emigráció Törökországban. Budapest, 1927. (Magyarország újabbkori történetének forrásai.)

Hermann 2013.

Hermann Róbert: Két honvédtábornok, akikből török pasa lett – kétszáz éve született Guyon Richard és Kmety György. In: *Arbanász Ildikó – Ayan Dursun – Csorba György – Hermann Róbert – Hóvári János*: Magyar honvédtábornokok oszmán szolgálatban. Guyon Richárd és Kmety György – Hursid pasa és Iszmail pasa. Budapest, 2013. 30–67. o.

Jánossy 1936.

Dionys Jánossy (Jánossy Dénes): Die Geheimpläne Kossuths für einen zweiten Befreiungsfeldzug in Ungarn 1849–1854. Sonderabdruck aus dem VI. Jahrgang des Jahrbuchs des Gf. Kuno Klebelsberg Instituts für Ungarische Geschichtsforschung in Wien. Pécs, 1936.

Jánossy 1937.

Jánossy Dénes: Great Britain and Kossuth. Budapest, 1937.

Jánossy 1939.

Jánossy Dénes: Die ungarische Emigration und der Krieg im Orient. Budapest, 1939.

Jánossy 1940–1948.

Jánossy Dénes: A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában 1851–1852. I–II/1–2. k. Budapest, 1940–1948. (Magyarország újabbkori történetének forrásai.)

Koltay-Kastner 1960.

Koltay-Kastner Jenő: A Kossuth-emigráció Olaszországban. Budapest, 1960.

Kovács 1967.

Kovács Endre: A Kossuth-emigráció és az európai szabadságmozgalmak. Budapest, 1967.

Lengyel 1938.

Lengyel Tamás: Die Ungarn und der Krimkrieg. Budapest, 1938.

Lukács 1955.

Lukács Lajos: Magyar függetlenségi és alkotmányos mozgalmak 1849–1867. Budapest, 1955.

Lukács 1984.

Lukács Lajos: Magyar politikai emigráció 1849–1867. Budapest, 1984.

Márkus 1955.

Márkus László: Guyon Richárd. Budapest, 1955. (Magyar Történelmi Társulat 2.)

Németh 2008.

Németh György: Gál Sándor honvédezredes 1848–49-es tevékenysége. Csíkszereda, 2008.

Nyulásziné 1998.

A Kossuth-emigráció olaszországi kapcsolatai 1849–1866. S. a. r. *Nyulásziné Straub Éva*. Budapest, 1998. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 34.)

Pete 2011.

Pete László: Olaszország magyar katonája. Türr István élete és tevékenysége 1825–1908. Budapest, 2011.

Solymosi 2003.

„Barátja, Kossuth.” Forráskiadvány Kossuth Lajos Hadtörténelmi Levéltárban és Hadtörténelmi Múzeumban őrzött irataiból. Szerk. *Solymosi József*. Budapest, 2003. (Hadtörténelmi Levéltári Kiadványok)

Solymosi 2017.

Solymosi József: A szabadságharc újrakezdésének katonai esélyeiről. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2017. 130. évf. 4. sz. 923–950. o.

Szabad 1967.

Szabad György: Forradalom és kiegyezés válaszüttján 1860–1861. Budapest, 1967.

Szabad 1977.

Szabad György: Kossuth politikai pályája ismert és ismeretlen megnyilatkozásai tükrében. Budapest, 1977.

Szabad 1979.

Szabad György: Az önkényuralom kora (1849–1867) In: Magyarország története 1848–1890. 1. k. Főszerk. *Kovács Endre*, szerk. *Katus László*. Budapest, 1979. (Magyarország története tíz kötetben.) 435–768. o. Második kiadás: 1987.

Szabad 2002.

Szabad György: Kossuth irányadása. Budapest, 2002.

Stencinger Norbert

KATONAKARÁCSONY

A MAGYAR KIRÁLYI 40. HONVÉD GYALOGHADOSZTÁLY HARCTÉRI
KARÁCSONYA 1915 DECEMBERÉBEN

*„Istenem! Ki hitte volna a tavalyi szörnyű napok után,
hogy még orosz földön és diadalmasan fogjuk ünnepelni a Megváltó születését”¹*

Az első világháború gyökeresen megváltoztatta az emberek életét. A véderő-kötelezettség értelmében milliók vonultak be katonai szolgálatra Európa szerte. A nehéz, kegyetlen háborús mindennapokkal járó pszichés- és testi megpróbáltatásokat mindenki maga módján igyekezett átvészelni. A katonák egy részének ebben nagy segítségére volt a hit, amelyet a megváltozott körülmények között is igyekeztek megtartani, az egyházi előírásoknak megfelelni. Ebben segítséget nyújthattak az alakulatoknál szolgáló tábori lelkészek. Emellett a hit megőrzésében, megerősítésében fontos szerepe van az egyházi ünnepeknek, amelyek megtartása nem mindig volt egyszerű a harctéren, ahol nagyon sok különböző tényező befolyásolta átélésüket. Nem volt ez másképpen a karácsonnyal sem. Ahány alakulat, annyiféle ünnepléssel találkozhatunk a témakör tanulmányozása során. A következőkben az eddig elvégzett kutatásaim eredményét és egy hadosztály tartalékban eltöltött karácsonyát szeretném ismertetni, adalékot nyújtva ezzel a tárgykör további feltárásához.

Tábori lelkészek az Osztrák–Magyar Monarchia haderejében

Békeidőben a császári és királyi (*kaiserlich und königlich, k. u. k.*) közös Hadsegregben a római katolikus tábori püspök és szolgálatát támogató Tábori Szentszék vezetésével működött a tábori lelkészi szolgálat. A Magyar Királyi Honvédségnél (*königlich ungarisch, k. u.*) azonban ugyanekkor mindössze néhány tényleges lelkész pasztorált: a Magyar Királyi Ludovika Akadémián, a fővárosi helyőrségi kórházban és a hadapródiskolákban. Természetesen, ennek ellenére a honvédségnél békeidőben szolgáló honvédek sem maradtak lelki támasz nélkül, a helyőrségük településének illetékes papja, lelkésze járt be a laktanyába az ott szolgálók hitéletének biztosítására. Békeidőben tehát a Magyar Királyi Honvédség – csak úgy,

1 *Mándoky* 1915.

mint az örökös tartományokból kiegészített, német vezényleti nyelvű *Landwehr* (*kaiserlich-königlich, k. k.*) –, kötelékében nem beszélhetünk tényleges tábori lelkészi szolgálatról, mégis kidolgozták számukra a működéséhez szükséges szabályzatokat, szolgálati utasításokat. Ez a közös hadseregben szolgáló tábori lelkészek pasztorizációját szabályozó előírások fordítását és értelmezését jelentette. Ez alapján a honvéd tábori lelkészek hatáskörét és szolgálati kötelezettségeit a Szervi Határozvány és a Szolgálati Utasítás határozta meg.²

A mozgósítás után minden mozgósított hadsereghez egy-egy tábori főpapot vezényeltek, aki egyházi ügyekben a tábori püspököknek, katonai ügyekben a hadseregpapcsnoknak volt alárendelve. Ez a kettős alárendeltség jellemezte a tábori lelkészek szolgálatát: tisztí rangjuk volt, így katonailag a parancsnokuknak, míg egyházilag a tábori püspököknek, illetve felekezetük vezetőjének tartoztak felelősséggel. Nem volt ez másképpen a mozgósítás után felállított és a közös haderő lelkészi szolgálatába betagozódó, kapcsolódó Magyar Királyi Honvédség tábori lelkészi szolgálatánál sem. A római és görögkatolikus felekezetek felett a tábori püspök gyakorolta a joghatóságot, protestáns és görögkeleti tábori lelkészek, valamint tábori rabbik a jurisdictionális felhatalmazást attól az egyházi hivataltól kaptak, ahonnan a megbízásukat is.³

A magasabb szintű parancsnokságokon is szolgáltak tábori lelkészek, de akik igazán sokat tettek a katonák lelki gondozásáért, azok a hadosztály-parancsnokságokon, tábori és tartalékkórházakban, megerősített helyeken, vartörzsekben és ezredeknél tevékenykedő egyházi személyek voltak. A hadosztályoknál két tábori lelkész szolgált, akik közül az egyik minden esetben római katolikus volt, míg társa felekezete attól függött, hogy az alakulatban szolgálók soraiban mely vallás volt a legelterjedtebb. Az ennél alacsonyabb beosztású alakulatoknál egy lelkész szolgált.⁴ Ha esetleg valamely hadosztálynál két katolikus tábori lelkész volt beosztva, úgy a rangidős feladata volt⁵ a lelkészi szolgálat vezetése mellett a hadosztálylelkészlet irányítása és az anyakönyvek vezetése is.⁶ Ha hadosztályonál egy katolikus mellett más felekezethez tartozó egyházi személy volt beosztva szolgáltra, akkor mindegyikük önállóan vezette felekezetének lelkészi hivatalát.⁷

1915-ben 1615 katolikus tábori lelkész szolgált az Osztrák–Magyar Monarchia haderejében a különböző hadszíntereken harcoló csapatoknál. Ez a szám 1916-ban 2400-ra nőtt,⁸ és ehhez az adathoz hozzáadódott a más felekezetekhez tartozó tábori lelkészek száma. Azt, hogy hány tábori lelkész szolgált egy időben a haderőben, nehéz meghatározni, de nem szabad figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy a tábori lelkészek nagy része nem szolgált végig a háborút, mivel gyakran váltották őket.

2 *Melichár* 1899. 36–77. o.; *Borovi* 1992. 94–95. o.; *Varga* 2010. 68. o.; *Stencinger* 2011. 49–51 o.

3 *Uo.*

4 *Borovi* 1992. 99. o.

5 Abban az esetben, ha a hadosztálynál szolgáló tábori lelkészek közül az egyikük hivatásos, míg a másik tartalékos volt, akkor a rangviszonyra tekintet nélkül a hivatásszerű lelkész a hadosztálylelkészlet vezetője. Kivételt képez az az eset, ha a rangidős lelkész a tartalékba helyezése előtt tényleges állományban szolgált.

6 *Szolgálati Utasítás* 1913. 27. §.

7 *Borovi* 1992. 94–95. o.; *Varga* 2010. 68. o.; *Stencinger* 2011. 49–51. o.

8 *Varga* 2010. 77. o.

Katonakarácsonyok az első világháborúban

A tábori lelkészek Szolgálati Utasításban meghatározott⁹ kötelességek közül a legnehezebb feladat talán az ünnepekre való felkészülés, illetve az ünnepek megtartása volt a harctéri szolgálat során. A távolban szolgálóknak ugyanis – ahogy ez számos levélből, visszaemlékezésből kiderül –, talán a karácsony megélése jelentette a legnagyobb nehézséget, mivel ez nem minden esetben volt olyan békés, mint ahogy azt sokan szeretnék elképzelni.

A szerencsésebbek szabadságot kaptak, és az ünnepre hazautazhattak. A Honvédelmi Minisztérium rendeletben szabályozta az elbocsátásoknak, szabadságolásnak az idejét. A katolikus és protestáns vallásúak december 21-től 26-ig lehettek távol alakulatuktól, míg az ortodox hívek január 6-a és 8-a között ünnepelhettek családtagjaik körében, de legtöbben katonatársaik és tisztjeik körében töltötték a karácsonyt, gyakran végigharcolva a Szentestét.¹⁰

A hadosztály- és ezredparancsnokságok igyekeztek a körülményekhez képest a legjobb feltételeket biztosítani a hívő katonáknak, hogy lelkiileg megfelelően felkészüljenek az ünnepre. A tábori lelkészeknek pontos beosztásokat készítettek, hogy mikor, hol, melyik alakulatnál látják el a szolgálatot. Törekedtek arra, hogy minél több hívővel találkozhasanak egy napon. Természetesen ezt a beosztást megkapták a katonák is, akik közül sokan éltek is a lehetőséggel, hogy személyesen találkozhatnak egyházi személlyel.¹¹

Arról, hogy a harcolók is kapjanak ajándékot, az otthoniak is igyekeztek gondoskodni. A küldők mindent elkövettek, hogy a távolban szolgáló rokonuk ne szenvedjen hiányt semmiben, még akkor sem, ha ők otthon nélkülöztek. Az első háborús karácsonyt követően, *Az Est* így számolt be a néhány nappal korábban lejátszódott eseményekről: „*Tömegek indultak meg a frontvonal felé. [...] Asszonyzászlóaljok törtek be különböző állomásokon, parasztasszonyok, kispolgári és úri asszonyok hadba kötve fejüket lehetetlen cekkerekkel, lapos kerek dobozokkal, bőröndökkel, valóságos karácsonyi trén ment lefelé.*”¹² A látogatás természetesen nem volt engedélyezve, és bizony a frontvonal közelében levő állomásokon komoly problémát jelentett az odaérkező hozzátartozók áradata.

Megfigyelhető volt, hogy a háború előrehaladtával csökkent a lelkesedés, illetve egyre kevésbé tudták az otthoni civil szervezetek vagy családok a hadszíntéren szolgálókat támogatni, hiszen a hátszágban is egyre nehezebb volt az élet. Folyamatosan szerveztek ugyan segélyakciókat, de egyre nehezebb volt a gyűjtés a katonák számára.¹³

Az alakulatok tisztikara is igyekezett gondoskodni ilyenkor a legénység megajándékozásáról és jobb ellátásáról. Az ezredeknél az ételmezési tiszteknek volt a feladatuk, hogy kigazdálkodják és beszerezzék azokat az apró ajándékokat, amelyeket a bakáknak adtak. Cigarettatárcát a belevalóval, pipadohányt és hasonló

9 Szolgálati Utasítás 1913. 30–49. o.

10 Stencinger 2008.

11 Stencinger 2008.

12 *Az Est*, 1914. december 29. 5. évf. 338. sz. 2. o.

13 Szoleczky 2017.

meglepetést kaptak a közlegények, míg a tisztek bort, pezsgőt vagy rumot. Az ünnepi alkalmat igyekeztek különleges „menázsival” is emlékeztetessé tenni. Előfordult, hogy a napi menü mellett ez „csak” mákos bobájkát jelentett, de akadt olyan alakulat is, ahol a rendes étkezésen kívül hideg sült, sonka, szalonna, sajt, feketekávé, rum, szivar vagy akár egy kulacs bor is járt mindenkinek. Természetesen, ahogy a háború elhúzódott, egyre szegényesebb lett a kínálat. Az ünnepi vacsora elköltése után, ha a harci helyzet megengedte, a katonák beszélgetéssel, levélírással töltötték szabadidejüket. A karácsonyi ünnepek alatt 24-én délután és 25–26-án a teljes pihenést engedélyezték.¹⁴

Azoknál a csapatoknál, amelyeket az első vonalba szólított a kötelesség, attól függött a Szenteste hangulata, hogy milyen harci tevékenység zajlott az általuk védett szakaszon. A különbséget jól mutatja a magyar királyi 20. honvéd gyalogezred katonáinak 1917-es karácsonya. Az alakulat az olasz fronton a bressanini hídfő előtt volt védőállásban, amikor a III. zászlóalj jobbszárnyán tartózkodó századdal szemben, az ellenséges lövészárokban 24-én alkonyatkor egy táblát emeltek magasba az olasz katonák „*Boldog ünnepeket*” magyar nyelvű felirattal. Ezen az éjszakán egy puska lövés sem dördült el a harcoló felek között, átmeneti fegyverszünettel ünnepelve meg a szeretet ünnepét. Nem volt ilyen szerencsés azonban az ezred II. zászlóalja néhány kilométerrel távolabb, ők egész éjjel keményen harcoltak a rájuk támadó ellenséggel.¹⁵

A magyar királyi 40. honvéd gyaloghadosztály¹⁶ karácsonya 1915 decemberében

A Nagy Pál altábornagy¹⁷ parancsnoksága alatt álló magyar királyi 40. honvéd gyaloghadosztály szerencsés helyzetben volt 1915 decemberében, hiszen 22-től pihenőjét töltötte Oroszországban, mélyen az első vonalak mögött. A helyzet nyugodt volt ezekben a napokban. Dr. Paulovits Sándor, az alakulat kötelékében harcoló magyar királyi 30. honvéd gyalogezred krónikása szavaival élve „ütközetre nincs kilátás.”¹⁸ A tisztek és a honvédek így minden szabad idejüket és figyelmüket az ünnepre való fizikális és lelki felkészülésre fordíthatták. Erről részletesen beszámol Mándoky Sándor¹⁹ hadosztálylelkész naplójában.

14 Stencinger 2008.

15 Szepeszy-Bugsch 1931. 189. o.

16 A hadosztály a budapesti 79. és a pécsi 80. gyalogdandárból állt, amelyeket a budapesti 29. és 30., illetve a szabadkai 6. és pécsi 19. honvéd gyalogezredek alkottak 1915 decemberében. Az alakulat tüzéségét a 40. tüzérdandár, lovasságát a császári és királyi 8. huszárezred 5. és 6. százada adta.

17 Nagy Pál (Sajósenye, 1864. szeptember 18. – Budapest, 1927. február 10.) magyar honvédtiszt, az Osztrák–Magyar Monarchia haderejében altábornagy, az első világháborúban hadosztály-, majd dandárparancsnok. 1915 júliusában még a magyar királyi 20. honvéd gyaloghadosztály parancsnoka volt, majd átvette a 40. honvéd gyaloghadosztály vezetését. 1921-től m. kir. gyalogsági tábornok, 1922–25 között a Magyar Királyi Honvédség főparancsnoka.

18 Paulovits 1939. 153. o.

19 alfalvi Mándoky Sándor 1864. szeptember 7-én Marosvásárhelyen született római katolikus értelmiségi családban, ahol édesapja színigazgató volt. Középkisiskolai tanulmányai után 1892. június

A karácsonyi felkészülés már hetekkel korábban megkezdődött a tábori lelkészek vezetésével és irányításával. Az egyházi személyek a tisztekkel közösen állították össze a beosztást, amely szerint a katolikus honvédek elvégezhettek az ünnep előtti szentgyónásukat és hallgathattak szentmisét.

Az ünnep közeledtével fontos feladat volt az étrend összeállításása. A magyar királyi 40. honvéd gyaloghadosztálynál szolgáló Mándoky hadosztálylelkész a honvédek lelki életének vezetése mellett a hadtáp vezetésével is meg volt bízva, így közvetlenül segíthette megfelelő étrend összeállításával a böjtölést. *„Megtartjuk karácsony böjtjét, különben is van mivel böjtölni, még a legénység is lemondott a bűvéséről”²⁰* – írt erről naplójában.

Az előkészülethez tartozott, hogy a katonák szabadidejükben, szolgálatuk letelte után, igyekeztek különböző ajándékokat készíteni szeretteiknek, bajtársaiknak. Mivel lehetőségeik korlátozottak voltak, olyan anyagokat használtak erre a célra, amit környezetükben megtaláltak. Így lettek a gránátok és srapnelek darabjaiból, kilőtt hüvelyekből óraláncok, tinta- és gyertyatartók. Voltak olyan ügyes bakák, akik az alakulatuknál található lovak farkszőréből fontak különböző díszeket.

December 24-e délutánjára befejeződtek az előkészületek. A hadosztály alakulatai ezredenként, zászlóaljanként ünnepelték a Megváltó születését, de volt hadosztálynál rendezett központi ünnepség is, amelyről írt a hadosztály lelkésze: *„Délután 6 órakor a legénységi karácsonyfa ünnepélyre mentünk, hol 600-nál több szeretetadományt osztottunk szét. A fényárban úszó karácsonyfa egy hatalmas szím alsó végében volt felállítva. A tábornoki és tiszti kar megérkezése után a 29. honvéd gyalogezred zenekara kísérete mellett a legénység elénekelt a Mennyből az angyalt, mely után én tartottam beszédet, majd a tábornok úr kezdett az ő vitéz honvédjeihez lelkesítő beszédet, melyben különösen az összetartozás erényét kötötte a lelkükre.”²¹* A beszéd után zenekari kísérettel elénekelt a Himnuszt, majd minden alakulat visszamasírozott a körletébe, ahol megajándékozták egymást, illetve itt kapták meg a kis jelképes ajándékokat, cigarettatárcát a bevalóval, pipadohányt és hasonló meglepetéseket alakulatuktól.

A hadosztály tisztikara az ünnepség után a tiszti étkezőbe ment, ahol egy feldíszített karácsonyfa mellett Mándoky Sándor megosztott néhány gondolatot

24-én a nagyváradai latin szertartású püspöki papneveldeben a teológiát jó eredménnyel végezte. Katonai szolgálatát 1900. november 4-én a magyar királyi 18. honvéd kiegészítő parancsnokság által mint önkéntes besorozta a törvényszabta szolgálati kötelezettség mellett kezdte meg. 1902. szeptember 1-jétől magyar nyelv tanára a m. kir. soproni honvéd főreáliskolában, majd a tanév befejezése után átkerül Pécsre, ahol a hadapród iskolában 1903. szeptember 1-jétől kezdve az intézet lelkésze, vallástan és magyar nyelv tanára, illetve könyvtárosként tevénykedik.

Innen vonul be katonai szolgálatra a magyar királyi 40. honvéd gyaloghadosztályhoz. A személyi anyagában nagyon jó minősítéseket kapott, és megjegyzik, hogy Magyarországot, Erdélyt, utazás, tartózkodás és állomásozás folytán ismeri. A magyar irodalmat ismeri, szépírói munkásságából három önálló kötete jelent meg Töviskoszorú, Havasi levelek, és Elbeszélések címmel még a háború előtt. A hagyaték összesen 41 kisebb nagyobb füzetből, noteszből áll és a Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltár Tanulmánygyűjteményében található két dobozban.

20 Mándoky 1915.

21 Uo.

az ünnepről tisztársaival. Ezt követően ők is átvették az ajándékot, amely „szivarból, szappanból, marcipánból és levelező lapból állott.”²² Emellett minden tiszt kapott egy igazán különleges meglepetést is, egy erre az alkalomra készített emlékérmét: „aranykarikába foglalt félrubeles ezüstpénz, melyről az atyuska arcképét lecsiszoltattuk és helyébe vésettük M. K. 40. Honv. Gyal. Hadoszt. Parancsnokság 1915. Karácsony.”²³

A hangulatos Szentestére így emlékezik a tábori lelkész: „Vacsora után nagy gramofonozás, zongorázás. Hajagos Károly énekművész gyönyörű dalokkal kedveskedett, Lakatos Miklós budapesti cigányprímás művészi kísérlete mellett. [...] Nagyon vidámak voltunk, még punc is került asztalunkra. Éjfélkor zenés mise a kniabinini²⁴ orosz templomban. Gyönyörű meghiúsított ünnepség volt, a tábornokok, a vezérkar, az alantas tiszték és a törzslegénység vettek részt rajta.”²⁵

Eközben a honvédek is megünnepelték a Megváltó születését. Kis csoportokban beszélgettek és dalra is fakadtak. Dr. Paulovits Sándor így számolt be erről: „a mások féktelen fiatal honvédek meghiúsítottan énekelnek. Dörmögő férfibangon száll magasba az ének: Békesség földön az embernek.”²⁶

Másnap, december 25-e délelőttje a honvédek lelki életének a gondozásával telt: „Reggel 6 órakor a 19. honvéd gyalogezred 2 századának olvastam pásztorimisét és utána prédikáltam. 9 órakor zenés mise volt, melyen újra az egész tisztikar a tábornokokkal megjelent, valamint a 19. ezred másik két százada. Mise után mondtam el az ötödik karácsonyi beszédemet.”²⁷ Azok a honvédek, akik nem vettek részt a szertartásokon, teljes pihenőt élveztek, az otthonról jött leveleiket olvasták vagy éppen a válaszoltak rá. A legénység és az egész pihenő hadosztály hangulatát így jellemezte Dr. Paulovits Sándor: „Csendesek, szelídek. A megszokott évődés is elmarad ma. Az isteni szeretet megtestesülésének felsége láthatatlan fényrel ragyog felettünk.”²⁸

Délben mind a tisztikarnak, mind a legénységnek ünnepi ebéd következett. Az előjárók menüje a békeidőket idézte: „Tekintettel az ünnepre nagy ebédet adtam: rántott borsólevest, sonkát, gazdagon körített bélszín pecsenyét, diós mákos kiflit,ogyorótortát, szőlőt, déli gyümölcsöt [...] feketekávé.”²⁹A legénység menázsija természetesen jóval szerényebb volt. Legtöbb esetben ők is kaptak sonkát, hideg sültet és a lehetőségekhez mérten megemelték a bor- vagy rumadagjukat.

Karácsony másnapján visszatértek a tartalékban töltött hétköznapiak, megindultak a továbbképző tanfolyamok és a rövidesen megérkező XVII. menetzászlóaljnak készítettek szállást a honvédek.

A békés körülmények között megélt ünnep értékét növelte, hogy az ezt megelőző karácsonyt rendkívül viszontagságos körülmények között élte meg az alakulat. Érzéseit és az eltöltött ünneppel kapcsolatos gondolatait így foglalta össze Mándoky Sándor: „Istenem! Ki hitte volna a tavalyi szörnyű napok után, hogy még

22 Uo.

23 Uo.

24 Kniaginín, ma Княгинин, Ukrajna.

25 Mándoky 1915.

26 Paulovits 1939. 153. o.

27 Mándoky 1915.

28 Paulovits 1939. 153. o.

29 Mándoky 1915.

*orosz földön és diadalmasan fogjuk ünnepelni a Megváltó születését. De hát akkor még ki merete volna remélni is a kárpáti harcok muszkapusztító fergegégében a csodával határos gorlicei áttörést, mely éket ütött az északi kolosszus testébe.*³⁰

Mint látható a hadosztálylelkész naplója szemléletesen és hitelesen mutatja be a hadszíntéren eltöltött katonakarácsonyt. Fontos, hogy Mándoky Sándor a helyszínen írta naplóját, nem pedig utólag vetette papírra emlékeit, ez mindenképpen a leírtak hiteleségét növeli. Tartalmával számos új ismerettel gazdagítja, illetve alátámasztja az első világháborúval és a katonakarácsonyokkal kapcsolatos eddigi kutatásokat.

Irodalomjegyzék

Szolgálati utasítás 1913.

A-19. Szolgálati utasítás a m. kir. honvéd lelkészek számára. Budapest, 1913.

A-2. o. Szervi Határozványok magyar királyi honvéd lelkészek számára, 1899. In: *Rendeleti Közlöny Magyar Királyi Honvédség számára*. 1898. október 1. 49. sz.

Borovi 1992.

Borovi József: A magyar tábori lelkészet története. Budapest, 1992.

Mándoky 1915.

Mándoky Sándor naplója. Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltár Tanulmányok Gyűjteménye 756. 77.doboz, 40. füzet

Melichár 1899.

Melichár Kálmán: A katonai lelkészet az Osztrák–Magyar Monarchia közös hadseregében (haditengerészeténél) és a magyar királyi honvédségnél. Budapest, 1899.

Paulovits 1939.

Paulovits Sándor: Harmincas honvédek élete a halálmezőkön. Kecskemét, 1939.

Stencinger 2010.

Stencinger Norbert: „Ima száll el mindnyájunk ajkáról, míg odakint ordítva kaszál a halál” – Karácsony a frontvonalban. https://nagyhaboru.blog.hu/2010/12/23/karacsony_a_frontvonalban
(Megtekintés: 2020. május 15.)

30 *Mándoky* 1915.

Stencinger 2011.

Stencinger Norbert: A magyar királyi honvédség táborigyelmeztető lelkész szolgálata 1868-1918. Kiemelten az I. világháború időszakában folytatott tevékenységére.
http://193.224.76.4/download/konyvtar/digitgy/phd/2011/stencinger_norbert.pdf

(Megtekintés 2020. május 5.)

Szepessy-Bugsch 1931.

Szepessy-Bugsch Aladár: A m. kir. nagykanizsai 20-ik Szurmay Sándor honvéd gyalogezred története a világháborúban. Sopron, 1931.

Szoleczky 2017.

Szoleczky Emese: Képek a hátszágából, 1917 december vége
https://nagyhaboru.blog.hu/2017/12/27/kepek_a_hatorszagbol_1917_december_vege

(Megtekintés: 2020. május 15.)

Varga 2010.

Varga A. József: Katonák – lelkészek: táborigyelmeztető lelkészek. Budapest, 2010.

Süli Attila

1848. NOVEMBER 16. „LÉSZEN ÁGYÚ!”
EGY ÉVFORDULÓ KÉRDÉSÉHEZ

Gábor Áron az 1848–49-es forradalom és szabadságharc legendás alakja. Kultusza mind Magyarországon, mind Erdélyben minden politikai kurzusban jelentős volt. Halála után számos történeti és szépirodalmi mű foglalkozott a székely hős életútjával, se szeri, se száma a nevét viselő utcáknak, közttereknek, oktatási és gazdasági intézményeknek, katonai alakulatoknak és laktanyáknak. Ha azonban az életútját vesszük górcső alá, akkor egyet kell értenünk a neves erdélyi polihisztorral, Bözödi Györggyel, hogy a történészeknek akad még bőven tennivalójuk. Történeti irodalmunkban Kővári László, Jakab Elek, Imreh István, Egyed Ákos és a fentebb már említett Bözödi György foglalkozott Gábor Áron életútjával.¹

A HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum több kiállítást és konferenciát szentelt az elmúlt időszakokban Gábor Áron emlékének.

A székely ezermester első közönség előtti fellépésének dátumául Egyed Ákos kolozsvári történész – hivatkozva Gábor Áron Orbán Baláznak a Székelyföld leírása III. kötetében foglaltakra – 1848. november 16-át jelölte meg, mivel a Gábor Áron felajánlását csak így tartotta időben kivitelezhetőnek. Azt azonban elismerte, hogy a Gábor Áron volt bajtársai és kortársai maguk sem voltak egységesek a kérdésben.²

Azóta a november 16-i dátum gyökeret vert a köztudatban, így az évfordulós megemlékezéseket is többnyire ehhez az időponthoz kapcsolták. Az elmúlt időszakban a témához kapcsolódó forrásfeltárások révén új szempontok merültek fel, amelyek szükségessé teszik a kérdéskör újragondolását.³

- 1 Süli Attila: Bözödi György dilemmái, avagy a Gábor Áron portré nehézségei Bözödi György emlékére, aki egész életében „Gábor Áron hűséges árnyéka” volt. *Irodalmi Magazin*, 2017. 1 sz. 112–114. o.
- 2 Egyed 2008. 129–131. o. A vonatkozó szakirodalomban felmerül november 12., 15., 16., 20. és 23. Ugyanakkor Egyed Ákos felhívja arra a figyelmet, hogy „megpróbálkozzatunk a kérdés megválaszolásával, bár nem hallgatjuk el, hogy bizonyos ellenérvek is felhozhatók lennének az általunk alább kifejtendőkkkel kapcsolatban; ezeket azonban most nem részletezzük.”
- 3 Például a Kovászna Megye Tanácsa által 2019-ben meghirdetett programsorozat.

„Lészen ágyú!” a kortársak szemével

1849-ben számos újságcikk és kiadvány foglalkozott Gábor Áron tevékenységével, a fenti fogadalmával kapcsolatban azonban csak egy jelöl meg konkrét dátumot. Ez pedig Komáromi Ferencnek⁴ az 1849. június 12-én, Marosvásárhelyen megjelent füzeté, amely a „Vésznapok a Székelyföldön. Korrajz az 1848-ki forradalomból” címet viseli. Érdeemes idéznünk a sorait: „*November 23-án⁵ olvastatott fel e gyalázatos válasz⁶ Szentgyörgyön⁷ a bizottmányi gyűlésben;– s ugyanez nap–a választ nyomban, az ellenség betörése követvén–volt Bodzánál az első csata. Lásuk előbb a gyűlés folyamatát [...] Az öntött ágyúkat illetőleg pedig Gábor Áron–azoknak lelkes mestere–úgy nyilatkozott; hogy próbálövést fog tenni, s ha 2000 lépésről, bármelyik tornyát öntött ágyújával, az első lövésre le nem lövi; azon esethe a második lövést maga fogja ágyúja előtt, öt lépés távolban kiállani.*”⁸

Ezt megelőzően a háromszéki események időrendi ismertetésénél az alábbiakat írja: 1848. november 11-én Dobai Károly ezredes, a 15. (2. székely) határőrezred parancsnoka a törvényhatóságot katonai kormányzat alá rendelte és november 15-én a szék minden férfi lakosát (köztük az idemenekülteket is) nemzetőri szolgálatra kötelezték. Majd pedig: „*Ezen kormányi rendeletek még célhoz nem vezettek volna; ha a nép azoknak nyomán sokkal többre nem terjeszkedik. Háromszék ugyanis a nép erélye által–említett kormányi kezdeményezések után,–rögtön egy nagy arsenállá változott. Hermányban⁹ ágyút, Fülében¹⁰ ágyúgolyót kezdetek önteni.*”¹¹

Ha Komáromi Ferenc logikai menetét követjük, akkor november 15. körül született döntés az erdővidéki löveg- és ágyúgolyógyártásról, illetve 23-án szólalt fel az ügyben Gábor Áron, aki feltehetőleg a munkálatok sikeres előrehaladásának tükrében jelentette ki, hogy az ágyúkészítést meg fogják oldani.

A fenti időrendet támasztja alá Orbán Baláznak a fentebb már említett dátummegjelölése is, aki szerint Gábor Áron fellépése november 16-án történt.

Kérdőjelek

Az első háromszéki hatfontos vaságyú a közigazgatásilag Udvarhelyszékhez tartozó Bardóc-füszék Magyarhermány községében, pontosabban az annak határában fekvő bodvaji bányauzemben készültek.

Az ügy előzménye az volt, hogy 1848. október végén a környező törvényhatóságokból, többek között Gyergyóból és Brassó-vidékről a román és szász lakosság

4 Komáromi Ferenc (1823–1896) író.

5 1848.

6 Anton Puchner báró altábornagy, erdélyi főhadparancsnok elutasító válasza Háromszék átíratára. Nagyszeben, 1848. november 16. Közli: *Kövári* 2014. 336–338. o.

7 Sepsiszentgyörgyön.

8 *Komáromi* 1849. 51. o.

9 Magyarhermány.

10 Erdőfüle.

11 *Komáromi* 1849. 49. o. Azonban Komáromi itt nem említi meg Gábor Áron szerepét.

ellenséges hangulatáról, illetve a sorkatonaság szembenállásáról vészjósló hírek érkeztek Sepsiszentgyörgyre. Berde Mózes kormánybiztos már 1848. október 24-én tudatta Vay Miklós báró, erdélyi királyi biztossal, hogy Brassóban a jól felszerelt sorkatonaság és a román felkelés ellenséges állást vett fel Háromszékkel szemben. Míg a helyi határőrök és nemzetőrök a székely táborban harcolnak, addig törvényhatóságuk teljesen védtelen maradt. Berde sorai szerint: „*Azonban fájdalommal kell jelentenem, hogy nekünk ágyúnk egy sincs, muníciónk felette kevés, valamint fegyverünk is.*” Ennek következtében Vaytól 5000 fegyvert, hat ágyút, lőszert és pénzt sürgetett.¹²

Még az agyagfalvi székely nemzeti gyűlés berekesztése után (október 20. körül) terjedt el az a hír, hogy a brassó-vidéki százszok megrendelésére a bodvaji bányüzemben vaságyúkat készítenek. Berde Mózes vargyasi Daniel Gábor helyi birtokost,¹³ erdővidéki nemzetőr századost küldte ki a gyár megvizsgálására. Daniel ilyen jellegű munkálatoknak nyomait nem találta, ugyanakkor Háromszék részére négy löveget rendelt. Ezzel egyidejűleg Bodor Ferenc bányaművezető, a csíkszentdomokosi és bodvaji üzemek igazgatója tájékoztatta Keller János udvarhelyszéki kormánybiztost, hogy Bodvajon csak kísérletezések folynak, amelyek célja az, hogy a székely tábor részére ágyúkat készítsenek.¹⁴

A munkálatokba rövidesen bekapcsolódott Gábor Áron szolgálaton kívüli káplár, aki korábban Gyulafehérváron tüzér kiképzést kapott, majd 1839–41 között az 5. tüzérezrednél szolgált alágyúsként.¹⁵ Újfalvi Sándor¹⁶ visszaemlékezése szerint Gábor Áront Berde Mózes küldte Bodvajra, hogy az ágyúöntési munkálatok körül segítsen.¹⁷ Dózsa Dániel¹⁸ szerint Gábor Áron „*ön maga által készített mintára három ágyút öntetett.*”¹⁹ Hasonlóképpen nyilatkozott Turóczi Mózes²⁰ kézdivásárhelyi rézműves is a visszaemlékezésében.²¹

November 4-én a Háromszéki Kormányzó Hivatal megbízásából Bodvajon járt Turóczi, Végh Antal²² alsócsernátoni mesteremberrel. A tapasztaltakat és a munkakörülményeket annyira rossznak ítélték meg, hogy visszatértek Kézdivásárhelyre.

12 MNL OL H113. 1848:1942. Berde Mózes levele Vaynak. Sepsiszentgyörgy, 1849. október 24. Közli: *Egyed* 2008. 285–286. o.; a kérést október 27-én megismételték. (MNL OL H113. 1848:1832. Közli: *Egyed* 2008. 287–288. o.)

13 Daniel Gábor (1824–1915) birtokos, később Udvarhely megye főispánja, az unitárius egyház gondnoka.

14 *Ádám* 1938. 22–23. o.; *Süli* 2017. 219–202. o.

15 *Süli Attila*: Újabb adatok Gábor Áron életrajzához. *Művelődés*, 2015. 11. sz. 20–22. o.

16 Mezőkövesdi Újfalvi Sándor (1792 körül–1866), 11 évig Kőrösi Csoma Sándor iskolatársa, híres vadász, emlékiró.

17 Mezőkövesdi Újfalvi Sándor emlékiratai. Sajtó alá rendezte és kiegészítésekkel közreadta: *Dr. Gyulai Farkas*. Kolozsvár, 1941. 348–350. o.

18 Dózsa Dániel (1821–1889) királyi kúriai bíró, költő, szerkesztő. A szabadságharc alatt Marosszék kormányzatát kezelő rendőrségi törvényszék elnöke, 1849-ben a magyar belügyminisztériumhoz nevezték ki titkárnak.

19 *Dózsa Dániel*: Erdély végnapjaiból. 193. o. In: *Zepeczamer Jenő*: Udvarhelyszék az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc idején. Tanulmány és okmánytár az udvarhelyszéki eseményekhez. Székelyudvarhely, 1999. 187–200. o.

20 Turóczi Mózes (1813–1896) később honvéd százados, a kézdivásárhelyi ágyúöntő üzem vezetője.

21 *Süli* 2014/a. 336. o.

22 Végh Antal (1811–1882) később honvéd hadnagy, a Végh-féle váltóeke feltalálója.

Turóczy a látogatásról 1881-ben így emlékezett: „1848 az agyagfalvi gyűlésre én is, mint nemzetőr ki valék október 15-ére honét kolera betegség miatt haza kelle jönnöm. Itt egy kevés időre felgyógyulván 4ik októberben²³ elrendeltek 1. szám alatt a magyar-hermányi (bodvajai) vasolvasztóba, ott Gábor Áronnak az ágyúöntés mellett segíteni, mi még magunk mellé vevők alsócsernátoni Vég Antalt, rögtön el is mentünk és ott tanáltuk Gábor Aront dolgozni az ágyúformával, de mi semmiképpen nem nézett a dologra célra vezetőnek, öszvetanácskoztunk, és én társaimmal hazajöttem K[ézdi]v[ásár]helyre, azzal a szándékkal, hogy én itthon próbálók ágyút önteni rézből.”²⁴

A fenti két közlés az évfordulós időpont vonatkozásában némi zavart okoz. Ezek szerint ugyanis Háromszék törvényhatósága már október végén megrendelte a Csíkszentdomokosi Rézbánya Hivataltól az ágyúöntést, másrészt viszont Gábor Áron már november 4. körül itt dolgozott. Ebben az esetben viszont joggal merülhet fel a kérdés, mi szükség volt november 16-án felajánlást tenni? Egyáltalán hitelesek-e a fenti kútfők?

A kérdés megválaszolásához szerencsére rendelkezésünkre áll Bodor Ferenc üzemvezető 1849. augusztus elején készített jegyzőkönyve.²⁵ A kútfő első két pontja így szól:

„1848. október 20a és utána: Daniel Gábor honvédszázados²⁶ két ízben megmotozza a magyarhermányi vasgyárt azon gyanúból, mintha ott ágyukat öntöttek volna a brassói szászok számára.

Amiért is a Csíksz[en]tdomokosi rézbánya igazgatóság az említett hó 20ról udvarhelyszéki kormánybiztos Keller János²⁷ urat fölkéri, hogy a Bardóc székieket nyugtassa meg s világosítsa fel arról: hogy a kérdéses vasgyáron mely ezen rézbánya igazgatóság alá tartozik, ágyúk még senki számára nem öntettek, csak kísérletet tett igazgató Bodor Ferencz ágyút üreggel öntetni, betanítandó a vasgyári mintázót és öntőt, hogy a kormánybiztos úrnak e tárgyba még az agyagfalvi gyűlés előtt adott szavát – ha szükség fogna lenni reá – beválthassa.....

1848. November 20.a. A háromszéki honvédelmi bizottmány a csíksz[en]tdomokosi rézbányára küldi Oltszemről Beke Sámuel²⁸ urat másodmagával, bányanagy Bodor Ferenczel való értekezésre, hogy az általa még az agyagfalvi gyűlés előtt ígért saját találmánya szerint üreggel megöntendő ágyukat sietve öntetné meg, mivel Gábor Áron harangöntőivel több betek ótai próbák után semmire sem tudván menni Kézdivásárhelyen.²⁹

23 November.

24 Süli 2014/a. 336. o.

25 A kútfő hitelességét – mivel a benne szereplő állítások több esetben éles ellentétben állnak a köztudatban gyökeret vert Gábor Áron mítosszal – Egyed Ákos kétségbe vonta. (Egyed Ákos: Egy irat töredékes és problematikus közléséről. *Háromszék*, 2019. május 9. <https://www.3szek.ro/load/cikk/122871/egy-irat-toredekes-es-problematikus-kozleserol>). Nézetének tarthatatlanságára írt válaszcikkem: Néhány megjegyzés Egyed Ákos Maradjunk a központi témánál című írásához. <https://www.3szek.ro/load/cikk/125732/meg-egyszer-a-bodor-fele-jegyzokonyvrol-vita>

26 Daniel Gábor az erdővidéki nemzetőrség századosa volt.

27 Keller János (1811–1851) ügyvéd, 1848-ban Udvarhelyszék képviselője és kormánybiztos.

28 Feltehetőleg az a Beke Sámuel, aki 1848-ban a gróf Mikó és gróf Mikes családok háromszéki birtokainak a gazdatisztje volt.

29 A kézdivásárhelyi ágyúöntés 1848. november végén kezdődött meg Turóczy Mózes vezetésével, munkában Gábor Áron nem vett részt. Ugyanakkor itt az ágyúöntés lassan haladt a kétfontos bronzágyú csak december első felében készült el. (Süli 2014. 134–136. o.)

Igazgató bányanagy Bodor Ferenc a küldöttekkel még az nap Bükkszádig utazott, abonnan másnap reggel az igazgatósága alatt álló magy[ar]hermányi határon lévő Bodvay (Sic!) nevű vasgyárra érkezett. A beállott nagy hideg miatt, és mivel az olvasztókemence már kiégtve, lejárandó vala, csak három darab hatfontos ágyút, és mintegy 700 darab egész- és vett³⁰ – golyót sikerült még megöntetni!/: Gábor Áronnak jelenlétibe, akít e találmányba betanított!/: az ezekhez való anyagot gyártulajdonos Zakariás Antal úr ingyen – igazgató Bodor Ferenc meg találmányát – adá hozzá.³¹

Rendelkezésünkre áll még a bodvaji ágyúöntés későbbi, 1849. március 24-én kelt elszámolása. E szerint a bányauzem adott „A m[agyar]hermányi vasgyártól 3 hatfontos ágyú s a hozzá való golyók,³² összesen 30 m³³ 73 font”, amelynek ellentételezéséről: „A m[agyar]hermányi vasgyáron öntött 3 hatfontos ágyúk s golyók árát tulajdonos Zachariás Antal úr azon feltétellel, hogy az egyik ágyú Erdővidékéé leend: ingyen odaengedi a Hazának s ezt lebúzávn.”

Van olyan álláspont is, hogy a fenti elszámolás nem az 1848. november végi bodvaji ágyúöntésre vonatkozik.³⁴ Vizsgáljuk meg a kérdést egy kicsit alaposabban. Két forrásból is tudjuk, hogy itt az első három hatfontos vaságyúcső november 25-ére készült el.³⁵ Ettől kezdve azonban Erdővidék hadszíntérré vált, a lövegunanyagot Sepsiszentgyörgyre menekítették. Decemberben – az állandó harcok következtében – a termelés állt. A Bodvajon felhalmozott vasat, amelyek a lövegek felszereléséhez szükségesek voltak, a Mátyás-huszárok egy külön expedícióban szállították el Sepsiszentgyörgyre.³⁶ A magyarhermányi és erdőfülei bányauzemeket August Heydte báró, császári királyi kapitány 1849. január 7-én leromboltatta. Újjáépítésükre csak február közepén született döntés. Ekkor utaltak ki e célra 2000 forintot a Csíkszentdomokosi Rézbányahivatal számára, amely Bodor Ferencet bízta meg az újjáépítéssel. A megkezdett munkálatok azonban még április elején sem fejeződtek be.³⁷ Ez azt jelenti, hogy Bodvajon 1848. november vége és április közepe között nem folyt termelés. Így az 1849. március 24-én kelt elszámolás kizárólag a november végi ágyúkészítésre vonatkozhat.³⁸

30 Vetágyúhoz, azaz tarackhoz való ágyúgolyó.

31 *Süli* 2017. 219–220. o.

32 Bodor Ferenc jegyzőkönyve szerint 200 darab.

33 Mázsa.

34 *Egyed Ákos*: Adós maradt. *Háromszék*, 2019. szeptember 19. <https://www.3szek.ro/load/cikk/126519/ados-maradt-vita>.

35 Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy. Nyugtagyűjtemény. 1848. december 24-én Kis Dani tüzér biztos 6 forint 59 krajcárt fizetett ki a 3 hatfontos vaságyú felszerelésére. Az elszámolás szerint ez november 25-én történt. A fenti időpontot jelölte meg Máday Ferenc Mátyás-huszár százados is az 1849-ben kelt visszaemlékezésében is. (*Süli* 2017/b. 102. o.)

36 *Süli* 2017/b. 103. o. Bodor Ferenc bányaművezető 1849. március 24-i elszámolása szerint ennek mennyisége 31 mázsa 19 font volt. (*Süli* 2017/a. 251. o.)

37 Gál Sándor ezredes levele szerint a magyarhermányi üzem termelése még április elején sem indult meg. (HL Csány-lt. 1849:3466. Gál Sándor ezredes levele Csány László erdélyi teljhatalmú országos biztoshoz. Csíkszereda, 1849. április 11. Közli: *Egyed* 2008. 303. o.)

38 Bodor Ferenc a fentebb már idézett jegyzőkönyvében írja, hogy a három hatfontos vaságyú öntéséhez szükséges anyagot „Zakariás Antal úr ingyen” biztosította. Ez pedig összhangban áll Bodor 1849. március 24-én kelt elszámolásával. (*Süli* 2017. 220. o.)

Összegzés

Felmerülhet a jogos kérdés, hogy a fent kifejtett érvek milyen jelentőséggel bírnak a kérdéskör szempontjából? Amennyiben a bodvaji ágyúöntést már október végén megrendelte Háromszék törvényhatósága a bányauzemtől és Gábor Áron már november 4. körül itt tevékenykedett, akkor mi szükség volt arra, hogy november 16-án fogadalmat tegyen? Ez egy olyan lényegi ellentmondás, amelyet az évforduló időpontját meghatározóknak mindenképpen fel kellett volna oldaniuk!

Létezik olyan magyarázat is, hogy azért kell elfogadnunk a november 16-i dátumot, mert Orbán Balázs munkája húsz évvel az események után született, és ő még „megbízható” adatok alapján dolgozhatott.³⁹ Csakhogy ezen logika alapján Komáromi Ferenc közlését kellene helyesnek tartanunk, hiszen ő a visszatekintését bő félévvel az események után rendezte sajtó alá. Azonban ettől függetlenül mindketten tévedhettek, de mindkettőjüknek is igaza lehet. Sajnos az egyidejű kútfők kevés száma miatt a pontos rekonstrukció szinte lehetetlen.

A fentiek alapján a november 16-át megjelölni Háromszék önvédelmi harcának kezdetét problémát okozhat. Annál is inkább, mert a törvényhatóság vezetői még a november 23-i székgyűlésen sem hoztak döntést. Itt ugyan felszólalt Gábor Áron, de a kijelentése csak arra vonatkozhatott, hogy az ágyúöntés problémáját meg fogják oldani, mivel Bodvajon a munkálatok jó irányban haladnak. És ez valóban így is történt, mert két nap múlva már a lövegcsöveket sikeresen elkészítették.⁴⁰

A végleges, a harcot felvállaló határozat csak öt nap múlva, 28-án született meg, így szerencsésebb lett volna ehhez a dátumhoz ragaszkodni.

Irodalomjegyzék

Ádám 1938.

Ádám Éva: báró Daniel Gábor Udvarhelyszék utolsó főkirálybírójának ismeretlen emlékezései. Szeged, 1938.

Egyed 2008.

Egyed Ákos: Háromszék 1848–1849. Forradalom, szabadságharc. Harmadik, bővített kiadás. Sepsiszentgyörgy, 2008.

HL Csány-I

Hadtörténelmi Levéltár, Budapest. VII. 203. Csány-levéltár. Mikrofilmgyűjtemény.

Komáromi 1849.

³⁹ *Egyed* 2008. 130. o.

⁴⁰ Hasonló álláspontot képvisel *Egyed Ákos* is. (*Egyed* 2008. 131. o.)

Komáromi Ferenc: Vésznapok a Székelyföldön. Korrajz az 1848-ki forradalomból. Első füzet. Marosvásárhelyen nyomta Kali Simon a Főtanoda betűivel. 1849.

Kővári 2014.

Kővári László: Erdély 1848–1849-ben. Szerk. *Somogyi Gréta*. Budapest, 2014.

MNL OL H113

Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltára. Budapest. Vay Miklós kormánybiztosi iratai. H113.

Süli 2014.

Süli Attila: Erdély hadiipara 1848–49-ben. In: *Ágyúba öntött harangok. Tanulmányok Gábor Áron születésének 200. évfordulójára*. Szerk. *Hermann Róbert – Benkő Levente*. Barót–Sepsiszentgyörgy. 2014. 122–188. o.

Süli 2014/a.

Süli Attila: Források Háromszék hadiiparának történetéhez. (1848–1849). In: *Ágyúba öntött harangok. Tanulmányok Gábor Áron születésének 200. évfordulójára*. Szerk. *Hermann Róbert – Benkő Levente*. Barót–Sepsiszentgyörgy. 2014. 308–339. o.

Süli 2017.

Süli Attila: Bodor Ferenc bányaművezető és lőporgyár igazgató jegyzőkönyve az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc alatti tevékenységéről. In: *Ágyúcső és puskapor. Bodor Ferenc a csíki 48-as ágyúöntő és lőporgyártó. Tanulmányok*. Sajtó alá rendezte: *Pál-Antal Sándor*. Marosvásárhely, 2017. 203–233. o.

Süli, 2017/a

Süli Attila: Források Bodor Ferenc életútjához és munkásságához. (1848–49) In: *Ágyúcső és puskapor. Bodor Ferenc a csíki 48-as ágyúöntő és lőporgyártó. Tanulmányok*. Sajtó alá rendezte: *Pál-Antal Sándor*. Marosvásárhely, 2017. 235–290. o.

Süli 2017/b.

Süli Attila: Máday Ferenc Mátyás-huszár százados visszaemlékezése Háromszék önvédelmi harcáról. *Korunk*, 2016. 12. sz. 100–106. o.

Tóth Orsolya

A MAGYAR HADIFOGOLY MENTŐ MOZGALOM

Egy évvel az első világháború befejezése után, 1919 őszén még körülbelül 250 000 magyar hadifogoly a világ számos pontján várta a hazatérés lehetőségét, amelynek a megszervezése és lebonyolítása rendkívül nehéz politikai, diplomáciai és gazdasági feladat volt a kormányzat számára.¹ A határokon felállított fogadóállomásoktól a vasúti szállítások és a több ezer fős tömegek ellátási költségeit a magyar államnak kellett viselnie egy vesztes háború, forradalmak és idegen megszállások időszaka után.

Az európai országokból, Olaszországból, Franciaországból, Angliából, Görögországból, Romániából 1920 tavaszáig hozzávetőlegesen 115 000 személy² térhetett haza a szállítási nehézségek (vasúti kocsik és szén hiánya) ellenére aránylag rövid időn belül, köszönhetően a kisebb távolságoknak és a vasúti közlekedésnek, ugyanakkor a Kelet-Szibériában maradt magyar hadifoglyok sorsa sokáig bizonytalan volt. A Bajkál-tótól keletre fekvő táborokba elhurcolt, majd az orosz polgárháború miatt kelet felé, Vlagyivosztk és környékére átszállított hadifoglyok hazatérésére csupán egyetlen lehetőség mutatkozott, a tengeri hajút.

Idehaza úgy vélték, hogy körülbelül 100 000-120 000 magyar hadifogoly tartózkodhat a kelet-szibériai területeken szétszórva, akiknek a hazaszállítási költsége fejenként 200 dollárba kerül. Számítások szerint így a hazaszállítás költsége 8 milliárd korona lett volna, amelyet kizárólag állami forrásokból nem lehetett finanszírozni. A szibériai hadifoglyok érdekében széleskörű nemzetközi összefogás vette kezdetét, amikor a nemzetközi Vöröskereszt Egyesület felhívással fordult a külföldhöz és az amerikai magyarok körében is megindult a gyűjtés.

A szibériai hadifoglyok megsegítésére indított hazai országos gyűjtés szervezésére és irányítására a Magyar Országos Véderő Egyesületet (MOVE) kérték fel a kormány képviselői azon az egyeztetésen, amelyet Dáni Balázs tábornok,³ a budapesti katonai körlet parancsnoka hívott egybe miután Friedrich István hadügyminiszter 1919. december elején utasította a vármegyei katonai parancsnokságokat gyűjtési akciók megindítására. A felajánlásokból a már megkezdődött

1 A hadifoglyok első világháború utáni hazatéréséről bővebben lásd: *Bonhardt* 1984. és *Baja – Lukinich – Pilch – Zilaby* 1930. 549–568. o.

2 *Baja – Lukinich – Pilch – Zilaby* 1930. 567. o.

3 gyarmatai és magyararcújai Dáni Balázs (Pest, 1864 – Budapest, 1944) vezérezredes, a felsőház örökös tagja, a Mária Terézia Katonai Rend lovagja. Országos Széchényi Könyvtár (a továbbiakban: OSZK) Gyászjelentések.

*A MOVE
falragasza a gyűjtés
megindításáról (HM
HIM Hadtörténeti
Múzeum Plakát- és
aprónyomtatványtár,
4289/Nyt)*

szállítások dologi kiadásait (szén, élelmezés, ruha stb.) kívánták fedezni.⁴ Minden bizonnyal rövid időn belül kiderült, hogy a parancsnokságok ilyen feladatra nem alkalmasak és egyéni rendezvényekkel⁵ nem lehet jelentős eredményeket elérni, az anyagi sikerhez országos összefogásra és egy koordináló szervezetre van szükség.

4 *Nemzeti Újság*, 1919. december 11. 1. évf. 64. szám 7. o.; *Kecskeméti Közlöny*, 1919. december 11. 1. évf. 77. sz. 3. o.

5 Gyűjtési akció keretében a Borsod vármegyei katonai körletparancsnokság december 25-én és 26-án „Hadifogolynapot” rendezett Miskolcon, mikor is a lakosság a város több pontján felállított perselyekbe elhelyezhette adományát. A szórakoztatásról a perselyeknél cigány-, katonai- és a vasgyári zenekar gondoskodott. Árusították a Területvédő Liga levelezőlapjait is, amelyek egész napra szóló megváltási jegyként is szolgáltak, áruk 25 korona volt. Miskolc város kereskedői is csatlakoztak az akcióhoz, és felajánlották karácsonyi bevételük bizonyos százalékát. A rendezvény hirdetésére Meilinger Dezső festőművész több plakátot készített. *Reggeli Hírlap*, 1919. december 18. 28. évf. 242. sz. 6. o.

A Tiszti Kaszinó dísztermében 1920. január 23-án megtartott tanácskozáson képviseltette magát a Miniszterelnökség, a Hadügyminisztérium, a Belügyminisztérium, a Vöröskereszt Egyesület és az Oroszországi és Szibériai Hadifoglyok Hozzátartozóinak Egyesülete, illetve jelen volt több száz hadifogoly hozzátartozója.⁶ Gömbös Gyula, a MOVE elnöke elvállalta a felkérést azzal a feltétellel, hogy a kormány minden más gyűjtést betilt, illetve a közigazgatási és a katonai hatóságok, valamint a sajtó a legnagyobb mértékben támogatják a munkájukat.

Az Egyesület szervezetén belül felállított „Magyar Hadifogoly Mentő Mozgalom” a Lipótvárosi Kaszinó épületében, a Városligeti fasor 38. szám alatt kapott elhelyezést. Február közepén belatini Braun Géza⁷ századost bízták meg a vezetésével és az ekkor felállított központi bizottságába helyet foglaltak a Miniszterelnökség, a Belügy-, a Külügy- és a Pénzügyminisztérium képviselői, illetve a Vöröskereszt Egyesület megbízottai. Működését négy osztály – gazdasági, társadalmi, gyűjtési és pénzügyi részleg – létrehozásával kezdte meg,⁸ majd április első napjaiban felállt a művészi bizottság, amely Pekár Gyula⁹ elnökletével előadások szervezését vállalta fel.¹⁰

A Mozgalom a hadifoglyok megsegítése és megmentése érdekében készpénz adományozására kérte a lakosságot, de a visszaélések elkerülése érdekében gyűjtőíveket nem bocsátott ki, egy takarékpénztári számlára várta a befizetéseket. Erről falragaszon is tájékoztatták a lakosságot.¹¹

A kevésbé célravezető befizetések mellett a közvetlen adakozásra is biztosítottak lehetőséget templomi gyűjtések¹² és úgynevezett hadifogoly napok alkalmával. 1920. március elején a MOVE szegedi csoportjának rendezvényén, a korszón és a kávéházakban kihelyezett perselyeknél várták a helyiek adományait, a Tisza-szálló nagytermében pedig vásárt és hangversenyt rendeztek.¹³

Budapesten és környékén május 5-én tartottak hasonló rendezvényt, a szervezők a főváros forgalmas helyein 110 urnával és 2000 persellyel várták az adományokat. A jótékony célú akció jelentőségéről tanúskodik, hogy hirdetésére grafikai plakátot is kiadtak, amely a Hadifogoly Mentő Mozgalom egyetlen ilyen

6 *Pesti Napló*, 1920. március 14. 71. évf. 64. sz. 10. o.

7 belatini (belatiny) Braun Géza dr. (Budapest, 1872 – Budapest, 1931). A Ludovika Akadémia elvégzése után, 1891 és 1900 között a cs. és kir. 9. „Nádasdy” huszárezred főhadnagya, majd tartalékos állományba került és átvette Braun-féle szeszgyár vezetését. Elnöke a Likörgyárosok Egyesületének, az Ecetgyárosok Egyesületének. Részt vett az első világháborúban, 1915-ben súlyosan megsebesült. 1920-ban a MOVE ügyvezető alelnöke, 1923-ban elvállalta a Canadian Pacific Railway Company vezérképviselőségét. *Szentmiklósy* 1930. 458–459. o.; vitéz jákfai Gömbös Gyula (1886–1936) miniszterelnök (1932–1936), illetve bárdosi Bárdossy László miniszterelnök (1941–1942) apósa. OSZK Gyászjelentések.

8 *8 Órai Újság*, 1920. február 25. 6. évf. 48. sz. 5. o.

9 Pekár Gyula (Debrecen, 1866 – Budapest, 1937) író, újságíró, országgyűlési képviselő, vallás- és közoktatásügyi államtitkár (1919–1921), tárca nélküli miniszter (1919. augusztus–november), a Petőfi Társaság tagja, majd elnöke (1920–1936).

10 *Pesti Hírlap*, 1920. április 9. 42. évf. 86. sz. 5. o.

11 HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum (a továbbiakban: HM HIM) Hadtörténeti Múzeum Plakát-és aprónyomtatványtár, leltári szám: 4289/Nyt.

12 Budapesten május 30-án és június 6-án rendeztek templomi gyűjtéseket. *Világ*, 1920. május 23. 11. évf. 123. sz. 5. o.

13 *Uj Nemzedék*, 1920. március 10. 2. évf. 60. sz. 5. o.

A DÉLIVASÚTI KARHATALOM MŰVÉSZESTÉLYE 1920. ÁPRILIS 10.
A HAZATÉRŐ HADIFOGLYOK JAVÁRA.

1. **Prológ.** Elmondja: *Dárday Viktor.*

2. **Liszt: Soirees de Vienne.**
Zongorán előadja: *Mellékly Mici.*

3. **Orbók: Visoki uram szerencséje.**
Blam ... .. *Dárday Viktor*
Visoki ... .. *Sugár Antal*

4. **Apró versek.** Előadja: *Bathó Nóra.*

5. **Buday-Harmath: Szibériában.**
Előadja: *P. Szébel Gyula.*

Szünet.

6. **Végváry és Sik: Versek.** Előadja: *Dárday Viktor.*

7. **Harmath-Ceglédy: Chopin.** Előadja: *Náray Eva.*

8. **Szenes: Az első tanítvány.**

Test Jenő színész ... .. *Dárday Viktor*
Hírlapíró ... .. *Sugár Antal*
Önogyága ... .. *Bathó Nóra*

9. **Tánckettős.**

Előadják: *Náray Eva* és *Latobár Kálmán.*

10. **Farkas: A kis kadét.**

Operette I felvonásban 3 képben.

I. Az ezredes. II. A kis kadét. III. A rapport.

Az ezredes ... .. *P. Szébel Gyula*

Josephine ... .. *Mikályi Vidma*

A kadét ... .. *az Apolló-kabareé tagja*

A tisztiszoja ... .. *Dárday Viktor*

A tisztiszoja ... .. *Sugár Antal*

Rendező: DÁRDAY VIKTOR. Az énekszámokat ORBÁN ÁRPÁD karnagy kíséri.

A Bösendorfer hangverseny zongorát a CHMELL-cég szíveségből engedte át.

A Déli vasúti karhatalom művészestélyének programja (HM HIM Hadtörténeti Múzeum Plakát- és aprónyomtatványtár, 99.288.1/Nyt)

kiadványa. A Byssz Róbert¹⁴ által készített grafikai plakáton egy úton ballagó, szőrös kozák sapkát és magyar egyenruhát viselő hadifogoly alakja látható.¹⁵

A „Hadifogoly-nap” emlékére egy plakettet is vásárolhattak a fővárosiak, amelyet Horthy Miklós kormányzóvá választásának emlékére a Hentzi-szobor anyagából készítettet a M. kir. Hadtörténelmi Intézet és Múzeum. Az árusításából befolyt jövedelmet egyrészt az intézmény fejlesztésére, illetve a hadifoglyok hazaszállítására kívánták fordítani a MOVE-val közösen.¹⁶

A jótékony célú rendezvény támogatói között volt Rákosi Szidi,¹⁷ aki – a sajtó beszámolója szerint – aznap bezárta színiiskoláját és növendékeivel együtt a Liszt Ferenc téren segített a gyűjtésben.¹⁸ A budapesti hadifogoly napot a rossz idő ellenére a szervezők sikeresnek ítélték meg, a bevétele 800 000 korona¹⁹ volt.

A Kecskeméten június 18–20-án megrendezett háromnapos jótékonyági akció idején sokféle szórakoztató programot kínáltak a közönség számára, amelyek bevétele a hadifoglyok javára ajánlották fel. Volt sétahangverseny a szegedi katonazenekarral, színházi előadás, templomok előtti urnagyűjtés, térzene, katonazenére tornacsapat felvonulása, tanévzáró tornaverseny, futballmérkőzés, népünnepély.²⁰

1920 tavaszán számos művészi előadást szerveztek nemcsak a fővárosban, hanem vidéki helyszíneken is, amelyek jövedelmét a hadifoglyok hazaszállítására ajánlották fel. Március 1-jén a MOVE a Várszínházban,²¹ április 22-én a Nemzeti Színházban rendezett díszelőadást, amelyen megjelent Horthy Miklós kormányzó és családja, a kormány tagjai és budapesti társasági élet számos szereplője. Az est folyamán Ödly Árpád prologja után Pekár Gyula „A magyar” című darabját és Herczeg Ferenc „Az árva korona” című drámai költeményét tekintették meg a nézők.²² Május 3-án az Operaház művészeinek és zenekarának közreműködésével rendeztek díszhangversenyt.²³

A Hadifogoly Mentő Mozgalom tevékenységét iskolák, szervezetek, intézmények is segítették és a jótékony cél meghatározásával különféle előadásokat szerveztek. A Deák-téri evangélikus templomban március 8-án megtartott hangversenyen részt vett Horthy Miklós kormányzó és családja, illetve József főherceg a hozzátartozóival együtt, aki ez alkalomból további 10 000 koronát ajánlott fel a hadifoglyok támogatására.²⁴ A „Veres Pálné utcai leánygimnázium”

14 Byssz Róbert (Berkenyéd, 1893 – Budapest, 1961) festő és karikaturista, rajzoló, a magyar sportkarikatúra egyik megteremtője. Plakátokat, könyvillusztrációkat és könyvcímlap-terveket is készített. *Kenyeres* 1967. 281. o.

15 OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár, leltári szám: PKG.1920/27.

16 A témáról bővebben lásd: *Sallay* 2020.

17 Rákosi Szidi (Kremsner Szidónia) (Ötvös, 1852 – Budapest, 1935) színésznő, a Nemzeti Színház örökös tagja, színészképző iskola alapítója és vezetője (1892–1935), a Magyar Színház alapítója.

18 *Az Est*, 1920. május 5. 11. évf. 107. sz. 3. o.; Rákosi Szidiről és tanítványairól készült fénykép megtalálható: Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjtemény.

19 *Az Ujság*, 1920. május 8. 18. évf. 110. sz. 6. o.

20 *Kecskemét és Vidéke*, 1920. június 20. 1. évf. 29. sz. 3. o.

21 *Az Ujság*, 1920. február 10. 18. évf. 35. sz.

22 *Budapesti Hírlap*, 1920. április 23. 40. évf. 98. sz. 3. o.

23 *Budapesti Hírlap*, 1920. május 4. 40. évf. 106. sz. 4. o.

24 *Uj Nemzedék*, 1920. március 12. 2. évf. 62. sz. 8. o.

A Magyar Posta által kiadott bélyegek (Bélyegmúzeum)

Vörösmarty-köre a Várszínházban rendezett matinét március 21-én,²⁵ a „magyar zeneiskola”²⁶ április 4-én, vasárnap délelőtt tartott hangversenyt.²⁷ A Déli vasúti karhatalom művészestélyének a Budai Vigadó adott otthont 1920. április 10-én.²⁸

A Magyar Posta is csatlakozott a társadalmi kezdeményezésekhez és február közepén „Segítsük haza véreinket!” felirattal egy három darabból álló, 40 és 60 fillér, illetve 1 koronás postai bélyegsört adott ki, amelyekért az értékükön felül 1, 2 és 5 koronát kellett ráfizetni az akció javára. Helbing Ferenc²⁹ tervezte a grafikákat, amelyek a hadifogoly-lét egy-egy jellemző jelenetét ábrázolták. A 40 filléres bélyegen egy szibériai hómezőn bandukoló katonát, a 60 filléres bélyegen szögesdrót kerítés mögött várakozó fogoly katonákat, az 1 korona értékű bélyegen családját megölelő, hazatérő katonát jelenített meg a művész.³⁰ A bélyegeket március 10-től hozták forgalomba és 10 koronáért a MOVE főosztályánál a Váci utca 38. szám alatt, a Hadügyminisztérium Hadifogoly B. osztályánál és az állami postahivataloknál lehetett megvásárolni.³¹

Feltehetően ezek a gyűjtések nem hozták meg a várt anyagi sikert, mert 1920. júniusban a Hadügyminisztérium és a Belügyminisztérium minden korábbi gyűjtés beszüntetésével egy országos adománygyűjtést hirdetett meg, amelynek iránítást a Magyar Hadifogoly Mentő Mozgalom vállalta.

Vidéken 1920. augusztus 20–22-én, Budapesten szeptember 2–5. között tartották meg az ívgyűjtést, amelynek során a kijelölt bizottságok gyűjtőívekkel személyesen keresték fel a lakosságot és kérték az adományait. A belügyminiszteri rendelet értelmében vidéken a gyűjtőbizottságokat a képviselőtestület tagjaiból, az egyház, a katonaság és a helyiek „lelkes” képviselőiből, a hadifoglyok hozzátartozóiból, továbbá volt fogoly tiszték és legénységek köréből kellett összeállítani. Szempont volt, hogy minden bizottságba kerüljenek fogságból hazatért személyek.³²

Budapesten a házanként kiosztott gyűjtőíveket egy háromtagú, a háztulajdonos vagy megbízottjából, a házfelügyelőből és egy kijelölt lakóból álló gyűjtőbizottság volt köteles aláírattni a lakókkal és az adományokat összegyűjteni, majd mind a pénzzel, mind a gyűjtőívekkel elszámolni. A felajánlásokat a Hadifogoly Mentő Mozgalom ismert számlaszámára kellett a bizottságoknak befizetniük.

A lakosságra erőltetett, intenzív gyűjtés lebonyolításáról és fővárosi eredményeiről adatokkal nem rendelkezünk, ugyanis a sajtóban a szokásoknak és az elvárásoknak megfelelően a nyilvános elszámolás nem történt meg. Ugyanakkor

25 *Új Nemzedék*, 1920. március 20. 2. évf. 69. sz.

26 Ma Váci Utcai Ének-zenei Általános Iskola (1056 Budapest, Váci utca 43.).

27 *Nemzeti Újság*, 1920. április 3. 2. évf. 81. sz. 6. o.

28 *Nemzeti Újság*, 1920. április 1. 2. évf. 79. sz. 6. o.; A művészestély műsorát ismertető kiadvány megtalálható: HM HIM Hadtörténeti Múzeum Plakát- és aprónyomtatványtár, leltári szám: 99.288.1/Nyt.

29 Helbing Ferenc (Érsekújvár, 1870 – Budapest, 1958) grafikus és festő. 1910-től az Iparművészeti Iskola tanára, 1936-ig igazgatója. Plakátokat, bélyegeket, könyvillusztrációkat és üvegfestményeket, freskókat készített. *Kenyeres* 1967. 700. o.

30 *Reggeli Hírlap*, 1920. február 14. 29. évf. 37. sz. 3. o.

31 *Budapesti Hírlap*, 1920. március 6. 40. évf. 57. sz. 7. o.

32 HM 6636-Hdfg B. 1920. számú és Büm. 36025-1920. számú rendeletek. *Pest-Pilis Solt-Kiskun Vármege Hivatalos Lapja*, 1920. június 24. 18. évf. 26. sz. 320. o.

HADIFOGLYOK – HADIFOGLYOKÉRT

„A szibériai műkedvelő magyar hadifoglyok“ közreműködésével a még Oroszországban synylóddó bajtársaik segélyezésének és mielőbbi hazaszállításának javára

nagybányai **Horthy Miklós** Magyarország kormányzója és neje

nagybányai **Horthy Miklósné** ó Főméltóságaiak legmagasabb pártfogásával

József kir. herceg tábornagy és neje **Augusztia** kir. hercegnő ó Fenségek fővédnöksége

Gróf Apponyi Albert v. h. t. l. és neje

Gróf Bánffy Miklós v. h. t. l. m. kir. külügyminister

Beliski Sándor m. kir. honvédelmi minister és neje

Gróf Bethlen István v. h. t. l. m. kir. minisiterelnök és neje

Gróf Csékonics Endre v. h. t. l. a magyar vöröskereszt egylet elnöke

Hegedüs Loránt dr. m. kir. pénzügyminister

Pekár Gyula m. kir. kulturálisminisiteri államtitkár és neje

Báró dr. Reding Biberes Rudólf a nemzetközi vöröskereszt egylet budapesti főmeghittója

Ruffy Pál h. államtitkár a hadifogly. hozzátartozók egysüle-
tének elnöke

védnöksége alatt

a m. kir. Honvédelmi Ministerium hadifogly osztályának rendezése mellett 1921. május 18-án este 7 órai kezdettel

a „Tiszti casino“-ban (Váci-utca)

Hangversenyt tartanak

május hó 22-én délelött 10 óra 30 perckor pedig a „Városi Színház“-ban (Tisza Kálmán-ter) „Matiné“ keretében a

Csárdáskirálynő operettet adják elő.

Helyárak a hangversenyre:

I-II. sor	250 korona
III-V. sor	200 -
VI-IX. sor	150 -
X-XIII. sor	100 -
XIV-XVII. sor	80 -
XVIII-XXV. sor	50 -
Oldal jobb 1-20	40 -
Oldal jobb 21-30	30 -
Oldal bal 1-10	100 -
Oldal bal 11-20	40 -
Eskély árkély 1-20	80 -
Eskély árkély 21-30	40 -
Főhátsó kárpóty	25 -
Eskély árkély	25 -

Helyárak a szinelőadására:

Főhátsó proscenium páholy	2000 korona	Zsély 9-10. sor	200 korona
Eskély nagy proscenium páholy	2000 -	Zsély 11-13. sor	175 -
Főhátsó páholy	1000 -	Zsély 14-15. sor	150 -
Eskély páholy oldal 1-4	1500 -	Társolok 1-2. sor	125 -
Eskély páholy oldal 5-7	1000 -	Társolok 3-7. sor	100 -
Eskély páholy kámp	1000 -	Körök 1-2. sor	80 -
I. emeleti páholy oldal 1-4	750 -	Körök 3-5. sor	80 -
I. emeleti páholy oldal 5-8	650 -	Eskély 1-2. sor	100 -
II. emeleti páholy oldal	250 -	Eskély 4-6. sor	75 -
Zsély 1. sor	400 -	Eskély 7-10. sor	50 -
Zsély 2. sor	300 -	Eskély 11-14. sor	40 -
Zsély 3-5. sor	250 -	Eskély 15-16. sor	30 -
Zsély 6-8. sor	225 -	Eskély 17. sor	20 -

Jegyek előjegyezhetők, úgy a hangverseny, mint a matinére 1921. május 11-én déli 12-ig a honv. min. hadifogly osztályában (Hadiklakantya földszint 4a) délelött 9-től délután 6-ig. Folyó hó 12-től pedig Rorsavölgyi és Társa (IV. ker., Stervita-ter 5.) színházjegy irodája volt szives elvállalni a jegyek elármsítását.

A volt hadifoglyok előadásainak falragasza (HM HIM Hadtörténeti Múzeum Plakát-és aprónyomtatványtár, 2671/Nyt)

az tudható, hogy október elején még 6500 gyűjtőívet nem küldtek vissza és az adományokkal – már amennyiben voltak – a Hadifogoly Mentő Mozgalomnál nem számoltak el.³³

Pápán az akciót sikeresnek ítélték meg, a befolyt 65 460 korona adományt köszönettel nyugtázták a város közönségének.³⁴ Miskolcon a város vezetése a lakosság számára képest kevésnek találta az összegyűlt összeget és hiába szólította fel Hodobay Sándor polgármester a mulasztókat, és fenyegette meg nevük közzé tételével, a miskolci gyűjtés a várakozásokon alul maradt.³⁵

Időközben eredményesen befejeződtek a hadifoglyok ügyében folytatott diplomáciai tárgyalások és az utazásokhoz szükséges pénzösszeg is nemzetközi segítséggel összegyűlt. Az Antant hozzájárult a hadifoglyok hazaszállításához és a magyar vöröskeresztes misszió Szibériába való kiutazásához, 1920. május 20-án a magyar és a szovjet kormány szerződést kötött a területükön lévő hadifoglyok hazabocsátására és határállomásig való szállítására. Vlagyivosztokba 1920. június 18-án érkezett meg a két főből álló „Magyar Vörös-Kereszt Misszió”, amely megszervezte a Kelet-Szibériában szétszórta élő hadifoglyok összegyűjtését és hazaszállítását. A 1920. október 5. és 1921. szeptember 19. között útnak indított kilenc hajóval 13 559 ember hazatérését tették lehetővé.

A hadifoglyok ügyének kedvező alakulásával a Magyar Hadifogoly Mentő Mozgalom létjogosultsága megszűnt, ezért 1921. február 21-én beolvasztották a Honvédelmi Minisztérium Hadifogoly osztályába.³⁶ A sajtóban közzétett adat szerint működésének ideje alatt a Mozgalom 13 719 394 korona és 65 fillér készpénzt, illetve 369 000 korona értékű aranyat és ezüstöt gyűjtött össze.³⁷

A gyűjtési mozgalom érdekes záró története, hogy 1921 tavaszán a Honvédelmi Minisztérium Hadifogoly osztálya „Hadifoglyok – Hadifoglyokért” elnevezés alatt, Szibériából hazatért „művészek” fellépésével két különböző előadást szervezett meg. Horthy Miklós kormányzó és felsége pártfogásával, illetve József főherceg és felesége, Augusztia főhercegnő fővédnökségével „még Oroszországban sýnylődő bajtársak segélyezése és hazaszállítása” javára egy olyan hangversenyt és egy színházi előadást kívántak bemutatni a fővárosi közönségnek, amelyekkel a fogságuk ideje alatt bajtársaikat szórakoztatták.³⁸ Május 22-én és 27-én a Városi Színházban adták elő Kálmán Imre Csárdáskirálynő című operettjét,³⁹ amely a fogolytáborokban az egyik legnépszerűbb előadása volt. A fellépő színészek egykor különböző fogolytáborok társulatához tartoztak, de közös produkcióval álltak ki a közönség elé, hogy segítsék bajtársaik hazatérését, illetve ismertté tegyék a hadifogolytáborok színházi életét.⁴⁰

33 *Budapesti Hírlap*, 1920. október 9. 40. évf. 239. sz. 3. o.

34 *Pápai Hírlap*, 1920. augusztus 28. XVII. évf. 35. sz. 2. o.

35 *Magyar Jövő*, 1920. szeptember 23. 2. évf. 219. sz. 2. o.

36 *Bonhardt* 1984.

37 *Nemzeti Újság*, 1921. június 16. 3. évf. 130. sz. 5. o.

38 A rendezvények falragasza és műsorfüzete. HM HIM Hadtörténeti Múzeum Plakát- és aprónyomatványtár, leltári szám: 2671/Nyt és 82.251.1/Nyt.

39 *Színházi Élet*, 1921. 10. évf. 21. sz. 14–16. o.

40 A berezovkai hadifogolytábor színházi életéről lásd: *Tóth Orsolya*: Baghy Gyula és a berezovkai hadifogoly színjátszás 1917–1918-ban. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 16. Szerk. *Závodi Szilvia*. Budapest, 2016. 61–88. o.

Irodalomjegyzék

Baja – Lukinich – Pilch – Zilaby 1930.

Hadifogoly magyarok története. Második kötet. Szerk. *Baja Benedek – Dr. Lukinich Imre – Pilch Jenő – Zilaby Lajos*. Budapest, 1930.

Bonhardt 1984.

Bonhardt Attila: A magyar hadifoglyok hazaszállítása az első világháború után. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1984. 31. évf. 3. sz. 475–495. o.

Kenyeres 1967.

Magyar életrajzi lexikon. Első kötet. Főszerk. *Kenyeres Ágnes*. Budapest, 1967.

Sallay 2020.

Sallay Gergely Pál: Horthy Miklós kormányzóvá választásának emléklakettje és emlékjelvénye, 1920. *Az Érem*, 2020. 76. évf. 1. sz. (megjelenés alatt).

Spóner 2001.

Spóner Péter: 42 nap a világ körül. Hadifogság Kelet-Szibériában 1918–1921. In: A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 40. Szerk. *Veres László – Viga Gyula*. 2001. 315–332. o.

Szentmiklóssy 1930.

A magyar feltámadás lexikona. Szerk. *Szentmiklóssy Géza*. Budapest, 1930.

Török Róbert

SÖRBIRODALOM: A SÖRÖSÖK KIRÁLYA, A „SÖRKIRÁLY”
ÉS A KIRÁLY (CSÁSZÁR) SÖRE

Királyok söre

A sörfőzés kezdetei ősidőkre nyúlik vissza, nem is tudjuk valójában, mikor és ki ihatta az első sört, talán egy alattvaló, vagy egy uralkodó?! Az azonban biztos, hogy a sör minden bizonnyal a legősibb szeszital, amely a civilizáció kezdetén különféle helyen és időben, valamilyen formában megjelent.

1978-ban a Kék-Nílus völgyében 7000 éves, cirokból készült sörlelet került elő, 2002-ben pedig az észak-kínai Jiahu (Csiahu) tartományban 9000 éves rizs-sört találtak, amelyhez mézet, szőlőt és galagonyát adtak. Egyes kutatók a sumereket tartják a legősibb sörkészítő civilizációnak, de a mai Izrael területén és Afrikában is készítettek sört.¹

A legtöbb forrás azonban az ókori Egyiptomból származik. Az istenkirályok birodalmaiban és uralkodói körökben népszerű volt a sör, amely azonban még teljesen más készítési eljárással készült erjesztett és szűretlen ital volt. „*A sör híd két világ között; egyszerre test és szellem, az anyag és forma tökéletes egysége*” – írja Helena Bier-Herr: *A sör kora* című kötetben.² Az egyiptomiaknál szent ital volt a sör, mivel az ősi legenda szerint általa kímélte meg az embereket a napisten Ré a haláltól. Az ősi Egyiptomban működő egykori hatalmas serházak, az első általunk ismert sörházak, vendéglátóhelyek nagy számban kínálták az isteni nedűt, amelynek bódító hatása révén úgy tartották, hogy közelebb kerülhetnek az istenekhez. Mezopotámiában Hamurapi babiloni uralkodó (ie. 1810 – ie. 1750) törvényoszlopán tekintélyes, négyszakasznyi rész szól a sörről, illetve a társadalmi magatartásra vonatkozó szabályokról. A sör akkoriban egyszerre jelentett fizetőeszközt, közösségformáló volt, de szent kultusz tárgyként is gondolkodtak róla. Tény, hogy uralkodói, királyi szinten döntöttek róla!

Nem volt ez máshogy később sem. A középkortól Európában az egyház (beleértve a szerzetesrendeket) és az uralkodói, illetve nemesi elit, valamint a hadi-katonai réteg, kiváltsággként termelte, gyártotta és fogyasztotta a különféle söröket. A sokat hódító II. Nagy Frigyes (1712–1786) porosz uralkodó így fogalmazott a sörrel kapcsolatban: „*A jó katona járandóságából sohasem biányozhat a sör!*”

1 Ez sör. Szerk. Török Róbert. Budapest, 2018. 40. o.

2 Bier-Herr, Helena: *A sör kora*. Budapest, 2017.

Gambrinus király legendája

A középkorban megváltozott a sörfőzés technológiája. Az egyház is beszállt a sörfőzésbe a komlózás technológiájával. Megjelentek nemcsak uralkodói, hanem a katolikus egyházhoz köthető hagyományok és szentek is, de mindenekeleltt elterjedt minden sörök uralkodójának, Gambrinus királynak a hagyománya. Gambrinus alakja mind a mai napig élő hagyomány, több szállás-, vagy vendéglátóhelyet, illetve sört neveztek el róla az elmúlt évszázadokban. Alakja: kövér, koronás, sört ivó királyként ott látható sörös szimbólumként a sörös címkéken. De sörmárkaként külön is megjelenik tipikus ábrázolása. A németalföldi néphagyomány, kezében az országalma helyett sörös kupát szorongató, árpakalászk között trónoló „királyt” tartja a sör feltalálójának. A mai Belgium, vagyis a régi Flandria és Brabant területén manapság is számos Gambrinus ábrázolású cégér látható a sörözők jelzésére. Gambrinus azonban – ebben a formában – úgy tűnik, valójában sohasem létezett. *Gambrinus király* feltehetően Jan Primus, azaz I. János (1250?–1294) III. Henrik brabanti herceg fia volt, aki állítólag eladta a lelkét az ördögnek, hogy az elárulja neki a sör komlózásának eljárását. Másik legendája szerint egy alkalommal 388 kupa, azaz 72 litert sört ivott meg egy ültő helyében.³ Ez a legenda először 1543-ban bukkan fel írásos formában Nürnbergben, Burkard Waldis (1490 k.–1556) német ferences író, szerző költeményében. Az igazi I. János valóban tagja volt az egyik belga sörfőző céhnek, amit Brüsszelben a Gran Place-on álló lovas szobor örökít meg. Számos egyéb legendája és eltérő története is ismert főleg belga területeken. Nem véletlen egyébként, hogy a középkor óta, és manapság is sok sör márkaneve és szimbóluma a kecske vagy bak. A kecske ugyanis az ördög szimbóluma, és talán erre a Gambrinus legendára vezethető vissza a kecske szimbólum megjelenése a sörmárkákban. A kecske valójában egyébként, mint görög pán vagy római faun is megjelenik a sör gasztronómiában. Ő a pásztorok, halászok, vadászok védő alakja, de egyben a termékenység, föld, természet védelmezője, így a sör alapanyagaié is. Másrészről pedig mint vidám isten: aki a nimfákkal táncoló, éneklő, jókedvű alak a mulatságok védelmezője is. Így a mulatozások alkalmával előkerülő sörrel össze lehet kapcsolni alakját.

*„Míg éltem, Gambrinus volt nevem,
Flandria és Brabant esdték kegyem,
árpából malátát nyertem,
elsőként sört biz’ én főztem.
Büszkén vallják a serfőzők,
Egy király volt a mesterük”.⁴*

(Vers Gambrinusról, 1526. München Serfőző Múzeum)

3 Ez sör. Szerk. Török Róbert. Budapest, 2018. 45. o.

4 https://soromok.blog.hu/2010/01/12/gambrinus_a_sorivok_es_sorkeszitok_vedoszentje (Megtekintés: 2020. április 19.)

Gambrinus király

Egyesek szerint a frank Nagy Károly (742–814) serfőzőjétől származhat Gambrinus neve, viszont mások Gambrivius germán királyról eredeztetik legendáját. A név egy nyugat-germán törzsnévből eredhet, akik még a Római Birodalom idején telepedtek le az Alsó-Rajna vidékén. Valójában sok esetben előfordult

az is, hogy Gambrinusnak szentelt sörfőzdek maguk találtak ki történeteket a védőszentről, ezzel is jó reklámot és hagyományt kreálva a fogyasztóiknak.⁵

Gambrinus legendája mind a mai napig él. Hatása azonban az utóbbi századokban megerősödött. A 19. század végén a híres osztrák sörfőzők és malátagyárosok *Gambrinus*ról nevezték el szakmai lapjukat.⁶ De nem kell messzire menni, a hazai sörfőzők szintén a sörfőzők királyáról nevezték el lapjukat. A Magyar Sörkereskedők Országos Egyesületének lapja a *Magyar Gambrinus* volt, amelynek első száma 1906-ban jelent meg.⁷ „*Ki volt Gambrinus? Hányszor balljuk ezt a szót, hogy „Gambrinus“, de vájjon gondoltunk-e már arra, hogy mit jelent? Tudjuk, hogy valami összefüggés van közte meg a sörfőzés, vagy jobban mondván: a sörözés közt, hiszen a sörgyárak plakátjain ott díszleleg az arcképe, amint boldog mosollyal emeli ajkához a habzó árpaléval telt kebelét. Azután meg alig van nagyobb város, ahol meg ne talál-nék azt a sörcsarnokot, amely tőle vette a nevét. Ki volt hát ez a Gambrinus? Ember, vagy mesebeli félisten? Avagy talán az Olympus istenségei közé tartozott? Nem kell olyan messze az ókorba visszamenniünk, ha Gambrinus családfáját kutatjuk. Elég, ha a 14-ik századbéli Belgiumot keressük fel, ahol ebben a korban igen nagy lendületet vett a sörfőzés nemes mestersége. És pedig azért, mert I. János brabanti herceg nagy kedvelője volt ennek a finom italnak és a sörözőcéh emiatt dísztagjává választotta. I. János neve latinul: 'Jan primus'. Ebből ferdült el a 'Gambrinus' név, amely ime hat évszázad múltán is megőrizte ennek a sört kedvelő brabanti hercegnek az emlékezetét.*”⁸

A Pesti Magyar Sörfőző Céh 1844-ben készült zászlaján is szerepelt Gambri-nus neve és alakja.⁹

Láttuk, hogy a sörnek már van királya, de ki a feltételezett első Árpád-házi királyunk, aki említést tesz oklevelekben már a hazai sör előállításáról, illetve alapanyagának természetéről?! A garamszentbenedeki apátságot I. Géza király (1044 k.–1077) alapította 1075-ben. Az alapítólevél a sör egyik alapanyagát, a komlót név szerint is megemlíti. A szövegből valószínűsíthető, hogy még nem természetették, de mindenesetre már gyűjtötték a komlót, és mivel a bencések élen jártak a sörfőzésben, a forrás bizonyítja a 11. századi hazai sörfőzés jelenlétét: „... és a többi fent mondott falunak elrendeltem, hogy fűvet vágjanak az apátnak, komlót gyűjtsenek, udvarhelyet és udvarházat készítsenek, bort szállítsanak, télen pedig táplálják az apát két lovat.”¹⁰

Ha már az egyháznál tartunk, ismertetni érdemes a sörfőzők védőszentjeit, akik között akadnak uralkodók is, vagy olyan szent királyok vagy hercegek, akikről később sört neveztek el.¹¹ A szentek Európa tájegységei szerint változtak az ismertebb patrónusok közé tartozik Szent Dorottya (290 k.–311) és Szent Miklós (270–343). Hazánkban is nagyon népszerű volt Szent Flórián (240 k.–304) is,

5 Lobberg, Rolf: Das grosse Lexikon vom Bier. Wiesbaden, 1998. 72–77. o.

6 <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=gbh> (Megtekintés: 2020. április 19.)

7 https://library.hungaricana.hu/hu/collection/helyi_lapok_szabolcsszatmarbereg_MagyarGambrinus/ (Megtekintés: 2020. április 19.)

8 *Vendégülők Lapja*, 1930. július 20. 46. évf. 14. sz. 9. o.

9 Szabó Ernő – Szigeti Andor: Sörlexikon sörtörténelem. Budapest, 1996. 81–82. o.

10 Sziklainé Lengyel Zsófia: 165 év 165 miniszteri Dreher Sörgyárak. Budapest, 2019. 66. o.

11 Kovács Gábor – Vétek György: Sörkalendárium 2001. Budapest, 2000.

aki a tűzveszélyes szakmák védőszentje. Másutt, Európa eltérő országaiban és régióiban: Szent Ambrus (339–397), Szent Kolumbán (540–615), meisseneni Szent Benno (1010–1106), nikodémiai Szent Adorján (?–306), kildairi Szent Brigitta (453 k.–524) és Szent Otmár (689 k.–759 k.) is a sörfőzők, sörösök védőszentjeként jelenik meg.

A sörházakat, a tűzvéstől rettegve, általában a városok, falvak szélére telepítették. Ezért is válhatott Szent Flórián a hivatalos, legtöbb helyen (hazánkban is) megjelenő védőszentté. Myrai Szent Miklós (270–343) pedig, mivel amúgy is a kereskedők védőszentje, valamint ismert volt a gabonacsoda legendája, így méltóképpen válhatott a serfőzők, a termelők és az előállítók védő alakjává. A szentek között jócskán találunk uralkodóház tagjait: Szent Vencel (901–935) cseh szentet akár iparvédőnek is nevezhetjük. A herceg a Přemysl-uralkodóházba született a 900-as évek elején, és arról nevezetes, hogy igazi nemzeti értéknek tekintett a híres cseh komlóra. Rendeletében halálbüntetést helyezett kilátásba azokra, akik e kincset külső országokba kívánták szállítani, eladni. Nem csoda, ha a cseh sörfőzők védőszentjévé vált. Az egyik legszebb sörrel kapcsolatos magyar legenda Árpád-házi Szent Erzsébet (1207–1231) nevéhez fűződik, aki betegeket táplált, gyógyított vele. A *Legenda Aureában* megörökített legendája szerint Erzsébet kancsója – amelyből az italt töltötte – sosem fogyott ki a sör, dacára annak, hogy mindenkinek teletöltötte a poharát. Nem véletlenül volt ő, Szent Flórián mellett a magyarországi sörfőzők és sörfőző céhek közkedvelt védőszentje a késő középkor folyamán. Szent királyaink nevét a 20. század első felében számos sörmárka is megörökítette. Szent László,¹² Szent István, vagy éppen Szent Imre herceg, Szent Gellért püspök és Mátyás király söre igen népszerű volt, olyannyira, hogy Szent Istvánról még egy tápszer-cikória-, maláta- és sörgyárat is elneveztek.¹³ „Királyról” szintén sörgyárakat neveztek el. Azt nem tudni, hogy pontosan melyik királyról, feltételezéseink szerint Gambrinusról vagy Szent Istvántól eredtethetjük a Király Sörgyárak elnevezését. Két fontos sörgyárunkat is Király Sörgyárnak, vagy Sörfőzdének hívták. Az egyik a később is ismert Nagykanizsai Sörgyár volt, a másik pedig a Kőbányán épp csak egy évig 1898-ban üzemelő, de korábban alapított és a Dreherek által megvásárolt Király Sörfőzde és malátagyár volt.¹⁴

A „sörkirályság” tehát, láttuk, igen népszerű volt minden korban, főleg a marketing, a reklám és a sör eladása szempontjából. De létezett valóban sörkirály? A válasz igen, és ez részben hazánkhoz, a Magyarországon azóta is ismert sörmárkához, illetve az azt alapító Dreher családhoz köthető.

12 *Török Róbert*: A Szent László hagyomány megjelenése a kereskedelembe reklámban. In: Szent László kora és kultusza tanulmánykötet Szent László tiszteletére. Szerk. *Kerny Terézia – Smobay András – Mikó Árpád*. Székesfehérvár. 2019. 258–264. o.

13 *Török Róbert*: A Kőbányai Polgári Serfőzde és a Szent István Tápszerművek Rt. In: István a Szent király tanulmánykötet és kiállítási katalógus. Szerk. *Kerny Terézia – Smobay András*. Székesfehérvár. 2013. 400–448. o.

14 Ez sör. Szerk. *Török Róbert*. Budapest, 2018. 82., 91., 152. o.

IMPERATOR

A SÖRÖK KIRÁLYA

GYÁRI TÖLTÉS
IMPERATOR
SÖRKÜLÖNLEGESÉG
KIRÁLY
SÖRFÖZDE RT.
NAGYKANIZSA

KIRÁLY SÖRFÖZDE RT.
NAGYKANIZSA K.L.

A Király Sörfözde reklámja

A „sörkirály”¹⁵

A „sörkirályt” Dreher Antalnak (1810–1863) hívják,¹⁶ de nem ilyen néven anyakönyvezték. Franz Anton Dreher (1736–1820), a dinasztialapító fia gyermekkorában sokat időzött apja birtokain. Élénk esze és tettvágya már fiatalkorában megmutatkozott. Édesanyja először házitanítót hívott hozzá, majd a josphstadt-i piaristák konviktusában tanult humán tudományokat. Édesapja halála mélyen megrázta a gyermeket, a család vagyoni helyzete is bizonytalanná vált. Szokás szerint az ifjú Antal az egyik helyi sörfőzőmesterhez került tanoncként. A simmering-i Meichl család főzőházába. Itt ismerte meg, és lett későbbi barátja a müncheni Spaten sörgyár ifjú tulajdonosa: Gabriel Sedlmeyer (1811–1891). A kor szokásának megfelelően vándorútra keltek, és előbb cseh, majd német területeken (Prága, Drezda, Weimar, München, Frankfurt, Hamburg), később Angliában tanulmányozták a sörfőzés tudományát. Angliába érkezve azonban nem fogadták szívesen az idegen tanulni vágyó sörfőzőmestereket, hiába volt számos ajánlásuk, még a nagyköveti levél sem segített. Ekkoriban meghívást kaptak egy rókavadászatra, ahol az esetlen Dreher Antal az első hajtásnál még a kalapját is elveszítette. Azonban az eseményen szórakoztató jellemére felfigyelt a befolyásos, dúsgazdag Mr. Bass, azaz Michael Thomas Bass II. (1799–1884), a híres Burton Ale sörök gyártója.¹⁷ Az ajánlólevelet megkapva Dreher ezután több gyárat is meglátogatott. Eljutott Glasgowba és a skóciai Edinburghba. A legenda szerint titokban sétapálcájába rejtve sörélesztőmintákat hozott el, és azt vizsgálva, hazajuttatva fejlesztette a nevéhez köthető lager sört.¹⁸ Anglia után még egy évet töltött Münchenben, a sör városában, ott ahol állítólag megtalálták Gambrius király bölcsőjét. Hazatérve azonban nemvárt bajok sokasodtak. Az 1632 óta működő családi sörház adóságokkal volt teli, és hitelfelvételre kényszerült, amikor 1836-ban átvette az üzemet. Egy évre rá már sikereket ért el, és megházasodott: egy kremsi birtokos leányát vette el, Wisgrill Annát (1816–1841). Az üzem fejlődött, új technológiát alkalmazott, és az újfajta sört, az alsóerjesztésű lager sört is bevezette. Első felesége 1840-ben gyermektelenül elhunyt, ezt követően betegségek is gyötörték az ifjú Dreheret, de a gyógyír Anna Maria Herrfeldt (1824–1884) személyében, második feleségében hamar megérkezett. Dreher Antal később sokat betegeskedett, de családja segítségére sietett. Sógora, Aich Ferenc (1803–1875) igazgatóként átvette az üzem irányítását. Az üzletvitelhez August Dieglmayer (1827–1877), egy müncheni sörfőző fia is csatlakozott. A sörgyárat felújították és nagyszabású építésbe kezdtek, ami az akkori Európa egyik legnagyobb sörgyárává vált. A városi sörözők kielégítése érdekében Bécsben a Landstrassen telket vásárolt, amelyen háromszintes raktárbázist, ászokolót, bérlakásokat, vendéglőt és kávéházat alakított ki. Betegségei ellenére Dreher Antal kedvenc időtöltéseinek egyike volt veszélyes hegyi túrára indulni, megmászni a legmagasabb csúcsokat

15 *Hensel, Eduard*: Anton Dreher. Biographische Skizze. Wien, 1864.

16 Megjegyezzük, létezik „vodka király” is. Ó Pjotr Szmirnov, a Szmirnoff vodka és gyár alapítója.

17 https://en.wikipedia.org/wiki/Michael_Thomas_Bass és <http://www.burton-on-trent.org.uk/category/burtonians/bass-family/bass3> (Megtekintés: 2020. április 19.)

18 *Sziklainé Lengyel Zsófia*: Dreheről Dreherig. Budapest, 2019. 25. o.

Dreher Antal

és havasi pásztorok kunyhójában tölteni éjszakát, úgy, hogy kora reggel a legmagasabb csúcsokról köszönthesse a felkelő nap sugarait.

Üzlete fejlődött, a világ minden részébe szállították a Dreher-sört. Ekkor már őt magát is „sörkirályként” emlegették. Maga az uralkodó, I. Ferenc József is meglátogatta üzemét, aki meglegedésére Dreher Antalt birodalmi tanácsossá nevezte ki és ki is tüntette. Később Dreher megvásárolta a csehországi Michelob-i birtokot, ahol újabb sörgyárat alakított ki. A kiváló adottságú pesti Steinbruch, azaz Kőbánya épp nem működő (1854-ben alapított) sörházát is

megvásárolta 1859-ben. A Dreher hazai története itt kezdődik. 1862–1863-ban itt jelentős fejlesztéseket hajtott végre. Dreher Antal 1863-ban minden előzmény nélkül egy színházi előadás után otthonában váratlanul elhunyt. A „sörkirály” birodalmát, a hazai és külföldi Dreher Sörgyárat, a még kiskorú örököse ifj. Dreher Antal (1849–1920) majd azt követően Dreher Jenő (1872–1949) örökölte. Az ifjú örökösök felnőttek a feladathoz, és a „sörkirály” valódi birodalmát továbbvitték, ameddig tudták. A 20. századi nehézségek után azonban a Dreher Sörgyárak Zrt. kőbányai telephelyén a mai napig virágzóan üzemel. Dreher Antal ugyan sörkirály volt, de mégsem volt felszentelt uralkodó. Térjünk most vissza eredeti témánkhoz. I. Ferenc József kitüntette a sörkirályt, és annak fiát, ifj. Dreher Antalt is. Meidzsi japán császárnak (1852–1912) 1869-ben több más áruval együtt protokoll ajándékként Dreher sört küldött, de szerette-e a sört, és mi köze van a sörhöz az uralkodónak?

A király söre¹⁹

A magyar király, osztrák császár köztudottan puritán volt az étkezést tekintve. Ha egyedül tartózkodott Schönbrunnban, írja a *Tolna Világlapja* 1906-ban, akkor erőlevest, marhahúst, kevés főzeléssel evett. Hozzá pedig egy pohár sört fogyasztott. Több egykorú leírás is megerősíti, hogy az uralkodó kedvelte a sört és egy-egy pohárral szívesen fogyasztott. A király nagyon keveset és nagyon gyorsan evett, írja egy másik forrás: „*Ferenc József szerette ugyan az egyszerű ételeket, de sosem villásreggelizett. Étrendje a következő volt: hajnali 5-kor reggeli. Teát tejjel, vajjal, zsemlyét és hideg sültet fogyasztott ilyenkor. Déli 1 órakor volt a déjeuner, amely levesből, húsból, főzelékből és gyümölcsből állott. Az 5 órai dínere előétel, leves, hús, főzelék, tészta, gyümölcs került feltálalásra. Este 8-kor a király savanyútejet és fekete kenyeret fogyasztott és aztán azonnal nyugovóra tért. Burgonyapürének és gyümölcsnek minden étkezésnél kellett szerepelnie. Legkedvesebb étele a vadhús és a marhahús volt. Újításokat nem tűrt a menüben. A császár diétán soha nem élt és még idős korában is bírta a nehéz ételeket.*”²⁰ Ferenc József fiatalkora óta azonos szinten (65 kg) tartotta súlyát és időskorában is csak egy-két kilógrammot fogyott. 1943-ban az *Új Idők* című lap így ír az uralkodó étkezéseiről: „*Délben tálcán adták be a dejeneurt asztalára, mely nagyon egyszerű volt. Bouillonból, húsetelből, tésztából és feketekávéból állt. Melléje egy pohár bajor sört, pohár könnyű fehér bort és pohárka likőrt adtak be. A tulajdonképpeni ebédet délután öt órakor tálalták, amikor a terített kész asztalt betolták dolgozószobájába. Az ebéd is igen egyszerű volt. Rendesen leves, bors d'oeuvre, asperges (spárga), pièce de boeuf róti (sült marhaszelet), csemege és kávéból állt. Italképpen egy pohár barna sört, egy pohár könnyű fehér bort, (Chateau Issan) és egy pohárka likőrt szolgáltak fel. Az utolsó években hetenként kétszer, csütörtök és vasárnap orvosi*

19 <https://mkvm.hu/ferenc-jozsef-soros pohara/> (Megtekintés: 2020. április 19.)

20 *Új Idők*, 1936. szeptember 30. 42. évf. 39. sz. 408. o.

rendeletre egy-egy pohár francia pezsgőt ivott királyunk. Általábanvéve igen mértékletes volt, keveset evett, a felszolgált italok nagyrésze is érintetlenül került ki asztaláról.”²¹

A Burgban vagy másutt megrendezett udvari ebédek, bálók alkalmával is a menülapok és a leírások tanúsága szerint fogyasztottak, illetve fogyasztott az uralkodó sört vagy bort.

Az uralkodó egyik söröspohara fennmaradt. Jelenleg a Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum gyűjteményében őrzik. A hosszúkás talpas 3 dl-es hitelesített átlátszó söröspohár két sávval ellátott középütt gótbetűs német felirata magyarra fordítva a következő: „*Ferenc József császár ivott ebből a pohárból Salzburgban 1895. február 19-én.*” Az uralkodó 1895. februári salzburgi rövid látogatása egy igen sajnálatos eseménynek volt köszönhető. Habsburg–Tescheni Albrecht (1817–1895) császári és királyi főherceg 1895. február 18-án az itáliai arco-i palotájában rövid betegeskedés után elhunyt. Ennek apropóján tartózkodott a császár Arcoban. A főherceg halála után egy nappal február 19-én viszont rögtön visszautazott Bécsbe. A *Salzburger Volksblatt* részletesen beszámol a rövid salzburgi látogatásáról: „*A császár Salzburgban. Mint már korábban jelentettük Öfelsége Ferenc József császár rövid időre tegnap délután 4:40 perckor Rosenheimen keresztül Salzburgba érkezett. Útjára Stallmeister ezredes, Rudof Liechtenstein (1838–1908) hercege, gróf Paar (Eduard von Paar, 1837–1919) valamint a királyi vasút igazgatója lovag Hostath Klaudy von Claudius (1933–1903) kísérte. A császár és kísérete részére a Hof-Warte-Salon (Főpályaudvar királyi váró szalon) helyiségében díszvacsorát rendeztek. A vendégeket a kormányzó gróf Thun (Franz Anthon Thun-Hohenstein 1847–1916) fogadta. Öfelsége König vendéglőst kedves szavakkal illette a kellemes fogadtatásért. Császár 5:00 órakor újra elhagyta Salzburgot, és folytatta útját Bécsbe, ahová este tizenegyre érkezett meg.*”²² A források igazolják a pohár valódiságát. Ferenc József tényleg járt aznap délután Salzburgban. Ennek a rövid látogatásnak, és az uralkodó sör iránti szeretetének az emlékét őrzi a múzeumi tárgy. A salzburgi sörfőzésnek középkori egyházi hagyományai vannak. Első okleveles említése a 13. században II. Eberhard von Regensberg (1170–1246) uralkodása és érseksége (1200–1246) alatt jelent meg. A salzburgi érsek mint a tartomány világi ura is egyben udvari sörfőzdeket tartott fent, s amit az udvar nem használt fel, azt a sört a lakosság részére értékesítették.²³ Azt sajnos nem tudjuk, hogy milyen sört ivott Ferenc József, de feltételezhetjük, hogy minden bizonnyal helyi, udvari sört kóstolhatott.

A sör világbirodalma

Az évezredek és évszázadok során a sör meghatározó eleme volt, és mind a mai napig meghatározója civilizációs kultúránknak, amelynek népszerűsítéséhez a vezető elit is hozzájárult. A sör hol populáris, hol „elit” italként jelent meg.

21 *nemes Subay Imre*: Udvari konyha, udvari ebédek. In: *Új Idők*, 1943. június 12. 49. évf. 24. sz. 706. o.

22 *Salzburger Volksblatt*, 1895. február. 20. 25. évf. 42. sz. 3. o.

23 *Kovács Gábor – Vétek György*: Sörkalendárium 2001. Budapest, 2000. 70. o.

*Ferenc József
császár sörös
pohara*

De volt polgári, népi, sőt még munkásital is, a társadalmanként különböző és változó korokban.²⁴ Egy azonban biztos, a sört a világ szinte minden országában ismerik. Ha nem is uralkodói minőségben és királyi márkánévvvel, de előszeretettel fogyasztja mindenki, aki szereti. Milyen érdekes, hogy a bort tartjuk elit italnak, s mégis a sör a „legkirályabb”, illetve legkirályibb évezredes legendákkal és tradíciókkal teli ital.

„A sör annak a bizonyítéka, hogy Isten szeret minket, és azt akarja, hogy boldogok legyünk.” Benjamin Franklin (1706–1790).

24 Ez sör. Budapest, 2018. Szerk. Török Róbert. Budapest, 2018.

Tőrös István

„SZABÓ GYÖRGY A NEVEM, DE EZ NEM IGAZ”
HÁROM ÚJABB ÜGY A SZATMÁR MEGYEI INSZURGENS LOVASEZRED
AUDITORI IRATAI KÖZÜL

Igaz, nem ilyen ünnepi alkalom okán, de hasonló témában jelent meg írásom A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 2015. évi számában. Akkor a szatmári inszurgens lovasezredbeli Boronkay László secund kapitány ellen lefolyt pert ismerttettem. Jelen írásomban sem távolodom el a már megismert alakulattól, mivel annak hadbírája, járdánházi Kováts Sándor auditor kapitány 29 ügyet tárgyalt 1809. augusztus. 4. és december 9. között.¹ Ezen 29 vizsgálatból szeretnék a következőkben hármat ismertetni.

Az első ügy főszereplője Szilágyi György fábiánházi adófizető. A nevezett úr az ezred jogszolgáltatásának látóterébe egy 1809. július 13-án kelt levél által került be, amelyet a károlyi uradalomból írtak az ezred parancsnokának. A levélből kiviláglik, hogy Szilágyi György, aki nemcsak álnéven szolgál, mint Szabó György, – amelyre minden oka megvan –, hanem „... több rendbéli tetemes tolvajságokért a Mlgos Károlyi Gróf Károlyi Familiának tömlöztébe esvén, abból még a múlt 1808-k Esztd. Mindszent havában elszökött.”² A szabad levegőn, amint tehetette, beállt a Szabolcs megyei inszurgensek közé gondolván, azok úgyis a franciák ellen indulnak, így hamar eltávolodhat a fenyegető tömlöc rémétől. Ezen a kísérlete kudarcba fulladt, mivel itt utolérte a törvény keze, így újból tömlöcbe került. Innen 1809 júniusában távozott el, ugyancsak engedély nélkül. A szökést még azzal fejelte meg, hogy kifosztotta a Szabolcs megyei Kopácsapáti templomát. Másodszor is beállt az inszurgensek közé, ezúttal a Bereg megyei nemesi felkelők közé csapott fel, ugyancsak Szabó György néven. Ezen próbálkozása sikerrel járt, mivel a levél már Veszprém vármegyében érte az inszurgenseket, de mint látjuk, a nagykárolyi hatóságok nem könnyen mondtak le róla. 1809. augusztus 5-én kelt, a beregi svadron parancsnokának írt levelében Kováts Sándor auditor megadja a szökevény személyleírását: „Középszerű magasságú, vékony termetű, haja, szakállá, szemöldöke, úgy az ábrázatja is vereses. Egy kevésse himlőhelyes, szemei kékek a beszédben egy kevesé selypít.”³ A levél végén megjegyzi, hogy ha lehet, kísérettel

1 Leltári szám: HM HIM Hadtörténeti Múzeum (a továbbiakban: HTM) Kézírtos Emlékanyaggyűjtemény (a továbbiakban: KE) 16.014/Em.

2 HTM KE 13.121/Em.

3 HTM KE 13.126/Em.

küldje át Nyárádra hozzá vizgálatra. Csebi Pogány József százados augusztus 18-án már küldte tovább Szilágyit, aki, az elmondása szerint, június elején csapott fel a beregiek közé. Mivel a felszerelés nagy kincs volt, kérte, „*ha ottan tartoztatik adgya által Pajtás Uram a mondurját, fegyveret és Lovát a Strázsa mesterünknek hogy hozza vissza.*”⁴ A helyzet eddig megoldódni látszott, és minden jel arra mutatott, hogy a korántsem példaértékű tettekkel büszkélkedő Szilágyi végül elnyeri büntetését.

1809. augusztus 15-én Jaur Mihály 17 éves, nőtlen, görög katolikus vallású, paraszti származású köztisztviselő a következő vallomás tette: „*Az ugy történt hogy én a Profusnál a rabokat strázsáulván északa ezen rab maga szükségére ki kéredzett. Vason lévén a rab én utána mentem, ő a kertben a gazba bujván én azt gondoltam hogy a kert hátulján sövény lévén ki nem szökhet, és inkább az útsza felé vigyáztam, azonban nem gyözzvén várni kiáltottam hogy jöjjön már, de már ő akkor elszökött utána eredtünk az után a házi gazdával és több strázsák is de meg nem kaphattuk.*”⁵

A szökött rab nem volt más, mint Szilágyi György. A szökésre augusztus 12-e előtt kerülhetett sor, mivel egy 12-én kelt levélben tájékoztatta Vécsey Lőrinc ezredes⁶ Klobusitzky Ignácot, a Károlyi család uradalmi igazgatóját az eseményekről. „*A Tettes Regens Úrnak Károlyból Julius 13-ik napján hozzám botsájtott hivatalos Levele szerint minekutánna ezen mostani Qvartélyomban egy Kis rendbe szettem magamat Szilágyi György Fábiánházi Adófizető, a Ki magát Ns Szabó Györgynek nevezvén a Bereghi felkelt Ns Sereghez mint Köz Vitéz Kapsolta, a Kormányom alatt lévő Bereghi Svadronban fel Kerestetvén és meg találván a Hadi Fogházban tetettem, de minekelotte Kérdöre vétetett volna Északának üdején a Katona vasat, és Mindent magáról le vetvén a Strázsák Keze alól el szökött, e szorgalmatos fel Keresés után is meg nem Kapattathatott.*”⁷

Jaur Mihály büntetéséről Kováts auditor a következőképp vélekedett: „*Tudatlan egygyügyüségéből, vagy talán azért is mivel nem gondolta hogy egy Insurgens Katona meg szökjön és hogy ez olly terhes Rab- Szalasztván el ezen Strázsa Szabó Gergely Rabot ugy vélem hogy eddig való büntetésével a T. Hadi Törvényszék meg elégedvén szabadon botsájtasson.*”⁸ Az 1809. augusztus 17-én tartott haditörvényszéken még az áristomban már eltöltött idején felül plusz 48 óra rövid vason, és kenyéren és vízen való böjtölésre ítélték.⁹

4 HTM KE 13.129/Em.

5 HTM KE 13.148/Em.

6 báró hernádvécei és hajnácskeői Vécsey Lőrinc (1775–1813) 1798 és 1804 között a császári-királyi 4. huszárezredben főhadnagy. 1804-ben valóságos rokkanttá nyilvánítják, így leszerel. 1808-tól császári és királyi kamarás. 1805-ben a Szatmár megyei inszurgens lovas ezred századosa majd 1809-ben parancsnoka. 1813-ban a lipcsei csatában meghal. *Treuenfest, Gustav Ritter Amon von: Geschichte des k. k. Husaren-Regimentes Arthur Herzog v. Connaught u. Strathearn Nr. 4.* Wien, 1903. 278., 306. o., *Gudenus János: A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája.* IV. kötet (Sz-Zs) Budapest, 1999. 188. o., *Schematismus der Oesterreichisch-Kaiserlichen Armee: für das Jahr 1804.* Wien, 283. o., *Szirmai Szirmai Antal: Szathmár vármegye' fekvése történeti és polgari esmérete.* I. kötet, Buda, 1809. Ezúton is köszönöm Lenkefi Ferencnek az újabb információkat!

7 HTM KE 13.131/Em.

8 HTM KE 13.148/Em.

9 HTM KE 16.014/Em.

A következő eset gyanúsítottja, Nagy Gábor 24 éves, református, nőtlen, ugyancsak Csebi Pogány kapitány svadronjában teljesített szolgálatot. A kérdésre, hogy hogyan került ide, azt felelte, hogy állítólag részegen szidalmazta a feljebbvalóit és verekedett, de ő erről semmit sem tud. Az auditori felvilágosítás után is állítja, hogy ő ezeket nem tette, és a szállásán tartózkodott – amely, mint látjuk az eset egy pontján tényleg fedi a valóságot – és erre tanúi is vannak. Az utolsó mondata árulkodó, hogy érzi, hogy elég nagy pácban van, miszerint: *„Én eddig is jó viseltem magamot csak most egyszer Szabadullyingak, fogadom soha többször leg Kisebb panasz sem lesz ellenem.”*¹⁰

A tanúk a következőképpen számolnak be az esetről: A kocsmából kiszűrődő, nem barátságos véleménycsere hangjaira több tiszt és a strázsán lévő káplárok a helyszínre siettek. Itt az események mozgatórugójaként szolgáló Nagy Gábort vasra szerették volna verni a viselkedése miatt. A gyanúsított erősen ellenállt: *„én meg is fogtam volt és Kivitettem a Kortszaból de ő majd Ki vájta a Szememet, és Kezem Közül Ki fejtőzvéen elszaladt a Szállására”*,¹¹ vallotta később Szabó István káplár. Nagy Gábor *„... ki nem hogy ezen parantsolatnak engedelmeskedett volna sőt szemünkbe meg mondván hogy Ő ott a teremtsüinket nem megyen a Qvartélyára futott s ki hozván egy fokost az Utzára kiálott s kiálította No baszom a Teremtését a Tiszteknek és Káplárnak jöjjön ide ha el akar veszni ....”*¹² Kálmándi József káplár ekkor felé indult, hogy nyugalomra intse, de Nagy felé ütött a fokossal olyan erővel, *„... ha talált volna nem jó jártam volna...”*¹³ Kálmándi ezután teljesen érhető okokból a kardjával felé vágott, de nem találta el. A hangerő tanúbizonyosága, hogy volt, aki csak hallotta Nagy Gábor az irodalmi magyar nyelv szépségeitől igencsak távol eső tirádáit. *„Azt hallottuk hogy Nagy Gábor a Qvartélyra elibe Ki álván teremtével szidta a Fő Tiszt Urakat és Kissebbitette- nevezetesen Derzsenyi Hadnagy Urra azt Kiálította: Te német Pitsából esett gyere ide fog meg magad ne parantsold másnak hogy tanítsalak meg.”*¹⁴ A rövid ütésváltás után a tisztek és a káplárok testi épségük védelmében visszavonulót fűjtak. Váradi András káplár szerint Nagy alkonyattól vagy este 10 óráig hangoskodott az utcán a szállása előtt.¹⁵ Több tanú is ugyancsak állította, hogy bár részeg volt, nem volt még olyan állapotban, hogy ne tudta volna, mit beszél.¹⁶

Mint sok többrészes regény vagy filmfolyam címében Nagy Gábor visszatért a kocsmába fokosa társaságában este tíz óra tájban, a fentebb bemutatott izgalmak után. A második látogatás sem maradt sokáig inzultus mentes. Nagy Gábor ekkor a vendéglátó egység tulajdonosát akarta megverni, mivel az, betartva az előírást, a takaródó fúvás után már nem szolgálta ki borral őt.¹⁷ A tisztek újból megpróbálkoztak a renitens inszurgens vasra veretésével. Az éjszakai őrsegen

10 HTM KE 13.163/Em.

11 HTM KE 13.165/Em.

12 HTM KE 13.164/Em.

13 HTM KE 13.165/Em.

14 Uo.

15 Uo.

16 Uo.

17 HTM KE 13.164/Em.

lévő káplárok, Szögyényi Tamás és Váradi András meg is jelentek a helyszínen, hogy végrehajtsák a parancsot. Egy tanú beszámolója szerint Nagy Gábor „*azt mondván hát Strázsa is van itt s avval a Csákánnyal mikor Szögyényi észre sem vette Keményen a Hátára ütött*”¹⁸ „...*Nagy Gábor a Csákányával és engemet úgy hátba vágott hogy még most is érzem az Ütést én avval nagy nebezen haza mentem*”¹⁹ – foglalta össze vele történeteket Szögyényi Tamás. Nagy Gábor ekkor újra a szállására menekült, ahol éjfélig szidott mindent és mindenkit „*sok basza teremtésével ebattával illetvén*”.²⁰ Az előjárójára, Kálós hadnagyra vagy háromszor rontott rá, hogy megverje.

Kováts auditor első véleménye a büntetés mikéntjében a következő volt: „...*ezen tselekedetei példás büntetést érdemelnek a volna a Véleményem hogy Két bétig rövid vason minden bétén három napi Kenyéren és vizen való böjtöléssel fogságban tartasson és Ki Szabadulása után az egész Svadronynak jelenlétében a Fő Tiszt Urakat Vason Kövesse meg és engedelmet instállyon.*”²¹

A haditörvényszéki ítélet szerint, bár amit tett, halállal lett volna büntetendő, de mivel a fentebb leírt eseményekig nem tett semmi törvény elleneset, és mint olvashattuk fentebb megígérte, hogy jól viselkedik, elkerülte a halálbüntetést. Végül ítélete a következőre enyhült: „...*három héti bé zárt arestomra rövid vasra minden bétén 3 napi kenyéren vizen való böjtölésre íteltetem úgy hogy minden 3 ad nap két óráig a szabad levegön légyen, és ha ki szabadul az egész svadron jelenlétében kövesse meg a fő tiszt urarokat és kérjen engedelmes...*”²²

Az utolsó bemutatott ügy Kiss Elek strázsamester pere. Kiss Elek 30 éves, református, nőtlen.²³ Feladata „*A széna és zabb portzioknak faszolása...*”²⁴ amit egy nappal előtte közöltek az adott faluval. 1809. október 27-én Kiss Eleket az ellátó körútja a Fejér vármegyei Csösz faluba vitte. Itt mivel nem volt készen az előírt mennyiség, elég kemény önbíráskodásba fogott. „*Tudni illik: a Bíró ide haza nem lévén a Kis bírót utza hosszában Káromlotta, verte, tagolta, bajánál fogva hurcolta mint a dögöt és a páltzáját*”²⁵ is rajta széjjel szaggatta.²⁶ Ezután útja a bíró háza elé vitte „*ott is bason ló Káromkodások közt azt felelte hogy ötet nagyobra Kell betsülni mint az Istent és a bírónét gyermek ágyban lévén gyermekestül öszve akarta vagadni.*”²⁷ Végso dühét a távol lévő bíró sógorán, akit a bírónak hitt, töltötte ki. „...*oda mentem a nagy bírónak a házához és a bíró sógorát a bírónak gondolván minthogy páltza nem volt nállam ki rántottam a kardomat annak lapjával a hátán akartam verni*

18 Uo.

19 Uo.

20 HTM KE 13.164/Em.

21 HTM KE 13.165/Em.

22 HTM KE 16.014/Em.

23 HTM KE 13.181/Em.

24 Uo.

25 A pálca nádból készült, „felső részén kinőtt darabbal”, és olyan hosszúnak kellett lennie, hogy elérje a katona kabátjának legalsó gombját, és olyan vastagnak, mint a fegyver csöve. A magyar királyi nemesi felkelés 1809. évi szabályzatai. Szerk. *Lázár Balázs*. 2009. 54. o.

26 HTM KE 13.169/Em.

27 Uo.

*d ő le buzván magát a fejét találtam el és megvéreztem.*²⁸ A falu bírói és a tanúk által küldött levélben kihangsúlyozzák, hogy a bíró sógora „... *aki úgy is Isten nyomoruttya és hibás legén...*”²⁹ Levelük végén a falusiak igyekeznek nyomást gyakorolni az ezred jogszolgáltatására, mivel meglebegtették annak a lehetőségét, hogy „... *egyenesen Ó Főlsége eleiben fogjuk a dolgot terjeszteni.*”³⁰

Az ügyet 1809. november 6-án tartott törvényszéken tárgyalták, kilenc nappal az eset után. Vallomásában Kiss Elek mindent beismert, nem próbált azzal takarózni, hogy ő semmit sem tudott. Az egyetlen dolog, amit kihagyott, az a bíró feleségének bántalmazása volt.³¹ Büntetése az eddig börtönben töltött egy héten felül az volt, hogy egy hónapra lefokozták közvitéznek és 6 forintot volt köteles fizetni a bíró sógorának.³²

28 HTM KE 13.181/Em.

29 HTM KE 13.169/Em.

30 Uo.

31 HTM KE 13.181/Em.

32 HTM KE 16.014/Em.

Vörös Boldizsár

„A NEMZET, AZ ÁLLAMI REND ÉS A KERESZTÉNYSÉG MÁRTÍRJAI”
ÁLDOZATOK ÉS MEGŐRÖKÍTŐIK A NEMZET VÉRTANÚINAK EMLÉKMŰVÉN

A Magyarországi Tanácsköztársaság bukása után, a magyar Nemzetgyűlés 1920. február 16-ai alakuló ülésén tartott nyitóbeszédében Huszár Károly miniszterelnök megemlékezett az 1919-es diktatúra áldozatairól: „*Ez a Ház maga szegyetlenek kinzókamrává változott, ahol a nemzetnek vértanúi voltak, ahol hazánk-
nak legjobb fiait halálra kinozták csak azért, mert önérzetes honpolgárok, magyarok és keresztények voltak. Tartozunk azzal, hogy egy pillanatot áldozzunk mindazon hősök emlékének, [a képviselők felállnak] akik mint a nemzet, az állami rend és a kereszténység mártírjai a magyar nemzet jövődjéért való harcokban életüket, egészségüket, családi boldogságukat elvesztették. Pihenjenek nyugodtan sirjaikban, az utánuk jövődjő nemzedék neveiket elfelejteni soha nem fogja. Az ő mártír véruik és vértanui haláluk lesz erőssége az utánuk következő generációknak*”.¹ Ebben a beszédrészletben már megjelentek azok az elemek, amelyek a csak évekkel később meginduló emlékmű-állítási munkálatokban is kulcsfontosságúak lesznek: a törekvés a Magyarországi Tanácsköztársaság valamennyi mártírjának név szerinti megőrkítésére; ilyen személyeknek „a nemzetnek vértanui”-ként megjelölése;² „a magyar nemzet”, „a magyar állami rend” és „a kereszténység” mártírjaiként értékelésük; „a nemzet jövődjéért való harc” megjelenítése; az Országháznak fontos helyszíneként említése.

1929 elején a Fehér Ház (egykor Fehérház) Bajtársi Egyesület kezdeményezte a „vértanúk”-nak emlékművet állító országos szervezet létrehozását. A „Nemzet Vértanuinak 1918–1919” Országos Emlékműbizottsága 1929. január 22-ei alakuló ülésén, a Nemzeti Múzeum tanácstermében tartott beszédében József főherceg, tábornagy – az eseményről tudósító Magyar Távirati Iroda jelentése szerint – „*Utalt arra, hogy tíz év után most jut a nemzet abba a helyzetbe, hogy a nemzetgyűlés első határozatának végrehajtásaképen vértanúinak*

1 Ld. Az 1920. évi február hó 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója. I. Budapest, 1920. 4. o. Az emlékmű történetéről újabban ld. pl. *Bödök* 2019. 38–45. o.; *Kelecsényi* 2019. 46–47. o.

2 Szoleczky Emese idézte tanulmányában az *Esztergomi Lapok* 1915. november 7-ei számának cikkét, amely szerint az ekkori „halottak estéjé”-n tartott beszédében Stampay János, köbölküti tanító a településről bevonult, majd elesett katonákat méltatta „a nemzet vértanúi”-ként (*Szoleczky* 2016. 79. o.), ami azt jelzi, hogy ennek az értékelésnek volt első világháborús előzménye.

emlékét megtisztelje”.³ A munka tehát az 1920-as határozat nyomán indult meg, így az abban foglalt elgondolásoknak kellett érvényesülniük benne.

Az 1920-as évek végétől a „vértanuk” névsorának összeállításával párhuzamosan folytak az emlékmű megalkotásának munkálatai. Az Országos Emlékműbizottság egy 1929. március 21. és augusztus 6. között megjelentetett rölapja szerint „Az emlékmű a Parlament előtt fog állani, hogy az emlékmű helye is hangsúlyozza azt a gondolatot, miszerint a vértanuk az alkotmány és állami rend visszaállításáért szenvedtek mártírhalált. Lépcsőzetes, széles alapépítményen emelkedik 8 m. magasságban egy hatalmas márványpillértömb, melynek lecsiszolt oldallapjain, községenként és időrendben, aranymetszésű betűk örökítik meg a vértanuk dicsőséges nevét. A pillértömb tetején a vértanuk felmagasztosulását jelképező hatalmas, ősi hun–magyar izlésű [így!] szarkofág nyugszik, két oldalán egy-egy az Attila–kincsek motívumaiból faragott áldozati füstölő edénnyel. Ezek talapzatát az apostoli kettőskereszt ékes magyar címerpajzs motívumai díszítik. Az emlékmű homlokterében Hungária márványba faragott negyedfél méter magas alakja áll ősi magyar díszben, fején a Szent Koronával, jobbáiban az ősi kelevézzel. Korbú varkocsos hajviselet szegélyezi arcát, melyen dacos fájdalom és büszke öntudat fejezi ki a sorsával dacoló és a jövőjében bizakodó nemzet akarátát. A szobor talapzatán a nemzet kegyeletét jelképező aranyozott bronzkoszorú nyugszik. Az emlékmű hátsó oldalán levő szoborcsoport egy hatalmas sárkányt fojtogató erőteljes férfi alakot ábrázol, jelképéül annak az elszánt küzdelemnek, amellyel a nemzet az életére törő veszedelmet legyűrte. Az emlékmű kemény, fagyálló, fehér barasztói márványból készül.”⁴ Ha néhány változtatással is („Hungária” kezében kard van kelevéz helyett, a szobor talapzatára nem került koszorú és nem vették fel az oldallapokra a „vértanuk” neveit), Lechner Jenő építész és Füredi Richárd szobrász műveként ez az emlékműterv valósult meg 1934. március 18-ára, amikor sor került a monumentum ünnepélyes leleplezésére. „Hungária” figurájának talapzatán „A Nemzet Vértanuinak 1918–1919”, a sárkánnyal viaskodó férfi szobrának talapzatán pedig „A »Fehér Ház« kezdeményezésére kegyelettel emelte a magyar nemzet” feliratot lehetett olvasni.⁵

E kompozíció tehát tartalmazta azokat a kulcselemeket, amelyek benne voltak az 1920-as nemzetgyűlési beszéd idézett részletében: az áldozatoknak „a nemzet vértanui”-ként méltatását az egyik felirattal; „a magyar nemzet”, „a magyar állami rend”, „a kereszténység” mártírjaiként értékelésüket az alkalmazott szimbólumok által; „a nemzet jövődjéért vívott harc”-ot a sárkánnyal küzdő férfi szobrával; az Országháznak fontos helyszíneként megjelenítését azáltal, hogy „Hungária” az épületre tekint fájdalmas arccal. Figyelemre méltó ellentét az összeállításban, hogy míg „Hungária”-t tradicionális nőalak,⁶ a „nemzet”-et pedig férfi (ami az „állam”, az „ország” és a „nemzet” két figurába történt sajátos szétosztása), tehát emberalakok jelképezik, a „veszedelme”-t nem ember, hanem egy a keresztény

3 Ld. erről pl. *Bödök* 2019. 40. o.

4 A rölapot ld. Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár V–2–2. Nem iktatott iratok, tematikus iratválogatások, Nemzet vértanuinak 1918–1919 emlékbizottsága, sz. n. A gyűjteményben kutatásaimat Toronyi Zsuzsanna segítette, akinek ezúton mondok köszönetet.

5 Az emlékműről fényképeket ld. pl. *Bödök* 2019. 38., 44. o.

6 Ld. erről pl. *Sinkó* 1995. 267–268. o.

*„Hungária” szobra a Nemzet Vértanúinak Emlékművén, mögötte a feliratokkal
(Fortepan 129779, adományozó: Kelecsényi Kristóf)*

A sárkánnyal küzdő férfi szobra a Nemzet Vértanúinak Emlékművén, mögötte még nincsenek feliratok (Fortepan 39244, adományozó: Kurutz Márton)

vallásosságban és a különböző mitológiákban szereplő lény: a „sárkány”. Ő az emlékmű szimbólumrendszerében a keresztény értelmezéssel van jelen: szörnyállat, Isten ellenfele, az ördög megtestesülése, akit általában is ábrázoltak óriásgyíkra emlékeztető alakban, páncéllal, a hátán tüskékkel, ragadozó mancsokkal és krokodilusfejfel.⁷ Nagy jelentőséggel bír ábrázolásuk aszimmetrikussága: az „ember-nem ember” ellentéttel.⁸ A „veszedelem” nem emberalakként (például kalapácsos munkásként), vagy valamilyen 1918–1919-es forradalmi jelképpel (például

7 Ld. ehhez pl. a „sárkány” szócikket: A keresztény művészet lexikona. Szerk. Seibert, Jutta. Budapest, 1986. 276. o., továbbá Pótvó 2003. 52. o.

8 Ld. ehhez pl. Koselleck 2003. 279–298. o.; Kunt 2011. 234–242. o.

ótágú csillaggal)⁹ kapott helyet az emlékművön, hanem állatként, mégpedig veszedelmes szörnyállatként, amelynek elpusztítása „a magyar nemzet”, „a magyar állami rend”, „a kereszténység” érdekében nemcsak jogos, hanem feltétlenül szükséges is – ami legitimálhatta a korabeli döntéshozók különféle intézkedéseit az általuk „veszedelmes”-eknek tartott törekvésekkel szemben. A pusztá kézzel küzdő meztelen férfialak pedig alkalmas volt arra, hogy – mivel sem valamilyen ruhadarab, sem bármiféle, a kezében tartott eszköz nem jelezte konkrét társadalmi csoporthoz tartozását – „a nemzet” egészét megtestesítse.¹⁰ E figura felhasználását ebben az összefüggésben persze az is indokolta, hogy a forradalmak „vértanui” túlnyomórészt férfiak voltak. Az emlékművön „Hungária” és a „nemzet” viszonya tradicionális férfi–nő kapcsolatként ábrázoltatott: a férfi védi meg a nőt a „veszedelem”-től¹¹ – és nem „Hungária” öli meg kardjával a sárkányt. A kompozícióban az a sajátos megoldás, hogy a kardos, páncélos „Hungária” nemhogy nem siet a „veszedelem”-mel küzdő, fegyvertelen „nemzet” segítségére, hanem egy köztük lévő oszlop túloldalán, neki hátat fordítva áll, valószínűleg azt volt hivatott kifejezni, hogy az 1918–1919-es radikális átalakulások idején „a magyar állam” el volt választva „a nemzet”-től és így nem tudott segíteni neki „a veszedelem” legyőzésében. A monumentum tradicionális elemei (a felhasznált jelképek, a férfi–nő viszony ábrázolása) így kifejezésre juttathatták létrehozóinak határozott elutasítását az 1918–1919-es forradalmárok radikális újító törekvéseivel, köztük a nők szerepének, lehetőségeiknek megváltoztatására irányulókkal kapcsolatban. Ugyancsak a forradalmak, mindenekelőtt a vörös színt kulcsfontosságú szimbólumaként alkalmazó Magyarországi Tanácsköztársaság értékrendszerével való szembenállást jeleníthette meg az emlékmű fehér színe, amely hagyományosan az ellenforradalom jelképe volt.¹² Ezt az értelmezést határozottan elősegíthette az, hogy a monumentum állítását kezdeményező egyesületnek az egyik feliraton olvasható nevében is benne volt a „Fehér” jelző, félreérthetetlenül utalva ellenforradalmiságára. Mindezekon túl a kompozíció ilyen megalkotását az is befolyásolhatta, hogy összhangban kellett lennie a tőle nem messze, a Szabadság téren már álló, a trianoni békeszerződéssel Magyarországtól elcsatolt területeket szimbolizáló irredenta szobrokkal.¹³

Az e szimbólum-együttessel megjelenített eszmei-politikai-történelmi összefüggésrendszerben pedig a monumentum felállítását kezdeményező Fehér Ház Bajtársi Egyesület sajátos módon helyezte el magát.¹⁴ Már az 1929. augusztus 6-ai emlékünnepen alapító tagjai olyan aranygyűrűt kaptak, amelyen „*kék alapon*

9 Ld. ezekhez pl. *Aradi* 1974. 211–214., 255–256. o.; *Szabó* 2019. 61–65. o.

10 Vö. ehhez pl. *Clark* 1986. 217., továbbá 183–185., 204–206., 369., 370–371. o.

11 Vö. ehhez pl. *Révész* 2019. 203–204. o.

12 Ld. ehhez pl. *Aradi* 1974. 73., 223. o.

13 Az *Uj Nemzedék* 1929. június 6-ai számának cikkében már az állt, hogy az emlékmű „*kiképzésében, valamint eszmei tartalmában erős összhangban lesz a Szabadság-tér irredenta szobraival*”. *Uj Nemzedék*, 1929. június 6. 11. évf. 125. sz. 7. o. Ld. még *Pótyó* 2003. 60–64., 285. o.

14 Ld. ehhez pl. *Bödök* 2019. 40. o.

*A Fehérház
Bajtársi Egyesület
jelvénye (Szódy
Szilárd alkotása)*

sárákányal viaskodó férfi van”.¹⁵ A szervezet jelvényén is látható volt a sárákányal küzdő férfi, felettük pedig a magyar Szent Korona.¹⁶

Az 1934-re elkészült, fehér színű emlékművön e jelképek különváltak: a Szent Korona a „Hungária”-t megtestesítő nőalak fejére került, a sárákányal harcoló férfi pedig a monumentum túlsó oldalára: a Fehér Ház tevékenységét ismertető feliratot pedig éppen a szobruk talapzatára helyezték el. Mindez lehetővé tette a kompozíció egy olyan értelmezését is, amely szerint az egyesületnek a „nemzet” küzdelmében kiemelkedően fontos szerepe volt a „veszedelem” legyőzésében és abban, hogy a Szent Korona visszakerült „Hungária” fejére, vagyis helyreállt a magyar királyság – ami összhangban is volt a szervezet saját történelmi szerepéről hirdetett nézeteivel.¹⁷

Az 1934 tavaszán leleplezett monumentum még konkrét személynevek felüntetése nélkül, általánosságban emlékeztetett az 1918–1919-es magyarországi forradalmak „vértanui”-ra, az ekkori összesítés szerint 482 főre. Áldozatok neveit

15 8 *Órai Ujság*, 1929. augusztus 7. 15. évf. 178. sz. 2. o.

16 Ld. <https://mutargy.com/penz-erem-plakett/szody-szilard-1878-1939-1919-feherhaz-1919-aug-6-a-feher-haz-bajtarsi-egyesulet-fem-jelvenye-szign-szody-24x19mm-t-2> (Megtekintés: 2020. április 16.)

17 Vö. ehhez pl. e tanulmányom 23. jegyzetét és a hozzá kapcsolódó főszöveg-részt!

az ünnepség alkalmából terjesztett nyomtatványon lehetett olvasni,¹⁸ amely így egyfajta kiegészítésévé vált a kőből készült kompozíciónak.

A mártírok nevét csak évekkel később vésték fel az emlékműre. Mivel a Fehér Ház Bajtársi Egyesülethez ekkoriban eljutottak információk korábban nem ismert „vértanuk”-ról, az 1936. augusztusi megemlékezésre már 497 áldozat neve örökített meg a monumentumon.¹⁹ A nevek felvésekor pedig jórészt az 1934-es kiadvány adatai, értékelései, az ott közzétett csoportosítások kerültek az emlékműre. A röplap címe: „*A Nemzet Vértanuinak*” már 1934-től olvasható volt a „Hungária”-szobor talapzatán. Több mint két évvel később, a figura mögötti kőlapra, legfelülre, a nyomtatványon már megjelent „*A következő névsor azok neveit örökíti meg, akik bátran szembeszállva a nemzetgyilkos forradalommal, a magyar nemzetért és kereszténységért vértanubalált haltak*” értékelést írták fel, alája gróf Tisza István nevét, csupa nagybetűvel, a következő sorként pedig meggyilkolásának időpontját. Ez alatt kaptak helyet az „1919. március 21. – 1919. augusztus 6.” korszakhatárok. Majd lejjebb, a nőalaktól balra a katolikus egyház „vértanúi”-nak, alattuk a Ludovika Akadémia „vértanúi-nak” felsorolásai következtek. A következő oszlopban, ezektől jobbra, a „Hungária”-szobor feje felett kezdődött a csendőrség „vértanúi-nak” listája, amely az ettől is jobbra lévő harmadik név-oszlopban folytatódott. Az első és a harmadik csoport esetében, akárcsak a nyomtatványon, itt is feltüntették meggyilkolásuk helyszínét. Bár e felsorolások nem töltötték be teljesen a kőlapnak a szobor által el nem takart részeit, a többi mártír községenkénti megörökítései az emlékmű két keskenyebb, valamint hátoldalára kerültek. Míg a kiadványon feltüntették foglalkozásukat, ezúttal erre nem került sor. Ezáltal a „vértanuk” sorozatának – és mivel az áldozatok különböző társadalmi csoportokhoz tartoztak – „a magyar nemzet”-nek is egy sajátos, háromszatú ábrázolása jelent meg a monumentumon. Kiemelten szerepeltek ebben a gróf és volt miniszterelnök Tisza István után a katolikus egyház és két fegyveres csoport mártírjai: vagyis a „papok” és a „harcosok”: nemcsak azért, hogy külön kategóriákban örökítették meg, hanem az emlékmű első, legnagyobb szimbolikus értékkel bíró oldalán, annak is legfelső harmadában, a többiektől elkülönítetten méltatásukkal (a nyomtatványon az 1. oldalon a csoportjaik után kezdődött a többi „vértanu” községenkénti felsorolása). A „többiek” – noha lett volna még üres hely számukra az oszlop „Hungária” mögötti oldalán – csak a 2–4., kisebb szimbolikus értékű oldallapokra kerültek. E tradicionálisnak tekinthető társadalomábrázolás ugyanakkor rokonságban volt évszázadokkal korábban kialakult, háromszatú társadalomképekkel: így a középkori „oratores”–„bellatores”–„laboratores” hármassággal,²⁰ vagy a még régebbi, különböző mítoszokkal is összefüggő „papok”–„harcosok”–„dolgozók” csoportosítással.²¹ Ha ez utóbbi hasonlóságoknak az emlékmű feliratait készítőkhöz feltehetőleg nem is voltak tudatában, a „vértanuk” felsorolása ebben az elrendezésben

18 Ld. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjteménye Plakát- és Kisnyomtatvány-tára B 730/3/1934. III. 18.

19 Ld. ehhez *A „Fehérház” Bajtársi Egyesület Értesítője*, 1936. szeptember. 9. évf. 5. sz. 1. o.

20 Ld. ehhez pl. *Szűcs* 1986. 529. o.

21 Ld. erről pl. *Hoppál* 2014. 57–71. o.

immár – a szó szoros értelmében – kőbe vésve hirdette felfogásukat a társadalom, a világ rendjéről, akárcsak a nyomtatvány esetében is, félreérthetetlenül elutasítva az 1918–1919-es magyarországi forradalmak, különösen a Tanácsköztársaság (amelynek időszakát nem egy kortársa „tótágast álló világ”-ként értékelte)²² radikális társadalom-átalakító intézkedéseit. A már korábban elhelyezett szobrok, feliratok és az újonnan felvésetett névsor egy sajátos kapcsolatrendszert is alkottak: a személynevek konkretizáltak a jelképekben, általános értékelésekben foglaltakat, azok viszont kifejezésre juttatták azon eszmei tartalmakat, amelyekért – legalábbis a monumentum megalkotói szerint – a „vértanuk” életüket áldozták. Az ekként létrehozott kompozíció különböző típusú elemei (jelképek, általános értékelések, személynevek) egymás hatását is hivatottak voltak erősíteni. Minderről Pekár Gyula, az egyesület országos elnöke az 1936. augusztus 6-ai ünnepségen az emlékműnél, amelyen immár rajta voltak „vértanuk” nevei, a *Pesti Hírlap* tudósítása szerint, így beszélt: „*Mikor két éve [...] ezt az emlékművet lelepleztük, akkor ez a szarkofággal koszoruzott oszlop [így!] még csak holt kő volt, de ma, midőn a rávésett 500 [így!] névben ötszáz lélekláng, a honszeretnek 500 örökmécsese gyul ki rajta, ma az iménti holt kő hősi és mártírvértől lüktető történeté éled, az ezeréves Magyarország oly hatalmas mérföldkövévé, mely mellett minden elhaladó vándor kalaplevéve baladjon el, minden megújuló nemzedék fohászt rebegjen azokért, kik hősi és mártír vérüket áldozták a honszeretnek.*” Beszédében, az emlékművön megjelenítettekkel összhangban, Pekár szólt az egyesület szerepéről, tevékenységéről is. Szerinte az 500 mártír „*Mind immár halhatatlan testvéreink ők abban a Fehér Házban, mely ma 17 éve elszánt fellépéssel távolította el a proletárdiktatura csökevényét, mely a lethargiában fetregő nemzet fiai közül egyedül merte felvetni a fejét, hogy az orosz rémmel szembeálljon. A vérbetaposott Magyarország még halódva is teljesítette százados hivatását a hálátlan Európával szemben: még halódva is feltartóztatta a bolsevizmust.*”²³ Az elnök szavaiban egy sajátos kettősség figyelhető meg az emlékmű funkciójával kapcsolatban: az, immár a konkrét nevekkel egyszerre létezhet síremlékként az elhunytak hozzátartozói, sőt „a nemzet” egésze számára, ugyanakkor jól felhasználható az azt állító szervezet saját propagandájában. Éppen arra a történelmi eseménysorozatra emlékeztetve, amelynek áldozatai lettek a méltatottak, szolgálhat síremlékként aktuális propagandacélokat!

E kettősség a Nemzet Vértanúinak Emlékművét az első világháborús monumentumokkal rokonítja, így az ezek kapcsán megfogalmazott megállapítások elősegíthetik az 1930-as években létrehozott kompozíció vizsgálatát is. Az 1917. évi VIII. törvénycikk arra kötelezte a kisebb-nagyobb településeket: anyagi lehetőségeiknek megfelelően „*méltó emléken örökíti meg mindazoknak nevét, akik lakói közül a most dúló háborúban a hazáért életüket áldozták.*”²⁴ Az áldozatok név

22 Ld. ehhez pl. *Vörös* 2019. 923. o.; *Csunderlik* 2019. 290–291. o.

23 *Pesti Hírlap*, 1936. augusztus 7. 58. évf. 180. sz. 15. o. Az emlékműnél elhangzott beszédek aktuálpolitikai elemeit ld. pl. *uo.*, továbbá *Nemzeti Újság*, 1939. augusztus 6. 21. évf. 178. sz. 7. o.; *Függetlenség*, 1943. augusztus 8. 11. évf. 178. sz. 5. o.

24 Ld. az 1917. évi VIII. törvénycikket „*a most dúló háborúban a hazáért küzdő hősök emlékének megőrkítéséről*”: Magyar törvénytár. 1917. évi törvénycikkek. Jegyz. *Térffy Gyula*. Budapest, 1918. 25. o. Ld. ehhez *Gyáni* 2016. 174–175. o.

szerinti megörökítésére törekvés pedig jelen volt a Nemzet Vértanúinak Emlékműve munkálataiban is. Továbbá, az első világháborús emlékművekről írva figyelmeztet Gyáni Gábor arra: ezek az elhunytak hozzátartozóinak személyes gyász munkájához is segítséget nyújtottak és éppen e funkció betöltéséhez járult hozzá e monumentumok nagyfokú esztétikai konzervativizmusa is. A formabontó és ezért eleve „érthetetlen” műalkotások – amelyek, teszem hozzá, a Nemzet Vértanúinak Emlékműve esetében éppen a Tanácsköztársaság radikális újításait idézhették volna fel, ellentétesen az alkotók szándékaival – ugyanakkor komolyan akadályozhatják azt. Gyáni szerint az első világháborús emlékművek létrehozásánál „a gyász, a kegyelet és a hála egyéni és kisközösségi (családi) érzelmei, az ebbe az irányba mutató társadalmi elvárások éppoly nagy erővel hatottak az emlékművek kivitelezőire (és megrendelőire), mint azok a nyílt nacionalista politikai szándékok, amelyek agitatív szerepet igyekeztek kölcsönözni a háborús monumentumoknak; ehhez nemegyszer a nemzeti mitológia szimbólumkészletéből merítették a díszítő elemeket.”²⁵ Az 1918–1919-es magyarországi forradalmak kapcsolódásai az első világháború időszakához pedig indokolttá tették az 1930-as évekbeli „vértanu”-emlékmű megalkotóinak, hogy olyan szempontokat vegyenek figyelembe és olyan eljárásokat alkalmazzanak – nyilván nem utolsósorban az általuk kiváltani szándékozott hatás érdekében –, amilyenekkel a háborús monumentumok létrehozói is éltek.

A Nemzet Vértanúinak Emlékműve eszmei-politikai tartalmait pedig csak erősíthette a Magyarországhoz történt terület-visszacsatolások nyomán végzett kutatások eredményeként új, a monumentum létrehozói számára korábban ismeretlen mártírok nevének felvése (erre 1942-ben sor is került): ezek ugyanis érzékeltethették a „nemzeti” küzdelemnek az addig ismertnél kiterjedtebb voltát. A szobron végrehajtott átalakítások pedig, önmagukon túlmutatóan, általánosabb érvennyel jól szemléltetik, hogy miként lehet egy már meglévő mű eszmei-politikai tartalmait kibővíteni (az 1936-os feliratozással), majd ezt az újabb kompozíciót is továbbfejleszteni (az 1942-es felvésekkel). Mindemellett az emlékmű egyik részletének felhasználásával átalakított az egyesület egy másik propagandaeszköze: emblémája – a korábban használatos jelvénytől eltérően, immár a monumentumon látható szoborhoz hasonlóan jelent meg a férfi és a sárkány küzdelme a szervezet újságja, a *Fehérház* 1939. májusi számának címlapján,²⁶ majd további lapszámokon is. A különféle propagandaeszközök egységesítése, egymásra történő utalásaikkal, az ismétlésekkel pedig erősíthették azok hatásosságát – ami, szintén általánosabb érvennyel, túlmutatva a Fehér Ház döntéshozóinak eljárásain, jól szemlélteti a tömegbefolyásolás egyik módszerének alkalmazását.²⁷

Ha pedig az egyesület közvélemény-formálóinak a Magyarországhoz történő újabb terület-visszacsatolások nyomán további, addig számukra ismeretlen „vértanuk” adatait sikerült volna kideríteniük, akkor nyilvánvalóan ezeket is felvéstették volna az emlékműre, törekedve teljessé tenni a mártírok listáját. A monumentumot minden bizonnyal akkor lehetett volna teljesen késznek tekinteni,

25 Gyáni 2016. 178. o. Vö. még *Kelecsényi* 2019. 46. o.

26 Ld. *Fehérház*, 1939. május. 2. évf. 7–8. sz. 1. o. Az ábrázolás Légrády Sándor munkája, ld. erről *uo.* 8. o.

27 Vö. ehhez *Szabó* 2019. 219–220. o.

ha valamennyi „vértanu” neve olvasható lett volna rajta. Ám ilyen területváltásokra nem került sor – Magyarország II. világháborús veresége, az ezt követő politikai, társadalmi átalakulások nyomán pedig 1945 szeptemberében ledöntötték az emlékművet.²⁸ Így a Nemzet Vértanúinak Emlékműve tulajdonképpen végül is nem készült el, befejezetlen maradt, ekként az 1920-as nemzetgyűlési határozatot sem sikerült teljesen végrehajtani – ami nem teszi lehetővé összegző értékelések kialakítását vele kapcsolatban, hanem, a téves következtetések megfogalmazását is elkerülendő, csak a különböző mítoszokban a hármasság rendszerét felfedező Georges Dumézil figyelmeztetésének megfogadását: „*csak figyelmesen és folyamatosan kell olvasnunk a régi szerzők, a történetírók és költők elbeszéléseit, s csupán arra kell vigyáznunk, hogy ne akarjuk jobban érteni nemzeti hagyományait, mint ők maguk*”.²⁹

Irodalomjegyzék

Aradi 1974.

Aradi Nóra: A szocialista képzőművészet jelképei. H. n., 1974.

Bödök 2019.

Bödök Gergely: A Nemzet Vértanúinak Emlékműve. *Rubicon*, 2019. 29. évf. 4. sz. 38–45. o.

Clark 1986.

Clark, Kenneth: Az akt. Tanulmány az eszményi formáról. H. n., 1986.

Csunderlik 2019.

Csunderlik Péter: A „vörös farsangtól” a „vörös tatárjárásig”. A Tanácsköztársaság a korai Horthy-korszak pamflet- és visszaemlékezés-irodalmában. Budapest, 2019.

Dumézil 1986.

Dumézil, Georges: Róma három alkotóeleme. In: *Uő*: Mítosz és eposz. Tanulmányok. Budapest, 1986. 44–69. o.

Gyáni 2016.

Gyáni Gábor: Az első világháború emlékezete. In: *Uő*: A történelem mint emlékmű. Budapest, 2016. 152–185. o.

Hoppál 2014.

Hoppál Mihály: Mítosz és társadalom. In: *Uő*: Mítosz és emlékezet. Budapest, 2014. 57–71. o.

28 Ld. erről pl. *Póty* 2003. 50–52., 284. o.

29 *Dumézil* 1986. 51. o.

Kelecsényi 2019.

Kelecsényi Kristóf: Hungária és a sárkány. Emlékmű az áldozatoknak. *Rubicon*, 2019. 29. évf. 4. sz. 46–47. o.

Koselleck 2003.

Koselleck, Reinbart: Az aszimmetrikus ellenfogalmak történeti-politikai szemantikája. In: *Uő*: Elmúlt jövő. A történeti idők szemantikája. Budapest, 2003. 241–298. o.

Kunt 2011.

Kunt Gergely: Az ellenség teste: a vizuális degradálás eszközei első világháborús képeslapokon. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 12. Szerk. *Szoleczky Emese – Závodi Szilvia*. Budapest, 2011. 227–242. o.

Pótó 2003.

Pótó János: Az emlékeztetés helyei. Emlékművek és politika. Budapest, 2003.

Révész 2019.

Révész Tamás: Nem akartak katonát látni? A magyar állam és hadserege 1918–1919-ben. Budapest, 2019.

Sinkó 1995.

Sinkó Katalin: A megsértett Hungária. In: *Néprajzi Értesítő* 77. Szerk. *Hofer Tamás*. Budapest, 1995. 267–282. o.

Szabó 2019.

Szabó Viktor: A kommunizmus bűvöletében. A Magyarországi Tanácsköztársaság propagandája. H. n., 2019.

Szoleczky 2016.

Szoleczky Emese: Kis falu és tanítója a Nagy Háborúban. In: *Háborús hétköznapok*. Tanulmánykötet. Szerk. *Török Róbert – Závodi Szilvia*. Budapest, 2016. 61–86. o.

Szűcs 1986.

Szűcs Jenő: Vázlat Európa három történeti régiójáról. In: *Helyünk Európában*. Nézetek és koncepciók a 20. századi Magyarországon. 2. Szerk. *Ring Éva*. Budapest, 1986. 515–568. o.

Vörös 2019.

Vörös Boldizsár: Egy hivatalnok párhuzamos naplója a Tanácsköztársaságról. *Századok*, 2019. 153. évf. 5. sz. 917–926. o.

Závodi Szilvia

BABÉRA HŐSEINKNEK, 1914–1916

A „Babér a hőseinknek, 1914–1916” elnevezésű akció egyike volt annak a számos jótékonyági kezdeményezésnek, amely 1914 és 1918 között a császári és királyi Hadügyminisztérium Hadsegélyező Hivatalának (*Kriegsfürsorgeamt des k. u. k. Kriegsministeriums*) védnöksége alatt lezajlott.¹ Kevesek előtt ismert, hogy ez az akció szoros összefüggésben van az osztrák főváros egyik olyan építményével, amely alatt biztos, hogy minden bécsi, illetve a városba érkező turista áthalad. Ez pedig a Bécs belvárosában található *Burgtor* vagy *Äußeres Burgtor*.

A bécsi külső várkapu a Hősök tere (*Heldenplatz*) és a bécsi körút (*Wiener Ringstraße – Burgring*) között található, gyakran nevezik a Hősök kapujának (*Heldentor*) is.

Az 1660-ban épült régi várkapu Bécs város erősítésének része volt, amelyet 1683-ban, a város második török ostroma során nagy erővel támadtak az ellenséges hadsereg csapatai.² 1809-ben a kaput – mint a városi erődítményrendszer más részeit is – Napóleon katonái felrobbantották, és ez a cselekmény teljesen nyilvánvalóvá tette a katonaság és a városi hatóságok számára, hogy a városi erődítmények teljesen elvesztették katonai védelmi értéküket. 15 évvel később ezért már nem is védelmi céllal építették újjá a külső várkaput, hanem végeredményben emlékműjellegét kapott.³

1817-ben hirdettek pályázatot az új kapu megtervezésére, végül a Johann Amann,⁴ Alois Pichl,⁵ Louis Remy,⁶ Luigi Cagnola⁷ és Peter von

1 *Lein* 2017. 151. o.

2 [https://de.wikipedia.org/wiki/%C3%84u%C3%9Feres_Burgtor_\(Wien\)](https://de.wikipedia.org/wiki/%C3%84u%C3%9Feres_Burgtor_(Wien)) (Megtekintés: 2020. április 17.)

3 http://www.eslam.de/begriffe/h/heldentor_wien.htm (Megtekintés: 2020. április 17.)

4 Johann Nepomuk (Aman) Amann (St. Balsien im Schwarzwald, 1765. május 19. – Bécs, 1834. november 28.) osztrák–német építész, udvari építészként részt vett például a schönbrunni kastélyt átépítésében. Ő tervezte a pest-budai Német Színházat 1808 és 1812 között. <http://www.architektenlexikon.at/de/1005.htm> (Megtekintés: 2020. április 19.)

5 Alois Ludwig (Luigi) Pichl (Milánó, 1782 – Bécs, 1856. május 19.) osztrák építész. Több munkája is Magyarországhoz köti (például az enyingi plébániatemplom), indult az Országház tervpályázatán is. <http://www.architektenlexikon.at/de/1207.htm> (Megtekintés: 2020. április 19.)

6 Louis Remy (Reichshoffen (Elzász), 1776. február 19. – Bécs, 1856. április 9.) osztrák építész, kerttervező. 1820-ban indult az esztergomi bazilika és érseki palota tervpályázatán. <http://www.architektenlexikon.at/de/1223.htm> (Megtekintés: 2020. április 19.)

7 Luigi Cagnola (Milánó, 1762. június 9. – Inverigo (Lombardia), 1833. augusztus 14.) itáliai építész. Ő tervezte a milánói Béke-kaput (Arco della Pace, Porta Sempione). https://en.wikipedia.org/wiki/Luigi_Cagnola (Megtekintés: 2020. április 19.)

Nobile⁸ részvételével zajló verseny Cagnola győzelmével ért véget. 1821-ben a kapuzat alapjait tehát a milánói Luigi Cagnola tervei alapján kezdték megépíteni. Az itáliai építész azonban összekülönbözött I. Ferenczel – valószínűleg nem értett egyet az osztrák császár módosító parancsaival – és elhagyta Bécsset. Ezután bízták az új kapu kivitelezését Peter von Nobile-re, akinek a már elkészült alapokat bele kellett építenie további terveibe.⁹ Az ünnepélyes alapkövetéltre I. Ferenc császár jelenlétében 1821. szeptember 22-én került sor.¹⁰ Az öt félköríves kapunyílásból álló építményt az osztrák császári katonák építették, a nagyobb terhelés alá eső részeket wöllendorfi¹¹ és császárkőbányai kőzetből,¹² míg a kisebb terhelést igénylő részeket szentmargitbányai¹³ kőből.¹⁴ Nobile eltérő megjelenésűre tervezte meg a kapuzat város felé néző és a Hofburg felé forduló oldalát. A körút felé néző oldalon öt azonos méretű boltív nyílik, amelyeket mindkét oldalon masszív sarokszakaszok határolnak és csak egy-egy kisméretű, talajszinten lévő, ívelt ablak bontja meg a fal síkját. A Hofburg felé ezt a zártságot ellensúlyozza az épület három részének tagoltabb elrendezése és a dór oszlopokkal való díszítése.¹⁵

A hivatalos átadás és az új kapu megnyitása 1824. október 16-án történt meg a lipcsei Népek Csatája közelgő 11. évfordulójának tiszteletére, azonban a lakosság a kaput csak két nappal később, 18-ától vehette használatba.¹⁶

A kapuépület közepén elhelyezkedő ívelt kapui közül a középsőt többnyire zárva tartották, mert azt az átjárót a császár számára tartották fenn. A két oldalsó

8 Peter (Pietro) von Nobile (Campestro (Svájc), 1774. október 11. – Bécs, 1854. november 7.) svájci-osztrák építész és építőmester. Fő művei Bécsben és Triesztben találhatóak. <https://www.deutsche-biographie.de/sfz72205.html> (Megtekintés: 2020. április 20.)

9 *Plafsmeyer* 2010. 152. o.

10 [https://de.wikipedia.org/wiki/%C3%84u%C3%9Feres_Burgtor_\(Wien\)](https://de.wikipedia.org/wiki/%C3%84u%C3%9Feres_Burgtor_(Wien)) (Megtekintés: 2020. április 17.)

11 A bécsi medencében, Wöllendorfban bányászott, kiváló minőségű mészkő, amelyet keménysége és ellenálló képessége miatt elsősorban teherhordó elemként vagy alapozásoknál használtak fel a 19. században (például Bécs belvárosának díszkútjainál). https://de.wikipedia.org/wiki/W%C3%B6llersdorfer_Stein (Megtekintés: 2020. április 20.)

12 Császárkőbánya (németül Kaisersteinbruch) falu Ausztriában, Burgenland tartományban. Már a rómaiak is bányásztak itt kővet, amelyet kitűnő minősége miatt császárkőnek neveztek el. Az itt kitermelt kemény mészkőből készült számos templom és palota Bécsben. https://hu.wikipedia.org/wiki/Cs%C3%A1sz%C3%A1rk%C5%91b%C3%A1nya_Stein (Megtekintés: 2020. április 20.) „Kemény magyar kő”-nek is nevezték. [https://de.wikipedia.org/wiki/Kaiserstein_\(Gestein\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Kaiserstein_(Gestein)) (Megtekintés: 2020. április 20.)

13 Szentmargitbánya (1899-ig Szent-Margit, németül Sankt Margarethen im Burgenland, horvátul Margareta) mezőváros Ausztriában, Burgenland tartományban. Itt bányászták az úgynevezett „puha magyar kő”-nek nevezett mészkövet, amelyből a 19. században számos, Bécs mai arculatát is meghatározó épület készült. <https://hu.wikipedia.org/wiki/Szentmargitb%C3%A1nya> (Megtekintés: 2020. április 20.)

14 [https://de.wikipedia.org/wiki/%C3%84u%C3%9Feres_Burgtor_\(Wien\)](https://de.wikipedia.org/wiki/%C3%84u%C3%9Feres_Burgtor_(Wien)) (Megtekintés: 2020. április 17.)

15 *Plafsmeyer* 2010. 152. o.

16 [https://de.wikipedia.org/wiki/%C3%84u%C3%9Feres_Burgtor_\(Wien\)](https://de.wikipedia.org/wiki/%C3%84u%C3%9Feres_Burgtor_(Wien)) (Megtekintés: 2020. április 17.)

épületszárny célja pedig az volt, hogy ellensúlyozza az 1809-es vereség „szégyenét” és bizonyítsa a későbbi katonai győzelmek egyesítő és államépítő erejét.¹⁷

A kapu körút felőli oldalán, legfelül aranyozott betűkkel a következő felirat látható: „FRANCISCVS. I. IMPERATOR. AUSTRIAE. MDCCCXXIV.” (I. Ferenc, Ausztria császára 1824), a mai Hősök tere felőli oldalon pedig a következő sor olvasható aranszínű betűkkel: „IVSTITIA. REGNORVM. FVNDAMENTVM” (Az igazságosság a birodalom alapja), ami I. Ferenc császár jelmondata volt.¹⁸

A 19. század végén Otto Wagner¹⁹ azt tervezte, hogy lerombolja a kaput és újjáépíti Grinzingben. A helyére egy monumentális emlékművet akart építeni I. Ferenc József császár tiszteletére. Ludwig Baumann,²⁰ a Hofburg építési igazgatója is a kapu lebontását javasolta annak érdekében, hogy a Hősök terét (1878-ig „külső várteret”) a körút felé kiterjeszthesse.²¹

Az 1930-as évek végén, a nemzetiszocialisták uralma idején felmerült a Hősök tere²² építészeti fejlesztésének terve. Az lett volna a fő cél, hogy a hangsúly a Hofburg erkélyére helyeződjön, ahonnan Adolf Hitler bejelentette Ausztria Németországgal való egyesítését. Ehhez azonban a tér főtengelyét 90 fokkal kellett volna elfordítani és el kellett volna távolítani a térről Habsburg Károly főherceg és Savoyai Jenő lovas szobrait.²³

Már magának a kapunak az újjáépítése is az osztrák katonák hősiességét volt hivatva kiemelni, de a későbbiekben még több hasonló célt szolgáló emlékmű készült a kapuhoz kapcsolódva.

1915 pünkösdjén Oskar Berl²⁴ császári tanácsos felesége, Flora²⁵ „Babér a hőseinknek, 1914–1916” elnevezéssel jótékonyági kampány elindítását

17 <https://ww1.habsburger.net/de/kapitel/lorbeer-den-des-lorbeers-wuerdigen-soldaten-das-aeusere-burgtor-wird-zum-heldendenkmal> (Megtekintés: 2020. április 17.)

18 https://www.europeana.eu/hu/item/9200434/BibliographicResource_3000133918399 (Megtekintés: 2020. április 17.)

19 Otto Wagner (teljes nevén: Otto Koloman Wagner) (Penzing, 1841. július 13. – Bécs, 1918. április 11.) osztrák építész, a századforduló bécsi akadémikus építőművészetének egyik kiemelkedő jelentőségű bírálója és megújítója. https://hu.wikipedia.org/wiki/Otto_Wagner (Megtekintés: 2020. április 20.)

20 Ludwig Baumann (Seibersdorf bei Troppau (Szilézia), 1853. május 11. – Bécs, 1936. február 6.) osztrák építész. Ő tervezte például az egykori Hadügyminisztérium épületét Bécsben. <http://www.architektenlexikon.at/de/26.htm> (Megtekintés: 2020. április 20.)

21 https://www.europeana.eu/hu/item/9200434/BibliographicResource_3000133918399 (Megtekintés: 2020. április 17.)

22 A bécsi Hősök tere (Heldenplatz) a területén elhelyezett két lovas szoborról kapta nevét. Az egyik az asperni győző, Károly főherceg (1859), a másik pedig Savoyai Jenő herceg szobra (1865). A szobrokat a német szobrász és bronzöntő, Anton Dominik Fernkorn (Erfurt, 1813. március 17. – Bécs, 1878. november 16.), a talpatzatokat pedig Eduard van der Nüll osztrák építész (Bécs, 1812. január 9. – Bécs, 1868. március 3.) készítette. *Lillian Schabberl*: Wien. München, 2005. 63. o.

23 [https://de.wikipedia.org/wiki/%C3%84u%C3%9Feres_Burgtor_\(Wien\)](https://de.wikipedia.org/wiki/%C3%84u%C3%9Feres_Burgtor_(Wien)) (Megtekintés: 2020. április 17.)

24 Oskar Berl (Bécs, 1873. január 28. – Bécs, 1934. március 17.) osztrák kereskedelmi tanácsos, Bécs legnagyobb szénkereskedője. <https://www.geni.com/people/Oskar-Berl/6000000009377390381> (Megtekintés: 2020. április 18.)

25 Flora Berl, született Zierer (Bécs, 1874. február 20. – Bécs, 1929. február 4.) Wilhelm Zierer (1841 – Bécs, 1929. november 11.) bankár leánya, Oskar Berl felesége, Alma Mahler barátnő-

javasolta.²⁶ Károly István főherceg, az osztrák általános hivatalos hadsegélyezés és hadigondozás egyik védnöke,²⁷ aki az előző, „védekezés a hideg ellen” akció (*Kältenschutz-Aktion*)²⁸ élére is állt, támogatta az ötletet és a külső várkaput javasolta a kezdeményezés központi helyszínéül.²⁹ Az új adománygyűjtő akcióban a babérkoszorúké lett a főszerep, ahogy akkor mondták: „a győzelemkoszorúké, nem a sírkoszorúké”. Az alapötlet az volt, hogy olyan fémötvözetből kell babérkoszorúkat formázni, amelyek nem alkalmasak halált okozó lövedékek készítéséhez.³⁰ Ezeket a koszorúkat Heinrich Kautsch³¹ tervezte.³² Az adományozók megválthatták a nagyméretű fémkoszorúk egy-egy babérlevelét, rágravírozhatták saját nevüket vagy annak a katonának a nevét, aki értük a fronton harcolt. Az adakozók pénzádományt is tehettek, amelyért cserébe igazolást és emléktárgyat kaptak. Az adománygyűjtő iroda 1915. június 1-jén nyitotta meg kapuit a bécsi Kärntner Straße 38. szám alatt.³³

Az adakozni szándékozók figyelmét grafikai plakátok segítségével hívták fel az új akcióra. A fekete-arany keretben elhelyezkedő, arany színű szalaggal díszített, zöld színű babérkoszorún belül, sárga mezőben a „*Lorbeer für unseren Helden*” (Babér a hőseinknek), a kezdeményezés jelmondata olvasható, a többi tájékoztató feliratot fehér alapon fekete és piros betűkkel szedték. A plakát arról informálta a lakosságot, hogy három korona volt az ára egy babérlevélnek, amelyre az adományozó vagy a fronton harcoló katona nevét gravírozhatták.³⁴

A pénzádományozás emlékére átadott tanúsítvány szélét barna színnel rajzolt leveles szegély díszítette, a sarkokban egy-egy rózsafejjel. A dokumentum bal oldalán zöld színű babérkoszorú kapott helyet hosszú szalagos masnival. A koszorú közepébe az 1914/15-ös évszám párt került. A tanúsítvány nyomtatott szövegébe lehetett beleírni az adományozó nevét, a dokumentum hitelesen igazolta, hogy

je. <https://www.geni.com/people/Flora-Berl/6000000009377381449> (Megtekintés: 2020. április 18.) *Roman Sandgruber*: Traumzeit für Millionäre: Die 929 reichsten Wienerinnen und Wiener im Jahr 1910. Wien, 2013.

26 http://www.eslam.de/begriffe/h/heldentor_wien.htm (Megtekintés: 2020. április 17.)

27 Habsburg–Tescheni Károly István (Groß–Selowitz, 1860. szeptember 5. – Żywiec (Lengyelország), 1933. április 7.), a Habsburg–Lotaringiai-ház tescheni ágából származó osztrák főherceg, tescheni herceg. 1914-ben, a háború kezdetén elvállalta a hadirokkant-gondozás védnökségét, elsősorban a rokkantak anyagi segélyezésében és munkalehetőségeik megszervezésében tevékenykedett. *Hamann* 1990. 221. o.

28 1914 telén hirdették meg azt a ruhagyűjtő és -készítő akciót, amelynek célja az volt, hogy a fronton harcoló katonákat téli óvóruházattal lássák el. *Loidl* 2004. 121–122. o.

29 *Lein* 2017. 154. o.

30 [https://de.wikipedia.org/wiki/%C3%84u%C3%9Feres_Burgtor_\(Wien\)](https://de.wikipedia.org/wiki/%C3%84u%C3%9Feres_Burgtor_(Wien)) (Megtekintés: 2020. április 17.)

31 Heinrich Kautsch (Prága, 1859. január 28. – Bécs, 1943. szeptember 29.) osztrák szobrász és éremmetsző. Ő tervezte a „Babért a hőseinknek, 1914–1916” akció elődjének tekintett, „védekezés a hideg ellen” kampány medálját is. *Loidl* 2004. 127. o.

32 *Margaret Gottfried*: Das Wiener Kaiserforum: Utopien zwischen Hofburg und MuseumsQuartier. Wien, 2001. 104. o.

33 [https://de.wikipedia.org/wiki/%C3%84u%C3%9Feres_Burgtor_\(Wien\)](https://de.wikipedia.org/wiki/%C3%84u%C3%9Feres_Burgtor_(Wien)) (Megtekintés: 2020. április 17.)

34 <https://www.digital.wienbibliothek.at/wbrobv/content/titleinfo/488462> (Megtekintés: 2020. április 17.)

az adakozó az osztrák katonai özvegy- és árvaalap javára szervezett segélyakcióban vett részt. Minden tanúsítvány számozott volt és a jobb alsó sarokban lehetett feltüntetni, hogy mennyi volt az adomány összege.³⁵

A hitelesítő dokumentum mellé emléktárgy is járt: az adomány mértékétől függően arany, ezüst vagy bronz babérlevél. A téglalap alakú dobozban, sötét bordó bársonyból készült alapon egy 33×143 mm nagyságú emlék-babérlevél és egy 14×66 mm-es feltűzhető ékszer kapott helyet. Az alap bal felső sarkán egy piros-fehér szalagot helyeztek el, hogy ki lehessen emelni az alapot a dobozból. Mind az emléktárgy, mind a kitűző szárán két babérbogyó is található, mindkét esetben a levelek alsó szélén olvasható az akció jelmondata, bár más évszám párral: „Lorbeer für unseren Helden, 1914–15”.³⁶

A Hadtörténeti Múzeum Tárgyi Emlékanyag Gyűjteményében is található egy ilyen bronzlevél. A babérlevél-emléktárgy tartozékai közül már csak a bársonyalap maradt fenn, amelynek mérete 55×187 mm.³⁷

A gyűjtési akció során 1915–1916-ban összesen 182 000 korona gyűlt össze, amelyből 121 000 koronát az osztrák hadiözvegyek és hadiárvak alapja kapott meg.³⁸

Az adakozók között szerepeltek a háborúban szövetséges országok uralkodói: I. Ferenc József osztrák császár és magyar király, II. Vilmos német császár, V. Mehmed török szultán és I. Ferdinánd bolgár cár. Az adományozásuk emlékére a külső várkapu körút felőli oldalának közepére, a fém babérkoszorúk közé négy darab aranyozott babérágat helyeztek el, amelyekre fémszalagot erősítettek a neves jótékonykodók neveivel.³⁹ A kapu mind a négy oldalára helyeztek fel fém babérkoszorúkat azoknak az osztrák tartományoknak és városoknak címereivel, amelyek helyet kaptak a birodalmi tanácsban. A koszorúkkal egy időben került fel

35 Loidl 2004. 298. o.

36 Uo.

37 A tárgy leltári száma: 10.277/Em.

38 Szemle – Balla Tibor: Politik und Militär im 19. und 20. Jahrhundert. Österreichische und europäische Aspekte. Festschrift für Manfred Rauchensteiner. Hrsg. Robert Kriechbaumer – Wolfgang Mueller – Erwin A. Schmidl. *Had történelmi Közlemények*, 2018. 131. évf. 4. sz. 1000. o.

39 http://www.eslam.de/begriffe/h/heldentor_wien.htm (Megtekintés: 2020. április 17.)

a kapura fekete színű betűkkel a „LAURUM. MILITIBUS. LAURO. DIGNIS. MDCCCCXVI.” (Dicsérik a katonákat, akik dicséretre méltók, 1916) felirat is.⁴⁰

Az első világháborús hősök emlékének ápolása és életben tartása a Nagy Háború után is kiemelt szerepet kapott a kapu történetében. 1934 elején Rudolf Wondracek⁴¹ tervei alapján úgy alakították át a várkaput hősök kapujává, hogy a külső megjelenésén nem változtattak. Az építész mindkét épületszárnyba egy-egy méltóságteljes, a tetőn lévő nyitott csarnokba vezető lépcsősort tervezett, hogy az emlékezők a szabadban kialakított térben tegyék tiszteletüket a hősi halottak előtt.⁴² A jobb oldali szárnyba pedig egy kriptát építettek az első világháborúban elesett katona szimbolikus sírjával és egy Wilhelm Frass⁴³ által tervezett vörös márvány oltárral.⁴⁴

Irodalomjegyzék

Hamman 1990.

Habsburg Lexikon. Szerk. *Hamann, Brigitte*. Budapest, 1990.

Lein 2017.

Lein, Richard: „Lorbeer für unsere Helden”, Licht und Schatteneiner Kriegsfürsorgeaktion. In: Politik und Militär im 19. und 20. Jahrhundert: Österreichische und europäische Aspekte. Festschrift für Manfred Rauchensteiner. Hrsg. *Kriebbaum, Robert – Mueller, Wolfgang – Schmidl, Erwin A.* Wien, 2017. 151–185. o.

Loidl 2004.

Loidl, Tristan: Andenken aus Eiserner Zeit. Patriotische Abzeichen der österreichisch-ungarischen Monarchie von 1914 bis 1918. Wien, 2004.

Platzmeyer 2010.

Platzmeyer, Peter: Architektur im 19. Jahrhundert. Vom Klassizismus bis zur Ringstraßenära 1790–1890. Das Äußere Burgtor. In: Wien. Kunst und Architektur. Hrsg. *Toman, Rolf*. Potsdam, 2010. 144–215. o.

40 [https://de.wikipedia.org/wiki/%C3%84u%C3%9Feres_Burgtor_\(Wien\)](https://de.wikipedia.org/wiki/%C3%84u%C3%9Feres_Burgtor_(Wien)) (Megtekintés: 2020. április 17.)

41 Rudolf Wondracek (Heiligenstadt, 1886. január 9 – Bécs, 1942. november 21.) osztrák építész, Otto Wagner tanítványa. https://de.wikipedia.org/wiki/Rudolf_Wondracek (Megtekintés: 2020. április 20.)

42 <https://ww1.habsburger.net/de/kapitel/lorbeer-den-des-lorbeers-wuerdigen-soldaten-das-aeusser-burgtor-wird-zum-heldendenkmal> (Megtekintés: 2020. április 20.)

43 Wilhelm Frass (St. Pölten, 1886. május 29. – Bécs, 1968. november 1.) osztrák szobrász és éremmetsző. https://de.wikipedia.org/wiki/Wilhelm_Frass (Megtekintés: 2020. április 20.)

44 https://www.europeana.eu/hu/item/9200434/BibliographicResource_3000133918399 (Megtekintés: 2020. április 20.)

Bíró Edina – Mohácsi Zoltán

SZOLECZKY EMESE MUNKÁSSÁGÁNAK BIBLIOGRÁFIÁJA

1984–1985

Tarsoly. Vezérlő kalauz, különféle traktátumok. Szerk. *Ésik Nóra*. Írták:…Sz. E. [et al.] Budapest, Hadtörténeti Múzeum, 1984–85. 63 o.

1985–1986

Tarsoly. Vezérlő kalauz, különféle traktátumok. Szerk. *Rákóczy Rozália*. Írták:…Sz. E. [et al.] Budapest, Hadtörténeti Múzeum, 1985–86. 76 o.

1986–1987

Tarsoly. Vezérlő kalauz, különféle traktátumok. Szerk. *Bárdos Ferenc – Ésik Nóra*. Írták:…Sz. E. [et al.] Budapest, Hadtörténeti Múzeum, 1986–87. 72 o.

1987–1988

Tarsoly. Vezérlő kalauz, különféle traktátumok. Szerk. *Bárdos Ferenc – Bánffyiné Kalavszky Györgyi – Ésik Nóra – Sz. E.* Írták:…Sz. E. [et al.] Budapest, Hadtörténeti Múzeum, 1987–88. 88. o.

1988

Felföldi Andrea – T. Lovas Márta – Sz. E.: Hadbahívó. Szabadságharcos őrzéskönyv. 1848–1988. 1. kötet. Budapest, Hadtörténeti Múzeum, 1988. 44 o.

Felföldi Andrea – T. Lovas Márta – Sz. E.: Hadbahívó. Szabadságharcos őrzéskönyv. 1848–1988. 2. kötet. Budapest, Hadtörténeti Múzeum, 1988. 60 o.

1988–1989

Tarsoly. Vezérlő kalauz, különféle traktátumok. Szerk. *Bánffyiné Kalavszky Györgyi – Ésik Nóra – Sz. E.* Írták:…Sz. E. [et al.] Budapest, Hadtörténeti Múzeum, 1988–89. 86. o.

1996

Táncról-táncra. Bálok és táncvígalmak a kiegyezéstől a negyvenes évekig. Az Országos Széchényi Könyvtár és a Hadtörténeti Múzeum kiállítása. A kiállítás rendezésében, az anyaggyűjtésében és a kiadvány összeállításában

közreműködtek: *Makai Ágnes – Kreutzer Andrea – Sz. E. – Nagy Zoltán – Zséli Lászlóné*. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 1996. 4. 14 o.

Táncról tánra. Tűnődések egy kiállítás kapcsán. *Iskolakultúra*, 1996. 8. 132–136. o.

Kreutzer Andrea – Sz. E.: Rövidke traktátus a honi múzeumok szükséges és hasznos voltáról – avagy: mire jó a múzeum? *Iskolakultúra*, 1996. 6–7. 128–134. o.

1997

Ha szépet akar látni... Az Iparművészeti Múzeum új szecessziós kiállításai. *Iskolakultúra*, 1997. 10. 92–96. o.

„Jó lenne már egy kis béke.” Szántó Pál, doberdói fennsík, 1915. *Magyar Honvéd*, 1997. 25. 34–35. o.

Légimódi lovagiasság. *Magyar Honvéd*, 1997. 31. 30–31. o.

A Magyar Nemzeti Múzeum kiállításai négy tételben. *Iskolakultúra*, 1997. 4. 123–135. o.

Magyarország a második világháborúban. Lexikon A–ZS. Főszerk. *Sipos Péter*. Szerk. *Ravasz István*. Írták:...*Sz. E. [et al.]* Budapest, Magyar Hadtudományi Társaság–PETIT REAL Könyvkiadó, 1997. 584 o.

1998

„Fényesebb a láncnál a kard...”. Egy épp elkészült kiállítás kulisszatitkai. *Iskolakultúra*, 1998. 3. 95–98. o.

Hermann Róbert – Sz. E.: „Fényesebb a láncnál a kard...” 1848–49-re emlékezünk a budapesti Hadtörténeti Intézet és Múzeumban. *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros*, 1998. 3. 34–37. o.

1999

Békekiállítás a Hadtörténeti Múzeumban. *Iskolakultúra*, 1999. 6–7. 195–198. o.

Keretek és korlátok. Adalékok és kontár gondolatok a testi fogyatékosok integrációjának kérdésköréhez a 20. század végének Magyarországon. *Iskolakultúra*, 1999. 5. 114–119. o.

2000

Adalékok a fogarasi várnép és birtokos asszonya XVII. századi történetéhez. In: Erdély és Patak fejedelemasszonya Lorántffy Zsuzsanna. Tanulmányok születésének 400. évfordulójára. 2. kötet. Szerk. *Tamás Edit*. Sárospatak, 2000. 183–217. o.

Aggházy Kamil naplószerű feljegyzései 1937-ből. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 3. Szerk. *Kincses Katalin Mária* – Sz. E. Budapest, Hadtörténeti Múzeum, 2000. 169–201. o.

„Jó lenne már egy kis béke...” (Egy hősi halott a sok közül – Szántó Pál, doberdói fennsík, 1915) In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 3. Szerk. *Kincses Katalin Mária* – Sz. E. Budapest, Hadtörténeti Múzeum, 2000. 119–123. o.

Pax in Nummis. 1648–1748 – A béke megjelenítése emlékérmeken. *Folia Historica*, 2000. 21. 165–214. o.

A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 3. Szerk. *Kincses Katalin Mária* – Sz. E. Budapest, Hadtörténeti Múzeum, 2000. 246, 17 o.

Magyarország az első világháborúban. Lexikon A–ZS. Főszerk. *Szijj Jolán*. Szerk. *Ravasz István*. Írták:...Sz. E. [et al.] Budapest, PETIT REAL Könyvkiadó, 2000. 851 o.

2001

A végelbocsátás jelképei. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 4. Szerk. *Hausner Gábor* – *Kincses Katalin Mária* – *Veszprémy László*. Budapest, Hadtörténeti Múzeum, Budapest, 2001. 201–229. o.

Aggházy Kamil: Buda ostroma 1849. május 4–21. 1. kötet. A kéziratot szerkesztette és sajtó alá rendezte: *Hermann Róbert*. Közreműködtek: *Kreutzer Andrea* – *Czaga Viktória* – Sz. E. – *Tóth Orsolya*. Budapest, Budapest Főváros Levéltára, 2001. 503, 17 o.

Aggházy Kamil: Buda ostroma 1849. május 4–21. Okmánytár. 2. kötet. A kéziratot szerkesztette és sajtó alá rendezte: *Hermann Róbert*. Közreműködtek: *Kreutzer Andrea* – *Czaga Viktória* – Sz. E. – *Tóth Orsolya*. Budapest, Budapest Főváros Levéltára, 2001. 447 o.

2002

A huszti vár ábrázolás-történetéhez. *Folia Historica*, 2002. 23/2. 5–53. o.

Selmecbánya és környéke – muzeológus szemmel. *Magyar Múzeumok*, 2002. 2. 51–54. o.

2003

Gondolatok a magyar hegyivarak vízellátásáról. *Kút*, 2003. 1. 35–49. o.

Katonakérvények a pataki vár börtönéből. In: A Rákóczi szabadságharc és Közép-Európa. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc kezdetének 300.

évfordulójára. 2. kötet Sárospatak, Szerk. *Tamás Edit*. Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma, 2003. 213–215. (A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetei, 45.)

Makai Ágnes – Sz. E.: 85 éves a Hadtörténeti Múzeum. *Magyar Múzeumok*, 2003. 4. 27–31. o.

Sz. E. – *Kreutzer Andrea* – *Bonhardt Edit*: „Az emlékezet kárpótlás az eltűnt múltakért.” A Hadtörténeti Múzeum aradi elítéltek által készített emléklap-sorozatáról. *Hadtörténelmi Közlemények*. Peremirat. Köszöntő írások Makai Ágnes 70. születésnapjára. 2013. Különszám. 228–276. o.

„Barátja Kossuth.” Forráskiadvány Kossuth Lajos Hadtörténelmi Levéltárban és Hadtörténeti Múzeumban őrzött irataiból. Szerk. *Solymosi József*. A bevezető tanulmányt írta: *Hermann Róbert*. Sajtó alá rendezte a lábjegyzeteket írta, az idegen nyelvű iratokat fordította: *Babucsné Tóth Orsolya* – *Böhm Jakab* – *Galván Károly* – *Kun József* – *Sallay Gergely Pál* – Sz. E. Budapest, Petit Real Könyvkiadó, 2003. 211 o. (Hadtörténelmi Levéltári Kiadványok)

„Múlt nélkül nincs jövő.” A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum története 1918–2003. Szerk. *Farkas Gyöngyi* – *Jankó Annamária* – *Sziji Jolán*. A könyv megírásában részt vettek: ... Sz. E. [et al.] Budapest, Petit Real Könyvkiadó, 2003. 175 o.

Kreutzer Andrea – *Nagy András* – Sz. E.: Magyar millenniumi kiállítások és kiállítóhelyek, Bécs, 2001. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 6. Szerk. *Hausner Gábor*. Budapest, Hadtörténeti Múzeum, 2003. 281–298. o.

2004

Auschwitz–Birkenau, az emlék- és kiállítóhely. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2004. 3. 1088–1091. o.

A Nagy Háború kéziratok dokumentumaiból. Mesélnek a dokumentumok – I. In: „Boldogtalan hadiidők...” Avagy: ami a „Boldog békeidők” után következett 1914–1918. Szerk. *Ravasz István*. Budapest, Petit Real Könyvkiadó, 2004. 253–260. o.

„Non omittatur salis beneficium – ne mullassza el a sót senki se bőven használni!” *Kút*, 2004. 3–4. 44–78. o.

Makai Ágnes – Sz. E.: „Hadi-skanzen” a Dolomitokban. *Magyar Múzeumok*, 2004. 1. 27–29. o.

2005

A II. világháború kéziratok dokumentumaiból. In: ... És újfent hadiidők! Avagy: a „boldog békeidők” nem térnek vissza. 1939–1945. Szerk. *Ravasz István*. Budapest, Petit Real Könyvkiadó, 2005. 333–339. o.

A félig nyitott kapu döntése. A testi fogyatékosok fogadásának gyakorlati feltételrendszeréről. *Múzeumi Közlemények*, 2005. 2. 70–79. o.

Huszt várának helye és szerepe Magyarország védelmi rendszerében. In: Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. Szerk. *Hausner Gábor*. Budapest, Argumentum, 2005. 699–729. o.

2006

Belitschka-Scholz Hedvig (1944–2006). *Magyar Múzeumok*, 2006. 1. 58. o.

„Jó lenne már egy kis béke...” In: Emlékek a hadak útja mentén. Avagy: hadtörténelem, kegyelet és hagyományőrzés. Szerk. *Ravasz István*. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2006. 186–189. o.

Európa védelmében. Kiállítás a nándorfehérvári győzelem 550. évfordulójára / For Europe's Defence. Exhibition on the 550th anniversary of the victory at Nándorfehérvár. Összeállította: *Kreutzer Andrea – Lányi Balázs – Sz. E. – Varga József*. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2006. 71 o.

Kreutzer Andrea – Sz. E.: ICOM tanulmányi kirándulás Lengyelországban. *Magyar Múzeumok*, 2006. 4. 44–47. o.

2007

Légimódi lovagiasság. In: Emlékek a hadak útja mentén. Avagy: hadtörténelem, kegyelet és hagyományőrzés. 2. kötet. Szerk. *Ravasz István*. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2007. 51–53. o.

Babucsné Tóth Orsolya – Kreutzer Andrea – Sz. E.: Batthyány Lajos gróf munkásságát és munkássága utóéletét tükröző dokumentumok a Hadtörténeti Intézet és Múzeum gyűjteményeiben. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2007. 3. 797–835. o.

Sz. E. – Cs. Lengyel Beatrix: „Az emberevő Cannibálok is megjelentek.” Az 1896-os Albatros-szerencsétlenség egy túlélő szemével. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 9. Szerk. *Hausner Gábor*. Budapest, Hadtörténeti Múzeum, 2007. 41–93. o.

Sz. E. – Kreutzer Andrea: Sanyarú világ Máramarosban. In: „A hadi történet kútfeje minden hadtudománynak.” Tanulmányok Ács Tibor tiszteletére. Szerk. *Szabó János*. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum–PolgART Kiadó, 2007. 327–343. o.

2008

Levélke Miksa Emánuel koszorújához. Michael Wening metszete Belgrád 1688-as ostromáról. In: *Portré és imázs. Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban.* Szerk. *G. Etényi Nóra – Horn Ildikó.* Budapest, L'Harmattan, 2008. 265–312. o.

„utolsó...állomásteste a m. kir. Hadimúzeum” Thurner (Turányi) Géza emlékére. In: *A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 10.* Szerk. *Kreutzer Andrea – Makai Ágnes.* Budapest, Hadtörténeti Múzeum Budapest, 2008. 143–172. o.

Cs. Lengyel Beatrix – Stemplerné Balog Ilona (szerk.): Válogatás a Történeti Fényképtár gyűjteményéből. Új szerzemények a Magyar Nemzeti Múzeumban III. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 2007. Ismerteti: *Sz. E. Hadtörténelmi Közlemények,* 2008. 3–4. 809–813. o.

Katona József: Katonai orvoslás. Képeslapok, életképek a katonai gyógyítás múltjából. Szerk. *Vertel Beatrix – Bartók Ibolya.* A bevezetőt írta: *Sz. E.* Budapest, Medicina, 2008. 191. o.

2009

A beregszentmiklósi kastély 1940-ben. In: *Történeti Muzeológiai Szemle. A Magyar Múzeumi Történész Társulat Évkönyve 9.* Szerk. *Ibász István – Pintér János.* 2009. 267–268. o.

„A császárért és a királyéért!” Az I. világháború tárgyak és dokumentumok tükrében kiállítás katalógusa. In: „Mire lehullanak a levelek...” 90 esztendeje ért véget a Nagy Háború. Rendezvénysorozat, Pécs, 2008. november 6–9. Szerk. *Ravasz István.* Budapest, Honvédelmi minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2009. 147–162. o. (A HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum kiadványai)

„...kicsiny szürke cédula volt; de kincs abban az időben...” In: Hadi múltunk kincsesháza. Avagy: eleink emlékei a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeumban. Szerk. *Ravasz István.* Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2009. 46–47. o.

Sz. E. – Tóth Orsolya: Kötetbe foglalt bűcsúajándék. Pacor Kálmán cs. és kir. altábornagy, a II. szegedi honvédkerület parancsnoka számára készített emlékalbum (1894). In: *Történeti Muzeológiai Szemle. A Magyar Múzeumi Történész Társulat Évkönyve 9.* Szerk. *Ibász István – Pintér János.* 2009. 211–222. o.

S. Nagy Anikó – Tóth Orsolya – Sz. E.: Mindenütt hódít. Reklám a Nagy Háborúban, 1914–1918 / Taking by Storm. Advertisements in the Great War, 1914–1918. Budapest, Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, 2009. 103. o.

2010

„A modern harcztér teljesen hű mása” – a Pasaréti Lövészárok. *Médiakutató*, 2010. 1. 108–115. o.

Makai Ágnes – Sz. E.: Bonaparte Napóleon „halhatatlan emléke” – Napóleonhoz fűződő érmek a magyar Hadtörténeti Múzeum Numizmatikai Gyűjteményében. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 11. Budapest, Hadtörténeti Múzeum, 2010. 223–274. o.

Sz. E. – *Závodi Szilvia*: Az első világháború médiumai. Egy konferencia előadásai. *Médiakutató*, 2010. 1. 82–84. o.

Sz. E. – *Závodi Szilvia*: „A’ végzés útjain...” – A Vid, Ihász, Lepossa és Kappler család hagyaték-együttese, avagy kalandozás egy família múltjában térben és időben. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 11. Budapest, Hadtörténeti Múzeum, 2010. 275–307. o.

2011

A Pasaréti Lövészárok. „Budapest és környéke közönségének legkellemesebb és tanulságos kirándulólhelye.” In: Történeti Muzeológiai Szemle. A Magyar Múzeumi Történész Társulat Évkönyve 11. Szerk. *Ibász István* – *Pintér János*. 2011. 251–274. o.

Sz. E. – *Kreutzer Andrea*: Az Augusztai Gyorssegély-alap tevékenységéről. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 12. Szerk. Sz. E. – *Závodi Szilvia*. Budapest, Hadtörténeti Múzeum, 2011. 17–27. o.

A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 12. Szerk. Sz. E. – *Závodi Szilvia*. Budapest, Hadtörténeti Múzeum, 2011. 325 o.

2012

„Máramaros büszke vára...” Huszt vára a Rákóczi-szabadságharc idején. *Várak, kastélyok, templomok*, 2012. 4. 32–35. o.

Aradi Erekllyemúzeum. Gyűjteményi katalógus. II. kötet. Grafikák, fényképek, dokumentumok. Szerk. *Kedves Gyula*. Társszerk. Sz. E. – *Závodi Szilvia*. Szeged, E-Press Nyomda Kft., 2012. 318 o.

Aradi Erekllyemúzeum. Okmánytár. Válogatott iratok és dokumentumok. Okmánytár az Aradi Erekllyemúzeum iratanyagából (1836–1892). A reformkor, a forradalom, a szabadságharc, a megtorlás, az emigráció és a kiegyezés korának dokumentumai. Szerk. *Hermann Róbert*. Sajtó alá rendezte, a jegyzeteket írta: *Hermann Róbert* – *Pelyach István* – Sz. E. – *Tóth Orsolya*. Szeged, E-Press Nyomda Kft., 2012. 388 o.

Muzeul de Relicve din Arad. Catalogul colecŃiei de relicve. Volumul II. Lucrări grafice, fotografii, documente. Red. Kedves Gyula. Red. asoc. Sz. E. – *Závodi Szilvia*. Szeged, E-Press Nyomda Kft., 2012. 318. o.

Relics Museum Arad. Collection Catalogue. Volume II. Graphics, photographs, documents. Ed. Gyula Kedves. Co-ed. E. Sz. – *Szilvia Závodi*. Szeged, E-Press Nyomda Kft., 2012. 321. o.

Makai Ágnes – Sz. E.: Ércbe vert emlék. Napóleonhoz fűződő érmek a magyar Hadtörténeti Múzeum Numizmatikai Gyűjteményében. In: Franciák Magyarországon, 1809. 2. kötet. A Győr Mediawave Fesztivál keretében 2009. április 29–30-án megrendezett nemzetközi tudományos konferencia előadásai. Szerk. *Bana József* – *Katona Csaba*. Budapest–Győr, Győr Megyei Jogú Város Levéltára–Magyar Országos Levéltár–Mediawave Közalapítvány, 2012. 103–121. o.

Makai Ágnes – Sz. E.: „Jelszavaink valának haza és haladás.” In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 13. Szerk.: *Závodi Szilvia*. Budapest, Hadtörténeti Múzeum, 2012. 305–312. o.

100 év 100 műtárgy a XX. század hadtörténetéből Jellemző műtárgyak a Hadtörténeti Múzeum gyűjteményeiből. Szerk. *Závodi Szilvia*. Írták:…Sz. E. [et al.] Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2012.

2014

Sz. E. – *Kemény Krisztián*: Szakácssipka és veressipka – avagy ’48-as babérok. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 14. Szerk. *Závodi Szilvia*. Budapest, Hadtörténeti Múzeum 2014. 239–250. o.

A Nagy Háború. Kézzelfogható hadtörténelem. Szerk. *Sallay Gergely*. Írták:…Sz. E. [et al.] Budapest, Zrínyi Kiadó, 2014. 66 o. + 55 mell.

2015

Aggházy Kamil részvétele a Nagy Háborúban. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 15. Szerk. *Závodi Szilvia*. Budapest, Hadtörténeti Múzeum, 2015. 11–33. o.

Háborús hátország – 1914. In: Egy ezred év viharaiban meg nem rendült törhetetlen hűség. Székesfehérvár, Magyarország és a Nagy Háború. Szerk. *Szaky Sándor*. Budapest, L’Harmattan, 2015. 43–62. o.

A világháború első hónapjai a hadimúzeum tábori levelezőlapjainak tükrében. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2015. 3. 801–829. o.

Kreutzer Andrea – Sz. E.: R. Várkonyi Ágnes (1928–2014). In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 15. Szerk. *Závodi Szilvia*. Budapest, Hadtörténeti Múzeum, 2015. 345–350. o.

Sallay Gergely Pál – Sz. E.: Új szerzemény-együttes a Hadtörténeti Múzeumban. In: Történeti Muzeológiai Szemle. A Magyar Múzeumi Történész Társulat Évkönyve 14. Szerk. *Ibász István* – *Pintér János*. 2015. 199–204. o.

2016

„Boldog, békés lövészárók?” In: Propaganda – politika, hétköznapi és magas kultúra, művészet és média a Nagy Háborúban. Szerk. *iff. Bertényi Iván* – *Boka László* – *Katona Anikó*. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 2016. 105–127. o.

Kis falu és tanítója a Nagy Háborúban. In: Háborús hétköznapiak. Tanulmánykötet. Szerk. *Török Róbert* – *Závodi Szilvia*. Budapest, Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, 2016. 61–86. o.

Egy Kratochvil Károlyról szóló időszak kiállítás – újragondolva. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 16. Szerk. *Závodi Szilvia*. Budapest, Hadtörténeti Múzeum, 2016. 333–352. o.

A nagy Duna-átúszás – Katonai és polgári úszó-intézetek a Habsburg-birodalomban. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 16. Szerk. *Závodi Szilvia*. Budapest, Hadtörténeti Múzeum, 2016. 11–31. o.

Kreutzer Andrea – Sz. E.: Galván Károly emlékezete. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 16. Szerk. *Závodi Szilvia*. Budapest, Hadtörténeti Múzeum, 2016. 277–286. o.

Sallay Gergely Pál – Sz. E. – *Závodi Szilvia*: Beszámoló a „Háborús hétköznapiak II.” című konferenciáról. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 16. Szerk. *Závodi Szilvia*. Budapest, Hadtörténeti Múzeum 2016. 295–305. o.

A Nagy Háború öröksége. Szerk. *Sallay Gergely*. Írták:…Sz. E. [et al.] Budapest, Zrínyi Kiadó, 2016. 231 o.

2017

Kreutzer Andrea – Sz. E.: „A legnagyobb magánhadikórház az egész Monarchiában. A Budai Pénzintézetek Hadikórháza a Fehérvári úton.” In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 17. Szerk. *Závodi Szilvia*. Budapest, Hadtörténeti Múzeum, 101–140. o.

2018

„...a jövőben mind a honvédség alakulatai, mind a nagyközönség számára nyitva áll.” A Hadimúzeum megnyitása, 1937. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője. Különszám 100. Szerk. *Závodi Szilvia*. Budapest, Hadtörténeti Múzeum, 2018. 11–72. o.

A Kéziratok Emlékanyag-gyűjtemény. In: 100 éves a Hadtörténeti Intézet és Múzeum 1918–2018. Szerk. *Závodi Szilvia*. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2018. 116–123. o.

A Múzeum 1978–1989 között, ahogy én láttam. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője. Különszám 100. Szerk. *Závodi Szilvia*. Budapest, Hadtörténeti Múzeum, 2018. 341–375. o.

Széchenyi István és „az úszás nemes művészete”. In: Történeti Muzeológiai Szemle. A Magyar Múzeumi Történész Társulat Évkönyve 16. Szerk. *Ibász István – Pintér János*. 2018. 33–54. o.

Tallózás gyűjteményünk Horthy-kori táncrendjei között. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 18. Szerk. *Závodi Szilvia*. Budapest, Hadtörténeti Múzeum, 2018. 221–238. o.

Kreutzer Andrea – Sz. E.: Beszámoló „A dicsőség babérkoszorúja helyett a Kálvária rögös útján” – Konferencia az első világháborús hadifogságról című tudományos rendezvényről. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 18. Szerk. *Závodi Szilvia*. Budapest, Hadtörténeti Múzeum, 2018. 267–278. o.

Sz. E. – Sallay Gergely Pál: Egy volt pécsi hadapród a világháborúban. *Per Aspera ad Astra*, 2018. 2. 23–65. o.

2019

A frontélet dokumentumai. II. világháborús magyar emlékek. *Rubicon*, 2019. 1. 46–47. o.

A háború virágai. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 19. Szerk. *Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia*. Budapest, Hadtörténeti Múzeum, 2019. 11–48. o.

A „jótékony felbuzdulás legújabb ideája”: az Augusztus-hajó. In: Háborús hétköznapok. III. tanulmánykötet. Szerk. *Sallay Gergely Pál – Török Róbert – Závodi Szilvia*. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum–Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, 2019. 99–116. o.

Szilencium. In: Tanulmányok Pollmann Ferenc tiszteletére. Szerk. *Domokos György – Krámlai Mihály – Mészáros Kálmán*. Budapest, 2019. 297–308. o.

Jakusch Gabriella – Závodi Szilvia

SZOLECZKY EMESE KIÁLLÍTÁSAI

1988

Bányai Júlia kiállítás

1988. május, Bányai Júlia Általános Iskola, Budapest

Rendezte: Szabó Eszter – Sz. E.

Petőfi-kiállítás

1980-as évek vége, Budaörsi úti Petőfi Laktanya, Budapest

Rendezte: Szabó Eszter – Sz. E.

1991

„Megfogyva bár...” – Katonai lelkészet egyházai 1945–1951

1991. május 17., Hadtörténeti Múzeum

Rendezte: Kreutzer Andrea – Sz. E.

Öböl '91

1991. július 16., Hadtörténeti Múzeum

Rendezte: Sz. E.

Napóleon kori seregszemle

1991. december 20., Hadtörténeti Múzeum

Rendezte: Sz. E.

1993

Szurmay Sándor-emlékkiállítás

1993 vége, Hadtörténeti Múzeum

Rendezte: Sz. E.

1994

Halottak napi emléktárlat

1994. november 1., Hadtörténeti Múzeum

Rendezte: Kreutzer Andrea – Sz. E.

Katonáink karácsonya

1994. december 18., Hadtörténeti Múzeum

Rendezte: B. Kalavszky Györgyi – Kreutzer Andrea – Sz. E.

1995

Szurmay Sándor, az uzsoki hős

1995 vége, Hadtörténeti Múzeum

Rendezte: Sz. E.

Kovách György, az amerikai hadsereg ezredese

1995, Hadtörténeti Múzeum

Rendezte: Fejes Katalin – Sz. E.

A pokol 3200 órája – Emlékiállítás Przemysl elestének 80. évfordulójára

1995, Hadtörténeti Múzeum

Rendezte: Kreutzer Andrea – Sz. E.

Magyarok a gorlicei csatában

1995, Városi Múzeum, Gorlice, Lengyelország

Rendezte: Balla Tibor – Pollmann Ferenc – Sz. E.

1996

„Táncról táncre” – Bálók és táncvigalmak a negyvenes évekig

Közös kiállítás az Országos Széchényi Könyvtárral

1996. január 22., Országos Széchényi Könyvtár, Budapest

Rendezte: Kreutzer Andrea – Makai Ágnes – Sz. E.

„Buda eliberata” – A felszabadított Buda, 1686.

Közös kiállítás az Országos Széchényi Könyvtárral

1996. szeptember 1., Hadtörténeti Múzeum

Rendezte: Cs. Kottra Györgyi – Makai Ágnes – Sz. E.

1997

Budapest – Helyőrség, 1869–1997

Közös kiállítás az Országos Széchényi Könyvtárral és a Budapesti Helyőrség-parancsnoksággal

1997. február 26., Országos Széchényi Könyvtár

Rendezte: Lugosi József – Sz. E. – Tóth Orsolya

„Hungária eliberata” – A megszabadított Magyarország, 1683–1718

1997. szeptember 11., Hadtörténeti Múzeum

Rendezte: Cs. Kottra Györgyi – Kreutzer Andrea – Sz. E.

1998

Az első világháború Karintiában, 1915–18

1998. május, Oberdrauburg, Ausztria

Rendezte: Lugosi József – Makai Ágnes – Sz. E.

„Theatrum Europaeum” A vesztfáliai béke Európája, 1648–1748

1998. október 26., Hadtörténeti Múzeum

Rendezte: Cs. Kottra Györgyi – Kreutzer Andrea – Sz. E.

Aggházy-emlékkiállítás – Vitrintárlat

1998. november 1., Hadtörténeti Múzeum

Rendezte: Sz. E.

1999

Kratochwil Károly emlékezete

1999. november 16., Hadtörténeti Múzeum

Rendezte: Sz. E.

2000

„A hazaszeretet hajt minket előre...” – Mikoviny Sámuel térképei

Közös kiállítás az Országos Széchényi Könyvtárral és a Hadtörténeti Intézet és Múzeum Térképtárával

2000. március 23., Hadtörténeti Múzeum

Rendezte: Plihál Katalin – Sz. E.

Ezer év katonai jelképei

Vándorkiállítás a Magyarok Világszövetségének felkérésére

2000. május 23.

Rendezte: Kedves Gyula – Sz. E.

2001

Császár és király 1526–1918. Történelmi utazás: Ausztria és Magyarország

A Collegium Hungaricum, az Österreichische Nationalbibliothek, a HM HIM Hadtörténeti Múzeum, a Budapesti Történeti Múzeum, a Magyar Nemzeti Múzeum és az Österreichisches Staatsarchiv közös kiállítása. 2001. március 9., Osztrák Nemzeti Könyvtár, Bécs

Rendezte: Kreutzer Andrea – Sz. E.

Bécs és a magyar értelmiség – Wien und der ungarische Geist

A Collegium Hungaricum, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtára és Levéltára, a HM HIM Hadtörténeti Múzeum és a Magyar Nemzeti Múzeum közös kiállítása.

2001. április 10., Collegium Hungaricum, Bécs

Rendezte: Kreutzer Andrea – Sz. E.

Stefan Sarkotič von Lovčen vezére zredes hagyatéka
2001. október 13., Hadtörténeti Múzeum
Rendezte: Sz. E. – Tóth Orsolya

2002

Weitschawar – Bajcsa-vár. Egy stájer erődtítmény Magyarországon a 16. század
második felében. a zalaegerszegi múzeum vendégkiállítása
2002. november 21., Hadtörténeti Múzeum
Koordinátorok: Sz. E. – Kreutzer Andrea

2005

A háború hullámain – A II. világháborús életmód-történet dokumentumokban
és tárgyakban
2005. május 10., Magyar Kulturális Intézet, Pozsony (Szlovákia)
Rendezte: Sz. E. – Závodi Szilvia

2006

Európa védelmében. Kiállítás a nándorfehérvári diadal 550. évfordulójára
2006. június 15., Hadtörténeti Múzeum
Rendezte: Kreutzer Andrea – Sz. E. – Töll László

Harangszó délben – Emlékek és emlékhelyek 1456-ról
2006. június 22., Nagysimony
Rendezte: Kreutzer Andrea – Sz. E.

Harangszó délben – Emlékek és emlékhelyek 1456-ról
2006. július 22., Hadtörténeti Múzeum
Rendezte: Kreutzer Andrea – Sz. E.

2007

Harangszó délben – emlékek és emlékhelyek 1456-ról
2007. március 11., Ferences Rendház, Szécsény
Rendezte: Kreutzer Andrea – Sz. E.

Emlékek a magyar tábori lelkészet történetéből
2007. szeptember 10., Hadtörténeti Múzeum
Rendezte: Kreutzer Andrea – Sz. E.

2008

„A Nagy Háború írásban és képben”
Első megnyitó: 2008. március 15., majd Gyula, Szeged, Salgótarján, Pécs, Pápa,
Veszprém
Rendezte: Andaházi-Szeghy Viktor – Kreutzer Andrea – Sz. E.

„Múzsák a frontra!”

2008. április 6., Közép-Európai Kulturális Intézet, Budapest
Rendezte: Kreutzer Andrea – Sz. E.

Maléter Pál-émlékkiállítás

2008. június 16., MH Támogató Dandár, Budapest
Rendezte: Sz. E.

A Zách utcai laktanya története

2008. szeptember 17., MH Támogató Dandár, Budapest
Rendezte: Sz. E.

„A császárért és a királyéért!” – Az első világháború tárgyak és dokumentumok tükrében

2008. november 6., Egyetemi Könyvtár, Pécs
Rendezte: Sz. E.

2009

„Mindenütt hódít...” – Reklám a Nagy Háborúban (a Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum közös kiállítás)

2009. február 20., Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, Budapest
Rendezte: Babucsné Tóth Orsolya – S. Nagy Anikó – Sz. E. – Török Róbert

„...bitón, várfogságban, s fegyver alatt...” – Megtorlás 1848–1849 után

2009. október 6., Hadtörténeti Múzeum
Rendezte: Kedves Gyula – Sz. E.

Haditengerészetünk emlékei. Az osztrák–magyar haditengerészet

2009. december 14., Hadtörténeti Múzeum
Rendezte: Balogh Tamás – Nagy András – Sz. E.

2010

Vid, Ihász, Lepossa és Kappler-émlékvitrin (Kamarakiállítás)

2010. június 16., Hadtörténeti Múzeum
Rendezte: Sz. E. – Závodi Szilvia

2011

„Március Idusára”

2011. március 8., Hadtörténeti Múzeum
Rendezte: Sz. E. – Závodi Szilvia

2012

„Jelszavaink valának: haza és haladás” – Magyarország hadtörténete 1815–1849.

I. ütem

2012. május 23., Hadtörténeti Múzeum

Rendezte: Sz. E. – Makai Ágnes – Závodi Szilvia

2013

„Jelszavaink valának haza és haladás” Magyarország katonatörténete, 1815–1867.

II. ütem

2013. május 21., Hadtörténeti Múzeum

Rendezte: Sz. E.

2014

„Négy év vérben és vasban” – A Nagy Háború, 1914–1918

Első megnyitó: 2014. június 21., Hadtörténeti Múzeum

Rendezte: Sz. E.

2016

„A Doberdó hőse – Kratochvil Károly altábornagy, a sokoldalú hazafi”

Első megnyitó: 2016. június 3., Hadtörténeti Múzeum, majd Debreceni Kölcsey Művelődési Központ – 2016. július 15., Mátészalkai Szt. Máriai Múzeum – 2016. augusztus 25., Nagyvárad Királyhágómelléki Református Egyházkerület székháza – 2016. szeptember 23., Nagyszalontai Arany Palota Galéria – 2016. október 13., Kézdivásárhelyi Incze László Céltörténeti Múzeum – 2016. október 28.

Rendezte: Sz. E.

2017

„A Doberdó hőse – Kratochvil Károly altábornagy, a sokoldalú hazafi”

2017. január 4., Haáz Rezső Múzeum, Székelyudvarhely; 2017. január 19., Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy; 2017. június 7. MNL Veszprém Megyei Levéltára, Veszprém

Rendezte: Sz. E.

Műtárgyak a középpontban – Centenárium kiállítási program: Karácsony

2017. december 1., Hadtörténeti Múzeum

Rendezte: Sz. E.

2018

200 éve született az 1848–49-es szabadságharc jeles hadvezére: Görgei Artúr

2018. január, Hadtörténeti Múzeum

Rendezte: Sz. E.

„Ormai Norbert és az 1848–49-es magyar forradalom és szabadságharc”
2018. március 10., Dobřany, Csehország
Rendezte: Sz. E.

Műtárgyak a középpontban – Centenárium kiállítási program: Török emlékek
2018. április 23., Hadtörténeti Múzeum
Rendezte: Sz. E.

Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc
2018. október 5., Madách-kastély, Alsósztrégova (Szlovákia)
Rendezte: Sz. E.

A huszti vár története
2018. október 6., Városi Múzeum, Huszt (Ukrajna)
Rendezte: Sz. E.

2019

Hadtörténeti Kincstár. Válogatása a 100 éves Hadtörténeti Intézet és Múzeum
gyűjteményeiből
2019. március 8., Hadtörténeti Múzeum
Rendezte: Kreutzer Andrea – Sallay Gergely Pál – Sz. E.

A „Felszavaink valának: baza és baladás” – Magyarország hadtörténete 1815–1867 című kiállítás részlete

Az „A Doberdó hőse – Kratochvil Károly altábornagy, a sokoldalú hazafi” című kiállítás részlete

A Hadtörténeti Kincstár. Válogatás a 100 éves Hadtörténeti Intézet és Múzeum gyűjteményeiből című kiállítás részlete

A KÖTET SZERZŐI

- Dr. Baczoni Tamás – történész-muzeológus, főmuzeológus,
gyűjteményvezető,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum
- Bálint Ferenc – történész-muzeológus, főmuzeológus,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum
- Dr. Balla Tibor – történész, kutatóprofesszor,
NKE Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar,
Katonai Vezetéstudományi és Közismereti
Tanszék
- Balogh Ádám Tibor – történész-muzeológus, muzeológus,
gyűjteményvezető, Magyar Kereskedelmi
és Vendéglátóipari Múzeum
- Báthory Csaba – előadó, HM HIM Személyügyi Iroda
- Béres Katalin – történész-muzeológus, főmuzeológus,
Göcseji Múzeum, Zalaegerszeg
- Bíró Edina – gyűjteménykezelő,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum
- Forgács Márton – történész-muzeológus, gyűjteménykezelő,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum
- Dr. Hermann Róbert – történész, a HM HIM parancsnokának
tudományos helyettese
- Dr. Horváth Csaba – történész, a HM HIM parancsnokhelyettese
- Illésfalvi Péter – történész, előadó, HM HIM Katonai Emlékezet
és Hadisírgondozó Igazgatóság
- Jakusch Gabriella – történész, igazgatóhelyettes,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum
- Dr. Jankó Annamária – térképész, nyugalmazott igazgató,
HM HIM Hadtörténeti Térképtár
- Dr. Kreutzer Andrea – történész-muzeológus, könyvtáros,
főmuzeológus, gyűjteményvezető,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum
- Dr. Makai Ágnes – történész-muzeológus, numizmatikus,
nyugalmazott főigazgató-helyettes,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum
- Meggyes Anita – papír- és bőrrestaurátor művész, főrestaurátor,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum
- Dr. Mészáros Kálmán – történész, kutató, HM HIM Hadtörténeti Intézet
- Mohácsi Zoltán – könyvtáros, könyvtári szakinformatikus,
HM HIM Hadtörténeti Könyvtár

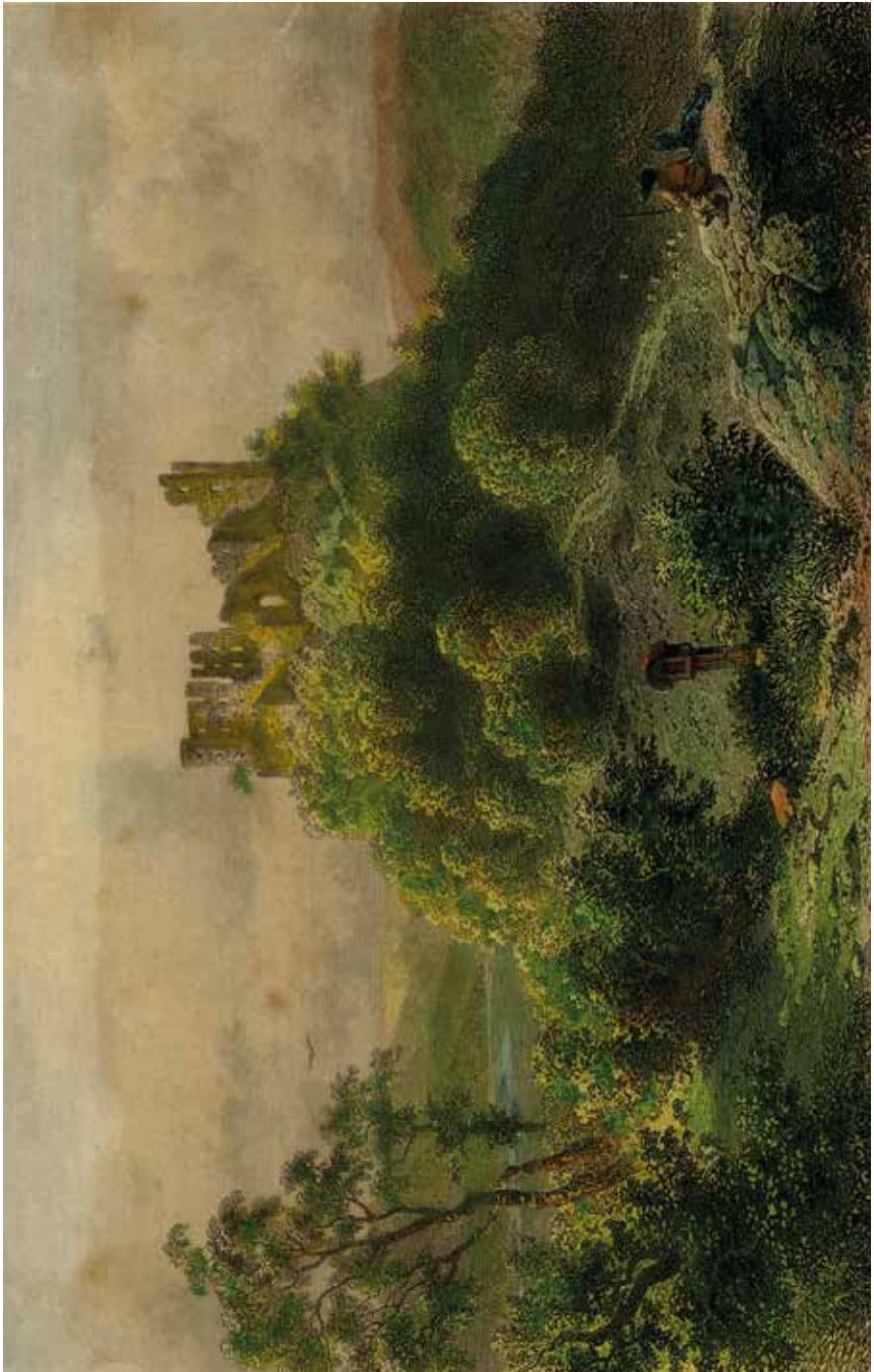
- Nagy-Lukács Fanni – történész-muzeológus, muzeológus,
gyűjteményvezető,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum
- Dr. Pallos Lajos – történész-muzeológus, főmuzeológus,
főosztályvezető, Magyar Nemzeti Múzeum
- Dr. Plihál Katalin – térképész, nyugalmazott tárvezető,
Országos Széchényi Könyvtár Térképtár
- Dr. Pollmann Ferenc – hadtörténész, kutató,
HM HIM Hadtörténeti Intézet
- Dr. Ravasz István – történész, kutató, HM HIM
Ress Zoltán – történész, doktorandusz, Károli Gáspár
Református Egyetem Történelemtudományi
Doktori Iskola
- Dr. Ságvári György – történész-muzeológus, nyugalmazott osztályvezető,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum
- Dr. Sallay Gergely – történész-muzeológus, főmuzeológus,
gyűjteményvezető, osztályvezető,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum
- Samu Botond Gergő – történész, kutató, HM HIM Hadtörténeti
Térképtár
- Dr. Solymosi József – történész, kirendeltségvezető,
HM HIM Hadtörténelmi Levéltár
Bécsi Kirendeltsége, Bécs
- Dr. Stencinger Norbert – történész, Nagy Háború Kutatásáért Közhasznú
Alapítvány
- Dr. Süli Attila – történész, kutató, HM HIM Hadtörténeti Intézet
- Tombor Krisztián – papírrestaurátor, restaurátor,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum
- Tóth Orsolya – könyvtáros-muzeológus, főmuzeológus,
gyűjteményvezető,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum
- Dr. Török Róbert – történész-muzeológus, főmuzeológus,
igazgatóhelyettes, Magyar Kereskedelmi
és Vendéglátóipari Múzeum
- Törös István – történész, doktorandusz, Pázmány Péter
Katolikus Egyetem Történelemtudományi
Doktori Iskola
- Dr. Vörös Boldizsár – történész, tudományos főmunkatárs,
Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézet
- Dr. Závodi Szilvia – történész-muzeológus, tudományos titkár,
gyűjteményvezető,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum

KÉPMELLÉKLET

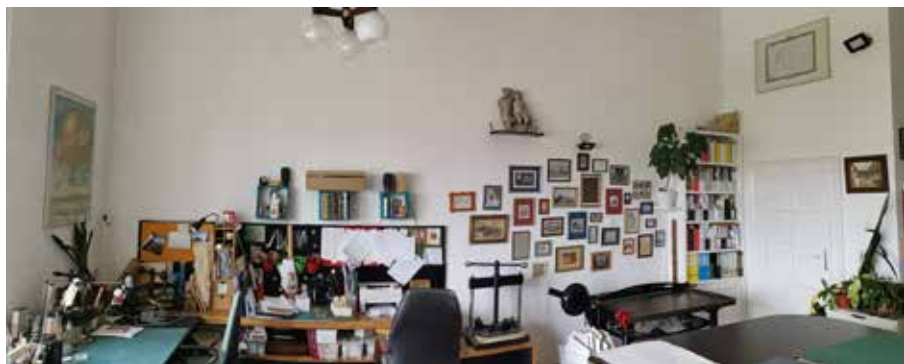

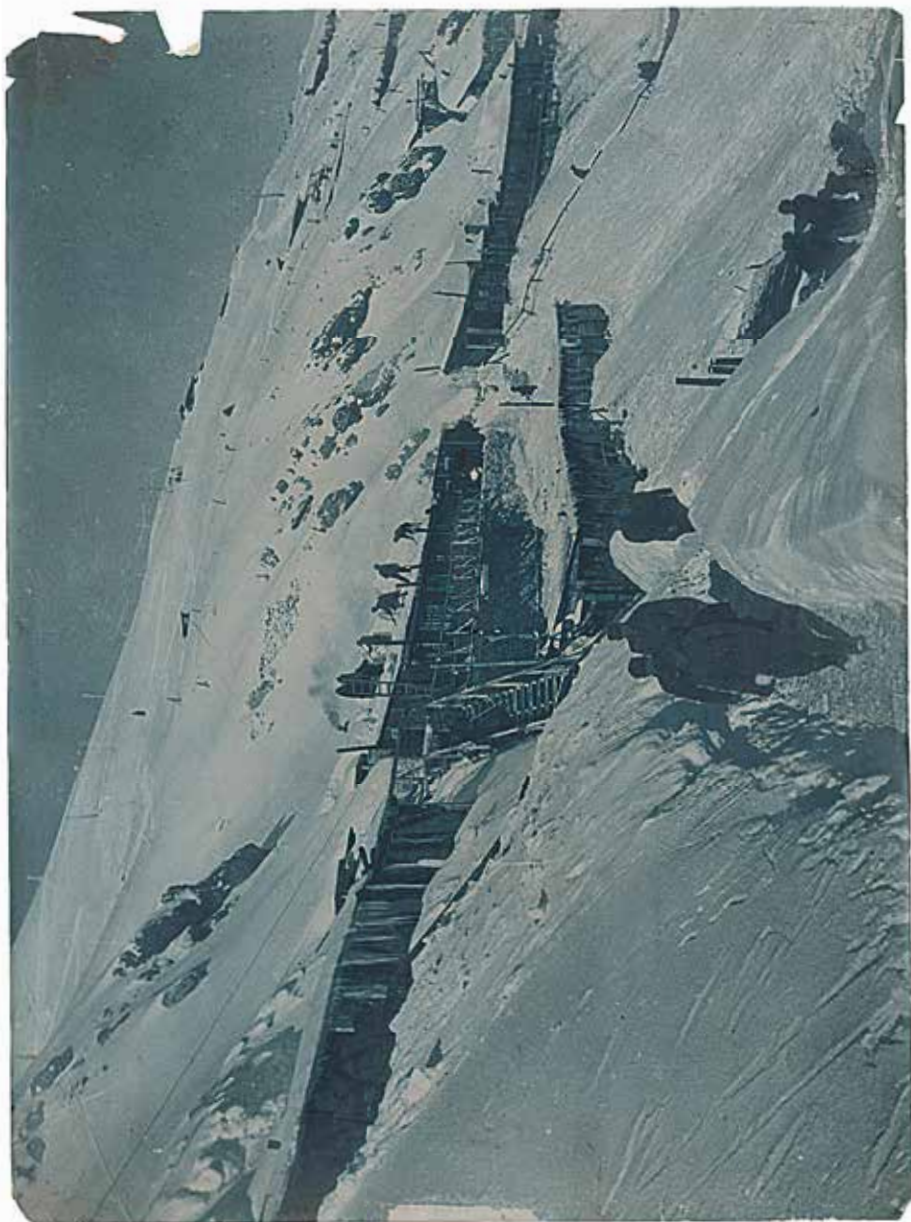

A buszti vár. Ludwig Robbock acélmetszete
(HM HIM Hadtörténeti Múzeum Képzőművészeti Gyűjtemény, leltári szám: 0782/Kp)

A restaurátorműhely napjainkban

*Barakkok a Krn oldalában 1916–1917 telén. Készítés technikája cianotípiá
(HM HIM Hadtörténeti Múzeum Fotóarchívum 58317/Fk)*

*Sűrű köd borult az Isonzó völgyére. Felvétel a Krn bal oldali szakadécai irányából,
1916. december. Készítés technikája cianotípia
(HM HIM Hadtörténeti Múzeum Fotóarchívum 58318/Fk)*

Az eisenerzi Osztrák-Alpesi Bányászati Társaság német–orosz nyelvű 50 koronás pénzjegye a hadifogolytábor részére

A német XVIII. hadtest 1 márkás hadifogolytábori pénzjegye. Frankfurt, 1917

Vitéz Lakatos Géza mellszalagos kiüntetésora a HM HIM Hadtörténeti Múzeum Numizmatikai Gyűjteményében (leltári száma: 74.441.1.–74.454.1./É)

A Magyar Koronás Nagy Aranyérem hadiszalagon, kardokkal, vitéz Lakatos Géza vezérezredes hagyatékából (HM HIM Hadtörténeti Múzeum Numizmatikai Gyűjtemény, leltári száma: 74.440.1./É)

*A Magyar Érdemrend nagykeresztje hadiszalagon, kardokkal, vitéz Lakatos Géza
vezérezredes hagyatékából (HM HIM Hadtörténeti Múzeum Numizmatikai
Gyűjtemény, leltári száma: 74.432.1./É)*

Ferenc József császár sörös pohara